Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка

НАСКРІЗНА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА

Навчально-методичний посібник

Суми 2019

УДК 378.14:371.133(075.8)
Н 15

Друкується згідно з рішенням вченої ради Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (протокол №5 від 23.12.2019 р.)

Рецензенти:

Антонова О. Є. – доктор педагогічних наук, професор

Огієнко О. І. – доктор педагогічних наук, професор

Зосименко О. В. – кандидат педагогічних наук, доцент

Науковий редактор:

Сбруєва А. А. – доктор педагогічних наук, професор

Автори розділів:

Вступ доктор педагогічних наук, професор **Сбруєва А. А.**

Розділ 1 доктор педагогічних наук, професор **Сбруєва А. А.**
кандидат педагогічних наук, доцент **Кривонос О. Б.**

Розділ 2 кандидат педагогічних наук, доцент **Коваленко Н. В.**

Розділ 3 кандидат педагогічних наук, доцент **Осьмук Н. Г.**
кандидат педагогічних наук, доцент **Будянський Д. В.**
кандидат педагогічних наук, доцент **Бикова М. М.**

Розділ 4 кандидат педагогічних наук, доцент **Кривонос О. Б.**
кандидат педагогічних наук, доцент **Проценко І. І.**

Розділ 5 доктор педагогічних наук, доцент **Бойченко М. А.**
кандидат педагогічних наук, доцент **Чернякова Ж. Ю.**

Розділ 6 доктор педагогічних наук, професор **Сбруєва А. А.**
доктор педагогічних наук, доцент **Бойченко М. А.**
кандидат педагогічних наук, доцент **Чистякова І. А.**

Н 15 НАСКРІЗНА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА: навч.-метод. посіб.: 3-е видання доповнене і перероблене. / за ред. А. А. Сбруєвої. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 336 с.

У навчально-методичному посібнику подані програми навчальних і виробничих практик студентів педагогічних університетів освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «магістр», «аспірант» галузі знань 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), розроблені викладацьким колективом кафедри педагогіки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Визначені цілі й завдання практики, її особливості на кожному з етапів; подані характеристики вікових особливостей дітей відповідних вікових груп, представленні методики педагогічного діагностування, рекомендації щодо організації ефективної навчальної та позанавчальної роботи, що відповідають завданням сучасної освіти в контексті Концепції нової української школи.

Призначено для студентів та викладачів педагогічних університетів, працівників освіти.

УДК 378:371.133(075.8)

© Колектив авторів, 2019
© Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019

ПЕРЕДМОВА
НАСКРІЗНА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ

Не вести дітей за собою,
а навпаки, навчити їх
самостійно вести себе по життю.
Д. Дольто

Дорогий молодий колего, майбутній педагог!

Ти маєш перед своїми очима результат колективної праці твоїх однодумців – викладачів педагогічних дисциплін. Знайди час і зазирни у світ думок, викладених на сторінках цієї книги.

Автори переконані, що долю людства значною мірою визначає не науково-технічний прогрес, а те, чому, як і хто вчить підростаюче покоління. Освітня ситуація та проблеми шкільної освіти – предмет гострих дискусій у вітчизняній та світовій педагогіці.

На рівні світової думки вирішення глобальних проблем суспільства безперечно пов'язується з подоланням цивілізаційних «розривів», зокрема: між орієнтацією освіти на засвоєння великого обсягу знань і бурхливим потоком нової інформації; між установкою на вузьку спеціалізацію та потребою в цілісному системному баченні світу; між традиційною освітою, розрахованою на відносно стабільну ситуацію, і стрімко змінюваним соціальним світом, у якому вже зараз живе нинішній школяр, зокрема, в умовах реформи загальної середньої освіти в Україні. А ти, колего, йдеш до нього в клас, ідеш для зустрічі, для розмови, з тим, щоб прожити з ним разом частину життя: свого й того одного, який сидить у класі за партою. Тебе чекає педагогічна практика. Зрозуміло, що вона є невід'ємною складовою професійної підготовки в ЗВО, а головне, що педагогічна практика – маленька частина твоєї неперервної освіти. Незаперечним є те, що одним зі шляхів неперервної освіти на всіх етапах фахового вдосконалення педагога є підготовка до самоосвіти, розвиток здатності до самовдосконалення, особистісного зростання та професійного становлення. Ти, майбутній учителю, маєш насамперед бути сам високорозвиненою особистістю через те, що на тебе покладається завдання щодо сприяння випереджального розвитку школи, в якій мають бути створені умови для становлення дитини як творця та проектувальника власного життя, оволодіння нею життєвою компетентністю. Підтвердженням цьому є давно вже висловлені міжнародним освітнім товариством ідеї щодо головної місії освіти, яка полягає в підготовці особистостей, здатних:

- знайти своє місце в житті з тим, щоб об'єднуватися;
- до самовираження з тим, щоб спілкуватися;
- розуміти світ, у якому вони живуть, із тим, щоб краще адаптуватися до нього;

– здобувати знання з тим, щоб самовдосконалюватися;

– бути критичними, щоб краще розуміти навколишнє середовище;

– зустрічатися для того, щоб більше ділитися між собою;

– займати активну позицію, щоб будувати кращий світ.

Наскільки ти, молодий колего, відчуваєш в собі сили відповісти на такі виклики XXI століття? Для цього ти маєш бути добре підготовленим. Ще в 1776 році Адам Сміт писав, що людина, яка отримала освіту шляхом затрати значної праці й часу, може бути прирівняна до однієї з дорогих машин. А професійне становлення педагога має бути послідовним, відкритим у просторі й неперервним у часі процесом, який повинен забезпечувати кожному таке навчання, яке б дало йому можливість поглибити свою професійну кваліфікацію, виходячи з власних потреб і вимог суспільства, сприяти загальному широкому розвитку особистості.

Характеризуючи неперервну освіту, відомий педагог А. Даринський відзначає, що остання розглядається як організаційний принцип побудови освіти, який надає можливість використовувати кожною людиною протягом усього свого життя різноманітні заклади та який дозволяє їй раціонально поєднувати освіту із самоосвітою.

Центральною категорією неперервної освіти є категорія розвитку особистості, людини як суб'єкта діяльності та спілкування, культури та моральності, відповідальності та громадянства. Метою неперервної освіти є постійний розвиток особистості в інтересах її самої та суспільства. Такий підхід долає межу між освітою як одноразовим завершеним актом та освітою як неперервним процесом. Освіта стає принципово неперервною як засіб розвитку суб'єктності особистості та як її життєво-змістовна мета. Цим створюються умови для подолання технократичної та авторитарної оцінки суспільних явищ, уникнення поглядів на людину як на елемент соціальної системи, який передбачає програмування.

Отже, твоя педагогічна практика – це випробування для тебе, твого учня та твого викладача на виявлення здатності кожного до включення та продовження процесу неперервної освіти. Твоя педагогічна практика стане успішною лише тоді, коли ти приймеш ідею, що у твоєму житті, діяльності немає жорсткого розподілу на те, коли особистість є суб'єктом, а коли вона є об'єктом навчання та взаємодії. У цьому контексті неперервана освіта є не особлива мета, а лише засіб для збереження в людині суб'єктності й цілісності, підтримки здатності особистості до самоактуалізації. За К. Роджерсом та А. Комбсом «самоактуалізована» особистість сприймає себе позитивно, відкрита до життєвих ситуацій, ухвалює рішення та діє незалежно, безпосередньо, поважає інших, здатна до спілкування, виявляє творчий підхід.

У пропонованому посібнику автори не пропонують завершених універсальних рецептів. Це колективна думка про те, що майбутній учитель, той, хто приймає такі життєдайні ідеї щодо сутності нової школи (І. Єрмаков):

1. Це школа життєтворчості особистості. Це місце, де реалізуються ідеї проектної, особистісно зорієнтованої педагогіки.

2. Це школа, в якій забезпечується єдність інтелектуального, фізичного, духовного й морального розвитку особистості, утверджуються найважливіші принципи освіти XXI століття: навчитися пізнавати, навчитися прогнозувати, навчитися жити разом, навчатися жити.

3. Це школа, яка виконує замовлення особистості бути конкурентоздатною в суспільстві з ринковою економікою та вміти планувати власне життя.

4. Це школа, в якій діяльність учителя й учня постійно супроводжується ситуацією успіху та яка постійно готує її до досягнення успіху впродовж усього життя.

5. Це школа культури самовизначення, культури життя. У житті є мотив, є якась нота, що пронизує великий простір і час життя. Одне з найбільших бажань – бажання жити. Але жити – як? Відчувати себе живим. Це найбільша цінність. Зміни в українському суспільстві торкнулися глибинних пластів суспільної психології, актуалізували проблему життєвих цінностей підростаючого покоління. Такий стан, за якого люди втрачають орієнтири життя та страждають від втрати смислу життя й спустошеності, В. Франкл назвав екзистенційним вакуумом.

6. Це школа педагогічної підтримки та захисту дитини. Ця проблема розглядається в контексті захисту фізіолого-педагогічному, психолого-педагогічному та соціально-педагогічному.

7. Це школа педагогічної гармонії, показник нашого внутрішнього «Я», це пульс, який так тривожно б’ється нині, в час духовних і ціннісних катаклізмів.

Висловлюємо глибоке переконання, що без актуалізації проблеми мотивації та стимулювання вчителя й учня до розв’язання творчих завдань будь-які, навіть найкращі методики розв’язання будуть безглуздими через те, що їх ніхто не буде застосовувати. Загальновідомо, що нові ідеї не виникають на порожньому місці. Тому, не слід копіювати чужий чи власний досвід. Необхідно осмислювати його під кутом зору нових завдань, збереження й розвитку всього цінного, що збагачує позитивні тенденції в освіті.

Сучасний етап розвитку людської цивілізації визначається як перехід до суспільства знань (від англ. knowledge society) та характеризується якісно новими вимогами до розвитку освіти. Вона перетворюється на продуктивну силу, яка забезпечує повний цикл

виробництва знань, що включає чотири взаємопов'язані компоненти: 1) виробництво знань, яке здійснюється передусім шляхом наукових досліджень; 2) засвоєння знань у процесі освіти та професійної підготовки; 3) поширення знань за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій; 4) використання знань в інноваційних процесах. Освіта все більше визначає успішність націй і цілих регіонів у конкурентній боротьбі за виживання. Тож не дивно, що на початку XXI ст. освіта стала предметом пріоритетної уваги національного та міжнародного політикуму, активного співробітництва в межах європейського регіону. Позитивно, що Україна бере все більш активну участь у міжнародній співпраці у сфері вищої освіти в цілому та педагогічної зокрема.

Європейська освітня спільнота цілком переконана, що *вдосконалення освіти вчителів* є однією з основоположних умов реалізації сучасним шкільництвом своєї складної місії. Ключова роль учителів у модернізації освіти підкреслюється в усіх фундаментальних документах, що визначають сутність сучасної освітньої політики як Європейського Союзу, так і України. Це і резолюція Єврокомісії «Про розвиток неперервної освіти», і «План дій щодо розвитку професійних умінь та професійної мобільності», і Болонська та Копенгагенська декларації, й українська «Національна доктрина розвитку освіти», новий Закон «Про освіту», Концепція «Нова українська школа».

Визначення стратегічних напрямів розвитку педагогічної освіти стало пріоритетом діяльності спеціальної групи європейських експертів у межах реалізації програми «Освіта і професійна підготовка 2010» (Working group A «Improving the Education of Teachers and trainers»), яка, насамперед, сформулювала вимоги до формування широкого спектру нових компетентностей учителя, зумовлених змінами в політичному, соціальному, культурному, технологічному й економічному житті сучасного суспільства.

Так, *соціальні зміни* зумовлюють необхідність формування таких компетентностей учителя:

– *компетентності у сфері громадянської освіти учнів:*
  - готовність до життя в мультикультурному толерантному суспільстві, яке забезпечує рівні можливості для особистісного та професійного розвитку всіх громадян;
  - формування стилю життя з урахуванням вимог збереження стабільного навколишнього середовища;
  - сприяння гендерній рівності в сім'ї, на роботі, у суспільному житті;
  - усвідомлення себе громадянином Європи та виконання функцій, що відповідають такому статусу;
  - готовність до управління власним кар'єрним розвитком тощо;

– *компетентності у сфері розвитку в учнів навчальних умінь, необхідних для неперервної освіти в суспільстві знань:*
  - мотивація до отримання знань, що виходять за межі обов'язкової освіти;
  - уміння будувати самостійну навчальну траєкторію;
  - уміння здобувати нову інформацію;
  - комп'ютерна грамотність;
  - креативність та інноваційність;
  - готовність до розв'язання проблем;
  - підприємницькі вміння;
  - комунікативні вміння тощо.
– *встановлення зв'язків між компетентностями, що передбачають уміння укладати нові навчальні програми, та знаннями предмета спеціалізації вчителя.*

Зростаюча різноманітність учнівських контингентів та зміни в освітньому середовищі вимагають від учителя врахування нових умов здійснення освітнього процесу й потребують формування такого кола складових професійних компетентностей:
- уміння співпрацювати з учнями різного соціального, культурного та етнічного походження;
- цілеспрямована організація освітнього середовища та сприяння успішності освітнього процесу;
- робота в командах з учителями або іншими професіоналами, які здійснюють навчання одного й того самого контингенту учнів.

У позакласній роботі вчитель повинен оволодіти такими компетентностями:
- укладання нових навчальних програм, участь у організаційному розвитку школи, розробці нових форм оцінювання знань учнів;
- уміння співпрацювати з батьками учнів та іншими соціальними партнерами.

Учитель повинен уміти інтегрувати ІКТ у освітній процес і в професійну практику в цілому.

Сучасне шкільництво потребує зростаючого рівня професіоналізації діяльності вчителя, що передбачає:
- дослідницький характер професійної діяльності, готовність до розв'язання професійних проблем;
- відповідальне ставлення до свого професійного розвитку як до неперервного процесу.

Таким чином, нова роль учителя є результатом складної сукупності чинників, що зумовлюють суттєві зміни в житті сучасного суспільства. Її втілення не досягається автоматично, а потребує широкої сукупності змін у галузі педагогічної освіти та професійного розвитку вчителів, які стосуються таких п'яти аспектів реформаційних процесів: 1) досягнення нових навчальних результатів; 2) реструктуризація освітнього процесу;

3) розвиток позакласної роботи як у межах школи, так і поза ними, взаємодія з широким колом соціальних партнерів; 4) інтеграція ІКТ у всі сфери професійної діяльності; 5) зростаюча професіоналізація діяльності вчителя та індивідуальна відповідальність за свій професійний розвиток.

Аналіз реформаційних процесів у сфері педагогічної освіти України та низки європейських країн (передусім Велика Британія (Англія), Швеція, Австрія, Угорщина, Португалія) дозволяє дійти висновку про необхідність змін у таких напрямах у цій освітній галузі:

– обов'язкове визначення вимог до навчальних програм та зовнішня оцінка навчальних результатів (стандартів змісту освіти та якості знань) у закладах педагогічної освіти;

– належний контроль діяльності закладів педагогічної освіти з боку органів державної влади;

– належна державна підтримка закладів педагогічної освіти та шкіл у здійсненні їх діяльності;

– забезпечення участі всіх зацікавлених сторін у реформуванні педагогічної освіти та оцінці ефективності запроваджуваних змін.

Названі вище напрями змін у педагогічній освіті передбачають реалізацію цілого комплексу складних реформаційних кроків. Охарактеризуємо деякі з них.

Визначення професійного профілю вчителя (освітньої професійної програми), що забезпечує відповідність професійних компетентностей фахівця сучасним вимогам:

1) запровадження результатоцентрованих критеріїв визначення змісту навчальних програм. Стандарти діяльності закладів педагогічної освіти спрямовані, як правило, на оцінку якості навчальних програм і вимірюють досягнутий результат (сформовані професійні компететності), а не на контроль того, «чому» і «як» навчати. Укладання навчальних планів і програм залишається пріоритетним правом автономного закладу освіти;

2) запровадження зовнішнього стандартизованого оцінювання якості навчальних досягнень, що зумовлено підвищенням соціальної відповідальності педагогічних ЗВО за результати своєї діяльності. Оцінювання якості професійної підготовки має пожиттєвий характер, тобто здійснюється як на етапі вступу до професійної діяльності, так і систематично в її процесі.

Розвиток партнерства між закладами педагогічної освіти та школами, що передбачає:

1) розширення взаємодії між педагогічними ЗВО та школами в процесі професійної підготовки майбутніх учителів (надання якісно нового виміру участі шкільних учителів-методистів у професійній підготовці студентів-практикантів під час навчальних і виробничих

практик, що набувають усе більшого значення в побудові практично-базованої парадигми педагогічної освіти);

2) запровадження суттєвих змін в організаційну та професійну культуру як педагогічного ЗВО, так і школи, що перетворюються на рівноправних партнерів у процесі професійної освіти майбутніх учителів;

3) збільшення фінансування педагогічних ЗВО та частковий перерозподіл коштів на користь шкіл, що є партнерами ЗВО в професійній підготовці майбутніх учителів;

4) надання політичної підтримки школам із метою активізації їх участі в практично-базованій педагогічній освіті (мотивація, формування готовності до участі, технічна, фінансова та інтелектуальна підтримка тощо).

Розвиток дослідницького потенціалу педагогічної освіти, що передбачає:

1) формування готовності майбутніх учителів та вчителів-практиків до здійснення науково-педагогічних досліджень;

2) надання належної підтримки розвитку практично орієнтованих педагогічних досліджень, що здійснюються як педагогами-науковцями, так і вчителями-практиками;

3) формування дослідної спрямованості педагогічної практики майбутніх учителів;

4) забезпечення закладів педагогічної освіти висококваліфікованими кадрами, які мають відповідні докторські ступені.

Контроль якості, що передбачає запровадження нових форм суспільного контролю якості навчальних програм ЗВО та професійних компетентностей їх випускників. Такими формами є: 1) акредитація навчальних програм і закладів освіти; 2) національні (державні) екзамени, за результатами яких надається кваліфікація вчителя; 3) випробний період професійної діяльності, за результатами якого надається ліцензія на професійну діяльність.

Забезпечення участі всіх зацікавлених сторін у розробці стандартів педагогічної освіти й педагогічної діяльності, оцінці якості підготовки вчительських кадрів. Позитивний досвід реформаційної діяльності низки європейських країн доводить, що залучення вчителів-практиків, викладачів педагогічних ЗВО та освітніх теоретиків до розробки структурних і культурних інновацій у галузі педагогічної освіти робить їх участь у інноваційних процесах більш свідомою та активною, що, зрештою, є ключовою умовою їх ефективності.

Системний аналіз кращого європейського досвіду зумовив запровадження нами в освітній процес низки інноваційних методологічних підходів:

- ***системно-структурний підхід***, який передбачає інтеграцію дисциплін, що становлять основу професійно орієнтованого циклу

педагогічної освіти, в єдину цілісну систему. В контексті кредитно-трансферної системи організації освітнього процесу системно-структурний підхід дає можливість найбільш послідовно й раціонально запровадити вивчення кожної навчальної дисципліни, творчо актуалізовувати вже здобуті знання, уміння й навички на всіх подальших етапах формування необхідних у сучасних умовах професійних компетентностей учителя. Пріоритетом такого підходу є спрямованість на розвиток системного мислення студентів. Він дозволяє:

- сформувати в майбутніх учителів здатність до усвідомлення педагогічних явищ і процесів, що становлять об'єкт їх професійної діяльності як відкритої складної системи, до самостійного аналізу взаємозалежності структурних складових цієї системи, взаємозв'язків з іншими системами, до моделювання нових систем із заданими можливостями;
- реалізувати інтегративну функцію педагогічної теорії, сформувати комплексне бачення педагогічної дійсності, розвинути готовність оперувати новою схемою пояснень явищ і процесів педагогічної дійсності, що детермінується цілісним баченням об'єктів педагогічної діяльності, що існують у системі соціальних взаємозв'язків;
- сформувати особистість, яка творчо та критично мислить, володіє активними формами розумової діяльності та здатна до встановлення діалектичних зв'язків взаємозумовлених явищ.

▪ ***практично-базований дослідний підхід***, що передбачає перетворення неперервної дослідно орієнтованої педагогічної практики на рівно важливу, з теоретичною підготовкою, складову професійної освіти майбутніх учителів. Неперервний характер і дослідницька орієнтація педагогічної практики відповідає найновішим глобальним тенденціям розвитку професійно-педагогічної освіти. Він реалізується шляхом інтеграції теоретичної та практичної підготовки студентів, шляхом залучення студентів-практикантів до послідовного творчого розв'язання системи дослідницьких завдань, що мають на меті найбільш ефективну організацію власної практичної педагогічної діяльності. Методика організації навчальних та виробничих педагогічних практик студентів, розроблена викладачами кафедри педагогіки, спрямована на формування у студентів навичок самостійного визначення та формулювання проблеми дослідження, оптимального вибору необхідних методик, їх практичного запровадження, аналізу отриманих результатів, вибору на цій основі форм і методів подальшої педагогічної діяльності, аналізу ефективності вибраних форм і методів. Такий підхід забезпечує суб'єктизацію педагогічної позиції майбутнього педагога, усвідомлення ним необхідності відповідального ставлення до своїх професійних обов'язків. Неперервний характер педагогічної практики дає можливість сформувати комплекс професійних компетентностей,

що є адекватними потребам школи сьогоднішнього дня, зробити процес професійного становлення майбутнього вчителя послідовним і цілісним.

На завершення підкреслимо, що педагогічна практика в ЗВО покликана допомогти вихованню внутрішньої установки на педагогічну професію, заохоченню до педагогічної діяльності, формуванню педагогічних умінь і навичок в умовах, максимально наближених до професійної діяльності. Успішне вирішення навчально-виховних завдань потребує постійного аналізу своїх дій та саморефлексії, необхідних для більш усвідомленої самокорекції професійної підготовки на всіх етапах навчання в університеті. Педагогічна практика допомагає також розвитку пошукового, дослідницького інтересу, створює сприятливі умови для цілеспрямованої систематичної науково-дослідної роботи та є початком активного становлення майбутнього вчителя, який орієнтується на індивідуально-творчий стиль професійної діяльності.

Програма педагогічної практики, що пропонується, є варіантом можливого змісту професійно-педагогічної практики студентів педагогічних ЗВО, що відповідає вимогам розбудови школи суспільства знань. У межах одного посібника, безумовно, складно передбачити й урахувати все розмаїття можливих варіантів організації педагогічної практики. Тому подано загальні основи практичного навчання, методичні рекомендації, що зможуть допомогти студентам більш цілеспрямовано організувати самостійну роботу з дітьми, повніше використати потенційні можливості педагогічної практики для становлення індивідуального стилю професійно-педагогічної діяльності.

Навчальний посібник стане у нагоді студентам педагогічних ЗВО, викладачам психолого-педагогічних кафедр цих закладів, керівникам практики в школах різних типів, а також працівникам шкіл і дитячих оздоровчих закладів.

А. Сбруєва

РОЗДІЛ І
ЦІЛЬОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

1.1. Цілі, завдання та принципи педагогічної практики

Українське суспільство, як і все людство, перебуває під впливом потужних глобалізаційних процесів, швидких змін умов життя, посилення конкурентних засад та утвердження дослідницько-інноваційного типу розвитку, переосмислення ціннісних орієнтирів і стратегій людського буття. Нові виклики вимагають адекватної модернізації освітньої системи як провідного чинника соціально-культурного відтворення, успішної життєдіяльності людини, її подальшого вдосконалення.

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепції нової української школи у вітчизняній системі освіти відбуваються інноваційні перетворення різних її напрямів. Змінилися зміст освіти, її структура, педагогіка партнерства, освітнє середовище, виховання на цінностях, орієнтація на учня, вмотивований і компетентний учитель.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Змінився зміст освіти на компетентністний. А компетентного учня може сформувати тільки компетентний учитель.

Педагогічні компетентності майбутнього вчителя розвиваються в практичній діяльності. Однією з найефективніших форм такої діяльності є педагогічна практика. Володіння вчителями новітніми ефективними методиками, які розвивають компетентності та зберігають мотивацію учнів до навчання, – одне з основних завдань підготовки вчителя.

Наскрізна педагогічна практика є складовою частиною навчального плану та однією з найважливіших умов з підготовки висококваліфікованих компетентних фахівців. Вона являє собою органічну складову освітнього процесу педагогічного ЗВО, забезпечуючи поєднання теоретичної підготовки студентів із психолого-педагогічних дисциплін із їх практичною діяльністю в школі. Практика відіграє системоутворюючу роль серед усіх форм навчальної діяльності студента у ЗВО, дозволяє засвоїти, проявити та передати одержані знання з педагогіки та методики виховної роботи, психології

та педагогічної майстерності, а також збагатити й відкоригувати їх. Вона забезпечує безперервність і послідовність формування вмінь і навичок, педагогічних компетентностей, професійне становлення майбутнього педагога. Під час педагогічної практики створюються умови, що максимально наближені до самостійної професійної педагогічної діяльності. Для того, щоб практичне навчання студентів дійсно послужило одним із головних етапів формування їх професійних умінь і компетентностей, професійна практика, як і будь-яка інша діяльність, повинна бути привабливою та значимою для студентів.

Значення педагогічної практики полягає у введенні студентів педагогічного закладу вищої освіти в коло реальних проблем професійної діяльності вчителя-вихователя, в ознайомленні із системою роботи сучасного закладу загальної середньої освіти. Студенти-практиканти повинні навчитися проводити навчально-виховну роботу за всіма напрямами: психолого-педагогічне вивчення окремих учнів і колективу, планування навчальної та виховної роботи, проведення уроків і факультативних занять, позашкільна робота з предмету, робота класного керівника, співробітництво із соціальними педагогами, із психологами школи, робота з батьками учнів тощо. Студенти-практиканти повинні навчитися брати участь у методичній і дослідницькій роботі школи. Отже, діяльність студентів-практикантів у період педагогічної практики можна представити як міні-модель діяльності вчителя-професіонала.

Мета й завдання педагогічної практики визначаються сучасними стандартами педагогічної освіти та освітньо-кваліфікаційною характеристикою вчителя закладу ЗСО. У процесі їх формулювання враховуються вимоги сучасної психолого-педагогічної та методичної науки до комплексу професійно-педагогічних компетентностей майбутніх учителів.

Найбільш узагальнено **мету педагогічної практики** можна визначити як набуття студентами досвіду практичної педагогічної діяльності, формування компетентності майбутнього фахівця, удосконалення практичних навичок і вмінь за фахом для прийняття самостійних рішень в умовах професійної діяльності, становлення професійної спрямованості майбутнього педагога.

Визначена мета конкретизується в таких **завданнях:**

1) поглиблення психолого-педагогічних, методичних і спеціальних знань студентів у процесі їх застосування;
2) розвиток уявлень про систему діяльності сучасного закладу ЗСО (специфіку освітніх програм, напрями діяльності педагогічного колективу, про функціональні обов'язки представників адміністрації та педагогічного колективу, традиції та інновації в організації роботи тощо);
3) формування в студентів педагогічних умінь:

- гностичних, які передбачають аналіз учнівського колективу, уміння виявити неформальні групи, виявити й ліквідувати внутрішньогрупові конфлікти, об'єднати учнів і налаштувати їх на серйозне навчання;
- проективних, що забезпечують грамотне планування навчальної роботи (тематичне й поурочне), виховної роботи з учнями класу, розробку конспектів уроків і позакласних заходів, відбір форм і методів навчання й виховання, освітніх технологій;
- організаторських, спрямованих на здійснення власної педагогічної діяльності та на керівництво активною діяльністю учнів, розвиток їх ініціативи й самостійності;
- комунікативних, що пов'язані з вербальним і невербальним спілкуванням студента-практиканта з учнями й колегами (своїми товаришами, учителями, методистами);

4) розвиток у студентів інтересу до професійної педагогічної діяльності, творчого ставлення до педагогічної роботи;

5) розвиток у студентів широкого кола таких педагогічних здібностей, як: а) мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості; б) інтелектуально-логічні здібності особистості; в) інтелектуально-евристичні, інтуїтивні здібності; г) світоглядні властивості (якості) особистості, які забезпечують успіх у навчально-творчій діяльності; д) моральні властивості (якості); ж) естетичні властивості (якості); з) комунікативно-творчі здібності; к) здібності до самоуправління особистості; л) індивідуальні особливості особистості;

6) формування професійно-творчих умінь педагога, що проявляються в здатності особистості самостійно переносити раніше засвоєні спеціальні знання й навички в нову нестандартну ситуацію, знаходити вірні й оригінальні шляхи розв'язання педагогічних проблем в умовах дефіциту часу та інформації, альтернативні варіанти їх вирішення, комбінувати раніше відомі способи дій у нові під час здійснення освітнього процесу. Зокрема:

А) дослідницьких професійно-творчих умінь, які включають:
а) *діагностичні:* вміння оцінити учня різносторонньо як цілісну особистість, розглядати особистість вихованця в різних професійних і життєвих ситуаціях, діагностувати етапи розвитку учнівського колективу, здійснювати критичний аналіз та оцінку професійної ситуації (задачі), виявляти проблеми й суперечності в педагогічному процесі, схопити сутність основних взаємозв'язків, властивих проблемі;

б) *прогностичні*: уміння формулювати професійно-творчу педагогічну задачу, відштовхуючись від конкретної діагностичної ситуації; складати гіпотезу розв'язання нестандартної педагогічної задачі;

в) *конструктивні:* вміння складати оригінальний план розв'язання педагогічної задачі з урахуванням здійснених діагностичних і

прогностичних операцій, розподілити події на «кроки» в оптимальній послідовності;

Б) комунікативних професійно-творчих умінь, до яких віднесено: *а) експресивні вербальні:* вміння до спілкування – вести продуктивний діалог з учнями, батьками, колегами, майстерно володіти словом, *б) експресивні невербальні:* вміння передавати інформацію невербальним способом – за допомогою жестів, міміки, рухів тіла (кінесика); *в) перцептивні:* вміння сприйняти внутрішній світ учня, відчути його психічний стан кожної миті; володіти здатністю до емпатії – співпереживати, поставити себе на місце учня, зрозуміти його проблеми;

В) операційних професійно-творчих умінь, які включають: *а) організаційні:* вміння підготувати будь-яке навчальне заняття, класну годину, вечір відпочинку, батьківські збори, екскурсії, туристичний похід тощо; *б) дидактичні:* вміння ефективно будувати освітній процес, передавати знання іншим, досягти дидактичної мети з різним контингентом учнів і в різних психолого-педагогічних і матеріально-технічних ситуаціях, *в) виховні:* вміння здійснювати виховну роботу з дітьми з девіантною поведінкою, в конфліктних ситуаціях, співробітництво з батьками; підготувати та провести виховний захід, керувати діяльністю учнівського колективу; організувати самовиховання школярів;

Г) рефлексивних професійно-творчих умінь, що представляють уміння адекватно оцінювати власну педагогічну діяльність, об'єктивно оцінювати рівень свого професіоналізму, здатність володіти собою, зберігати самоконтроль, здійснювати саморегуляцію за будь-якої ситуації.

В основу організації педагогічної практики студентів покладено такі **принципи**:

- *професійна спрямованість* цілей, завдань і змісту практики, їх відповідність сучасним вимогам до освітнього процесу й до вчителя;

- *неперервний характер* педагогічної практики, який забезпечується спадкоємністю завдань, що вирішуються протягом кожної наступної практики, поступовим їх ускладненням, підвищенням вимог до якості їх виконання. Від візуального ознайомлення до науково-педагогічного вивчення педагогічних явищ і процесів, від фронтальних форм роботи до особистісно зорієнтованих, від виконання функцій помічника вчителя та класного керівника до самостійного розв'язання педагогічних завдань у повному обсязі (проведення навчальної та виховної роботи в певному класі, індивідуальної роботи з учнями та їх батьками) – такою є динаміка змісту практичної підготовки студентів до професійної діяльності;

- *діяльнісний підхід,* що орієнтує не на пасивне засвоєння прикладів і способів діяльності вчителів, а на самовираження студентів у активному, творчому освітньому процесі;

- *комплексний характер* змісту й організації практики, який передбачає здійснення міжпредметних зв'язків під час проведення різноманітних форм навчально-виховної роботи в школі;

- *принцип диференціації та індивідуалізації* змісту, організації педагогічної практики, що передбачає урахування специфіки факультету, індивідуальних особливостей студентів, умов праці школи та університету;

- *антропологічний підхід,* який вимагає ознайомлення студентів із віковими особливостями дітей, які навчаються в закладі загальної середньої освіти, та набуття ними навичок роботи з дітьми;

- *особистісно зорієнтований підхід* до освітнього процесу, в якому можна виділити два аспекти – психологічний і педагогічний.

Психологічний полягає у виявленні неповторної своєрідності учня, у визначенні його ставлення до оточуючих і самого себе, особливостей суб'єктивного сприйняття зовнішніх впливів і специфіки реагування на них. *Педагогічний* аспект полягає у виборі таких засобів і форм впливу на учня, які найбільш відповідають його психологічним особливостям, психічному стану, настрою в даний момент і завдяки цьому забезпечують оптимальний виховний ефект;

- *рефлексивний підхід,* що передбачає вміння майбутнього вчителя давати професійну оцінку своїй початковій професійній діяльності та діяльності учнів. Результат педагогічної праці багато в чому залежить від уміння вчителя дати учню об'єктивну характеристику. Ефективно працюють педагоги, які розуміють, що вона далеко не обмежується успішністю навчальної праці, адже успішність не завжди є результатом прогресивного світогляду, високих моральних якостей, твердого характеру та працелюбності учня.

Педагогічна практика повинна стати початком творчого вивчення особистості школяра на різних етапах її розвитку, що потребує вміння користуватися різними методиками психолого-педагогічного дослідження. Вчителю необхідно аналізувати результати виховання, визначати ступінь розвитку певних індивідуальних якостей учнів, оцінювати особистість із різних точок зору, в різних життєвих ситуаціях. Цілком очевидно, що творча робота вчителя передбачає і вміння вивчати стан колективу, виявляти й усувати конфлікти в ньому, об'єднувати учнів, спонукати їх до серйозної праці.

1.2. Види педагогічних практик та організаційні засади їх проведення

Практика студентів передбачає безперервність та послідовність проведення в процесі одержання базового обсягу практичних знань і вмінь відповідно до кваліфікаційних рівнів бакалавр, магістр, аспірант.

Педагогічна практика відповідно до концепції, розробленої педагогічними кафедрами Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, має неперервний, наскрізний характер і в організаційно-структурному аспекті. Перелік практик, їх види, тривалість і терміни проведення визначаються навчальним планом спеціальності. Залежно від конкретних умов, час проведення практики може змінюватися в межах семестру, що визначається відповідним розпорядженням ректора згідно з «Положенням про проведення практики студентів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка» (2013 р.), включає такі види:

- *навчальна практика*, що поділяється на спеціальні фахові та педагогічну. Мета навчальної практики – ознайомлення студентів з особливостями обраного фаху, узагальнення, систематизація та закріплення теоретичних знань, умінь і навичок із певного циклу дисциплін, формування первинних загально-професійних та спеціальних умінь;
- *виробнича практика*, мета якої – поглиблення, закріплення та вдосконалення набутих знань, умінь і навичок, оволодіння професійним досвідом, компетенціями та формування готовності студентів до самостійної діяльності за фахом, а також збір та опрацювання матеріалів для написання курсових та кваліфікаційних робіт (бакалаврських, магістерських).

Зміст практичної підготовки студенів за певним фахом визначається наскрізною програмою практики.

Наскрізна програма практик – це основний нормативний і навчально-методичний документ, який визначає концептуальні засади практичної підготовки фахівця певного напряму підготовки (спеціальності) відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики, регламентує послідовність, тривалість і терміни проведення різних видів практик відповідно до навчального плану, визначає мету, завдання й місце кожного виду практики в структурно-логічній схемі підготовки фахівця.

Наскрізна програма практик розробляється та рекомендується до затвердження випусковими кафедрами напряму підготовки (спеціальності). До її розробки можуть залучатися фахівці кафедр, які беруть участь у методичному керівництві практиками на різних етапах, висококваліфіковані фахівці підприємств, установ і організацій, які можуть бути базовими. Відповідальність за її розробку несе завідувач випускової кафедри.

Навчальна практика на другому та третьому курсах доповнює та збагачує теоретичну психолого-педагогічну підготовку студентів, дає їм можливість закріпити й поглибити отримані знання, створює умови для оволодіння основними педагогічними вміннями й навичками, сприяє набуттю студентами особистого професійного досвіду, необхідного для осмислення своєї майбутньої діяльності. Це період професійної адаптації, який дає змогу студентам усвідомити себе майбутніми вчителями, прийти в школу саме із цією думкою та позицією.

Практика студентів третього курсу в літніх оздоровчих закладах, на шкільних майданчиках, у клубах тощо сприяє виробленню, вдосконаленню й закріпленню загальнопедагогічних та спеціальних умінь, необхідних для проведення позакласної та позашкільної виховної роботи з дітьми різних вікових груп.

Педагогічна практика студентів четвертого курсу є аналогом професійної діяльності вчителя, адекватна структурі та змісту педагогічної діяльності, організовується в реальних шкільних умовах. Основним завданням даної практики є навчити студентів виконувати навчальну й виховну роботу в школі, у певному класі: проводити на високому теоретичному та методичному рівні уроки, позакласну роботу з предмета та роботу класного керівника. У процесі педагогічної практики студентів відбувається перевірка теоретичної та практичної готовності випускника педагогічного ЗВО до самостійної роботи. Практика дужа насичена за змістом: практична робота студента повинна бути абсолютно адекватною тому, чим займається вчитель-предметник та класний керівник, тобто ця практика за своїми завданнями та змістом є стажерською.

У процесі магістерської педагогічної практики здійснюється закріплення та поглиблення педагогічних, психологічних та фахових знань, подальший розвиток професійних умінь на робочому місці вчителя за фахом та викладача педагогічного закладу вищої освіти.

Відповідальність за організацію, проведення й контроль практики покладається на керівників ЗВО: ректора та проректорів із навчальної роботи.

Загальну організацію, проведення й контроль усіх видів практики, а також зв’язок із базами педагогічної практики забезпечують керівник практики та методист із практики навчального відділу.

Конкретну організацію та проведення окремих видів практики, а також зв’язок із базами спеціальних практик забезпечують випускаючі кафедри.

Методичне керівництво практикою здійснюють відповідальні методисти, методисти з фаху, педагогіки та психології.

Відповідальні методисти призначаються з провідних викладачів спеціальних методик. Методистами з фаху на шкільній практиці призначаються викладачі, які мають досвід викладацької роботи в закладах середньої освіти не менше одного року або в закладах вищої освіти не

менше трьох років. Методистами з фаху на інших виробничих практиках призначаються викладачі, які мають досвід роботи за фахом не менше одного року.

Методистами з педагогіки та психології призначаються викладачі відповідних кафедр, які мають досвід викладацької роботи в закладах вищої освіти не менше одного року.

1.3. Бази практики

Практика студентів університету проводиться на визначених базах, що забезпечують виконання програми для відповідних освітніх рівнів. Визначення баз практики здійснюється керівництвом університету на основі договорів і відношень із закладами освіти, організаціями, установами, підприємствами тощо будь-яких форм власності. Студенти можуть самостійно з дозволу відповідних кафедр, деканів факультетів, адміністрації університету підбирати для себе місце проходження практики та пропонувати його для використання. У цьому випадку студент повинен подати на розгляд кафедри заяву на проходження практики й подання з базового закладу, в якому адміністрація бази практики гарантуватиме створення необхідних умов для виконання студентом програми практики.

Тривалість робочого часу студента під час проходження практики регламентується Кодексом законів про працю України та іншими законодавчими актами, що встановлюють соціально-трудові відносини, і складає 54 години (1,5 кредити) на тиждень, із яких 30 годин – безпосередня робота на базі практики, 24 години – самостійна навчальна діяльність за програмою практики. За домовленістю між університетом і базою практики може встановлюватись інша тривалість робочого часу студентів, за умови, якщо це не суперечить вимогам чинного трудового законодавства.

Керівники бази практик разом із керівництвом закладу освіти несуть відповідальність за створення умов для проходження практики студентами.

1.4. Обов'язки суб'єктів педагогічної практики[1]

1.4.1. Обов'язки керівника практики

- здійснює безпосереднє навчально-методичне керівництво виробничою практикою студентів;
- складає робочу програму практики;
- розробляє методичну документацію з питань практики та надає допомогу викладачам-методистам;
- забезпечує організацію та проведення практики з окремого фаху на факультеті;

[1] Положення про проведення практики студентів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Суми: Редакційно-видавничий відділ СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. С. 5-8.

- узгоджує бази проходження практики із сектором практики та зв'язку з виробництвом навчального відділу;
- згідно з угодами, укладеними між університетом і базовими закладами та відношеннями щодо проведення практики, проводить розподіл методистів і студентів-практикантів;
- готує проект наказу з практики;
- забезпечує проведення настановчих та підсумкових конференцій, захисту результатів практики;
- ознайомлює студентів із завданням і змістом, звітністю та критеріями оцінювання результатів практики;
- здійснює загальний контроль за виконанням студентами-практикантами завдань практики та правил внутрішнього трудового розпорядку базового закладу;
- приймає залік із практики і виставляє підсумкову оцінку у відомість та залікові книжки;
- вивчає й узагальнює передовий досвід організації та проведення практики;
- подає до навчального відділу (сектор керівництва практикою та зв'язку з виробництвом) звіт про проведення практики із зауваженнями та пропозиціями щодо подальшого вдосконалення й організації її проведення.

1.4.2. Обов'язки методиста з фаху:

- бере участь в установчій та підсумковій конференціях на факультеті (інституті). На установчій конференції методист знайомить студентів із вимогами до організації практики на окремій спеціальності, здійснює організаційну роботу зі студентами. На підсумковій конференції методист характеризує роботу своєї групи, досягнення й недоліки окремих студентів, узагальнює досвід практики;
- бере участь в установчій та підсумковій конференціях у школі; знайомить студентів з адміністрацією бази практики, керівниками практики, здійснює розподіл студентів, контролює відвідування, роботу та виконання студентами-практикантами правил внутрішнього трудового розпорядку базового закладу;
- проводить методичну роботу зі студентами (затвердження індивідуальних планів, колективне відвідування та обговорення уроків, колективні консультації);
- забезпечує контроль за проходженням практики студентів групи (за допомогою старости групи);
- надає методичну допомогу студентам, відвідує не менш як три уроки кожного студента, перевіряє та оцінює конспекти уроків;
- відповідає за своєчасну подачу звітної документації відповідальному методисту;
- оцінює роботу студентів, виставляє оцінку в атестаційний лист;

- подає відповідальному методисту письмовий звіт за підсумками практики.

1.4.3. Обов'язки методиста з педагогіки:

- бере участь в установчій та підсумковій конференціях в університеті та школі;
- допомагає студентам у роботі за індивідуальним планом; здійснює консультування студентів із виконання наукових завдань;
- консультує студентів з актуальних питань навчання й виховання, врахування індивідуальних особливостей учнів;
- відвідує окремі уроки студентів, проводить колективне обговорення відвіданих уроків із метою аналізу їх дидактичного аспекту;
- надає методичну допомогу в організації та проведенні виховних позакласних заходів; відвідує, оцінює їх; проводить їхнє колективне обговорення;
- організовує групову та індивідуальну методичну роботу зі студентами;
- перевіряє та оцінює один конспект (розробку) виховного заходу;
- оцінює навчально-виховну роботу студента, виставляє оцінку в атестаційний лист.

1.4.4. Обов'язки методиста з психології:

- бере участь в установчій та підсумковій конференціях в університеті;
- забезпечує методичну допомогу студентам у виконанні завдань із психології;
- консультує з питань психологічних основ навчання, виховання й розвитку;
- оцінює виконання завдання з психології в атестаційному листі.

1.4.5. Обов'язки студента-практиканта

- брати участь у настановчій та підсумковій конференціях із питань організації педпрактики;
- одержати до початку практики в керівників практики (методистів із фаху, педагогіки та психології) консультації щодо оформлення всіх необхідних документів;
- пройти своєчасно медогляд і отримати допуск на проходження практики;
- своєчасно прибути на базу практики;
- виконати всі види робіт, передбачені програмою педагогічної практики;
- бути присутнім у школі протягом 6 годин робочого дня;
- суворо дотримуватися правил внутрішнього розпорядку, охорони праці, техніки безпеки, виробничої санітарії та розпоряджень адміністрації закладу, де проходить практика;

- вчасно оформляти документацію та подавати її на вимогу керівників практики;

- студенти не допускаються до проведення уроку, заходу, іншого виду діяльності без конспекту, сценарію, завізованого вчителем, вихователем або методистом від фахової кафедри;

- нести відповідальність за виконану роботу;

- на період практики методист призначає старосту мікрогрупи. У його обов'язки входить облік відвідування студентами бази практики, уроків та інших заходів, ознайомлення їх із завданнями й дорученнями викладачів-керівників, ведення журналу практики;

- подати звітну документацію в останні дні проходження практики та протягом перших 10 днів після виробничої і 5 днів після навчальної практики, захистити результати практики.

1.5. Підведення підсумків практики

По закінченні терміну практики студенти звітують про виконання програми практики на відповідній кафедрі (факультеті).

Студенти подають на рецензування керівникам практики звітну документацію: щоденник, звіт, характеристика, плани-конспекти уроків, виховних заходів та інше. Звіт і подача документів із практики відбувається протягом перших 10 днів після виробничої і 5 днів після навчальної практик. Звіти з виробничих практик подаються керівникам практик у відділ практики та зберігаються в архіві університету. Характеристики та атестаційні листи з місця проходження практики зберігаються в особових справах студентів.

Місце, час і форма проведення звіту з практики визначається факультетом і доводиться до відома студентів та керівника практик університету. У період підбиття підсумків практики її керівники організовують презентацію результатів за обраною ними формою (виставка робіт, мультимедійні презентації, стіннівки, розміщення матеріалів на сайті університету тощо).

Підсумкова оцінка за практику визначається керівником практики та вноситься ним у щоденник студента-практиканта (у випадку виробничої практики), індивідуальний навчальний план студента (залікову книжку), екзаменаційно-залікову відомість.

Формою контролю всіх видів практики є диференційований залік. Після заліку на всіх видах виробничої практики обов'язково проводяться підсумкові конференції. По закінченні навчальних практик проведення підсумкових конференцій необов'язкове.

Студент, який не виконав програму практики без поважних причин, відраховується з університету. Якщо програма практики не виконана з поважної причини, то рішенням ради факультету (інституту) студенту надається можливість подовжити термін проходження практики у вільний від навчання час.

Критерії оцінювання практики розробляються випусковою кафедрою за узгодженням із кафедрами педагогіки та психології та відображаються в робочій програмі. Основні показники діяльності практикантів, що враховуються під час оцінювання результатів практики:

- повнота та якість виконання плану практики;
- ставлення до професійної діяльності (творчий підхід до виконання завдань, прагнення оволодіти професійними вміннями й навичками, рівень активності, самостійності, стиль взаємовідносин…);
- повнота та правильність оформлення звітної документації;
- характеристика та оцінка діяльності безпосереднім керівником практики;
- сукупність нових знань, умінь і навичок, отриманих студентом у результаті практики та відображених у звітній документації;
- своєчасність подання звітної документації.

Підсумки практики обговорюються на засіданнях кафедр, а загальні підсумки підводяться на засіданнях рад факультетів (інститутів).

РОЗДІЛ ІІ
НАВЧАЛЬНА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

2.1. Мета та зміст педагогічної практики

Навчальна педагогічна практика студентів ІІ курсу проводиться в комунальних закладах початкової освіти. Основним завданням цього виду практики є поєднання теоретичної підготовки студентів із практичним застосуванням набутих умінь і навичок проведення навчальної та позакласної виховної роботи:

– уміння спостерігати за учнями, вести діагностичну бесіду з ними, проводити анкетування, інтерв'ю для вивчення вихованців;

– уміння використовувати набуті знання для з'ясування й оцінки ступеня вихованості й освіченості учнів, їх станів, інтересів, очікувань; з'ясування та оцінки рівнів зрілості груп як колективів;

– уміння оперативно надавати різносторонню індивідуалізовану допомогу учням, створювати ситуацію успіху;

– уміння в процесі спілкування узгоджувати власну діяльність з учнями, координувати їх взаємовідносини один з одним, уникаючи конфліктів або швидко ліквідовуючи їх у випадку спонтанного виникнення;

– уміння привертати до себе учнів, співпрацювати з ними та стимулювати їх до самовиховання й самореалізації;

– уміння обирати доцільні форми, методи, засоби навчально-виховної роботи та планувати їх використання;

– уміння проводити фронтальну бесіду, інструктаж, організовувати роботу в групах, змагальні форми виховної роботи;

– уміння стимулювати учнів до виконання поставлених завдань, керувати роботою групи учнів, давати доручення, завдання, дотримуватися дисципліни, організовувати раціональне дозвілля учнів;

– уміння співвідносити власний досвід педагогічної діяльності з рекомендаціями наукової теорії, технології виховання й навчання та робити необхідні висновки для наступного етапу роботи.

Поряд із тим даний вид практики, який забезпечує паралельне вивчення особливостей організації освітнього процесу в початковій та основній школі, спостереження й аналіз уроків важливий у вивченні шляхів подолання труднощів періоду адаптації учнів 5-х класів до навчання в основній школі (Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, 2011) та формування готовності майбутніх учителів у здійсненні відповідних заходів.

До **змісту** діяльності студентів ІІ курсу в період педагогічної практики обсягом 72 години входить:

1. **Ознайомлення з реалізацією головних компонентів Концепції Нової української школи**:

– новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві;

– орієнтацію на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм;

– наскрізний процес виховання, який формує цінності;

– педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнем, учителем і батьками.

2. Ознайомлення з навчально-виховною роботою школи:

– з основними напрямами роботи закладу освіти;

– із сучасними технологіями навчання та навчальними програмами шкільних предметів відповідно до власної спеціалізації;

– паралельне вивчення особливостей організації освітнього процесу в початковій та основній школі;

– з устаткуванням, методичним наповненням шкільних кабінетів із навчальних предметів, із роботою музеїв;

– з особливостями співпраці школи, класного керівника з позашкільними установами, дитячими громадськими організаціями, до яких входять і які відвідують учні закріпленого класу.

2. Ознайомлення з науково-дослідницькою роботою вчителів школи:

– з основними напрямами науково-дослідницької роботи вчителів;

– з роботою методичних комісій за предметами спеціалізації;

– з комплексом дослідницьких методик, що застосовуються для вивчення особистості школяра та класного колективу.

3. Участь у навчально-виховній роботі класу:

– допомога класному керівнику в проведенні позакласної виховної роботи з учнями закріпленого класу та самостійне проведення однієї з форм виховної роботи,

– відпрацювання умінь проведення фронтальної бесіди, інструктажу, організації роботи учнів у групах, змагальних форм виховної роботи;

– проведення дидактичних ігор у позакласній роботі;

– організація раціонального дозвілля, активного відпочинку учнів на перервах;

– вивчення індивідуальних особливостей учнів під керівництвом психолога.

Зміст та завдання педагогічної практики конкретизовано в тематичному плані.

Тематичний план системно охоплює завдання практики та раціонально спланує їх здійснення, визначає форми організації протягом усіх робочих днів тижня.

Ґрунтуючись на рекомендаціях тематичного плану студенти в перший день практики складають індивідуальний план навчальної

практики. Планування роботи дозволяє студентам цілісно уявити обсяг і послідовність виконання **завдань**, змоделювати майбутню діяльність:

– ознайомитися з особливостями роботи школи, реалізацією положень Концепції Нова українська школа (новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, наскрізний процес формування цінностей, педагогіка партнерства), сучасні зміни навчальних програм та підручників з предмету спеціалізації;

– закріпити та поглибити теоретичні знання, отримані в процесі вивчення навчальної дисципліни «Педагогіка»;

– проаналізувати інноваційні методи навчання, оцінювання навчальних досягнень учнів на основі спостережень уроків із предмету спеціалізації, провести порівняльний аналіз педагогічних технологій початкової школи та основної школи з метою усунення труднощів періоду адаптації учнів 5-х класів до навчання;

– вивчити структуру уроку, проаналізувати її основні елементи: організацію початку уроку, повідомлення теми, мети, плану уроку, мотивацію навчальної роботи учнів, етап засвоєння нових знань і формування вмінь, перевірку та оцінку навчальних досягнень учнів, методичне забезпечення домашньої навчальної роботи учнів;

– дослідити план виховної роботи класного керівника, характеристику класу, скласти соціальний паспорт класу та вчитись ураховувати отримані дані у взаємодії з учнями класу;

– визначити виховну проблему актуальну для віку дітей класу та особливостей конкретного учнівського колективу; обрати тему виховного заходу, розробити зміст, обрати методи виховної роботи, спланувати фронтальну бесіду, провести консультації з класним керівником.

За умови тижневої організації практики окреслені завдання ущільняються. Перший день практики спрямований на адаптацію студентів та учнів до нових обставин. Він не містить активних форм, передбачає створення підґрунтя для подальшої ефективної роботи, ознайомлення з особливостями роботи школи та педагогічним колективом, основними напрямами його роботи. До основних форм і методів організації діяльності студентів віднесені бесіда з директором школи, з класним керівником, учителем з предмету спеціалізації, зустріч з учнями закріпленого класу, спостереження уроків.

Особливості молодших школярів, гендерні особливості учнів та їх урахування в освітньому процесі є основним змістом педагогічної практики на другий–третій день. Головні особливості дітей цього віку наведені далі в цьому розділі. Вивчення літератури, поданої в кінці розділу, проведення досліджень індивідуальних особливостей учнів доповнить та поглибить знання майбутніх учителів про вікові особливості молодшого школяра. Бесіда з учителем молодших класів допоможе студентам глибше усвідомити залежність методів, форм

навчання й виховання від вікових та індивідуальних особливостей дітей. Студенти спостерігають уроки в початкових класах і виявляють цю залежність у практичній роботі вчителів.

У ході систематичних спостережень уроків початкової школи студенти аналізують розвиток і формування ключових компетентностей, вивчають структуру уроку (організацію початку уроку, повідомлення теми, мети, плану уроку, мотивацію навчальної роботи учнів, етап засвоєння нових знань і формування вмінь, перевірку й оцінку навчальних досягнень учнів, методичне забезпечення домашньої навчальної роботи учнів), роботу учнів під час проведення навчального заняття, діяльність учнів під час проведення навчального заняття, спрямованість навчального заняття на формування суспільних цінностей, використання інформаційно-комунікаційних технологій, обладнання, засобів навчання, організація роботи з учнями з особливими освітніми потребами (у разі наявності таких), досягнення мети, реалізація завдань та очікуваних результатів навчального заняття, мотивація до навчання.

Спостереження уроків та активна індивідуальна взаємодія з учнями класу організація раціонального дозвілля, активного відпочинку учнів на перервах створюють підґрунтя для проведення виховного заходу. Студенти планують його проведення з першого дня, обговорюють зміст, методи з методистом та класним керівником і в третій–четвертий день практики проводять, аналізують власний захід і проводять взаємовідвідування.

2.2. Тематичний план навчальної педагогічної практики студентів

Тематичний план розкриває завдання навчальної практики за днями тижня (таблиця 1), за умови тижневої організації практики. Якщо практику організовано протягом двох тижнів, то тематичний план може мати вигляд поданий у додатку 1.

Тематичний план передбачає виконання завдань з навчальної та виховної роботи.

Таблиця 1

Тематичний навчальної педагогічної практики

Розділ педагогіки	Основний зміст діяльності	Форми й методи організації діяльності студентів	Завдання студентам
І. Загальні основи педагогіки	Завдання, зміст і організація педагогічної практики	Установча конференція	Ознайомитися з методичними рекомендаціями до практики. Оформити портфоліо до практики. Підготуватися до зустрічі з учнями класу та класним керівником
IV. Основи освітнього менеджменту	Знайомство з адміністрацією школи, педагогічним колективом, основними напрямами роботи	Бесіда з директором школи або його заступниками. Відвідування уроків і бесіда з учителем закріпленого класу. Екскурсія по школі	Користуючись методичними рекомендаціями оформити результати бесіди з адміністрацією щодо особливостей організації освітнього процесу закладу освіти, реалізації Концепції Нової української школи. Оформити робочий зошит до щоденника. Скласти план індивідуальної роботи на період практики
І. Загальні основи педагогіки	Особливості молодших школярів та їх урахування в навчально-виховній роботі вчителя	Бесіда з психологом. Аналіз методик вивчення вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів	Провести вивчення визначених особливостей декількох учнів. Проаналізувати результати. Виявити залежність вибору методів навчання від вікових особливостей дітей
ІІ. Теорія виховання	Завдання та зміст роботи класного керівника. Планування виховної роботи в класі	Бесіда з класним керівником. Вивчення плану виховної роботи. Робота за індивідуальним планом	Ознайомитися з планом виховної роботи класного керівника. Заповнити соціальний паспорт класу
	Методика проведення окремих форм виховної роботи з молодшими школярами	Бесіда з класним керівником. Робота за індивідуальним планом	Відвідати етичну бесіду, проведену класним керівником або студентами-практикантами, та проаналізувати її. Підготувати та провести бесіду з учнями в закріпленому класі або іншу форму позакласної роботи

ІІІ. Теорія навчання	Актуальні проблеми викладання предмета (за спеціалізацією)	Бесіда з учителем (за предметними спеціалізаціями). Робота за індивідуальним планом	Ознайомитись із навчальною програмою та методичним устаткуванням кабінету з предмету спеціалізації
	Урок – основна форма навчальної роботи	Відвідування уроків з предметів спеціалізації. Спостереження уроків	Виконати завдання з дидактики проаналізувавши структуру уроків в основній чи початковій школі
	Методи навчання. Педагогічна діагностика навчальних досягнень учнів	Бесіда з учителем з предмету спеціалізації. Спостереження уроків. Робота за індивідуальним планом	Відвідати урок зі спеціальності та проаналізувати організацію початку уроку, методику засвоєння нових знань і формування умінь, перевірку та оцінку навчальних досягнень учнів
	Домашня навчально-пізнавальна діяльність школярів	Бесіда з учителем. Аналіз літератури й досвіду роботи вчителів із проблеми вдосконалення домашньої навчальної роботи учнів	Провести аналіз методичного забезпечення домашньої навчальної роботи учнів. Взяти активну участь у перевірці письмових класних і домашніх робіт учнів
	Підбиття підсумків педагогічної практики	Конференція в школі Підбиття підсумків роботи студентів (виступ керівника практики, заст. директора з навчальної роботи, вчителів, психолога, студентів)	Підготувати звітну документацію: 1. Робочий зошит, атестаційний лист. 2. Методичну розробку проведеної форми виховної роботи в закріпленому класі. 3. Фото-, відеозвіт

Методичні рекомендації до зустрічі із заступником директора з навчальної (виховної) роботи

Мета: знайомство з основними напрямами навчально-виховної та методичної роботи педагогічного колективу.

Відвідайте бесіду із заступником директора з навчальної (виховної) роботи та візьміть активну участь в обговоренні актуальних проблем сучасної школи. Попередньо повторіть матеріал із розділу «Основи освітнього менеджменту» (Кузьмінський, 2003).

1. ПІП, посада, стаж роботи на посаді.

2. Законспектуйте основний зміст виступу представника адміністрації школи (заступника директора з навчальної (виховної) роботи, тощо).

3. Реалізація положень Концепції Нова українська школа (нова структура школи, новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, наскрізний процес формування цінностей, педагогіка партнерства, сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби й технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні закладу освіти).

4. Педагогічний колектив: який він? (Кількісна та якісна характеристика, характер взаємовідносин, домінуючий стиль педагогічного керівництва).

5. Над якими науково-методичними проблемами працюють учителі школи? Як втілюються результати їх науково-методичної роботи в практичну діяльність? (Відкриті уроки, семінари, науково-практичні конференції, виставки тощо).

6. Які заходи реалізуються з метою координації дій учителів на шляху подолання труднощів періоду адаптації учнів 5-х класів до навчання в основній школі (Лист Міністерства освіти і науки України №_1/9-368, 2013).

Екскурсія школою

Мета: ознайомлення з матеріально-технічною базою закладу освіти

1. Особливості організації освітнього середовища закладу освіти, що відображає філософію концепції Нової української школи (навчальні центри / осередки, навчальні матеріали та їх організація, участь дітей в організації освітнього середовища).

2. Бібліотека (фонд, читальна зала, система роботи бібліотеки з популяризації читання серед учнів початкової, основної та старшої школи).

3. Кабінети предметів спеціалізації (наявність інформаційно-комунікаційних технологій, обладнання, засобів навчання, мультимедіа тощо).

4. Спортивні зали (кількість, обладнання, гігієнічні умови), басейн, спортивні майданчики.

5. Актова зала.

6. Музеї: тематика, історія створення, оформлення, виховний потенціал експонатів, наявність фотовиставок, присвячених Революції Гідності, героям АТО тощо.

Методичні рекомендації до зустрічі з учителем із предмету спеціалізації

Мета: ознайомлення з актуальними проблемами викладання навчального предмету (відповідно до спеціалізації студентів) і шляхами їх розв’язання.

Попередньо повторіть матеріал із теми «Зміст освіти. Методи і технології навчання» (Кузьмінський, 2003, 134–186). Дайте обґрунтовані відповіді на такі запитання.

1. ПІП учителя. Стаж роботи
2. Які предмети викладає та в яких класах?
3. Основний зміст виступу.
4. Які зміни внесені до навчальної програми з предмету спеціалізації?
5. За якими підручниками працюють учителі?
6. Які прийоми, методи та засоби використовує вчитель для індивідуалізації та диференціації навчання? Робота з обдарованими дітьми, дітьми з особливими освітніми потребами.
7. За якими напрямами проводять науково-дослідну роботу вчителі-предметники?
8. Залучення інформаційних технологій у освітній процес.
9. Які методи навчання використовуєте в роботі?
10. Які методи перевірки знань вважаєте продуктивними?
11. Як здійснюється впровадження передового педагогічного досвіду в практику школи?
12. Що входить до змісту методичної роботи вчителя, методичних і циклових комісій із предметів спеціалізації?

Методичні рекомендації до зустрічі з класним керівником

Мета: ознайомлення із завданнями та змістом роботи класного керівника.

Попередньо повторіть матеріал із теми «Класний керівник у сучасній школі» (Кузьмінський, 2003, 331–344). Дайте обґрунтовані відповіді на такі запитання:

1. ПІП класного керівника. Стаж роботи. Клас.
2. Основний зміст виступу класного керівника.
3. Яким має бути успішний класний керівник?
4. Які пріоритетні напрями виховної роботи обрано на рік?
5. Які заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (Наказ Міністерства освіти і науки України № 641, 2015) впроваджуються у виховний процес основної та старшої школи (виховні проекти, конкурси малюнків, оберегів, написання листів бійцям АТО, виставки-конкурс інноваційних проектів «Майбутнє України», тощо)?
6. Які форми виховної роботи дозволяють ефективно згуртувати учнівській колектив?
7. Які форми виховної роботи ініціюють самі учні?
8. Які умови успішного формування учнівського самоврядування?
9. Чи активно беруть учні участь у самоврядуванні, житті класу, школи?
10. У чому особливості виховної роботи з важковиховуваними школярами?

11. Особливості змісту та форм взаємодії з батьками учнів?

12. Яка мета та зміст роботи методичного об'єднання класних керівників?

Методичні рекомендації до зустрічі з психологом, соціальним педагогом

Мета: вивчити зміст і напрями спільної діяльності шкільного психолога, соціального педагога з учителями та класними керівниками.

Попередньо повторіть матеріал із теми «Методи психолого-педагогічних досліджень» (Кузьмінський, 2003, 47–49, 334]. Дайте обґрунтовані відповіді на такі запитання:

1. ПІП психолога. Стаж роботи психологом. Основний зміст виступу.

2. Вивчення яких особливостей учнів початкової та основної школи заплановано? Чим обумовлений вибір?

3. У чому полягає зміст роботи психолога, соціального педагога з учнями початкової, основної школи, їх батьками, вчителями?

4. Які особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми в конфліктний і постконфліктний період? Чи була необхідність пояснювати дітям військово-соціальні події, які відбувається в країні?

5. Які заходи реалізуються з метою координації дій учителів на шляху подолання труднощів періоду адаптації учнів 5-х класів до навчання в основній школі (відповідно до листа МОН України від 24.05.13 №_1/9-368 «Загальні методичні організації навчально-виховного процесу у п'ятих класах загальноосвітніх навчальних закладів»).

6. Підготуйте методику дослідження з проблеми курсового дослідження (оформіть у додатки). Проконсультуйтесь із методистом та психологом щодо її проведення? Проаналізуйте одержані результати.

7. Запропонуйте педагогічні рекомендації нівелювання або підкріплення отриманих результатів дослідження (поради, форми, методи виховної роботи): класному керівнику, учню (учням), батькам учня (учнів).

Методичні рекомендації до вивчення плану виховної роботи класного керівника

Розгляньте план виховної роботи класного керівника в закріпленому класі. Попередньо повторіть матеріал із теми «Планування виховної роботи класного керівника» (Кузьмінський, 2003, 334). Дайте обґрунтовані відповіді на такі запитання:

1. Законспектуйте структуру плану виховної роботи класного керівника.

2. Як реалізовується один із ключових компонентів Концепції Нової української школи: наскрізний процес виховання, який формує цінності? Як сформульовані завдання виховної роботи?

3. За якими напрямами спланована виховна робота з колективом учнів? (а) ціннісне ставлення учнів до: себе, людей, суспільства й держави, природи, здоров'я, праці, мистецтва: б) здоров'я, спілкування, навчання, дозвілля, спосіб життя; в) національне, громадянське, моральне, розумове, трудове, економічне, естетичне, екологічне, фізичне виховання тощо).

4. Які заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (Наказ Міністерства освіти і науки України № 641, 2015) заплановано?

5. Які форми виховної роботи з колективом учнів використовує класний керівник?

6. Які форми передбачені для роботи з обдарованими дітьми?

7. Чи представлені види роботи з розвитку самоврядування учнів? Наведіть приклад.

8. Яка робота (зміст, форми) запланована з батьками учнів?

9. Систематизуйте дані про учнів класу в соціально-педагогічному паспорті

Психолого-педагогічний аналіз виховного заходу

Відвідайте виховний захід, підготований студентами в закріпленому класі початкової школи. Попередньо повторіть матеріал із теми «Форми виховної роботи» (Кузьмінський, 2003, 344). Дайте **обґрунтовані** відповіді на запитання:

<table>
<tr><td colspan="3">Дата: Клас: ПІП вчителя(лів):</td></tr>
<tr><td colspan="3">Тема:</td></tr>
<tr><td colspan="3">Мета:</td></tr>
<tr><td colspan="3">Завдання:
навчальні:
виховні:
розвиткові:</td></tr>
<tr><td colspan="3">Форма:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Структура
виховного заходу</td><td>Аналіз проведення
виховного заходу</td></tr>
<tr><td>I.</td><td>Організація початку заняття</td><td></td></tr>
<tr><td>II.</td><td>Актуалізація опорних знань учнів.
Проблемна презентація теми
Мотивація роботи.
Повідомлення мети та плану заняття</td><td></td></tr>
<tr><td>III.</td><td>Основна частина</td><td></td></tr>
<tr><td>IV.</td><td>Підсумки заняття</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ</td></tr>
<tr><td colspan="3">1. Аналіз досягнення поставленої мети.
Чи досягнуто мету заняття. Які завдання реалізовані, які не у повному обсязі?</td></tr>
</table>

2. Чи відповідає тема, завдання, зміст та методи роботи віковим особливостям, потребам та інтересам учнів?
3. Чи відповідає форма проведення змісту виховного заходу?
4. Проаналізуйте зміст виховного заходу (актуальність, інформаційну насиченість, емоційну забарвленість; відповідність сучасному рівню розвитку науки, суспільства; зв'язок із практикою, опору на моральний досвід дітей)
5. Методи та прийоми виховання Які методи виховання використані? Оцініть їх ефективність? Чи характерно проведенню заходу: динамічність, структурна чіткість (чітке здійснення сценарію, дотримання плану, вступ та підсумки у кожному виді роботи)?
6. Проаналізуйте методику фронтальної роботи студентів з класом?
7. Візуалізація матеріалу Чи сприяла використана наочність підвищенню ефективності заняття? Чи були дотримані вимоги до методики її використання? Якість використаної наочності? На Ваш погляд, чи була необхідність у додаткових засобах емоційного оформлення змісту?
8. Чи було відповідно оформлене приміщення, використана дошка (раціональність, охайність, сприйнятність)?
9. Керівництво роботою учнів Чи ефективним було керівництво роботою учнів, стимулювання до виконання завдань? Яка частка дітей була залучена до роботи?
10. Комунікативні вміння учителя, його педагогічний такт, діловий стиль Оцініть ораторське мистецтво вчителя: голос, жести, міміку, рухи тіла; культуру мови? Володіли вільно матеріалом? Стиль взаємодії з учнями?
11. Активність групи Схарактеризуйте участь учнів у підготовці заходу, позицію школярів під час проведення заходу (зацікавленість та ініціатива чи байдужість і пасивність), активність у підведенні підсумків. Що найбільше активізувало участь дітей в обговоренні?
12. Які висновки зробили учні в кінці заняття?

Методичні рекомендації до спостереження за навчальним заняттям (Нова українська школа, 2016)

Дата проведення _____ Клас_____
Кількість учнів у класі / з них присутні _____/_____
Кількість дітей з особливими освітніми потребами _____/ з них присутні _____/_____
Предмет (курс)_____
Тема навчального заняття _____
*Інструктаж з питань безпеки життєдіяльності (у разі необхідності):
• так; • ні.
1. Під час проведення навчального заняття спостерігався **розвиток і формування ключових компетентностей** (спілкування державною мовою, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в галузі природничих наук, екологічна компетентність, інформаційно-комунікаційна компетентність,

навчання впродовж життя, громадянська компетентність, культурна компетентність, ініціативність і підприємливість):

2. **Робота учнів** під час проведення навчального заняття: всі учні працювали під час проведення навчального заняття із зацікавленням, співпрацювали між собою; більшість учнів працювала під час проведення навчального заняття; спостерігалась слабка співпраця учнів; переважна більшість учнів були пасивними під час проведення заняття; усі учні були пасивні під час проведення заняття, не залучалися до роботи.

3. Оцінювання **діяльності учнів** під час проведення навчального заняття:

1) оцінює навчальні досягнення учнів, спираючись на розроблені критерії;
2) оприлюднює критерії оцінювання навчальних досягнень учнів;
3) надає учням час на обдумування відповіді;
4) супроводжує відповідь учня уточнюючими запитаннями;
5) забезпечує зворотний зв'язок щодо якості виконання/виконаного завдання;
6) спрямовує оцінювання навчальних досягнень на індивідуальний поступ учня;
7) використовує методики самооцінювання та взаємооцінювання учнів;
8) відзначає досягнення учнів, підтримує в них бажання навчатися;
9) добирає домашнє завдання, спрямоване на оволодіння ключовими компетентностями, озвучує критерії його цінювання.

4. Спрямованість навчального заняття на формування **суспільних цінностей**:

1) спрямовує зміст навчального матеріалу на виховання в учнів: патріотизму, поваги до державної мови, культури, закону;
2) реалізує наскрізні змістові лінії;
3) розвиває в учнів громадянську активність і відповідальність;
4) розвиває в учнів загальнолюдські цінності (соціальну емпатію, толерантність, інклюзивну культуру тощо);
5) розвиває в учнів навички співпраці та культуру командної роботи.

5. Використання **інформаційно-комунікаційних технологій, обладнання, засобів навчання**:

1) використовує інформаційно-комунікаційні технології, що сприяють оволодінню учнями ключовими компетентностями;
2) використовує електронні освітні ресурси;
3) використовує медіаресурси з навчальною метою;
4) використовує мережу інтернет для пошуку навчальної інформації, виконання онлайн-завдань тощо;
5) використовує обладнання й засоби навчання для активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

6. Комунікація з учнями: співпрацює з учнями на засадах партнерства, вислуховує та сприймає думки учнів, їх власну точку зору; застосовує особистісно орієнтований підхід; дотримується принципів академічної доброчесності.

7. Організація роботи **з учнями з особливими освітніми потребами** (у разі наявності таких):

1) планує роботу під час проведення навчального заняття з урахуванням індивідуальних потреб учнів з особливими освітніми потребами;
2) адаптує/модифікує зміст навчального матеріалу до індивідуальних освітніх можливостей учнів з особливими освітніми потребами;
3) використовує спеціально розроблені завдання та залучає до спільної роботи учнів з особливими освітніми потребами;
4) дотримується відповідності темпу навчального заняття індивідуальним навчальним можливостям учнів з особливими освітніми потребами;
5) забезпечує корекційну спрямованість освітнього процесу;
6) конструктивно співпрацює з асистентом вчителя/асистентом дитини.

8. Досягнення **мети,** реалізація завдань та очікуваних результатів навчального заняття, мотивація до навчання:

• мета чітко простежується протягом навчального заняття; заняття спрямоване на розвиток **ключових компетентностей**, набуття життєвого досвіду та/або вміння його застосувати в різних ситуаціях, формулювати завдання, самостійно ухвалювати рішення; учні вмотивовані до навчально-пізнавальної діяльності;

• мета чітко простежується протягом навчального заняття; заняття спрямоване на розвиток ключових компетентностей, містить прикладне спрямування; учитель мотивує учнів до навчально-пізнавальної діяльності;

• мета й завдання навчального заняття спрямовані на відтворення знань учнів, заучування матеріалу підручника; учитель не мотивує учнів до оволодіння ключовими компетентностями;

• мета навчального заняття не простежується, зміст навчального заняття не відповідає навчальній програмі та календарно-тематичному плану учителя.

13. Примітки (Бобровський М. В., Горбачов С. І., Заплотинська О. О., 2019)

Методичні рекомендації до спостереження за організацією початку уроку, повідомленням теми та мети уроку

Відвідайте урок із предмету спеціалізації (у 5–11 класах) і проведіть спостереження за організацією початку уроку. Попередньо

повторіть матеріал із теми «Форми організації навчання» (Кузьмінський, 2003, 164–182). Дайте відповіді на запитання:

1. Дата: Предмет: Клас:
2. ПІП вчителя.
3. Тема уроку.
4. Як називається початок уроку як структурний елемент уроку?
5. Які слова розпочали урок?
6. Які засоби використав учитель для організації навчальної роботи школярів?
7. Чи були учні, які відволікалися на початку уроку? Як учитель залучав їх до роботи?
8. Як була сформульована мета уроку? Чи всі учні сприйняли її?
9. Оцініть ефективність презентації плану уроку у досягненні мети уроку.
10. Ваші пропозиції щодо побудови початку уроку.

Методичні рекомендації до спостереження за організацією вивчення нового матеріалу в ході уроку

Проведіть спостереження за вивченням нового матеріалу на уроці з предмету спеціалізації. Попередньо повторіть матеріал із теми «Методи навчання» (Кузьмінський, 2003, 150)]. Дайте обґрунтовані відповіді на запитання:

1. Дата: Предмет: Клас:
2. ПІП вчителя:
3. Тема уроку:
4. Яка підготовча робота, актуалізація опорних знань учнів була проведена вчителем перед сприйняттям учнями нового матеріалу?
5. Чи можна було чітко виділити момент переходу до нового матеріалу? Скільки хвилин тривала робота над новим матеріалом?
6. Які методи навчання були використані вчителем під час вивчення нового матеріалу? Організації якого типу пізнавальної діяльності учнів вони сприяли?
7. Які засоби навчання були використані вчителем під час пояснення нового матеріалу?
8. За допомогою яких методів було побудовано закріплення нового матеріалу, організована перевірка його засвоєння?

Методичні рекомендації до спостереження за організацією перевірки та оцінювання навчальних досягнень учнів

Проведіть спостереження за перевіркою та оцінкою навчальних досягнень учнів на уроці з предмету спеціалізації. Попередньо повторіть матеріал із теми «Педагогічна діагностика результатів навчально-пізнавальної діяльності школярів» (Кузьмінський, 2003, 190–200). Дайте обґрунтовані відповіді на такі запитання:

1. Дата: Предмет: Клас:

2. ПІП вчителя:

3. Тема уроку:

4. На яких хвилинах уроку Ви спостерігали перевірку й оцінювання знань і вмінь учнів? Скільки часу відводить учитель?

5. Які форми перевірки знань використовувалися вчителем (фронтальна, індивідуальна, групова)? Наведіть приклади.

6. Які методи перевірки навчальних досягнень учнів (усні, письмові, практичні) використовувалися вчителем на уроці?

7. Чи впроваджував учитель формувальне оцінювання, яке заявлено в Концепції Нова українська школа?

8. Чи використовував учитель взаємоконтроль і самоконтроль учнів, інструменти зворотнього зв'язку?

9. Запишіть приклад проблемного запитання вчителя.

10. Які оціночні судження якості роботи учня (позитивні, нейтральні, негативні) найчастіше використовував учитель? Наведіть приклади словесної оцінки досягнень учнів. Якою була реакція учнів на словесну оцінку їх знань і вмінь?

11. Скільки учнів було опитано вчителем? Скільки учнів було оцінено?

12. Які оцінки вони отримали?

13. Як обґрунтовував учитель оцінки учнів?

Особливості оцінювання навчальних досягнень учнів:

Нова українська школа (Нова українська школа, 2016)

Курс розвитку сучасного освітнього процесу в напрямі формування компетентностей, як основи нового змісту освіти за Концепцією Нова українська школа, зумовлює перегляд основних підходів до оцінювання навчальних досягнень учнів.

У Державному стандарті початкової загальної освіти заявлено рекомендацію впроваджувати *формувальне* оцінювання навчальних досягнень учнів. За формувальним оцінюванням відстежується особистісний розвиток дитини та хід опановування нею навчального досвіду як основи компетентності. Таке оцінювання дозволяє:

- вибудовувати індивідуальну траекторію розвитку учнів;
- оцінити або визначити досягнення дітей на кожному з етапів освітнього процесу;
- вчасно виявляти проблеми й запобігати їх нашаровуванню;
- мотивувати учнів до прагнення здобути максимально можливі результати;
- виховувати ціннісні якості особистості, бажання навчатися, відсутність побоювання помилитися, переконання у своїх можливостях і здібностях.

Основні аспекти процесу оцінювання

Вербальне оцінювання

Відповідно до чинного законодавства оцінювання навчальних досягнень учнів першого класу здійснюється вербально, а за рішенням педагогічної ради закладу освіти словесна характеристика знань, умінь і навичок може надаватись і учням другого класу.

Це пов'язано з тим, що в дітей ще недостатньо сформовані пізнавальні процеси, мовлення, саморегуляція, що впливає на рівень засвоєння знань, які вчитель змушений оцінювати низькими балами. Таким чином, стимулююча функція оцінки може перетворюватися на чинник, який спричиняє тривожність, страх отримати низькі бали, невпевненість у собі, і може гальмувати розвиток навчальної діяльності учня.

Використовуючи словесне оцінювання, варто пам'ятати, що вчитель має оцінювати результат роботи, а не особистісні якості дитини, її пізнавальні процеси (увага, сприймання, пам'ять, мислення), темп роботи.

Це пов'язано з тим, що молодші школярі ще нездатні відокремлювати негативні результати своїх дій і вчинків від власної позитивної оцінки.

Це потрібно підкреслювати не лише в розгорнутому словесному оцінюванні, а й у лаконічних висловлюваннях. Наприклад, «я задоволена тим, як ти написав», краще, ніж «молодець», оскільки в першому випадку оцінюється те, що виконав учень, а в другому – його особистість.

Відстеження індивідуальних досягнень учнів

Іншим важливим аспектом оцінювання в першому класі є його спрямованість на відстеження індивідуальних досягнень кожної дитини, не порівнюючи їх із досягненнями інших дітей. Це важливо для всіх дітей, а для дітей з особливими освітніми потребами – це вкрай важливо, оскільки порівняно з іншими дітьми вони виглядатимуть найменш успішними. Саме тому, оцінюючи знання, уміння й навички учнів, не слід вдаватися до замінників балів: «зірочок», «білочок», «черепашок» тощо. Недопустимо вивішувати в класі «Екран успішності», у якому порівнюються досягнення учнів між собою. Замінники балів не мають бути причиною заохочення або покарання дитини з боку вчителя й батьків.

Надання зворотного зв'язку

В особистісно зорієнтованому класі вчитель часто здійснює зворотний зв'язок з дітьми щодо їхніх робіт. Мотивація дітей зростає, коли вони бачать, що вчитель цікавиться їхньою роботою та спрямовує їх. Це також допомагає дітям вирішувати проблеми, поглиблювати своє розуміння.

Важливо пам'ятати, що зворотний зв'язок має позитивний характер, є конкретним і значущим. Він не має бути порожньою похвалою на кшталт: «Це найкраща думка, яку я коли-небудь чула!»,

адже діти можуть здогадатися, що насправді це не так. Учитель також має уникати загальних суджень, таких як «хороший», «поганий».

Корисніше й переконливіше для учнів буде почути від учителя, що є добре в їхній роботі та що можна поліпшити. Отже, краще замість «хороша робота» сказати: «Ти старанно попрацював / ла над завданням і вирішив / ла його двома способами, де обидва способи – правильні!». Замість «хороша ідея» скажіть: «Ідея цікава. Ти багато дізнався / лась про мурах. А що ще ти хочеш про них дізнатися?».

Якими можуть бути інструменти зворотного зв'язку?

Насамперед, вони є універсальними для використання як у викладанні різних навчальних предметів, так і в різних класах. Найпростішими, з яких можна розпочати роботу в першому класі, є такі:

«Долоньки»

Під час пояснення якогось завдання учням пропонується дати сигнал певним кольором вирізаної з цупкого паперу долоньки: білим – «все зрозуміло» або «впораюсь самостійно», червоним – «потрібно пояснити ще раз» або «потрібна допомога».

«Світлофор»

Учитель домовляється з учнями, що вони час від часу будуть подавати незвичні сигнали: якщо під час виконання завдання все зрозуміло й дається легко, то на полі зошита учні малюють зелений кружок; якщо мають якусь перешкоду чи сумнів – жовтий; якщо не знають, як виконувати, – червоний.

«Ліхтарик»

Сигнал подібний до попереднього, але використовується для реагування учнями на вже виконане завдання: на полі робочої сторінки учні малюють вертикальну лінію («стовп» ліхтаря) й позначають на ній кружком («плафон») рівень успішності – кружок наверху означає, наприклад, що роботою задоволений, вона – на думку дитини – виконана добре; посередині – є сумніви, хочеться щось покращити; внизу – незадоволений роботою, відчуває труднощі. https://www.youtube.com/watch?v=x-ToQQFy3NI&t=473s

Контрольно-оцінювальна діяльність

Під час формування контрольно-оцінювальної діяльності молодшого школяра в процесі становлення навчальної діяльності важливо, щоб зовнішні мотиви (які спонукає оцінка), переросли у внутрішні: «навчаюсь, тому що мені цікаво пізнати щось нове», «тому що подобається процес навчання».

Розвиток внутрішніх мотивів пов'язаний із формуванням навчальних дій контролю та оцінки, які є складовими навчальної діяльності (Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов), основою яких є самоконтроль і самооцінювання – система дій, за допомогою яких учень перевіряє власну діяльність. Самооцінювання може здійснюватися на різних етапах

навчальної діяльності – як на етапі планування виконання навчального завдання (вироблення критеріїв оцінки), так і по завершенню його виконання (оцінка учнем власної роботи за виробленими критеріями).

Важливим у цьому є оцінювання вчителем за тими самими критеріями, порівнянні оцінки вчителя й учня та з'ясування розбіжностей в оцінці. Продукти навчальної діяльності учень і вчитель вміщують у портфоліо.

Технологія портфоліо

Забезпечує вчителя обґрунтованою інформацією про процес і результати навчальної діяльності учня.

Однією з важливих технологій оцінювання в початковій школі, особливо в першому класі, є технологія портфоліо, яка відрізняється від традиційних методів оцінювання тим, що забезпечує вчителя обґрунтованою інформацією про процес і результати навчальної діяльності учня, забезпечуючи при цьому можливості для здійснення власних оцінних суджень щодо результатів своєї діяльності.

Портфоліо, вважається «аутентичним», тобто найбільш наближеним до реального оцінювання. Портфоліо, яке з'явилось у світовому освітньому просторі в 90-х роках ХХ століття як інноваційна форма оцінювання й форма накопичення інформації, вважається «аутентичним», тобто істинним, найбільш наближеним до реального оцінювання, до індивідуалізованої оцінки, зорієнтованої не лише на процес оцінювання, а й самооцінювання.

Методичні рекомендації до спостереження за методичним забезпеченням домашньої навчальної роботи учнів

Проведіть спостереження за методичним забезпеченням домашньої навчальної роботи учнів з предмету спеціалізації. Попередньо повторіть матеріал з теми «Форми організації навчання» (Кузьмінський, 2003, 164–183). Дайте відповіді на запитання:

1. Дата: Предмет: Клас:
2. ПІП вчителя:
3. Тема уроку:
4. На якому етапі уроку вчитель задає домашнє завдання?
5. Проаналізуйте характер домашнього завдання за формою та змістом, його зв'язок із вивченням нового матеріалу та його закріпленням.
6. Наскільки обґрунтовано вчитель коментував домашнє завдання?
7. Обсяг домашнього завдання? Зробіть висновки про ступінь складності завдання, час необхідний учням даного класу для його виконання.
8. Які засоби та прийоми використовував учитель для диференціації та індивідуалізації домашньої навчально-пізнавальної діяльності школярів?

9. Які творчі завдання запланував учитель: спостереження, досліди, складання задач, читання додаткової літератури тощо.

Виконання завдань із теоретичних курсів спрямоване не лише на закріплення початково отриманих знань, але є й необхідною подальшою умовою оволодіння педагогічною теорією та методикою викладання предмета. Студенти знайомляться з діяльністю класних керівників, із роботою вчителів із предметів спеціалізації, з передовим педагогічним досвідом, зі спільною роботою школи з іншими установами та громадськими організаціями, із системою роботи з батьками учнів. Значне місце в програмі практики відводиться самостійній навчально-виховній роботі студентів у ролі помічників учителя в закріпленому класі початкової школи.

Студенти організовують активний відпочинок учнів на перервах, проводять із ними індивідуальну роботу на уроках, допомагають вчителю під час перевірки зошитів і щоденників, беруть участь у підготовці дидактичних матеріалів до уроків, випускають стінгазету, проводять позакласні форми виховної роботи відповідно до плану роботи класного керівника і вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку.

У змісті практики особлива увага приділяється педагогічній діагностиці в роботі вчителя й класного керівника. Володіння її методами дозволяє глибше вивчити вікові та індивідуальні особливості дітей.

У період практики студенти вивчають вікові та індивідуальні особливості молодших школярів відповідно до плану роботи класного керівника та шкільного психолога. Деякі методики вивчення молодшого школяра подані в даному розділі.

2.3. Звітна документація студента-практиканта

Звітна документація за завданнями педагогічної практики:

– **робочий зошит**, у якому відображено зміст і форми діяльності студента в період практики в закріпленому класі, аналіз відвіданих уроків та виконання завдань з педагогіки.

– **методична розробка** проведеного студентами позакласного виховного заходу в закріпленому класі, його самоаналіз, фото-, відеозвіт за видами діяльності;

– **атестаційний лист**, у якому відображається думка про роботу студента у формі оцінки класного керівника, методиста з педагогіки (Додаток 12).

Підсумковий диференційований залік із навчальної педагогічної практики студентів II (III) курсу ставить методист із педагогіки в атестаційний лист та в залікову книжку в розділ «Педагогічна практика».

2.4. Молодший школяр. Хто він?

Молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості дитини, бо саме тоді закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи.

Віковими особливостями дітей 1–4 класів можна вважати: незначний соціальний та моральний досвід, підвищену емоційність, вразливість і водночас пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати коло спілкування. Тому узгодження поведінки та усвідомлення моральних явищ життя характеризуються емоційними узагальненнями, аналізом ситуацій та вчинків, які відповідають загальнолюдським етичним цінностям. Розрив між знаннями моральних принципів і відповідною поведінкою – найхарактерніша властивість дитини цього віку. Подальшого розвитку набуватимуть такі моральні почуття: провини, сорому, обов'язку, відповідальності, справедливості, власної гідності, сумління (Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243, 2011).

Основними потребами дитини в початкових класах є необхідність: у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу, у дружбі, товариськості, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля.

Перед учителем постає важливе завдання: вирізняти мотив вчинку, роз'яснюючи дитині його сутність і правильність у різних типових життєвих ситуаціях, даючи їй можливість емоційного «переживання» разом із практичним застосуванням отриманих знань.

Беручи участь у спільних видах діяльності, учні вчаться будувати свої взаємини з однолітками, входити в колектив ровесників. У них виникає потреба до взаємовимогливості та взаємодопомоги.

На цьому віковому етапі в дитини формується ядро особистості (моральні почуття, цінності, переконання), відбувається набуття досвіду моральної поведінки. Вона вчиться не лише виконувати вимоги колективу, але й бере активну участь у постановці вимог, виборі доручень, справи, яка їй до душі. В учнів виникає ще одне новоутворення – відносно стійкі форми поведінки й діяльності, які в майбутньому становитимуть основу формування її характеру.

Після закінчення першого класу в частини дітей не до кінця сформовані особистісні новоутворення, що є характерними для дошкільнят, а саме:

- недостатнє усвідомлення сприйняття шкільного життя, необхідності впорядкувати та організувати його за певними законами і правилами співжиття;

- недостатнє усвідомлення внутрішньої етичної інстанції, такої як совість (орієнтування лише на зовнішній контроль з боку дорослих,

невміння діяти самостійно), що викликає в школярів почуття невпевненості у собі, спричиняє конфлікти у спілкуванні;

- відсутність переваг та продуманих дій над імпульсивними (стримування бажань відбувається лише в разі очікування винагороди чи покарання);
- несформованість адекватної самооцінки.

Учителеві в другому класі слід продовжувати виховну роботу, спрямовану на корекцію цих недоліків з метою будування специфічних для молодших школярів особистісних новоутворень: довільність психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексію, інтелектуалізацію життя дитини.

У вчинках дітей наприкінці другого року навчання вже проглядається позиція у ставленні до того, що їх оточує. Розвиваються та змінюються внутрішні етичні інстанції, формуються моральні мотиви поведінки; розвивається здатність співпереживати, співчувати, а отже, і співдіяти з дорослими та однолітками.

Молодший шкільний вік виявляється сприятливим щодо виховання в дитини фундаментального для її морального розвитку новоутворення, яким є здібність цінувати особистість людини.

Головним новоутворенням навчальної діяльності є формування теоретичного мислення дитини, що знаходить відповідне вираження і в рівні сформованості у дітей особистісних моральних якостей, першооснов багатьох моральних понять: доброти (гуманності), людяності, милосердя, чуйності, співчуття, чесності, справедливості, терпеливості та ін.

Формування особистості молодшого школяра значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу, згідно з яким моральні правила й норми дитина засвоює активно, в процесі діяльності та спілкування з дорослими, однолітками, старшими та молодшими дітьми. Основна функція її полягає в тому, що в ній набувається досвід ставлення дитини до світу, до людей, до самої себе.

Виховання молодших школярів здійснюється в процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, відведення належного місця «спільно-взаємодіючій діяльності» як на уроках, так і в позаурочний час; гуманізації взаємин у системах «учитель – учень», «учень – учень»; використання вчителем демократичного стилю спілкування з учнями; створення умов для творчої самореалізації кожної особистості.

Важливим є особистісно орієнтований підхід у вихованні молодших школярів, оскільки для дітей цієї вікової групи характерна особлива сенситивність до морально-етичних впливів, а надто сприйняття норм культурної поведінки, спілкування, мовного етикету, культури взаємовідносин.

Дуже часто внутрішнє самопочуття, емоційний настрій дитини залежить від особистості вчителя початкових класів, оскільки для учнів 1–2-х класів учитель залишається центральною фігурою, арбітром, авторитетом. Лише в 3–4-х класах самооцінка, оцінка однолітків починає переважати оцінку вчителя.

Зовнішнім вираженням позиції дитини є участь її в різноманітних ситуаціях дитячого життя. Вона виявляється залежно від очікувань учителя й дитини. Діти з невиправданими очікуваннями часто стають агресивними або, навпаки, пригніченими; боязкими або недовірливими, соціально інфантильними або неспокійними. Ці аспекти необхідно враховувати в роботі з дітьми та батьками.

Головне завдання вчителя – навчитися створювати й використовувати в шкільному житті ситуації, в яких знання й дії були б злиті та дозволили б фіксувати динаміку духовно-морального розвитку дитини, сутність якого полягає в умінні дитини самостійно, а іноді за допомогою вчителя, реалізувати свої здібності до практичної діяльності. Вчитель має допомогти дитині розвиватися від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, для якого необхідні самостійність в ухваленні рішень і моральний вибір.

Ефективність різних видів виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Пріоритетними для учнів початкових класів є активні методи, що спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи та творчості.

Оскільки в молодшому віці в дітей домінує образне мислення, то найбільш характерними **є такі форми діяльності:** ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, ранок, свято, усний журнал, групова справа, оформлення альбому, уявна подорож, конкурси, ігри, школа ввічливості, демонстрація, розповідь, моделювання, вікторина, екскурсія, виставка малюнків, операція-рейд, виставка-ярмарок, перекличка повідомлень, добродійна акція, хвилини з мистецтвом, година спостереження, година милування, спортивні змагання, козацькі забави, театральна вистава, ляльковий театр, ведення літопису класного колективу, веселі старти, естафети, догляд за рослинами і тваринами.

Під час організації освітнього процесу необхідно враховувати розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів. У першокласників переважає мимовільна увага: звертають увагу на те, що цікаво, незвично, яскраво. В процесі навчання діти вчаться зосереджуватися, утримувати увагу на необхідних, а не просто цікавих предметах. У 2–4 класах діти оволодівають довільною увагою.

Увага багато в чому визначається темпераментом кожної дитини, стилем сприймання. Так,

• діти аудіального типу краще сприймають інформацію на слух;

• візуального типу – на зображеннях;

• кінестетичного – легше засвоюють матеріал у практичній діяльності (Нова українська школа, 2016).

Тому буде корисним виявити відповідні особливості за допомогою спеціальних методик і врахувати результати цього міні-дослідження в доборі методичних прийомів і форм навчання. https://dytpsyholog.com/2015/02/14/інструменти-діагностики/ http://yrok.pp.ua/serednya-osvta/7119-dagnostika-ditini-vidi-metoditesti-dlya-dtey.html. https://www.youtube.com/watch?v=Zu5JQsxfuPM

Співвідношення мимовільної та довільної пам'яті в процесі навчальної діяльності різне. В 1 класі ефективність мимовільного запам'ятовування вище, ніж довільного, оскільки в дітей ще несформовані прийоми осмисленої обробки матеріалу. У процесі формування прийомів осмисленого запам'ятовування та самоконтролю довільна пам'ять учнів 2–4 класів стає більш продуктивною, ніж мимовільна.

Від 1 до 4 класу ефективність запам'ятовування учнями словесно виражених відомостей підвищується швидше, ніж ефективність запам'ятовування наочних даних, що пояснюється імплексивним формуванням у дітей прийомів осмисленого запам'ятовування. Тому прийоми мимовільного та довільного запам'ятовування необхідно формувати відповідно до обох видів навчального матеріалу – словесного та наочного.

Якщо першокласники проводять аналіз навчального матеріалу переважно в наочно-дієвому плані, то до 4 класу змінюється характер мислення молодших школярів. Уже в 1–2 класах важливо будувати навчання так, щоб учні із самого початку орієнтувалися на пошук і виділення суттєвих відносин задачі, причину їх розв'язання. Особлива турбота вчителя полягає в тому, щоб показувати дітям зв'язки, які існують між окремими елементами засвоюваних знань.

Спостереження за психомоторними діями дітей показує індивідуальний спосіб активної розумової діяльності.

І тип активності – розумовий – через усвідомлення завдання та побудову власної схеми дій, через засвоєння словесних інструкцій:

слово → схема → дія.

ІІ тип активності – емоційно-чуттєвий – через емоційні дії, які супроводжують відомий спосіб наслідування, через засвоєння способу дії, повторення, показ:

дія → схема → дія.

ІІ тип активності – уявно-образний – через створення в уяві образу, що супроводжує рухи, через порівняння власного руху з уявним:

образ → схема → дія.

Таким чином, спостереження за дітьми показують, в який спосіб активізувати розумові дії для розв'язання пізнавального завдання.

Рівень регуляції розумової активності дітей І типу – мовленнєво-розумовий. Він є провідним і забезпечує планування пізнавальної діяльності. Таким дітям треба давати чіткі словесні інструкції, вони люблять переказувати, узагальнювати, робити самоаналіз.

Рівень регуляції ІІ типу – почуттєво-розумовий. Почуття забезпечують планування розумової діяльності, а мислення будує емоційно-чуттєву модель дії, образи, насичені почуттями, утворюють чуттєві поняття. Такі діти потребують особливої уваги, оскільки емоційність може як збуджувати, так і гальмувати розумові дії.

Рівень регуляції ІІІ типу дітей – образно-розумовий з емоційним забарвленням розумових дій. Образ забезпечує планування розумової діяльності. Цим дітям необхідно давати завдання у вигляді образу; запропонувати їм уявити те, як вони це робитимуть.

За правильної організації процесу навчання інтенсивно розвиваються увага, сприйняття, пам'ять, мислення, мовлення, уява. Навчання розвиває школярів насамперед своїм змістом. Необхідно підвищувати питому вагу теоретичних знань, формувати не тільки наочно-чуттєве уявлення про явища навколишнього життя, а й абстрактні поняття, що значно сприяє загальному розумовому розвитку молодших школярів. Проте зміст навчання по-різному засвоюється школярами та впливає на їх розвиток залежно від методу навчання. Необхідно ширше включати методи, які потребують від молодшого школяра того, щоб він думав, порівнював предмети і факти, намагався виявити причини і наслідки явищ, що вивчаються, не тільки відповідаючи на запитання, але щоб запитував сам та намагався самостійно знайти рішення.

Дослідження показали, що вже в початкових класах діти можуть не тільки засвоювати готові знання, а й за допомогою вчителя робити висновки та узагальнення; що розвиток залежить не тільки від вікових особливостей, а й від змісту і методів навчально-виховної роботи, її організації. Робота в парах більш продуктивна, ніж індивідуальна; робота в режимі співробітництва більш ефективна, ніж у режимі суперництва партнерів-школярів. Навчання впливає на розвиток молодших учнів своєю організацією.

Думка вчителя для молодших школярів найбільш суттєва і безапеляційна. Вони без заперечення визнають його авторитет. Звертаються до вчителя у різноманітних справах – від випадкових і несуттєвих до найважливіших і глибоко особистих. Учитель для всіх молодших школярів виступає моральним арбітром, суддею і захисником.

У цьому віці активно розвивається самооцінка – важлива форма прояву самосвідомості. Самооцінка школяра в одному виді діяльності може відрізнятися від його самооцінки в інших. Вона конкретна,

ситуативна й виявляє тенденцію до переоцінки досягнутих результатів і можливостей в окремих видах діяльності.

Критерії, які використовуються дитиною для самооцінки, значною мірою залежать від педагога.

Виявлено залежність усвідомлення власних якостей і якостей однолітків від виховної роботи. Учні насамперед усвідомлюють ті якості й особливості поведінки, які найчастіше оцінюються оточуючими та від яких більшою мірою залежить їх становище в групі.

Рівень запитів у молодших школярів формується під впливом успіхів у провідному виді діяльності. Треба звернути увагу на те, що низькі самооцінки у відстаючих закріплюються нижчими, ніж оцінки вчителя, самооцінками учнів у класі, які переносять невдачі відстаючих дітей у навчанні на всі інші сфери їх діяльності. Тому формування адекватної самооцінки є важливим завданням навчально-виховної діяльності вчителя.

У цьому віці для успішного навчання велике значення мають широкі соціальні мотиви – обов'язків, відповідальності та ін. Але багато з цих мотивів можуть бути реалізовані тільки в майбутньому, що знижує їх надихаючу силу. Провідне місце в мотивації молодшого школяра посідають вузько особисті мотиви – мотивація ***благополуччя,*** престижу. Вагомих змін у мотивації навчання школярів від 1 до 4 класів не відбувається, але виявлено, що вікові відмінності перекриваються відмінностями, зумовленими організацією і змістом освітнього процесу.

За цілеспрямованої організації освітнього процесу вже в 2 і 4 класах з'являються мотиви: «я повинен», «це треба зробити», які діють як внутрішні потреби та як звички. Навчання тим успішніше веде за собою розвиток, чим більшою мірою спирається на вікові та індивідуальні особливості школярів, цілеспрямовано спонукає їх до аналізу своїх вражень від об'єктів, що сприймаються усвідомлено, окремих властивостей, виділення суттєвих рис, об'єктів, до напрацювання способів класифікації об'єктів, створення узагальнень, осмислення спільного в своїх діях при розв'язанні різних видів задач і т. ін. В організації навчання вчитель повинен спиратися не тільки на актуальні досягнення у розвитку, а й на потенційні його можливості.

Отже, в основі навчання молодших школярів перебуває взаємодія дітей і дорослих – гра, спільна праця, пізнання, спілкування. Поступово дитина стає активним учасником цього процесу. Вона спільно з учителем визначає мету, відкриває нові знання, засвоює навчальні дії, експериментує, несе відповідальність за свою роботу. Тож, важливо відразу уникнути авторитарного впливу на особистість дитини, встановити й підтримати добрі стосунки, довіру у спільній діяльності.

У цей період життя змінюється психологічний портрет дитини, перетворюються його особистість, пізнавальні і розумові можливості, сфера емоцій і переживань, коло інтересів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Лист Міністерства освіти і науки України №_1/9-368 «Загальні методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу у п'ятих класах загальноосвітніх навчальних закладів» (2013). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-368729-13

Лист Міністерства освіти і науки України №1/9-72 «Про недопущення перевантаження учнів початкових класів надмірним обсягом домашніх завдань» (2014). Retrieved from: http://www.mon.gov.ua

Лист Міністерства освіти і науки України від №_1/9-368 «Загальні методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу у п'ятих класах загальноосвітніх навчальних закладів» (2018). Retrieved from: http://www.mon.gov.ua

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1232 «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» (2014). Retrieved from: http://docs.google.com/viewer?url=http://mon.gov.ua/files/normative/2014-10-27/3008/nmo-1232.doc&embedded=false

Наказ Міністерства освіти і науки України № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» (2015). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0641729-15

Наказ Міністерства освіти і науки України № 439 «Про затвердження рекомендацій щодо порядку використання державної символіки в навчальних закладах України» (2000). Retrieved from: http://ua-info.biz/legal/baseap/ua-zmthxe.htm

Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 «Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2011). Retrieved from: http://docs.google.com/viewer?url=http://mon.gov.ua/files/normative/files/news/10/31/1243.doc&embedded=false;

Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 329 «Про затвердження Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти» (2011). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/z0566-11.

Наказ Президента України № 374 «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002

Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти / Міністерство освіти і науки України. (2016). Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf

Постанова Кабінету Міністрів України № 545 «Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр» (2017). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF

Указ Президента України № 871 «Про День Соборності України» (2014). Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/871/2014

Указ Президента України № 872 «Про День Гідності та Свободи» (2014). Retrieved from: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/872/2014 ;

Основна література

12 Ways to Upgrade Your Classroom Design. Retrieved from: https://www.sau21.org/sau/images/Curriculum/Appraisal/

Coloring the Classroom', School Planning & Management. Retrieved from: https://webspm.com/Articles/2013/12/01/Coloring-the-Classroom

The Objective of Education Is Learning, Not Teaching. Retrieved from: http://knowledge.wharton.upenn.edu/article/the-objective-of-education-is-learning-not-teaching/

Бєляєва, О. (2019). Булінг зсередини: причини та наслідки. *Психолог, 1 (649),* 12-19.

Бібік, Н. М. (Ed) (2017). *Нова українська школа: порадник для вчителя*. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди».

Бобровський, М. В., Горбачов, С. І., Заплотинська, О. О. (2019). *Рекомендації до побудови внутрішньої системи забезпечення якості освіти у закладі загальної середньої освіти*. Київ: Державна служба якості освіти.

Бочкор, Н. П., Дубровська, Є. В., Залеська, О. В. та ін. (2014). *Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період*. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна».

Бугайчук, А. (2019). Групи підтримки та мобільні додатки: як борються зі шкільним булінгом у США і Канаді? *Психолог, 1 (649),* 20-25.

Зрозуміло про академічну доброчесність. Інфографіка для школярів. Проект сприяння академічній доброчесності в Україні (Srtengthening Academic Integrity in Ukraine Project – SAIUP). Retrieved from: https://saiup.org.ua/resursy/zrozumilo-pro-akademichnu-dobrochesnist-infografikadlya-shkolyariv/

Кабан, Л. В. *Формувальне оцінювання навчальних досягнень учнів у новій українській школі*. Retrieved from: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=4471

Кен, Робінсон, Лу, Ароніка. *«Школа майбутнього».* Видавництво «Літопис», 2016. Режим доступу: a. http://www.litopys.lviv.ua/content/shkola-maybutnogo b. http://istoriya-mova.info/shkola-maybutnogo-kenarobinsona-uk/

Корнієнко, С. М. (2013). *Весела перерва. 1–4 класи.* Тернопіль: Навчальна книга.

Кочерга, О. (2009). Дівчатка: які вони? Психофізіологічні особливості. *Початкова школа, 7,* 3–7.

Кочерга, О. (2009). Хлопчики: які вони? [Психофізіологічні особливості]. *Початкова школа, 6,* 4–7.

Кравчинська, Т. (2019). 5 запитань про інклюзивну освіту. *Управління освітою, 2 (410),* 5-30.

Кузьмінський, А. І. (2003). *Педагогіка*. Київ: Знання–Прес.

Муляр, О. (2019). Цінності в навчанні: як виховати громадян за допомогою шкільних заходів. *Школа, 1,* 6-17.

Коваленко, Н. В. (Ed.) (2019). *Навчальна педагогічна практика: організаційно-методичні рекомендації.* Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Новий освітній простір (2019). Retrieved from: http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/NOP_Motivuyuchiy-prostir.pdf?fbclid=IwAR1wgpWNjVUhfE6uJH0abN7iFcWAxQAWMTnMoGjlepbBQUXX47kRw_Z8Qc

Онлайн-курс «Недискримінаційний підхід у навчанні». Retrieved from: https://shr.name/CgVAm

Онлайн-курс «Онлайн-курс для вчителів початкової школи». Retrieved from: https://courses.ed-era.com/courses/ course-v1:EdEra-SmartOsvita+Inc+1/about

Онлайн-курс «Права людини в освітньому просторі». Retrieved from: https://courses.ed-era.com/courses/ course-v1:EDERA_OSCE+HRE101+2019/about

Онлайн-курс «Протидія та попередження булінгу (цькуванню) в закладах освіти». Retrieved from: https://shr.name/cTv6O

Психолого-педагогічний супровід процесу адаптації учнів 5-го класу (розробка практичного психолога М. О. Ільницької). Retrieved from: https://naurok.com.ua/psihologo-pedagogichniy-suprovid-prosesu-adaptaciuchniv-5-go-klasu-63065

Ротфорд, Д. В. (Ed.) (2015). *Уроки мужності*: навч.-метод. посібник. Харків: ВГ «Основа».

Додаток 1

Календарний тематичний план навчальної педагогічної практики студентів

Дні тижня	Основний зміст діяльності	Форми і методи організації діяльності студентів	Завдання студентам для роботи за індивідуальним планом
	Завдання, зміст і організація педагогічної практики	Настановча конференція	Ознайомитися з методичними рекомендаціями з практики, Концепцією Нова українська школа. Підготуватися до зустрічі з учнями і класним керівником
1-й день Понеділок	Знайомство з педагогічним колективом і основними напрямками його роботи	Бесіда з директором школи або його заступниками. Відвідування уроків і бесіда з учителем закріпленого класу	Ознайомитися з планом виховної роботи класного керівника. Оформити першу частину робочого зошита. Скласти план індивідуальної роботи на період практики
2-й день Вівторок	Актуальні проблеми викладання предмета (зі спеціалізації)	Бесіда з учителем (з предмету спеціалізації). Робота за індивідуальним планом	Ознайомитись з навчальною програмою з предмета спеціалізації та методичним обладнанням кабінету з предмета спеціалізації
3-й день Середа	Особливості молодших школярів та їх врахування в навчально-виховній роботі вчителя	Бесіда з психологом. Аналіз методик вивчення вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів. Робота за індивідуальним планом	Відвідати уроки в закріпленому класі й виявити залежність вибору методів навчання від вікових особливостей дітей. Вивчити деякі особливості кількох молодших школярів і проаналізувати одержані результати
4-й день Четвер	Завдання і зміст роботи класного керівника. Планування виховної роботи в класі	Бесіда з класним керівником. Вивчення плану виховної роботи. Робота за індивідуальним планом	Ознайомитися з новою літературою з визначеного питання та з планом виховної роботи в закріпленому класі
5-й день П’ятниця	Актуальні проблеми викладання предмета другої спеціалізації	Бесіда з учителем з предмета другої спеціалізації. Відвідування уроків. Робота за індивідуальним планом	Конкретизувати план навчальної роботи зі школярами. Відвідати уроки з предмета спеціалізації в паралельному класі та інших учителів. Конкретизувати план навчально-виховної роботи з учнями на наступний тиждень

6-й день Субота		Робота за індивідуальним планом	
7-й день Понеділок	Методика проведення форм виховної роботи з молодшими школярами	Бесіда з класним керівником. Робота за індивідуальним планом	Відвідати етичну бесіду, проведену класним керівником або студентами-практикантами, та проаналізувати її. Підготувати та провести бесіду з учнями в закріпленому класі або іншу форму позакласної роботи.
8-й день Вівторок	Урок – основна форма навчальної роботи	Відвідання уроки з предметів спеціалізації. Робота за індивідуальним планом	Виконати завдання з педагогіки
9-й день Середа	Контроль і оцінка результатів пізнавальної діяльності учнів	Бесіда з учителем з предмета спеціалізації. Робота за індивідуальним планом	Ознайомитися з літературою з даної проблеми. Відвідати урок із спеціальності і проаналізувати методику засвоєння знань і формування умінь учнів
10-й день Четвер	Домашня навчально-пізнавальна діяльність школярів	Бесіда з учителем. Аналіз літератури і досвіду роботи вчителя з удосконалення ефективності домашньої навчальної роботи. Робота за індивідуальним планом	Провести аналіз методичного забезпечення домашньої навчальної роботи учнів. Взяти активну участь у перевірці письмових класних і домашніх робіт учнів
11- й день П’ятниця	Підбиття підсумків педагогічної практики	Робота за індивідуальним планом. Конференція в школі з підбиття підсумків роботи студентів (виступ зам. директора з навчально-виховної роботи, вчителя, психолога, студентів)	Підготувати звітну документацію: 1. Робочий зошит. 2. Методичну розробку проведеної форми виховної роботи в закріпленому класі

Додаток 2

Такі різні хлопчики і дівчатка!

Психофізіологічні особливості розвитку дівчаток та хлопчиків значно визначають специфіку навчально-виховної роботи [29, 30].

Дівчатка	Хлопчики
Народжуються зрілим дітьми. Їхній розвиток випереджає розвиток хлопців на 3-4 тижні	На 2-3 місяці пізніше починають ходити, 4-6 місяців пізніше говорити. До періоду статевого дозрівання запізнення в розвитку досягає приблизно 2 роки
Більш чутливі до шуму. «Шкіряна чутливість» більша (дратує тілесний дискомфорт), реагують на дотик	До 8 років гострота слуху в хлопців у середньому вища, ніж у дівчаток
Дівчата здебільшого грають в приміщенні в замкнутому просторі	Хлопці бігають один за одним, використовуючи увесь можливий простір
Ставлення до форм і змісту навчальної роботи досить терпиме	Виражається негативізм до системи шкільних взаємовідносин, до навчальної роботи
Дівчатка легше справляються з алгеброю, рахунком, маніпуляцією з цифрами і формулами	Хлопці легше справляються з геометрією (просторовим мисленням, мислительними маніпуляціями з геометричними формами)
Еволюція щодо жіночої статі вела відбір на адаптованість у довкіллі	Еволюція щодо чоловічої статі вела відбір на винахідливість, спритність
Орієнтація на стосунки між людьми	Більше орієнтовані на інформацію
Ставлять запитання заради встановлення контакту з дорослими	Частіше ставлять запитання з метою отримання конкретної відповіді
Під час уроку дівчатка дивляться в обличчя вчителя, очикуючи схвалення	Під час уроку хлопці дивляться на парту, в бік або перед собою
Дівчатка вже на початку уроку набирають оптимального рівня працездатності	Хлопці втягуються в процес довше, коли досягають піку працездатності, дівчатка починають стомлюватись
Дівчатка найкраще виконують задачі не нові, типові, шаблонні, коли вимоги до ретельності пророблености елементів, виконавчої частини завдання невеликі (немає пошуку)	Хлопці краще виконують пошукову діяльність, вони краще працюють, коли потрібно розв’язувати принципово нові задачі. Хлопчик може знайти нестандартне розв’язання математичної задачі, але зробити помилку в розрахунках і в результаті отримати погану оцінку
Дівчатка швидше оволодівають мовленням, з більшим бажанням спілкуються з іншими дітьми. До початку навчання ця відмінність у синтаксичній будові речень хлопчиками і дівчатками зникає і виявляється знову лише після 11 років, та стає постійною рисою впродовж життя. Перевершують хлопців у мовленнєвих завданнях	Хлопці переважають дівчаток у відеопросторових уміннях, а це вимагає високої пізнавальної активності. Хлопці мають більш високу зосередженість на конкретних проблемах

У ситуації, коли присутні сильні емоції, різко нарощується загальна активність, що призводити до емоційних зривів, ридання, крику тощо	На емоційний фактор реагують коротко-часно, яскраво і вибірково. Чоловіки швидко знімають емоційну напругу, перемикаючись на продуктивну діяльність
Мозок дівчаток готовий відповісти на будь-яку неприємність, підтримує в стані готовності всі свої структури, щоб в будь-яку секунду відреагувати. Можливо, саме цим досягається «виживання»	Для досягнення виховного ефекту потрібно обмежувати довжину нотації з боку вчителя та батьків. Ситуацію слід коментувати коротко і конкретно
При загальній втомі страждають правокульові процеси (образне мислення, просторове відношення, емоційне самопочуття)	При загальній втомі страждають лівокульові процеси, пов'язані з мовленнєвим мисленням, логічними операціями
Дівчатка застосовують одну й ту тактику при вивченні різного матеріалу. Вони більше схильні до механічного заучування. Традиційна освіта більше підходить для дівчаток, тому навчаються вони краще	Мозок хлопців порівняно прогресивніший, більш диференційований, більш вибірковий. Тому мислення хлопців більш творче, пошукове. Хлопчики здатні до активної самореалізації
У дівчаток здатність центрів правої і лівої півкулі вступати у функціональні міжкульові контакти значно вища, ніж у хлопців	У хлопців кількість нервових волокон, які з'єднують ліву і праву півкулі, менша. Їм важче порівнювати інформацію, що опрацьовується в лівій і правій півкулях
Дівчатка часто намагаються показати, що вони кращі, ніж є насправді. У них високий рівень соціальної поведінки. Серед них більше егоїстів	Хлопці теж не відвертіші, бо намагаються показати, що вони гірші, ніж є насправді. Егоїстичних хлопчиків в цілому менше
Дівчатка більш чутливі як до заохочень, так і до покарань, більш гостро реагують на приниження людської гідності. Успіхи дівчаток у навчанні можна пояснити і тим, що дівчинку, ще до школи привчають до дрібної, старанної роботи: посуд помити, пошити, попрасувати хоч би ганчірочки, овочі перебрати. До нудноватої і кропіткої навчальної праці за письмовим столом дівчатка підготовані значно краще, ніж хлопці	Хлопчик, як і дівчинка, прагне бути красивим, але не хоче в цьому признаватись. Хлопчаку важче бути охайним, бо він любить рухливі ігри. Хлопці люблять все робити швидко, вони менш терплячі, тому й зошити у них не в такому порядку. Але стараються хлопці не менше. Як і дівчатка вони співпереживають, їм неприємно бачити чуже горе, але вони не хочуть цього показувати, бояться глузувань... І насамперед хлопці соромляться дівчат...
Невстигаючі дівчатка набагато важче піддаються корекції, ніж хлопці	Двієчниками у перших класах найчастіше стають хлопці, а не дівчата
Серед дівчаток частіше зустрічається художній тип вищої нервової діяльності	Хлопці з художнім типом нервової системи потребують до себе більш ретельної уваги

Дівчатка в своєму колі обговорюють перших романтичних героїв, моди, ведення господарства, віддають перевагу ліричній літературі, особливо зближуються з матір'ю і за умови довірливих з нею стосунків довіряють їй свої таємниці. Вони більше тягнуться до вчительок, можуть колективно закохуватись у вчителя - чоловіка	Хлопці грають у військові ігри зачитуються «героїчною» літературою і наслідують героїв, рицаряів. Вони більше тягнуться до батька, а за його відсутності – до чоловіка взагалі (викладача, керівника «чоловічих» гуртків та секцій), проявляють настирливий інтерес до чоловічої роботи
Таким чином, саме в молодшому шкільному віці відбувається поступове засвоєння дітьми ролей хлопчика та дівчинки. З'являються перші ознаки цікавості до протилежної статі, перші ознаки сексуальності. Формування нормальних взаємостосунків хлопчиків і дівчаток – одна з головних задач виховання культури спілкування, майбутнього щастя наших дітей, їх можливості повноцінно «знайти себе» в житті й можливостей створити міцну родину. У хлопців необхідно розвивати почуття обов'язку: перед самим собою, іншими, перед батьками, жінкою, майбутніми дітьми. Дуже важливо змалечку виховувати у хлопчика повагу до жінки. Дівчинку необхідно вчити бути чуйною, розуміти стан інших людей і діяти у відповідності з цим. Дівчинка приваблива ніжністю, вона повинна бути обачливою, обережною. Їй призначено стати дружиною, дарувати життя і, оберігаючи себе, оберігати майбутнє. З перших років дівчинку готують до материнства. Їй необхідно доручати піклування про молодших дітей у родині, вказуючи на їхню чарівність і беззахисність, навчати догляду за ними та радості спілкування з ними. Це відбувається природно – спочатку ляльки, потім молодші сестри і брати.	

Додаток 3

Методики вивчення вікових та індивідуальних особливостей молодшого школяра

3.1. Методики вивчення мотивів навчання молодших школярів

Актуальність дослідження мотивації навчання в молодшому шкільному віці пояснюється тим, що саме у цей період закладається її основа. За даними вітчизняних психологів, при традиційному навчанні протягом молодшого шкільного віку, а особливо до його закінчення, у багатьох школярів накопичується негативне ставлення до навчання. Щоб цього уникнути, учитель повинен узяти на себе керівництво процесом формування мотиваційної сфери школярів, оскільки при стихійному її формуванні в багатьох учнів не формуються необхідні мотиви для ефективного навчання.

Учитель (студент) повинен:

1. Вивчати мотиви навчання молодших школярів.
2. Виходячи з реального рівня та особливостей їх розвитку, визначити завдання формування мотивації навчання у цьому віці.
3. Разом із педагогом організовувати різні види активної діяльності молодших школярів, залучати їх до спеціально створених розвивально-виховних ситуацій, організовувати виконання завдань, які сприяють осмисленню та формуванню мотиваційної сфери школяра.
4. За необхідності провести корекцію мотиваційних установок окремих школярів, допомогти змінити їх ставлення як до наявного рівня їх можливостей, так і до перспективи їх розвитку.

Що ж покладено в основу позитивного чи негативного ставлення школярів до навчання? Чи стало навчання особливо значущою діяльністю? Які стосунки склалися між учнем та вчителем? Які предмети викликають в учня позитивне ставлення, а які негативне? Відповіді на ці питання можна отримати при діагностиці мотивації навчання молодших школярів.

Для вивчення мотивації навчання молодших школярів можна використати методику “Драбинка уроків”.

Інструкція: експериментальний матеріал складається із карток, на кожній з яких написана назва одного зі шкільних предметів: математика, читання тощо.

«_____! (ім’я досліджуваного) Ти вивчаєш різні предмети. Давай складемо “драбинку уроків”. Перед тобою картки, на яких написані назви уроків. Розклади їх перед собою, уважно прочитай і вибери один урок, який найбільше тобі подобається. Виклади цю картку зверху на парту. Подивися на уроки, які залишилися. Який з них тобі подобається за інші? Візьми картку із назвою цього уроку і поклади її нижче першої картки, щоб отримати драбинку із двох

сходинок. Знову подивися на уроки, які залишилися і вибери той, який найбільше тобі подобається. Поклади цю картку ще нижче. Тепер драбинка складається з трьох сходинок. Зрозуміло, як будувати драбинку? Продовжуй будувати драбинку самостійно.

Ось і побудували "драбинку уроків". Перевір, чи правильно ти її побудував. Зверху, на першій сходинці, повинна бути назва уроку, який подобається тобі найбільше. Чи це так? На нижній сходинці драбинки повинна бути назва уроку, який подобається тобі найменше. Чи це так?»

Дана методика передбачає визначення предметів, які школяр вважає найбільш цікавими. Проводити її можна в групі та індивідуально.

«Драбинка спонукань»

У доступній формі драбинки розрізняються два види мотивів навчання молодших школярів: соціальні і пізнавальні.

І. Пізнавальні мотиви

1.Широкий пізнавальний – орієнтація на оволодіння новими знаннями.

2.Процесуальний – орієнтація на процес навчання.

3.Результативний – орієнтація на результат навчання (оцінку).

4.Навчально-пізнавальний – орієнтація на засвоєння способу отримання знань.

ІІ. Соціальні мотиви

1. Широкий соціальний мотив – прагнення набути знання, бути корисним суспільству.

2. «Учительський мотив» – прагнення отримати подяку і схвалення від учителя.

3. «Батьківський мотив» – прагнення отримати подяку і схвалення від батьків.

4. «Товариський мотив» – прагнення схвалення від товаришів.

Учням пропонуються на окремих картках вісім тверджень, що відповідають названим вище чотирьом пізнавальним і чотирьом соціальним мотивам. Картки необхідно розкласти у вигляді драбинки.

I

1. Я навчаюсь для того, щоб усе знати.

2. Я навчаюсь тому, що мені подобається процес навчання.

3. Я навчаюсь для того, щоб отримувати гарні оцінки.

4. Я навчаюсь для того, щоб навчитися самому вирішувати завдання.

II

1. Я навчаюсь для того, щоб бути корисним людям.

2. Я навчаюсь для того, щоб учитель був задоволений моїми успіхами.

3. Я навчаюсь для того, щоб своїми успіхами радувати батьків.

4. Я навчаюсь для того, щоб за мої успіхи мене поважали товариші.

Отримані результати свідчать про співвідношення соціальних і пізнавальних мотивів навчання молодших школярів. Якщо верхні сходинки драбинки займають два соціальні й два пізнавальні мотиви, то можна зробити висновок про гармонійну єдність мотивів навчання школяра. Якщо ці місця займають три або чотири мотиви одного типу, то робиться висновок про домінування відповідного типу мотивів навчання.

Інструкція:

«_____(ім'я)! Давай складемо драбинку. Вона буде називатися "Навіщо я вчуся". Перед тобою розкладені картки, на яких написано, навіщо школярі вчаться в школі. Розклади їх перед собою. Уважно прочитай, що написано на кожній картці. Нас цікавить твоя думка. Нас цікавить не те, для чого всі вчаться, а для чого вчишся ти сам. Вибери картку, де написано найголовніше про те, навіщо ти вчишся. Це буде перша сходинка драбинки. Із карток, що залишилися, знову вибери ту, де написано найголовніше про те, навіщо ти вчишся. Це буде друга сходинка драбинки. Поклади цю картку нижче першої. Зрозуміло, як будувати драбинку? Продовжуй будувати її самостійно.

Ми закінчили будувати драбинку "Для чого я навчаюсь". Перевір, чи правильно ти її склав. На верхній сходинці написано найголовніше про те, для чого ти навчаєшся. На нижній сходинці написано те, що ти не вважаєш головним у твоєму навчанні в школі».

Складання розкладу на тиждень є продуктивною методикою для діагностики ставлення учня до конкретних предметів і до навчання в цілому (С. Я. Рубінштейн в модифікації В. Ф. Моргуна).

Учням видається листок паперу, розділений за кількістю навчальних днів у тижні, де написані ці дні.

Інструкція. Давай уявимо собі, що ми з тобою в школі майбутнього. Це така школа, де діти можуть самі складати розклад уроків. Перед тобою лежить сторінка із щоденника учня такої школи. Заповни цю сторінку так, як ти вважаєш за потрібне. На кожний день можеш писати будь-яку кількість уроків. Уроки можеш писати які завгодно. Це й буде розклад на тиждень для школи майбутнього.

У студента-експериментатора є реальний розклад уроків у класі. Цей розклад порівнюють із розкладом «школи майбутнього», складеним кожним респондентом. При цьому виділяються ті предмети, кількість яких у піддослідного менше або більше, ніж у реальному розкладі, і визначають відсоток невідповідності. Отримані дані дозволяю робити висновок про ставлення молодших школярів до навчання в цілому і до окремих предметів.

Отримані дані бажано доповнити через анкетування учнів. Анкета для батьків дозволяє отримати більш повні дані про види значущої діяльності школяра та значущих для нього суб'єктів. Бесіда з учителем доповнює дані, зібрані в дослідженні мотивації молодших школярів.

Методика визначення навчальної мотивації учнів початкових класів

1. Тобі подобається в школі чи не дуже?

а) не дуже; б) подобається; в) не подобається.

2. Вранці, коли ти прокидаєшся, ти з радістю йдеш до школи чи тобі часто хочеться залишитися вдома?

а) частіше хочеться залишитися вдома; б) буває по-різному; в) іду з радістю.

3. Якби вчитель сказав, що завтра в школу не обов'язково приходити всім учням, бажаючі можуть залишитися вдома, ти пішов би до школи чи залишився б вдома?

а) не знаю; б) залишився вдома; в) пішов би в школу.

4. Тобі подобається, коли у вас відміняють які-небудь уроки?

а) не подобається; б) буває по-різному; в) подобається.

5. Ти хотів би, щоб тобі не задавали домашніх завдань?

а) хотів би; б) не хотів би; в) не знаю.

6. Ти хотів би, щоб у школі залишились одні перерви?

а) не знаю; б) не хотів би; в) хотів би.

7. Ти часто розповідаєш про школу батькам?

а) часто; б) рідко; в) не розповідаю.

8. Ти хотів би, щоб у тебе був менш суворий вчитель?

а) точно не знаю; б) хотів би; в) не хотів би.

9. У тебе в класі багато друзів?

а) мало; б) багато; в) немає.

10. Тобі подобаються твої однокласники?

а) так; б) ні; в) не дуже.

Ця анкета розроблена О. Онуфрієвою, С. Костроміновою та Н. Г. Лускановою для вивчення рівня навчальної мотивації учнів. До неї включено десять запитань, які відображають ставлення дітей до школи і навчання. На основі відповідей мотивація учня може бути віднесена до одного з п'яти рівнів шкільної мотивації:

Зі зростанням кількості балів підвищується рівень мотивації. Якщо одержано 25-30 балів – сформоване ставлення до себе як до школяра, висока навчальна активність; 20-24 бали – ставлення до себе як до школяра практично сформовано; 15-19 балів – позитивне ставлення до школи, але школа приваблює більше позашкільними справами; 10-14 балів – ставлення до себе як до школяра не сформовано; менше 10 балів – ставлення до школи негативне.

Питання анкети побудовані за закритим типом і передбачають вибір одного з трьох варіантів. При цьому позитивна відповідь оцінюється в три бали, нейтральна – 1 бал, відповідь, яка говорить про негативне ставлення дитини до шкільної ситуації, – 0 балів.

Результати тесту розподіляються за рівнями:

1-2 рівень – адаптація;

3-4 рівень – можлива дезадаптація;

5 рівень – дезадаптація.

Методика визначення мотивів та потреб молодшого школяра (за методикою Л. Собчик – «Тест кольорових виборів»)

Обладнання: 8 кольорових карток для тесту М. Люшера (для індивідуальної роботи розміром 2,5 х 2,5 см, для групової роботи – розміром 3 х 8,5 см, бланк для відповідей).

Методика проведення. Дитині надається інструкція: «Перед тобою 8 кольорових карток. Обери з них ту, яка тобі найбільше сподобалася за кольором. Тепер відкладемо її. Залишилося сім карток. Знову обери з них ту, яка найбільше подобається тобі за кольором... І так далі, поки не залишиться жодної картки».

Проводити обстеження необхідно в умовах природного або штучного освітлення, але не у променях сонячного світла.

Якщо дитина відмовляється вибрати картку із симпатичним для неї кольором, стверджуючи, що такої немає, потрібно запропонувати їй вибрати найнесимпатичніший колір (тобто почати зворотний відбір).

Обробка результатів. У відібраному за бажанням дитини кольоровому рядку аналізуються лише два перших (найсимпатичніших для дитини) кольори.

Інтерпретація результатів. Кожному з основних кольорів (червоний, зелений, синій, жовтий), якщо вони опинилися у виборі дитини на перших двох місцях, властиві певні характеристики щодо провідного мотиву, типу реагування та позиції, провідної емоції та потреб особистості. Допоміжним кольорам (фіолетовому, коричневому, сірому та чорному) властиві лише характеристики потреб людини.

Червоний колір:

4 тип реагування – лідерство, самоствердження;

4 провідний мотив – досягнення успіху;

4 провідна емоція – агресивність;

4 позиція – мужність;

4 потреба – у досягненнях, владі; цілеспрямованість, висока пошукова активність.

Синій колір:

4 тип реагування – сенситивність, потреба в розумінні;

4 провідний мотив – прагнення уникати невдачі;

4 провідна емоція – песимістичність;

4 позиція – жіночість;

4 потреба – у глибинній прихильності та емоційному комфорті й захисті.

Зелений колір:

4 тип реагування – опірність, наполегливість;

4 провідний мотив – утримання позиції;

4 провідна емоція – ригідність;

4 позиція – зрілість;

4 потреба – в утриманні власної позиції, агресивність захисного характеру.

Жовтий колір:

4 тип реагування – спонтанність, нестійкість інтересів;

4 провідний мотив – емоційна втягненість;

4 провідна емоція – оптимістичність;

4 позиція – інфантилізм;

4 потреба – у соціальній активності, емоційній втягненості, у спілкуванні та яскравих переживаннях.

Фіолетовий колір:

потреба у відході від реальної дійсності, ірраціональність домагань, суб'єктивізм, індивідуалістичність, емоційна незрілість.

Сірий колір:

потреба у спокої, відпочинку, пасивність.

Коричневий колір:

потреба у послабленні тривоги, прагнення до психологічного і фізичного комфорту.

Чорний колір:

потреба у незалежності через протест, негативізм у ставленні до авторитетів, опору ззовні.

3.2. Методики вивчення самооцінки молодшого школяра

Намалюйте горизонтально 8 кружків і поставте в один із них своє «Я». Чим лівіше знаходиться кружок з «я», тим вища самооцінка особистості школяра.

Методика вивчення самооцінки «Три оцінки» (за А. І. Линкіною)

Для вивчення самооцінки молодшого школяра можна використовувати методику А. І. Линкіної «Три оцінки». Згідно із цією методикою учням пропонується виконати будь-яке навчальне завдання у письмовій формі. Вчитель оцінює роботу трьома оцінками: адекватною, завищеною, заниженою. Перед тим як роздати зошити, учням говорять: «Три вчительки з різних шкіл перевірили ваші роботи. У них склалися різні думки про виконане завдання, і тому вони поставили різні оцінки. Обведи оцінку, з якою ти згоден». Потім в індивідуальній бесіді з учнями необхідно одержати відповіді на наступні питання:

1. Яким учнем ти себе вважаєш у навчальній роботі:

- сильним; - середнім; - слабким?

2. Яким оцінкам ти радієш, які засмучують тебе?

3. Твоя робота заслуговує оцінки «3», а вчитель поставив оцінку «5». Зрадієш ти цьому, чи це тебе засмутить?

Рівень самооцінки школярів визначається на основі одержаних даних за такими показниками:

- збігається чи не збігається самооцінка з адекватною оцінкою вчителя;

- характер аргументації самооцінки:

а) аргументація спрямована на якість виконаної роботи;

б) будь-яка інша аргументація;

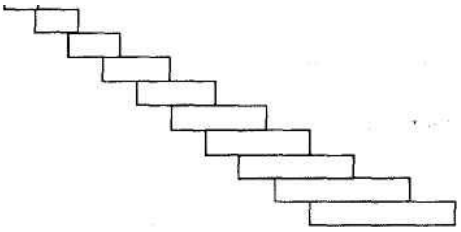
в) стійкість або нестійкість самооцінки, за якою визначають ступінь збігу характеру поставленої учнем самому собі оцінки й відповідей на запропоновані запитання.

Методика визначення самооцінки молодшого школяра («Сходинки»)

Обладнання: карточка з малюнком «Сходинки».

Методика проведення. Дитині надається інструкція: «Ось перед тобою малюнки зі сходами. На кожному малюнку 10 сходинок. Під сходинками написана та характеристика, яка на них вимірюється. Ти бачиш тут написи «Здоров'я», «Розум», «Товариськість», «Успішність у навчанні» тощо. Треба позначити олівцем, на яких сходинках різних східців ти бачиш себе».

Здоров'я (З) Розум (Р)

Товариськість (Т) Успішність у навчанні (УН)

Обробка результатів. Результати підлягають кількісній та якісній обробці. 10 сходинок умовно приймається за 100 %. Для кожної дитини малюється профіль самооцінювання. Результати нижчі за 50 % підлягають якісній обробці. Тут пропонуються індивідуальні бесіди з дитиною, учителем, батьками та психокорекційна робота щодо подолання заниженої самооцінки. Індивідуальні профілі кожної дитини можна звести в колективний профіль класу.

Додаток 4

Карта вихованості молодшого школяра

_____

_____

(прізвище, ім'я, по батькові учня) (школа, клас, початок навчання в школі)

_____

_____

(прізвище, ім'я, по батькові батьків, професія батьків)

_____

_____

(прізвище, ім'я, по батькові батьків, професія батьків)

1. Рівень навчання (високий, середній, низький).
2. Працездатність (висока, середня, низька).
3. Життєвий досвід (практичний, непрактичний, непристосований до самостійного життя і т. д.)

РІВЕНЬ СФОРМОВАНОСТІ ПРОВІДНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ

Колективізм і гуманізм	**Любов до праці**	**Чесність**	**Самостійність та організованість**	**Цікавість**	**Емоційність**
1. Вміння узгоджувати особисті та суспільні інтереси	1. Старанність	1. Відвертість	1. Організованість	1. Спостережливість	1. Життєрадісність
2. Турботливість.	2. Бережливість	2. Вміння виконувати обіцянку	2. Ретельність	2. Застосування знань на практиці	2. Доброзичливість
3. Уважність	3. Щедрість	3. Довірливість	3. Ініціативність	3. Стійкий інтерес до навчання	3. Не втрачає духу при невдачах
4. Дружелюбність	4. Допомога старшим і товаришам	4. Сумлінність при виконанні обов'язків	4. Навички самоконтролю та самооцінки	4. Вдумливість	4. Сором'язливість
5. Поступливість	5. Вміння обслуговувати себе	5. Відраза до поганого	5. Утримання себе від нерозумної поведінки	5. Стійка працездатність на уроці	5. Сприйнятливість
6. Вміння спілкуватися	6. Охайність		6. Вміння підкорятися і керувати		6. Співчуття
7. Скромність					
8. Чуйність					

Додаток 5

Ігри за партами

Гіперактивні діти ледве витримують заняття в дитячому садку, а тим більше – шкільний урок, тому для них необхідно проводити фізкульт-хвилинки, які можна виконувати як стоячи, так і сидячи за партами, на розсуд педагога.

З цією метою доцільно використовувати «пальчикові ігри», що наводяться в книзі М. Рузиної «Країна пальчикових ігор», а також в інших виданнях. Практика показує, що діти старшого дошкільного і молодшого шкільного віку із задоволенням грають у такі ігри, як «Сходинки в небо», «Лялькове віяло», «Гонки».

Педагог може почати ігри з повідомлення про те, що зараз пальчики дітей почнуть «перетворюватися» то на казкових персонажів, то на кумедних тваринок, то в екзотичних тварин. Потім варто запропонувати кілька ігор, подібних до приведених нижче.

Багатоніжки

Перед початком гри руки знаходяться на краю парти. За сигналом вчителя багатоніжки починають рухатися до протилежного краю парти чи в будь-якому іншому, заданому учителем напрямі. У русі беруть участь усі п'ять пальців.

Двоніжки

Гра проводиться аналогічно до попередньої, але в «гонках» беруть участь тільки два пальці: вказівний і середній. Інші притиснуті до долоні. Можна влаштовувати гонки між «двоніжками» лівої і правої руки, між «двоніжками» сусідів по парті.

Слони

Середній палець правої чи лівої руки перетворюється в «хобот», інші – в «ноги слона». Слону забороняється підстрибувати і торкатися хоботом землі. Коли він йде повинен спиратися на всі чотири ноги. Можливі також гонки слонів.

Щоб гра не перетворилася в постійну розвагу учнів і не заважала проведенню інших занять, перед її початком учитель повинен чітко сформулювати правила: починати і закінчувати гру тільки за певним сигналом. Одним із сигналів може стати картка з гри «Кричалки – шепотілки – мовчалки».

Морські хвилі

Навчити дітей переключати увагу з одного виду діяльності на інший, сприяти зниженню м'язової напруги.

За сигналом педагога «Штиль» усі діти в класі «завмирають». За сигналом «Хвилі» діти по черзі встають за своїми партами. Спочатку встають учні, що сидять за першими партами. Через 2-3 секунди піднімаються ті, хто сидить за другими партами і т.д. Як тільки черга

доходить до мешканців останніх парт, вони встають і усі разом плескають у долоні, після чого діти, що встали першими (за першими партами), сідають і т.д. За сигналом вчителя «Шторм» характер дій і послідовність їхнього виконання повторюється, з тією лише різницею, що діти не чекають 2-3 секунди, а встають один за одним відразу. Закінчити гру треба командою «Штиль».

Ловимо комарів

Зняти м'язову напругу з кистей рук, дати можливість гіперактивним дітям рухатися у вільному ритмі і темпі.

Скажіть дітям: «Давайте уявимо, що прийшло літо, я відкрила кватирку і до нас у клас (групу) налетіло багато комарів. По команді «Почали!» ви будете ловити комарів. От так!» Педагог у повільному чи середньому темпі робить хаотичні рухи в повітрі, стискаючи і розтискаючи при цьому кулаки. То по черзі, то одночасно. Кожна дитина буде «ловити комарів» у своєму темпі й у своєму ритмі, не зачіпаючи тих, хто сидить поруч. «По команді «Стій!» ви сідаєте от так, – педагог показує, як треба сісти, – на свій розсуд. – Готові? «Почали!»... «Стій!» Добре потрудилися. Утомилися. Опустіть розслаблені руки донизу, струсніть кілька разів долонями. Нехай руки відпочивають. А тепер – знову за роботу!»

Додаток 6

Рухливі ігри та вправи

Знайди відмінність

Мета: розвиток уміння зосереджувати увагу на деталях.

Дитина малює будь-яку нескладну картинку (котик, будиночок тощо) і передає її дорослому, а сама відвертається. Дорослий домальовує кілька деталей і повертає картинку. Дитина повинна помітити, що змінилося в малюнку. Потім дорослий і дитина можуть помінятися ролями.

Гру можна проводити і з групою дітей. У цьому випадку діти по черзі малюють на дошці який-небудь малюнок і відвертаються (при цьому можливість руху не обмежується). Дорослий домальовує кілька деталей. Діти, поглянувши на малюнок, повинні сказати, які зміни відбулися.

Ласкаві лапки

Мета: зняття напруги, м'язових затисків, зниження агресивності, розвиток почуттєвого сприйняття, гармонізація відносин між дитиною і дорослим.

Дорослий підбирає шість-сім дрібних предметів різної фактури: шматочок хутра, пензлик, скляний флакон, намисто, вату і т.д. Усе це викладається на стіл. Дитині пропонується оголити руку по лікоть; вихователь пояснює, що по руці буде ходити «тваринка» і торкатися ласкавими лапками. Треба з закритими очима вгадати, яка «тваринка» доторкнулася до руки, – відгадати предмет. Дотики повинні бути такими, що погладжують, приємними.

Варіант гри: «тваринка» буде доторкатися до щоки, коліна, долоні. Можна помінятися з дитиною місцями.

Кричалки – шепотілки – мовчалки

Мета: розвиток спостережливості, уміння діяти за правилом, вольової регуляції.

З різнобарвного картону треба зробити три силуети долоні: червоний, жовтий, синій. Це сигнали. Коли дорослий піднімає червону долоню – «кричалку», можна бігати, кричати, сильно шуміти; жовта долоня – «шепотілка» – можна тихо пересуватися і шепотітися, за сигналом «мовчалка» – синя долоня – діти повинні завмерти на місці чи лягти на підлогу і не ворушитися. Закінчувати гру бажано «мовчалками».

Гамір

Мета: розвиток концентрації уваги.

Один з учасників (за бажанням) стає тим, що водить, і виходить за двері. Група вибирає яку-небудь фразу чи рядок з відомої усім пісні, що розподіляють так: кожному учаснику по одному слову. Потім входить той, що водить, і гравці всі одночасно, хором, починають

голосно повторювати кожний своє слово. Той, що водить, повинен здогадатися, що це за пісня, зібравши її по слівцю.

Бажано, щоб до того, як увійде той, що водить, кожна дитина повторила вголос слово, яке їй дісталося.

Мінялки

Мета: розвиток комунікативних навичок, активізація дітей.

Гра проводиться в колі, учасники вибирають того, що водить. Він встає і виносить свій стілець за коло, у такий спосіб виходить, що стільців на один менше, ніж гравців. Далі ведучий говорить: «Міняються місцями ті, в кого... (світле волосся, годинник тощо). Після цього ті, що мають названу ознаку, повинні швидко встати і помінятися місцями, у той же час той, що водить, намагається зайняти вільне місце. Учасник гри, що залишився без стільця, стає тим, що водить.

Розмова з руками

Мета: навчити дітей контролювати свої дії.

Якщо дитина посварилася, щось зламала чи заподіяла кому-небудь біль, можна запропонувати їй таку гру: обвести на аркуші паперу власну долоню. Потім запропонувати їй «оживити» долоньки – намалювати їм вічка, ротик, розфарбувати кольоровими олівцями пальчики. Після цього можна почати бесіду з руками. Запитайте: «Хто ви, як вас кличуть?», «Що ви любите робити?», «Чого не любите?», «Які ви?». Якщо дитина не підключається до розмови, проговоріть діалог самі. При цьому важливо підкреслити, що руки гарні, вони багато чого вміють робити (перелічити, що саме), але іноді не слухаються свого хазяїна. Закінчити гру потрібно «висновком-договором» між руками та їхнім хазяїном. Нехай руки пообіцяють, що протягом двох-трьох днів (сьогоднішнього вечора, а у випадку роботи з гіперактивними дітьми – більш короткого проміжку часу) вони намагатимуться робити тільки гарні справи: майструвати, вітатися, грати і не будуть нікого кривдити.

Якщо дитина погодиться на такі умови, то через заздалегідь умовлений проміжок часу необхідно знову пограти в цю гру й укласти договір на більш тривалий термін, похваливши слухняні руки і їхнього хазяїна.

Говори!

Мета: розвиток уміння контролювати імпульсивні дії.

Скажіть дітям: «Хлопці, я буду задавати вам прості і складні питання. Але відповідати на них можна буде тільки тоді, коли я дам команду: «Говори!» Давайте потренуємося. «Яка зараз пора року?» (Педагог робить паузу) «Говори!»; «Якого кольору у групі (у класі) стеля?»... «Говори!»; «Який сьогодні день тижня?»... «Говори!»; «Скільки буде два плюс три?» і под.».

Гра може проводитися як індивідуально, так і з групою дітей.

Броунівський рух

Мета: розвиток уміння розподіляти увагу.

Усі діти встають у коло. Ведучий один за іншим вкочує в центр кола тенісні м'ячики. Дітям повідомляються правила гри: м'ячі не повинні зупинятися і викочуватися за межі кола, їх можна штовхати ногою чи рукою. Якщо учасники успішно виконують правила гри, той, що водить, вкочує додаткову кількість м'ячів. Зміст гри – установити командний рекорд з кількості м'ячів у колі.

Година тиші і година «можна»

Мета: Дати можливість дитині скинути накопичену енергію, а дорослому – навчитися керувати її поведінкою.

Домовтеся з дітьми, що, коли вони утомляться чи займуться важливою справою, у групі буде наставати година тиші. Діти повинні поводитися тихо, спокійно грати, малювати. Але нагородою за це іноді в них буде година «можна», коли їм дозволяється стрибати, кричати, бігати тощо.

«Годинник» можна чергувати протягом одного дня, а можна влаштовувати «години» у різні дні, головне – щоб вони стали звичними у вашій групі чи класі. Краще заздалегідь домовитися про те, які конкретні дії дозволені, а які заборонені.

За допомогою цієї гри можна уникнути нескінченного потоку зауважень, що дорослий адресує гіперактивній дитині (а та їх «не чує»).

Передай м'яч

Мета: зняти зайву рухову активність.

Сидячи на стільцях чи стоячи в колі, гравці намагаються якнайшвидше передати м'яч, не упустивши його, сусідові. Можна в максимально швидкому темпі кидати м'яч один одному чи передавати його, повернувшися спиною в коло і заклавши руки за спину. Ускладнити вправу можна, попросивши дітей грати із заплющеними очима або використовуючи в грі одночасно кілька м'ячів.

Сіамські близнюки

Мета: навчити дітей гнучкості в спілкуванні один з одним, сприяти виникненню довіри між ними.

Умови гри. «Розбийтеся на пари, станьте пліч-о-пліч, обійміть один одного рукою за пояс, праву ногу поставте поруч з лівою ногою партнера. Тепер ви зрослися, як сіамські близнюки: дві голови, три ноги, один тулуб і дві руки. Спробуйте походити по приміщенню, щось зробити, лягти, встати, помалювати, пострибати, поплескати в долоні тощо».

Щоб «третя» нога діяла «дружно», її можна скріпити мотузкою або гумкою. Крім того, «близнюки» можуть «зростися» не тільки ногами, а й спинками, головами тощо.

Роззяви

Мета: розвиток довільної уваги, швидкості реакції, навчання умінню керувати своїм тілом і виконувати інструкції.

Усі гравці йдуть по колу, тримаючись за руки. За сигналом ведучого (це може бути звук дзвіночка, брязкальця, удар в долоні, руками чи яке-небудь слово) діти зупиняються, плескають чотири рази в долоні, повертаються і йдуть в іншу сторону. Хто не встиг – вибуває з гри.

Гру можна проводити під музику чи під групову пісню. У такому випадку діти повинні плескати в долоні, почувши певне слово пісні (обумовлене заздалегідь).

Ковпак мій трикутний

Мета: навчити концентрувати увагу, сприяти усвідомленню дитиною свого тіла, навчити керувати рухами і контролювати свою поведінку.

Гравці сидять у колі. Усі по черзі, починаючи з ведучого, вимовляють по одному слову з фрази: «Ковпак мій трикутний, мій трикутний ковпак. А якщо не трикутний, то це не мій ковпак». Після цього фраза повторюється знову, але діти, яким випаде говорити слово «ковпак» заміняють його жестом (наприклад, два легких удари долонькою по своїй голові). Наступного разу вже заміняються два слова: слово «ковпак» і слово «мій» (показати рукою на себе). У кожному наступному колі гравці вимовляють на одне слово менше, а «показують» на одне більше. У завершальному повторі діти зображують тільки жестами всю фразу.

Якщо така довга фраза є важкою для відтворення, її можна скоротити.

Король сказав...

Мета: переключення уваги з одного виду діяльності на інший, подолання рухових автоматизмів.

Всі учасники гри разом із ведучим стають у коло. Ведучий говорить, що він буде показувати різні рухи (фізкультурні, танцювальні, жартівливі), а гравці повинні їх повторювати тільки в тому випадку, якщо він додасть слова «Король сказав».

Хто помилиться, виходить на середину кола і виконує яке-небудь завдання учасників гри, наприклад, посміхнутися, пострибати на одній нозі тощо.

Замість слів «Король сказав» можна додавати й інші, наприклад, «Будь ласка» чи «Командир наказав».

Заборонений рух

Мета: гра з чіткими правилами організує, дисциплінує дітей, згуртовує, розвиває швидкість реакції і викликає здоровий емоційний підйом.

Діти стоять обличчям до ведучого. Під музику з початком кожного такту вони повторюють рухи, що показує ведучий. Потім вибирається один рух, який не можна буде виконувати. Той, хто повторить

заборонений рух, виходить із гри. Замість показу руху можна називати вголос цифри. Учасники гри повторюють хором усі цифри, крім однієї, забороненої, наприклад, цифри «п'ять». Коли діти її почують, вони повинні будуть плескати в долоні (чи покружляти на місці).

Слухай оплески

Мета: тренування уваги і контроль рухової активності.

Усі йдуть по колу чи пересуваються по кімнаті у довільному напрямі. Коли ведучий плескає в долоні один раз, діти повинні зупинитися і прийняти позу «лелеки» (стояти на одній нозі, руки в сторони) чи якунебудь іншу позу. Якщо ведучий плескає два рази, гравці повинні прийняти позу «жаби» (присісти, п'яти разом, носки і коліна в сторони, руки між ступнями ніг на підлозі). На три оплески ходіння відновлюється.

Завмри

Мета: розвиток уваги і пам'яті.

Діти стрибають у такт музиці (ноги в сторони – разом, супроводжуючи стрибки оплесками над головою і по стегнах). Раптово музика обривається. Гравці повинні завмерти в позі, на яку прийшлася зупинка музики. Якщо комусь з учасників це не вдалося, він вибуває з гри. Знову звучить музика: ті, що залишилися, продовжують виконувати рух. Грають доти, доки в колі не залишиться лише один гравець.

Давайте привітаємося

Мета: зняття м'язової напруги, переключення уваги.

Діти за сигналом ведучого починають хаотично рухатись по кімнаті і вітатися з усіма, хто зустрічається на їхньому шляху (а можливо, що хто-небудь з дітей буде спеціально прагнути привітатися саме з тим, хто звичайно не звертає на нього уваги).

Вітатися треба певним чином:

1) один раз плеснули в долоні – вітаємося за руку;

2) двічі плеснули в долоні – вітаємося плечиками;

3) тричі плеснули в долоні – вітаємося спинками.

Розмаїтість тактильних відчуттів, що супроводжують проведення цієї гри, дасть гіперактивній дитині можливість відчути своє тіло, зняти м'язову напругу. Зміна партнерів по грі допоможе позбутися почуття відчуженості. Для повноти тактильних відчуттів бажано ввести заборону на розмови під час цієї гри.

Весела гра з дзвіночком

Мета: розвиток слухового сприйняття.

Усі сідають у коло, за бажанням групи обирається той, що водить. Якщо бажаючих водити немає, то роль віддають тренеру. Тому, що водить, зав'язують очі, а дзвіночок передають по колу. Завдання того, що водить, – піймати людину з дзвіночком. Перекидати дзвіночок один одному не можна.

Дзеркало

Мета: *розвиток наслідування та формоутворювальних рухів.*

Хід гри. Вибирається ведучий, інші діти – дзеркала. Ведучий дивиться у дзеркала, і вони відображають (повторюють) усі його рухи. Вчитель стежить за правильністю відображення.

Вправи для рук за столом

Мета: *тренування м'язів пальців, зняття рухового спазму, рухове розгальмування.*

«Піраміда». Стиснувши руки в кулаки, діти натискають правим кулаком лівий – «будують піраміду», піднімаючи її все вище і вище. Кулачки ставлять один на один із силою.

«Розігни». Лікті зігнутих рук стоять на столі. Права рука намагається дістати праве плече, ліва її утримує, перешкоджає. Такий самий рух виконує і ліва рука.

«Поверни голову». Руки зігнуті в ліктях перед підборіддям. Права рука тримає підборіддя і не дає повернути голову праворуч, потім ліва рука перешкоджає повернути голову ліворуч.

«Розірви руки». Руки зчеплені в замок перед грудьми. Правою рукою намагайтеся відвести ліву руку, а лівою – праву.

«Армреслінг». Діти сидять один навпроти одного, поставивши зігнутий лікоть однієї руки на стіл. Пальці рук двоє дітей з'єднують у замок і намагаються покласти руку суперника.

Чотири стихії

Мета: *розвиток уваги, пов'язаної з координацією слухового апарату та рухового аналізатору.*

Хід гри. Гравці сидять у колі. Ведучий домовляється з ними про те, що коли він скаже слово «земля», всі мають опустити руки донизу, якщо слово «вода» – витягнути руки вперед, слово «повітря» – підняти вгору, на слові «вогонь» – обертати руками в ліктьових суглобах. Хто помилиться – програв.

Додаток 7

Завдання на розвиток творчих здібностей

7.1. Завдання з образотворчого мистецтва

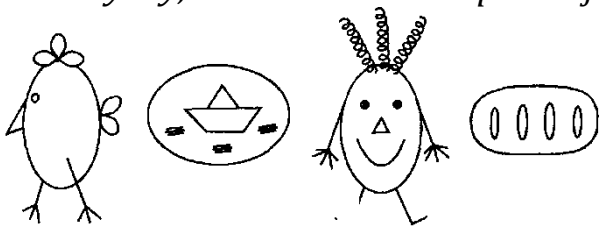
Чарівна палітра

Мета: *вміти співвідносити відчуття з просторовим розміщенням предметів.*

Дітям пропонується зобразити фарбами на папері: як світліє небо на світанку, як заходить сонце, як жовтіє восени листя, яке буває небо перед грозою.

Чарівне яйце

Мета: *розвивати уяву, співвідносити образ із формою предмета.*

Заняття-ігри «Домалюй предмет»

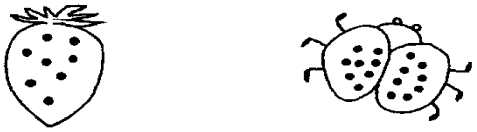
Мета: *формування зображувальних рухів, впевненості руки, розвиток творчої уяви.*

1. Малювання спіральних ліній.

бджілка метелик змія дим із димаря

2. Домальовування крапок до образу. Вчитель малює крапки, які служать учневі зоровим орієнтиром. Обводячи їх, він отримує образ.

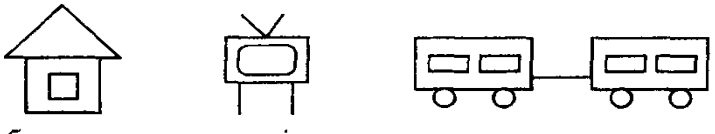

полуничка жук

3. Малювання овалів, кіл та їх поєднань. Педагог малює фігуру, а дитина домальовує образ.

сонце рибка курчатко пінгвін

будиночок телевізор вагончики

7.2. Завдання зі словесної творчості

Гра Інтерв'ю

Мета: *розвивати змістове значення мови, уміння співвідносити слова з метою дій.*

Діти придумують запитання для своїх товаришів: Як тебе звати? Скільки тобі років? В якому класі вчишся? Що тобі подобається в школі? Який у тебе улюблений колір? Твої улюблені ігри?

Ігри зі словами

Мета: *розвивати темпоритм слова, просторове відчуття, динамічну інтуїцію.*

а) Анаграми – перестановки букв у словах. мир – Рим, ріка – Кіра, оса – сова;

б) Сходинки. Ми

мак
миша
метро
молоко

в) Перша буква. Діти називають слова на задану букву.

г) Доповни речення.

Педагог називає перше слово, діти по черзі продовжують речення:

Я іду...
Я іду в село...
Я іду в село сьогодні...
Я іду в село сьогодні вранці...
Я іду в село сьогодні вранці з мамою...
Я іду в село сьогодні вранці з мамою і татом.

Словничок настроїв

Діти складають словничок епітетів до слова «настрій»: *святковий, урочистий, радісний, веселий, жартівливий, смішний, світлий, прекрасний, казковий, бадьорий, піднесений, сонний, лінивий, неспокійний, тривожний, сумний, похмурий, сердитий, насмішкуватий.*

Написання творів

Мета: *вміння висловлювати почуття, думки.*

Дітям пропонується написати на окремих аркушах коротенькі твори на теми:

«Яке слово мене найбільше радує?»
«На кого б я перетворився і чому?»
«Якби я був чарівником, то що б зробив?»
«Якби я був президентом, то ...»
«Якою буває добра душа?»
«Цікава людина, яка вона?»
«Про що розповів мені сон?»

Написання оповідань на теми:

«Чому дорослі не граються іграшками?»
«Чи може плакати земля?»
«Що таке лінощі і як від них вилікуватися?»
«Що таке краса?»
«Що викликає усмішку?»

Додаток 8

Дидактичні ігри

Головоломка з паличками

Це гра для розвитку у дитини здатності подумки перегруповувати елементи об'єкта і подумки планувати свої дії.

Візьміть кілька паличок або сірників і складіть з них схематичне зображення якого-небудь предмета. Після цього запропонуйте малюкові подумки перекласти один або кілька сірників так, щоб перетворити це зображення на інше або якось його змінити. На рисунку показані декілька таких завдань.

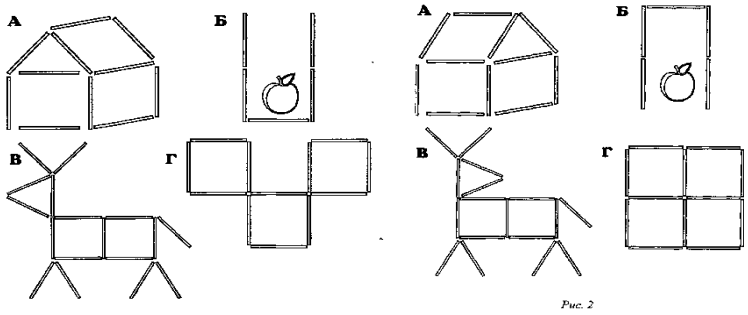

Рис. 2

Умови завдань такі:

(А) перекласти один сірник так, щоб «повернути» будиночок в інший бік;

(Б) перекласти один сірник так, щоб вишенька «випала» зі склянки;

(В) перекласти два сірники так, щоб олень озирнувся;

(Г) перекласти **три** сірники так, щоб із трьох квадратів утворити чотири.

За правилами гри реально перекладати сірники не можна. Усі дії потрібно робити подумки. Проте, якщо дитина не може виконати це завдання, нехай спробує зробити його практично, реально перекладаючи сірники. Одночасно слід всіляко подбати про те, щоб малюк навчився здійснювати перетворення предмета подумки. Тільки така форма гри сприятиме формуванню вміння планувати і перевіряти свої дії, не вдаючись до практичних спроб.

Ускладнити головоломку можна збільшивши кількість сірників, які необхідно перекласти, щоб отримати інший предмет.

Відповіді до завдань показані на мал. 2.

Зашифруй казку

Гра на розвиток уміння створювати найпростішу графічну план-схему логічно зв'язаного тексту.

Приготуйте для гри невеликі казки або оповідання, які складаються з 5-7 основних епізодів (краще, якщо ви придумаєте їх самі). Розкажіть дитині, наприклад, історію про те, як одного разу черепаха вирішила поласувати бананами. Вона підповзла до пальми,

але банани дістати не могла. Спробувала розхитати пальму – не вдалося. Спробувала вилізти на неї – сили не вистачило. І коли вона вже була у відчаї, з'явилася жирафа. Завдяки своєму зростові жирафа легко зірвала кілька бананів і дала черепасі.

Після цього попросіть малюка переказати текст. Зробити це йому буде непросто. Тому після переказування скажіть дитині, що навчите її записувати казки, щоб потім їх легше було відтворювати, а для запису будете використовувати не букви, яких малюк може ще не знати, а картинки.

Тепер візьміть аркуш паперу та олівець і намалюйте зліва вгорі квадратну рамку. Разом з дитиною пригадайте, з чого починається оповідання (наприклад, черепаха підповзла до пальми, щоб поласувати бананами). В квадратику намалюйте схематичні зображення черепахи й пальми і скажіть дитині, що так можна записати початок оповідання. Потім поряд з першим квадратом справа намалюйте другий квадрат, а між ними – стрілку. У другому квадраті потрібно зобразити те, що було далі. Разом з малюком визначте наступний епізод і намалюйте його з допомогою умовних позначок. Таким чином слід зобразити і решту епізодів оповідання. В результаті може вийти набір картинок, показаний на рисунку А.

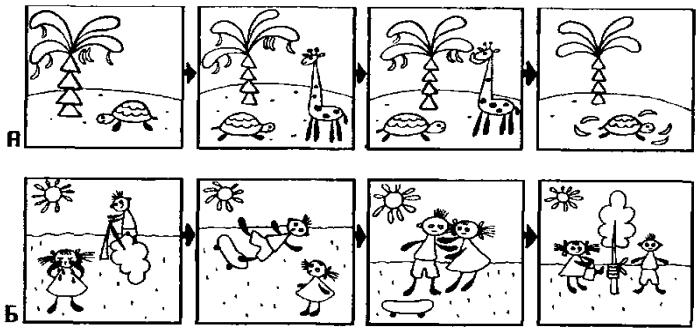

Рис. 9

Після того як схема оповідання створена, запропонуйте дитині, використовуючи її, переказати текст ще раз. Тепер малюк виконає це завдання краще.

Так само зробіть і з іншими казками або оповіданнями (ще один приклад показаний на мал. Б). Як тільки дитина навчиться легко «читати» різні умовні позначки, які використовуються в план-схемах, перед нею можна буде поставити складніше завдання – робити записи з допомогою картинок самостійно.

Основні труднощі, пов'язані із цією грою, полягають в оволодінні різноманітними умовними позначками, які можна застосовувати, створюючи план-схему, а також навчаючи виділяти епізоди казки і відображати їх у потрібній послідовності.

Що стосується умовних позначок, то тут важливо не лише дати дитині готові зразки, які вона у майбутньому могла б застосовувати, а й стимулювати її до того, щоб вона створювала їх самостійно. Крім того,

корисно поступово переходити від використання конкретних фігурок до абстрактних (від схематичних зображень тварин, людей, будиночків, дерев до геометричних фігурок різного кольору і розміру).

Для того щоб навчити дитину правильно виділяти епізоди казки, частіше разом з нею аналізуйте прочитане, звертаючи увагу на ті місця, де відбуваються головні події. Крім того, в кінці будь-якої казки намагайтеся одним-двома реченнями сформулювати її основну ідею.

Складність цієї гри залежить в основному від складності сюжету казки або оповідання, від кількості епізодів, з яких вони складаються і які необхідно відобразити у план-схемі, щоб не спотворити послідовність розвитку подій.

Гра переставлянням

Ця гра сприяє розвитку здатності планувати свої дії подумки. Для неї необхідно приготувати завдання, аналогічні до тих, що зображені на рисунку.

Починати краще з найпростіших завдань, які складаються з двох карток по чотири поля. На кожному з трьох полів знаходяться геометричні фігури. Одне поле пусте. Фігури на обох картках однакові, але місце їх розташування різне (див. мал.).

Перед початком гри запропонуйте малюкові уважно розглянути фігури на обох картках і сказати, чим верхня картка відрізняється від нижньої. І лише після цього повідомте завдання гри. А воно таке. Необхідно за допомогою певної кількості переставлянь (ходів) розмістити фігури верхньої картки на ті ж місця, які вони займають на нижній. При цьому одним ходом можна переставляти лише яку-небудь одну фігуру і тільки на вільне поле. Кількість ходів вкажіть справа від пари карток.

Наприклад, щоб виконати завдання у першій грі *(мал. I),* потрібно переставити на верхній картці зірочку з поля 1 на поле 3 (коротко цю відповідь можна записати так: 1-3.

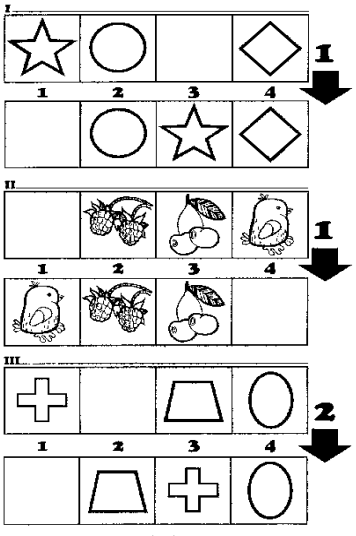

Рис. 11 (початок)

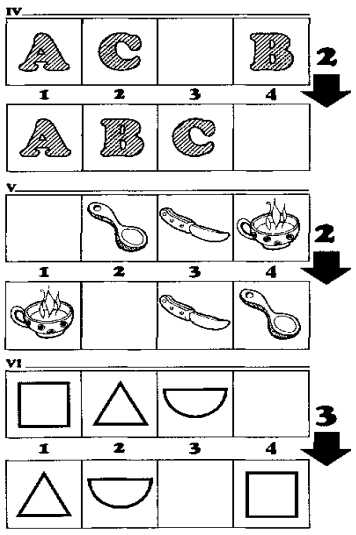

Рис. 11 (продовження)

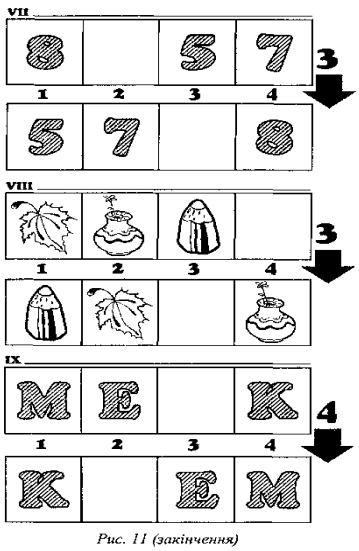

Рис. 11 (закінчення)

Як відгадати загадку?

Всі діти дуже люблять відгадувати загадки. Це заняття, особливо коли воно проводиться в умовах змагання і приводить до успішного результату, викликає багато позитивних емоцій. Загадки розвивають у дітей уміння виділяти суттєві ознаки предмета чи явища, доводити правильність свого рішення, а також тренують репродуктивну уяву (зокрема, здатність створювати образ предмета за його словесним описом). Проте, щоб процес відгадування загадки мав розвивальний ефект, необхідно сформувати у дитини певні вміння. Які саме?

Спершу потрібно навчити дитину виділяти вказані у загадці ознаки невідомого об’єкта і порівнювати ці ознаки між собою. Саме під час такого порівняння найчастіше і з’являється відгадка. Невміння виконувати ці дії ускладнює пошук правильної відповіді. Якщо дитина будує свою відгадку, спираючись лише на якусь одну ознаку, а інші ознаки ігнорує або враховує всі ознаки, крім однієї, але дуже важливої, загадка залишається нерозгаданою. Буває й так, що дитина свідомо відкидає одну з названих в загадці ознак, якщо вона перешкоджає передбачуваній відгадці, чи замінює її своєю, яка відповідає відгадці, що видається правильною.

Дитина повинна навчитися виділяти всі ознаки, названі в загадці. Поки загадка не розгадана, не можна сказати, яка з наведених ознак є найважливішою. Це можна зрозуміти лише після того, як загадка відгадана на основі зіставлення вказаних ознак. Ось чому під час відгадування слід мати на увазі, що всі ознаки необхідні і однаково важливі.

Якщо дитині не вдається знайти правильну відповідь, не поспішайте підказувати їй. Навіть тоді, коли малюк просить вас про це. Не забувайте, що головне – не в швидкому темпі відгадування, а в тому, щоб була знайдена правильна відповідь як результат правильного умовиводу. Швидкі підказки позбавляють дитину можливості думати. Вона звикає до готових відповідей і поступово втрачає інтерес до загадок взагалі. Краще підводити до відповіді поступово. Наприклад, прочитайте загадку ще раз і попросіть малюка назвати, що саме потрібно шукати, які ознаки відгадуваного об’єкта вже вказані у загадці. Нехай він сам спробує назвати всі ці ознаки. Після цього поміркуйте разом з дитиною про те, який об'єкт може мати такі ознаки. Одночасно зверніть увагу, що для об'єкта, який слід відшукати, всі ці ознаки є важливими. Розглянемо, для прикладу, таку загадку про голку:

Маленька одновуха бабуся
По полотну стрибає,
Довгу нитку з вуха за собою
Повсюди тягає,
Весь світ одягає.

Об’єкт, який потрібно знайти, тут схожий на особу з одним вухом («одновуху бабусю»), яка звичайно пов’язана з «полотном», тягне за собою «нитку» і причетна до виготовлення одягу.

Коли відповідь знайдена, навчіть дитину доводити правильність свого рішення. Нехай вона назве відгадку і наведе декілька міркувань, які її підтверджують (наприклад: голка – це предмет з одним вушком, в яке вдягається нитка; голка призначена для того, щоб зшивати тканину чи вишивати на полотні). Попросіть також назвати ще одну-дві ознаки, властиві цьому об'єкту, але в загадці не присутні. Порівняйте ці ознаки із вказаними і визначте, які з них є важливими (суттєвими), а які менш важливими (можливо, навіть несуттєвими).

Відгадування загадок – це вправляння в логічному мисленні, вмінні розмірковувати і доводити свої міркування; це розвиток здатності аналізувати та узагальнювати; це формування вміння самостійно робити висновки і умовиводи. Складність загадки визначається передусім тим, наскільки знайомим для дитини є відгадуваний об’єкт і його ознаки.

Наприкінці наведемо декілька загадок, які ви можете запропонувати дитині для відгадування:

Пара довгих вушок,
Сіренький кожушок.
Скорий побігайчик,
А зоветься ... *[зайчик].*

Поночі літає,
Удень засинає.
Кругла голова,
Зоветься... *[сова].*

- Тьох-тьох-тьох, Тіву-тів.
Лине радісно з гаїв.
То співаночка чия ?
Голосного... *[солов'я].*

Має спину, та не лежить.
Хоч і на чотирьох ногах,
Але нікуди не ходить.
Сам завжди стоїть,
І всім сісти велить.
[стілець].

Він нитку сотає,
А на клубок не мотає.
Тче тканину,
Та не шиє свитину *[павук].*

Не кінь, а біжить**,**
Не ліс, а шумить,
На зиму ховається,
Весною з’являється,
Влітку всіх звеселяє,
На осінь спати лягає *[річка].*

Придумай сам

У цій грі малюк вчиться виконувати дії за аналогією і виділяти суттєві ознаки предмета. Крім того, гра сприяє розвитку репродуктивної уяви. Для гри потрібна добірка незакінчених тверджень, наприклад, таких:

1. Олівець – грифель, кулькова ручка -... *(стрижень).*
2. Будинок – цегла, склянка -... *(скло).*
3. Шайба – ключка, воланчик -... *(ракетка).*
4. Ковзани – лід, лижі -... *(сніг).*
5. Сукня – тканина, цвях -... *(метал).*
6. Голка – тканина, фломастер -... *(папір).*

7. Вівця – свійська тварина, вовк -... *(дика).*

8. Орел – птах, щука -... *(риба).*

9. Ніж – гострий, палиця -... *(тупа).*

10. Світло – очі, тепло -... *(шкіра).*

Зміст гри такий. Ви вимовляєте одне з перерахованих тверджень, а дитина повинна його закінчити одним словом. Щоб виконати це завдання, малюкові необхідно визначити, що лежить в основі змістового зв'язку між предметами першої пари, а потім підібрати до першого предмета другої пари такий предмет, щоб між ними був такий самий змістовий зв'язок, як і між предметами першої пари. Наприклад, у твердженні «олівець – грифель, кулькова ручка – ...» перша пара предметів має змістовий зв'язок на основі відношення «частина-ціле»: грифель є невід'ємною частиною олівця; без нього олівець не може виконувати свою основну функцію – рисувати. Якщо «перенести» цей змістовий зв'язок на другу пару і поставити питання: «Що є невід'ємною частиною кулькової ручки, без чого вона не може виконувати свою основну функцію?», то можна легко знайти правильну відповідь – це стрижень.

Якщо малюкові важко виконати завдання, попросіть його докладно проаналізувати змістовий зв'язок першої пари предметів. Спрямуйте його увагу на аналіз важливих ознак кожного з цих предметів. Визначити тип зв'язку можуть допомогти навідні питання: «З чого зроблений цей предмет?», «Можливо, один предмет є частиною другого?», «Чи можна обидва предмети назвати одним словом?», «Для чого призначений цей предмет?», «Що з його допомогою роблять?». Ще один спосіб, який полегшує визначення відсутнього предмета, – це порівняння першого предмета першої пари з першим предметом другої пари. Під час порівняння цих предметів можуть бути використані такі ж навідні питання.

Все навпаки

Гра для навчання дитини вміння знаходити предмет, явища або слова з протилежними ознаками чи протилежним значенням.

Використовуйте набори слів, до яких відносно легко дібрати слова з протилежним значенням, наприклад: чорний -... *(білий),* лівий -... *(правий),* плакати -... *(сміятися),* нагорі -... *(внизу),* спускатися -... *(підійматися),* близько -... *(далеко),* відкривати -... *(закривати),* нападати -... *(захищатися),* починати -... *(закінчувати),* хороший -... *(поганий),* ніч -... *(день),* тонкий -... *(товстий).*

Ви, як ведучий, називаєте перше слово пари. Дитина повинна дібрати до нього слово, яке має протилежне значення або протилежний зміст. Щоб малюк краще зрозумів умови гри, наведіть йому декілька найпростіших пар, наприклад: маленький – великий, короткий – довгий та ін.

Виконуючи завдання, малюк змушений усі розумові дії виконувати без опори на якісь реальні предмети. Оперувати лише словами, до того ж такими, які не позначають конкретні предмети, шестирічній дитині ще досить важко. Наприклад, слово «яблуко» може викликати образ конкретного яблука, в той час як слово «тонкий» конкретного образу не має. Тонким може бути якийсь предмет, але для цього спершу потрібно вибрати, який це буде предмет, і тільки після цього уявити його собі, звернувши увагу саме на цю властивість. Тому, якщо дитина має труднощі з добором відповідного слова, допоможіть їй – конкретизуйте поняття. Наприклад, уточніть: «є тонка книжечка, а є ... (товста)».

Крім того, дитині може бути важко добирати ті слова, які вона рідше вживає у своєму мовленні. У такому випадку нагадайте їй ці слова і спробуйте частіше використовувати їх у спілкуванні з нею.

Використайте цю гру для розширення активного словника дитини, її уявлень про різноманіття навколишнього світу, наявність у ньому протилежних явищ.

Додаток 9

Форма спостереження за навчальним заняттям:
Нова українська школа

Дата проведення _____ Клас_____
Кількість учнів у класі / з них присутні _____/____
Кількість дітей з особливими освітніми потребами _____/ з них присутні _____/_____
Предмет (курс)_____
Тема навчального заняття _____
_____
*Інст руктаж з питань безпеки життєдіяльності (у разі необхідності): • так; • ні.

1. Під час проведення навчального заняття спостерігався **розвиток і формування КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ:**

№ з/п	Ключова компетентність	Так	Примітки (навчальна ситуація)
1.	Спілкування державною мовою		
2.	Спілкування іноземними мовами		
3.	Математична грамотність		
4.	Компетентності у галузі природничих наук		
5.	Екологічна компетентність		
6.	Інформаційно-комунікаційна компетентність		
7.	Навчання впродовж життя		
8.	Громадянська компетентність		
9.	Культурна компетентність		
10.	Ініціативність і підприємливість		

2. **Робота учнів** під час проведення навчального заняття:

Робота учнів	Так	Примітка
• всі учні працювали під час проведення навчального заняття із зацікавленням, співпрацювали між собою;		
• більшість учнів працювала під час проведення навчального заняття;		
• спостерігалась слабка співпраця учнів		
• переважна більшість учнів були пасивними під час проведення заняття;		
• усі учні були пасивні під час проведення заняття, не залучались до роботи.		

3. Оцінювання **діяльності учнів** під час проведення навчального заняття:

Діяльність учителя	Так	Примітки
1. Оцінює навчальні досягнення учнів, спираючись на розроблені критерії		
2. Оприлюднює критерії оцінювання навчальних досягнень учнів		
3. Надає учням час на обдумування відповіді		
4. Супроводжує відповідь учня уточнюючими запитаннями		
5. Забезпечує зворотний зв'язок щодо якості виконання/виконаного завдання		
6. Спрямовує оцінювання навчальних досягнень на індивідуальний поступ учня		
7. Використовує методики самооцінювання і взаємооцінювання учнів		
8. Відзначає досягнення учнів, підтримує у них бажання навчатися		
9. Добирає домашнє завдання, спрямоване на оволодіння ключовими компетентностями, озвучує критерії його цінювання		

4. Спрямованість навчального заняття на формування **суспільних цінностей**:

Діяльність вчителя	Так	Примітка
1. Спрямовує зміст навчального матеріалу на виховання в учнів: патріотизму, поваги до державної мови, культури, закону		
2. Реалізує наскрізні змістові лінії		
3. Розвиває в учнів громадянську активність і відповідальність		
4. Розвиває в учнів загальнолюдські цінності (соціальну емпатію, толерантність, інклюзивну культуру тощо)		
5. Розвиває в учнівнавички співпраці та культуру командної роботи		

5. Використання **інформаційно-комунікаційних технологій, обладнання, засобів навчання**:

№ з/п	Діяльність вчителя	Так	Примітка
1.	Використовує інформаційно-комунікаційні технології, що сприяють оволодінню учнями ключовими компетентностями		
2.	Використовує електронні освітні ресурси		
3.	Використовує медіаресурси з навчальною метою		

4.	Використовує мережу Інтернет для пошуку навчальної інформації, виконання онлайн-завдань тощо		
5.	Використовує обладнання та засоби навчання для активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів		

6. Комунікація з учнями:

№з/п	Діяльність вчителя	Так	Примітка
1.	Співпрацює з учнями на засадах партнерства		
2.	Вислуховує та сприймає думки учнів, їх власну точку зору		
3.	Застосовує особистісно орієнтований підхід		
4.	Дотримується принципів академічної доброчесності		

7. Організація роботи **з учнями з особливими освітніми потребами** (у разі наявності таких):

№з/п	Діяльність вчителя	Так	Примітка
1.	Планує роботу під час проведення навчального заняття із урахуванням індивідуальних потреб учнів з особливими освітніми потребами		
2.	Адаптує/модифікує зміст навчального матеріалу до індивідуальних освітніх можливостей учнів з особливими освітніми потребами		
3.	Використовує спеціально розроблені завдання та залучає до спільної роботи учнів з особливими освітніми потребами		
4.	Дотримується відповідності темпу навчального заняття індивідуальним навчальним можливостям учнів з особливими освітніми потребами		
5.	Забезпечує корекційну спрямованості освітнього процесу 6. Конструктивно співпрацює з асистентом вчителя/асистентом дитини		

8. Досягнення **мети,** реалізація завдань та очікуваних результатів навчального заняття, мотивація до навчання:

Напрям спостереження	Так	Примітка
• мета чітко простежується протягом навчального заняття; заняття спрямоване на розвиток **ключових компетентностей**, набуття життєвого досвіду та/або вміння його застосувати в різних ситуаціях, формулювати завдання, самостійно приймати рішення; учні вмотивовані до навчально-пізнавальної діяльності;		
• мета чітко простежується протягом навчального заняття; заняття спрямоване на розвиток ключових компетентностей, містить прикладне спрямування; учитель мотивує учнів до навчально-пізнавальної діяльності;		
• мета і завдання навчального заняття спрямовані на відтворення знань учнів, заучування матеріалу підручника; учитель не мотивує учнів до оволодіння ключовими компетентностями;		
• мета навчального заняття не простежується, зміст навчального заняття не відповідає навчальній програмі та календарно-тематичному плану учителя.		

13. Примітки

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

Додаток 10

Поради щодо спостереження за проведенням навчального заняття

Спостереження за проведенням навчального заняття допоможе в оцінюванні якості педагогічної діяльності та управлінських процесів. Даний метод збору інформації незамінний у процесі вивчення системи оцінювання навчальних досягнень учнів, забезпечення компетентнісного підходу у викладанні, побудови взаємовідносин вчителя і учня на засадах педагогіки партнерства, ресурсного забезпечення освітнього процесу та ін. Для того, щоб спостереження за проведенням навчального заняття було інформативним та результативним, необхідна своєрідна уніфікована форма для фіксування результатів спостереження. Заклад освіти при розбудові внутрішньої системи забезпечення якості освіти може змінювати запропоновану форму, може розробити власну.

Головне – в структурі форми спостереження обов'язково мають відображатися такі компоненти, як забезпечення компетентнісного підходу у викладанні, система оцінювання навчальних досягнень, форми роботи з дітьми з особливими освітніми потребами тощо. Важливо звернути увагу, що за умови проведення навчального заняття у вигляді здвоєних уроків спостереження може бути інформативним лише за повним навчальним заняттям, а не одного уроку.

Під час спостереження за проведенням навчального заняття потрібно звернути увагу на такі особливості його проведення та педагогічної діяльності вчителя:

1. Розвиток і формування ключових компетентностей

Розвиток і формування ключових компетентностей є головним завданням навчального заняття. Розвиток ключових компетентностей має відбуватись на кожному занятті. Але, зрозуміло, що під час проведення конкретного навчального заняття вчитель не зможе здійснювати розвиток в учнів оволодіння усіма ключовими компетентностями. Тому відмічаються декілька ключових компетентностей, розвиток яких був помітний під час проведення навчального заняття.

Спілкування державною мовою (Уміння усно і письмово висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди через слухання, говоріння, читання, письмо, застосування мультимедійних засобів. Здатність реагувати мовними засобами на повний спектр соціальних і культурних явищ – у навчанні, на роботі, вдома, у вільний час. Усвідомлення ролі ефективного спілкування)
Спілкування іноземними мовами (Уміння належно розуміти висловлене іноземною мовою, усно і письмово висловлювати і тлумачити поняття, думки, почуття, факти та погляди через слухання, говоріння, читання і письмо у широкому діапазоні соціальних і культурних контекстів)

Математична компетентність (Культура логічного і алгоритмічного мислення. Уміння застосовувати математичні числові та геометричні методи для вирішення прикладних завдань у різних сферах діяльності. Здатність до розуміння і використання простих математичних моделей. Уміння будувати такі моделі для вирішення проблем)
Компетентності в природничих науках і технологіях (Наукове розуміння природи і сучасних технологій, а також здатність застосовувати його в практичній діяльності. Уміння застосовувати науковий метод, спостерігати, аналізувати, формулювати гіпотези, збирати дані, проводити експерименти, аналізувати результати)
Інформаційно-цифрова компетентність (Впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, в публічному просторі та приватному спілкуванні. Інформаційна й медіа грамотність, основи програмування, алгоритмічне мислення, робота з базами даних, навички безпеки в інтернеті та кібербезпеки. Розуміння етики роботи з інформацією (авторське право, інтелектуальна власність тощо)
Уміння вчитися впродовж життя (Здатність до пошуку та засвоєння нових знань, набуття нових вмінь і навичок, організації навчального процесу (власного і колективного), зокрема через ефективне керування ресурсами та інформаційними потоками, вміння визначати навчальні цілі та способи їх досягнення, вибудовувати свою освітньо-професійну траєкторію, оцінювати власні результати навчання, навчатися впродовж життя)
Соціальні та громадянські компетентності (Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття)
Ініціативність та підприємливість (Уміння генерувати нові ідеї й ініціативи та втілювати їх у життя з метою підвищення як власного соціального статусу та добробуту, так і розвитку суспільства і держави. Вміння раціонально поводити себе як споживач, ефективно використовувати індивідуальні заощадження, приймати доцільні рішення у сфері зайнятості, фінансів тощо)
Загальнокультурна грамотність (Здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця компетентність передбачає глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших)
Екологічна грамотність і здорове життя (Уміння розумно та раціонально користуватися природними ресурсами в рамках сталого розвитку, усвідомлення ролі навколишнього середовища для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя)

2. Робота учнів під час проведення навчального заняття

Чи можливо залучити усіх учнів класу до роботи під час проведення навчального заняття?

Можливо, якщо використовуються групова форма роботи, змішане навчання, практичне заняття з індивідуальними завданнями тощо. Але під час проведення уроку з переважанням фронтальної

роботи з учнями цього досягнути іноді буває нелегко. Тому в ході спостереження варто звернути увагу на роботу учнів: наскільки діти залучені до роботи, чи зацікавлені темою заняття, чи співпрацюють між собою. Адже не можна вважати результативним заняття, коли більшість учнів є пасивними.

3. Оцінювання діяльності учнів під час проведення навчального заняття

Будь-яка робота учнів під час проведення навчального заняття має бути оцінена. Необов'язково через виставлення балів. Вчитель має широко застосовувати у своїй роботі словесне оцінювання.

У першу чергу йдеться про використання *формувального* оцінювання, яке дає змогу оцінити індивідуальний поступ учня, прогрес у оволодінні ключовими компетентностями.

Також варто звернути увагу на те, щоб оцінювання було спрямованим, насамперед, на *роботу учня* і не використовувалось з каральною метою. За необхідності вчителем оприлюднюються критерії оцінювання навчальних досягнень учнів, які мають бути чіткими і зрозумілими для учнів.

Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів можуть оприлюднюватись різними способами, у тому числі - в усній формі. Вчитель має оцінювати роботу або відповідь учня/учениці, спираючись на розроблені критерії оцінювання. Обов'язково надавати учням час на обдумування відповіді. Відповідь учня супроводжувати питаннями «Чому?» «Яким чином?».

Важливо також надавати учневі *зворотний зв'язок* щодо якості виконання завдання: пояснювати, що виконано правильно, а в чому є недоробки, пропонувати способи поліпшення, а не просто констатувати виконання відміткою або словами «добре - погано».

Використання методик *самооцінювання* і *взаємооцінювання* учнів під час проведення навчального заняття свідчить про високий рівень педагогічної діяльності вчителя.

4. Спрямованість навчального заняття на формування суспільних цінностей

Під час проведення навчального заняття простежується також його виховна складова. По перше, зміст навчального заняття має бути спрямований на формування загальнолюдських цінностей, таких, як повага гідності, прав і свобод людини, визнання цінності демократії, розвиток навичок критичного мислення тощо. Ефективність виховного процесу неможлива без атмосфери довіри, доброзичливості, взаємної підтримки між вчителем і учнями.

Виховна складова навчального заняття має органічно вбудовуватись у зміст заняття. Наскрізні змістові лінії є соціально

значимими надпредметними темами, які допомагають формуванню в учнів уявлень про суспільство в цілому, розвивають здатність застосовувати отримані знання у різних ситуаціях:

Екологічна безпека і сталий розвиток формування в учнів соціальної активності, відповідальності й екологічної свідомості, у результаті яких вони дбайливо й відповідально ставитимуться до довкілля, усвідомлюючи важливість сталого розвитку для збереження довкілля й розвитку суспільства.
Громадянська відповідальність формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи й механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи. Ця наскрізна лінія освоюється через колективну діяльність – дослідницькі роботи, роботи в групі, проекти тощо, яка розвиває в учнів готовність до співпраці, толерантність щодо різноманітних способів діяльності і думок.
Здоров'я і безпека становлення учня як емоційно стійкого члена суспільства, здатного вести здоровий спосіб життя і формувати навколо себе безпечне життєве середовище.
Підприємливість і фінансова грамотність забезпечує краще розуміння молодим поколінням українців практичних аспектів фінансових питань (здійснення заощаджень, інвестування, запозичення, страхування, кредитування тощо); сприятиме розвиткові лідерських ініціатив, здатності успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі

5. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, обладнання, засобів навчання

Під час спостереження за проведенням навчального заняття звертається увага на доречність використання ІКТ, обладнання і відповідних навчальних засобів.

Головний критерій тут – *мотивація до навчально-пізнавальної діяльності учнів*.

Використання технічних засобів навчання просто заради їх використання призведе до відволікання уваги учнів, витратою часу.

Використання ІКТ необов’язково має обмежуватись виключно інтерактивною дошкою або комп’ютерною презентацією. Це може бути спільний пошук інформації в мережі, використання сайтів для виконання завдань онлайн тощо.

6. Комунікація з учнями

Педагогічна робота учителя має ґрунтуватись на засадах партнерства, особистісно орієнтованому підході. Має прослідковуватись те, як вчитель формулює певну навчальну проблему, як організує спільну з учнями роботу над її розв’язанням. Вчитель не «обмежує» учнів визначеними ним рамки, а заохочує їх до висловлення власної думки, допомагає більш точно сформулювати їхні думки, сприймає відповідь учня, навіть якщо вона не співпадає з його баченням. Під час спостереження за проведенням навчального заняття звертається увага на роботу вчителя щодо навчання учнів

критичному мисленню, умінню шукати і використовувати інформацію. Завдання, які пропонуються для виконання учням, не повинні бути спрямованими на відтворення знань або переказування підручника. Вчитель має вчити учнів вказувати джерела отримання інформації під час запозичення, цитування. Дуже важливим є особистісно орієнтований підхід у роботі з учнями. Це, насамперед, повага особистої гідності кожної дитини, її індивідуальних життєвих цілей, запитів та інтересів. Процес, спрямований на розвиток і саморозвиток учня, становлення його як особистості з урахуванням індивідуальних особливостей, інтересів, здібностей.

7. Організація роботи з учнями з особливими освітніми потребами

Вчитель має володіти методиками роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, якщо такі є у класі. Під час спостереження звертається увага на те, наскільки вчитель використовує подібні методики, як співпрацює з асистентом вчителя. Простежується, наскільки комфортно дитині з особливими освітніми потребами під час проведення заняття, наскільки дитина залучена до роботи.

8. Досягнення мети, завдань та очікуваних результатів навчального заняття

Під час проведення навчального заняття має простежуватись спрямованість його на досягнення основної мети.

У першу чергу, мета заняття має бути зрозуміла учням, спрямована на оволодіння ними ключовими компетентностями. Поставлену мету вчитель реалізує за допомогою відповідних форм і методів роботи. Мета навчального заняття необов'язково має фіксуватись у поурочному плані або в інших планах. Але вона має бути донесена до учнів, бажано не в імперативній формі. Замість висловів учителя на кшталт «ви маєте досягти таких результатів» краще сказати «ми будемо намагатись досягти результатів, для цього ми спробуємо виконати відповідні завдання».

Подекуди мета проведення навчального заняття може і не формулюватись вчителем на початку, вона стає зрозумілою учням у процесі проведення заняття. Потрібно пам’ятати, що мета, завдання та очікувані результати залежать, у значній мірі, від організаційної форми проведення навчального заняття. Це може бути не тільки урок, але й, наприклад, групове заняття, веб квест, проєктна робота, змішане навчання тощо. Вчитель за допомогою питань має перевіряти, наскільки добре учні зрозуміли цілі і завдання уроку, наскільки успішно вони досягають того, що заявлено в меті уроку.

9. Запитання для співбесіди з учителем за результатами відвіданого навчального заняття

За підсумками проведення навчального заняття доцільно провести інтерв'ю з учителем, яке спрямовується, переважно, на самоаналіз учителем проведеного навчального заняття.

Під час інтерв'ю простежуються і визначаються такі уміння учителя:

- робити самоаналіз, простежувати досягнення і недоліки проведеного заняття;
- визначати рівень досягнення мети проведення навчального заняття;
- визначати напрями вдосконалення своєї роботи.

Під час співбесіди доцільно ознайомитись з календарно-тематичним планом учителя, відповідність його змісту Державному стандарту загальної середньої освіти, компетентнісному підходу.

Важливо також ознайомитись перед відвідуванням навчального заняття з освітньою програмою закладу освіти. Тема проведеного навчального заняття має відповідати календарно-тематичному плану учителя або вчитель може аргументовано пояснити необхідність певного відхилення від КТП під час конкретного уроку. Також важливо простежити використання ІКТ в освітньому процесі. Важливо враховувати, що під час спостереження за конкретним навчальним заняттям зовсім необов'язково фіксувати і вивчати усі аспекти діяльності вчителя, зазначені у формі спостереження.

Наприклад, при проведенні практичної роботи з індивідуальними письмовими завданнями, засоби інформаційно-комунікаційних технологій можуть не використовуватись. Також не на кожному навчальному занятті можна простежити дотримання вчителем принципів академічної доброчесності. Не у кожному класі є діти з особливими освітніми потребами. Підкреслимо, що форми і методи роботи з учнями, організаційні форми проведення навчального заняття вчитель обирає самостійно.

Додаток 11

Соціально-педагогічний паспорт класу ___

№	Прізвище, ім'я	Стан соціального та фізичного розвитку		Відомості про сім'ю
		Доручення, додаткова освіта, секції	Стан здоров'я	Повна (+), (виховує мати, батько, …)
1.				
2.				
3.				
4.				
5.				
6.				
7.				
8.				
9.				
10.				
11.				
12.				
13.				
14.				
15.				
16.				
17.				
18.				
19.				
20.				
21.				
22.				
23.				
24.				
25.				

Додаток 12

Атестаційний лист

Педагогічної практики студента (ки) _____
(прізвище, ім'я, по батькові)
Групи _____ Факультету _____, який (ка)
Проходив (ла) практику в ___ класі КУ Сумській _____ школі № ___
з _____ по _____ р.

Спостереження уроків в основній школі					
№	Предмет	П.І.П. вчителя з предмету спеціалізації	Дата	Запис про відвідування	Підпис
1.					
2.					
3.					

Навчально-виховна робота студента					
№	Прізвище, ім'я, по батькові		Максимальна кількість балів	Оцінка роботи студента	Підпис
1.	Класний керівник ПІП _____		Разом 30		
	1.	Розробка виховного заходу	5		
	2.	Проведення виховного заходу	10		
	3.	Інші види роботи (організація конкурсу дитячої творчості, доцільного відпочинку учнів на перервах, рухливих хвилинок тощо)	15		
2.	Шкільний психолог ПІП _____		–	–	
3.	Заступник директора з навчально-виховної роботи ПІП _____		–	–	
4.	Керівник практики ПІП _____		Разом 70		
	1.	Розробка виховного заходу	8		
	2.	Проведення виховного заходу	12		
	3.	Інші види роботи (організація конкурсу дитячої творчості, відпочинку учнів на перервах, тощо)	10		
	4.	Дидактичні завдання (с.30-40)	20		
	5.	Оцінка щоденника (с.8-21)	10		
	6.	Вирішення організаційних питань практики	10		
Підсумкова оцінка			**100**		

РОЗДІЛ ІІІ
ВИРОБНИЧА ЛІТНЯ ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА

3.1. Мета і завдання педагогічної практики

Новітні орієнтири реформування школи згідно з концепцією «Нова українська школа» потребують підготовки фахівців, які відповідають викликам суспільства знань, здатних до неперервного інтелектуального, культурного і духовного розвитку впродовж життя шляхом формальної і неформальної освіти, орієнтовані на збереження, примноження та передачу гуманістичних суспільних цінностей, засвоєння нових професійних ролей і функцій, адаптовані до умов швидкозмінюваного суспільства. Ці завдання є визначальними й під час літньої виробничої практики.

Виробнича педагогічна практика студентів ІІІ курсу здійснюється під час літніх канікул у різноманітних дитячих закладах оздоровлення й відпочинку: дитячих центрах або таборах (ДОЦ і ДОТ), пришкільних таборах чи майданчиках, наметових таборах, дитячих закладах санаторного типу, будинках дітей та юнацтва, дитячих клубах (профільних, за місцем проживання тощо), інших закладах (див. Додаток 1).

Практика студентів ІІІ курсу влітку є складовою частиною програми професійного становлення майбутнього педагога й передбачає формування педагогічної компетентності майбутніх учителів під час роботи у дитячих закладах оздоровлення й відпочинку (ДЗОВ) на посадах вожатого, вихователя, педагога, педагога-організатора, культорганізатора, керівника гуртка тощо.

Метою практики *є формування компетентності педагога-вихователя у процесі організації та здійснення студентом самостійної діяльності в умовах дитячого закладу оздоровлення й відпочинку, що передбачає набуття й удосконалення загальнопедагогічних і професійних знань, умінь і навичок, ціннісних орієнтацій та досвіду діяльності.*

Компетентність педагога передбачає формування та вдосконалення таких компетенцій:

- використовувати та вдосконалювати власну систему знань та вмінь з теорії та методики виховної роботи на основі володіння професійними знаннями;
- планувати та організовувати процес виховання, обирати та застосовувати відповідне методичне і дидактичне забезпечення;
- здійснювати об'єктивну діагностику рівня вихованості, контроль й оцінювання результатів виховної діяльності;

- застосувати сучасні методи, технології, прийоми, засоби виховання у виховній роботі, спираючись на знання з психолого-педагогічних дисциплін, конкретних методик.

- бути готовим до відкритого спілкування і співпраці з дітьми, учнями, вихованцями, батьками, представниками дитячих і громадських організацій, місцевого самоврядування;

- бути готовим до інноваційної діяльності, формування позитивного професійного досвіду, до педагогічного пошуку.

Завданнями педагогічної практики є:

1. **Перевірка й поглиблення теоретичних знань.** Зокрема, знань про психофізіологічні особливості дітей певного віку, основні напрямки, методи, форми, прийоми виховної роботи, інноваційні технології виховання, особливості організації та здійснення виховного процесу в тимчасовому дитячому колективі, моделювання виховної системи загону тощо.

2. **Формування та подальший розвиток загальнопедагогічних умінь і навичок***: комунікативних* (уміння налагоджувати контакт з окремою дитиною та з дитячою групою, вміння створювати позитивний мікроклімат у колективі, коригувати міжособистісні відносини, вміння спиратися й проектувати позитивне в розвитку дитини й колективу, вміння виявляти зацікавленість, повагу, вміння співпрацювати з колегами і співробітниками закладу, батьками, представниками громадськості, тощо);

організаторських (уміння планувати і організовувати життєдіяльність колективу, вміння організовувати і проводити виховну роботу, в тому числі різні форми виховної діяльності, доцільно використовувати методи, прийоми, стратегії виховання, створювати умови для розвитку кожної особистості та формування колективу, стимулювати розвиток самоврядування);

рефлексивно-аналітичних (здатність аналізувати й об'єктивно оцінювати власну діяльність, раціонально планувати та коригувати її, підвищувати рівень самоорганізації, вдосконалювати вміння й навички ефективного керівництва власною діяльністю та життєдіяльністю тимчасового дитячого колективу).

3. **Формування ціннісних орієнтацій власної виховної діяльності,** що передбачає спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей. У діяльності педагога одним із провідних засобів по формуванню іншої особистості є його власна. Саме тому проблема моральної свідомості та цінностей вихователя (морально-етичних норм) є дуже важливою.

Серед найважливіших ціннісних орієнтацій особистості концепція нової української визначає патріотизм, колективізм, гуманізм, творчість. Дотримання і демонстрація цих цінностей

свідчить про соціальну зрілість самого вихователя й формує орієнтири для його вихованців.

4. **Збагачення особистого педагогічного досвіду, розвиток творчих здібностей** як сукупності знань, умінь і навичок, набутих у процесі безпосередньої виховної діяльності. Цей процес передбачає перевірку практичною діяльністю своїх педагогічних здібностей і вмінь організовувати й здійснювати виховну роботу з окремою дитиною, дитячим колективом, готовність до пошуку нових креативних рішень і підходів та їх реалізації.

3.2. Зміст і організація педагогічної практики

Протягом оздоровчої зміни студенти працюють на посаді педагога/ вожатого/ вихователя/ педагога-організатора загону (групи, гуртка тощо) і проводять таку роботу:

- навчальну, яка полягає *в ознайомленні* з системою виховної роботи в дитячому оздоровчому закладі та з системою виховної роботи вихователя (вожатого) загону, з виховними можливостями тимчасового дитячого колективу, з особливостями організації й планування виховної роботи в межах усього ДЗОВ, із віковими особливостями дітей різного віку; *в оволодінні* методикою організації тимчасового дитячого колективу та моделюванні виховної системи загону, основними методами педагогічної діагностики (педагогічне спостереження, тестування, анкетування, використання спеціальних методик тощо);

***- виховну*,** яка передбачає здійснення виховної роботи в процесі організації життєдіяльності загону; організацію гуртків і секцій в ДЗОВ, розробку і проведення різних видів виховних заходів, колективних творчих справ; розробку і проведення загонових і загальнотабірних виховних заходів, свят тощо;

- дослідницьку, зміст якої становить вивчення особистісних якостей і вмінь як дітей, так і педагога (вожатого): дослідження міжособистісних відносин в колективі; психологічного клімату колективу; ступеня згуртованості; виявлення співвідносного авторитету; групових цінностей; ступеня толератності тощо),

- методичну, яка передбачає аналіз педагогічних ситуацій, вивчення та систематизацію досвіду виховної роботи педагогів табору.

Літня педагогічна практика значно відрізняється від інших практик завданнями, місцем й умовами проведення. Найбільш масовим є проходження практики в дитячих закладах оздоровлення й відпочинку. Згідно з Законом України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» дитячий заклад оздоровлення та відпочинку - постійно або тимчасово діючий, спеціально організований або пристосований заклад, призначений для оздоровлення, відпочинку, розвитку дітей, що має

визначене місце розташування, матеріально-технічну базу, кадрове забезпечення та технології для надання послуг з оздоровлення та відпочинку дітей відповідно до державних соціальних стандартів надання послуг з оздоровлення та відпочинку (Типове положення про дитячий оздоровчий заклад). Діяльність працівників дитячого оздоровчого закладу регламентується ЗУ «Про оздоровлення та відпочинок дітей», Типовим положенням про дитячий оздоровчий заклад, Статутом закладу, іншими державними та міжнародними документами, що розкривають концептуальні, організаційно-фінансові, оздоровчі, методичні аспекти роботи закладу.

Педагог (вихователь, вожатий) оздоровчого табору повинен виконувати такі посадові обов'язки:

Планувати та проводити виховну роботу в загоні (групі) оздоровчого табору. Забезпечувати дотримання дітьми режиму дня, правил поведінки й моралі, техніки безпеки.

З урахуванням індивідуальних особливостей та інтересів дітей застосовувати різноманітні форми й методи організації їхнього дозвілля, виховання особистості, розвитку творчих здібностей і нахилів.

Проводити роботу щодо залучення дітей до самообслуговування, суспільно-корисної праці, колективної творчої діяльності, участі в гуртках, дитячих об'єднаннях, сприяти розвитку дитячого самоврядування.

Вживати заходів щодо попередження негативних проявів у дитячому колективі, проводити роботу з профілактики девіантної поведінки, шкідливих звичок, пропагувати здоровий спосіб життя.

Брати участь у роботі педагогічної та методичної ради табору.

Відповідати за повну безпеку життя і здоров'я дітей, створення належного морально-психологічного клімату в загоні, чітке виконання дітьми режиму дня, планів виховної, культурно-масової та спортивно-оздоровчої роботи табору, суворе дотримання ними правил поведінки, техніки безпеки та протипожежного захисту.

Педагог (вихователь, вожатий) має такі службові зв'язки та кваліфікаційні обов'язки:

Безпосередньо підпорядковується заступнику директора оздоровчого табору з виховної роботи (старшому вихователю, вожатому). Працює в тісному контакті з психологом, методистом, інструктором з фізичної культури і спорту, керівниками гуртків, педагогом-організатором, медичним персоналом.

Повинен мати вищу або середню педагогічну освіту та стаж роботи за фахом не менше двох років, пройти навчання на короткотермінових курсах або семінарах з питань специфіки роботи з дітьми в умовах оздоровчого табору.

Зобов'язаний знати Конвенцію ООН про права дитини, інші міжнародні акти з питань захисту дитинства, ратифіковані Україною, Конституцію України, закони України, основи педагогіки і психології

тимчасового дитячого колективу, практику й методику виховної роботи, проведення культурно-масових заходів, засоби й методи надання невідкладної долікарської допомоги, норми й правила техніки безпеки, санітарії та гігієни, протипожежного захисту тощо.

Педагогу слід також пам'ятати, що ***виховна робота, яка здійснюється в літніх дитячих колективах, має порівняно зі шкільним виховним процесом специфічні особливості.***

По-перше, при організації та здійсненні виховного процесу в ДЗОВ необхідно враховувати відірваність дітей від сім'ї, батьківського піклування і захисту. Тому важливого значення в діяльності педагогічного колективу набуває забезпечення повноцінного життя дітей.

По-друге, виховна діяльність у таборі повинна здійснюватися з урахуванням місця проживання, соціального досвіду дітей, умов життя і виховання в сім'ї.

По-третє, виховна робота повинна будуватися на принципах добровільної участі дітей у різних справах, вільного вибору ними занять, що передбачає створення вихователями варіативних програм діяльності.

По-четверте, короткотривалість існування табірного колективу вимагає чіткого початку й завершення табірної зміни, обов'язкової оцінки діяльності кожної дитини, надання вихованцям можливості бачити й розуміти результати своєї праці.

По-п'яте, тимчасовий дитячий колектив має значні виховні можливості: нове природне та соціальне середовище, інтенсивне міжособистісне спілкування, особливість стосунків із дорослими, які не регламентуються шкільними правилами, створюють умови для повнішого розкриття особистості вихованців, вибору й ствердження нових соціальних ролей, що має особливе значення в перевихованні важковиховуваних дітей. Велику роль у становленні й розвитку особистості вихованців відіграє також принцип активності, який передбачає самостійність, ініціативність, творчість в усіх сферах життєдіяльності дітей у таборі.

По-шосте, виховний процес у дитячому таборі повинен враховувати можливості перетворювальної діяльності дітей у навколишньому природному й соціальному середовищі. Усе, що знаходиться навколо, може стати зоною дитячої турботи, стимулом пізнання й об'єктом дії.

По-сьоме, особливістю виховної роботи в літньому таборі є використання з метою оздоровлення природних водойм, зелених насаджень, лісу тощо. З огляду на це дорослим слід організувати раціональне і дбайливе використання природного середовища, чітко проводити роботу щодо попередження можливого травматизму.

По-восьме, виховна робота з дітьми повинна забезпечувати дотримання внутрішнього розпорядку табору, режиму дня, порядку і

чистоти спальних приміщень, чистоти білизни, дотримання дітьми правил особистої гігієни. Особливо уважно слід організовувати виховну роботу щодо збереження здоров'я дітей, профілактики захворювань, створення порядку та затишку в спальних приміщеннях, ігрових кімнатах і на майданчиках, у клубах і місцях відпочинку. Значне місце у виховній роботі з дітьми необхідно відводити культурі харчування.

Особливості здійснення педагогічної практики в дитячих оздоровчих закладах зумовлюють такі ***вимоги до навчально-методичної підготовки студенті-практикантів:***

- у літньому таборі або в іншому організованому дитячому колективі не завжди є час звернутися за допомогою та підтримкою до методистів, отже, студент повинен розраховувати на власні сили, бути готовим до прийняття самостійних рішень і нести відповідальність за них;
- насиченість кожного дня не дає можливості відкладати справи на потім або шукати методичні матеріали, тому слід ретельно підготуватися до праці в таборі: зібрати педагогічну скарбничку, згадати психофізіологічні особливості дітей певного віку, заздалегідь ознайомитись із місцем практики, по можливості познайомитись із колегами;
- не слід забувати, що діти будуть оцінювати вожатого не як студента, а як людину, особистість: її моральні якості, фізичні та інтелектуальні можливості, винахідливість, кмітливість, чесність;
- батьки перш за все оцінюватимуть вожатих як дорослих людей, яким довірили свою дитину. Слід пам'ятати, що саме вожаті несуть повну юридичну відповідальність за життя і здоров'я дітей свого загону;
- необхідно своєчасно пройти медичну комісію, оформити санітарну книжку та отримати дозвіл на роботу з дітьми.

3.3. Звітна документація студента-практиканта

Після проходження літньої виробничої педпрактики згідно з Положенням про проведення педагогічної практики студентів Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка студенти здають методисту протягом вересня звітню документацію (VII семестр). Разом із викладачем-методистм кафедри педагогіки студенти підводять підсумки і диференційовано оцінюють роботу.

Оцінювання проходження літньої педагогічної практики проводиться за наявності звітної документації студента, яка містить:

1. ***Атестаційний лист-характеристику*** з оцінкою роботи студента за різними напрямками діяльності, підписаний старшим педагогом (вожатим, вихователем) і начальником табору та завірений печаткою (див. додаток).
2. ***Методичну розробку виховного заходу***, оформлену належним чином (див. зразок) з оцінкою й підписом старшого педагога (вожатого,вихователя) ДЗОВ.

Назва закладу, в якому проходила практика Розробка виховної справи (КТС) “назва” студента факультету групи **ПІБ** **ЛІТО – 20**	**Мета і завдання заходу** Місце проведення, час Обладнання Вік учасників, чисельність Підготовчий етап	**Хід заходу** **Ведучий** Учасники **Команди** Журі	**Самоаналіз** Оцінка, підпис, печатка, дата проведення
Титульний лист	Лист 2	Лист 3	Останній лист

Структура самоаналізу проведеного виховного заходу:

- Мотивація вибору теми і формулювання завдань виховного заходу.
- Відповідність змісту проведеного виховного заходу організаційній формі й віковим особливостям дітей.
- Як проявили себе учасники заходу? Що найбільше викликало інтерес дітей?
- Чи вдалося досягти поставлених завдань?
- Ваші побажання відносно змісту і форми організації подібних виховних заходів.

Методичну розробку виховного заходу або КТС необхідно оформлювати з дотриманням зазначених вимог, охайно, яскраво; текст слід писати розбірливо або друкувати.

3. *Робочий зошит з методики виховної роботи в дитячому оздоровчому закладі.* Титульна сторінка повинна містити такі відомості: адресу дитячого закладу, де проходила практика; прізвище, ім'я, по батькові начальника табору, старшого вожатого; час проходження практики (наприклад, з 1.06 по 22.06.20ХХ р.); посаду студента (наприклад, вожатий ІІ загону).

Перший розділ робочого зошиту повинен містити: план роботи табору на зміну (план-сітка); список дітей загону з позначенням обов’язків (командир, фізорг тощо); план роботи загону на зміну (план-сітка) з пояснювальною запискою (основні напрямки роботи та виховні завдання). У щоденнику психолого-педагогічних спостережень слід записувати педагогічні спостереження за дітьми загону протягом днів зміни.

У другому розділі, який має назву *«Дослідницька робота»*, необхідно викласти матеріали проведеного дослідження (опис методики; отримані дані у вигляді анкет, карток тощо, які слід додати; аналіз отриманих результатів, рекомендації) (докладніше див. «Дослідницька робота в ДЗОВ»).

У третьому розділі «Вивчення педагогічного досвіду. Педагогічні ситуації» необхідно описати досвід обраного вами вожатого чи вихователя за таким планом:

1.Ім'я, по батькові, посада, стаж роботи в ДЗОВ.

2.Особистісні якості (спрямованість характеру, тип темпераменту, стиль поведінки та спілкування з дітьми).

3.Описання виховних методів, засобів і прийомів у конкретних випадках, ситуаціях.

4.Висновки (що, на вашу думку, дозволяє обраному вожатому бути хорошим вихователем, отримувати позитивні результати).

У третьому розділі педагогічного щоденника записуються також і *педагогічні ситуації* (1-2 приклади). Описуючи педагогічну ситуацію, слід пам'ятати, що нею вважаються реальні обставини відносин між дітьми або між дітьми (дитиною) й педагогом у вигляді питань чи (і) певної поведінки. Зважаючи на це, викладення педагогічної ситуації повиннно бути найбільш повним: з описом передісторії, детальним відтворенням дій усіх учасників. Наприкінці слід письмово викласти варіант (-и) вирішення даної педагогічної ситуації.

Узагальнення й підсумки роботи вожатого вміщуються у *звіті про працю загону за зміну.*

4. ***Наочність*** (загоновий куточок, газета, фото-, відео-матеріали).

3.4. Організація дослідницької роботи в ДЗОВ

Організація й проведення науково-дослідної роботи в ДЗОВ є невід'ємною складовою практики студентів влітку, завдання якої передбачають:

- оволодіння основними методами *педагогічної діагностики* (педагогічне спостереження, тестування, анкетування, використання спеціальних методик тощо);
- розвиток умінь аналітичної діяльності (порівняння, зіставлення, аналізу, синтезу);
- вироблення практичних навичок використання даних науково-педагогічного дослідження в процесі моделювання виховної системи загону, проектування індивідуальних траєкторій розвитку вихованців.

Діагностика (з грецької «здібний розпізнавати») – вчення про методи й принципи розпізнавання результатів будь-якого процесу. Педагогічна діагностика має на меті дослідити результати розвитку

особистості, з'ясувати причини, що привели до цих результатів, охарактеризувати процес виховання.

Дані педагогічної діагностики є основою для визначення шляхів і засобів досягнення виховної мети, вдосконалення виховної роботи.

Зважаючи на той факт, що виховна робота в ДЗОВ організовується переважно з дитячим колективом, усталеною формою якого є група, загін, він може виступати *об'єктом* педагогічного дослідження.

Предметом педагогічної діагностики дитячого колективу може бути:

•ступінь згуртованості колективу, виявлення співвідносного авторитету, наявності внутрішніх груп на чолі з неформальними лідерами (за допомогою педагогічного спостереження, соціометрії, дослідження сприймання лідерства) (Завдання 1);

•психологічний клімат колективу (за допомогою педагогічного спостереження, методики оцінювання психологічної атмосфери в колективі А. Фідлера «Моє ставлення» (Завдання 2);

•рівень розвитку колективу (на основі даних педагогічного спостереження за класифікацією А.М. Лутошкіна та інших педагогів (Завдання 3);

•наявність ціннісно-орієнтаційної єдності в загоні (за допомогою методики визначення ЦОЄ, анкети «Допиши речення») (Завдання 4).

Зміст завдань подаємо далі.

Досліджувати тимчасовий колектив вашого загону можна за одним, двома, трьома предметами вивчення. У такому випадку мова йде про комплексне дослідження. Але в будь-якому разі педагогічну діагностику слід проводити щонайменше двічі: на початку зміни, після 3-4 днів перебування дітей в таборі з метою з'ясування стану взаємовідносин у колективі на початковому етапі і в кінці зміни з метою визначення ефективності створеної в загоні виховної системи. За необхідністю педагогічну діагностику можна провести після 1,5 тижнів зміни з метою перевірки обраних форм, методів і засобів виховної діяльності та їх корекції.

Підкреслимо, що якщо в ДЗОВ є психолог, студент-практикант після консультації з ним, може обрати для діагностики іншу методику. В такому разі слід аналізувати результати відповідно до інтерпретації автора методики чи скориставшись допомогою практичного психолога закладу. Наприклад, (Завдання 5).

Обираючи той чи інший предмет дослідження тимчасового колективу вашого загону й відповідну методику, слід пам'ятати про:

- відповідність ступеня складності методики віку учасників;
- можливості обробки результатів в умовах літнього табору;
- обов'язкове проведення інструктажу, в ході якого слід пояснити дітям мету дослідження, підкреслити його важливість для

вас особисто й для всього колективу, показати, як треба виконувати завдання, гарантувати збереження таємниці відповідей;

- необхідність створення сприятливої психологічно-емоційної атмосфери, забезпечення всіх учасників усім необхідним (папір, бланки, олівці тощо).

Завдання 1

Ступінь згуртованості колективу, виявлення співвідносного авторитету, наявності внутрішніх груп на чолі з неформальними лідерами (за допомогою педагогічного спостереження, соціометрії, дослідження сприймання лідерства).

Методика Соціометрія

Методика використовується для з'ясування міжособистісних відносин у загоні.

Експеримент може проходити у двох формах: шляхом вибору товариша по кімнаті та «вибору в дії». У першому випадку дітям пропонується підписати свій листок і написати на ньому прізвища обраних ним членів загону. Кількість виборів може бути визначеною (3-5 осіб) і невизначеною (пропонується вказати декілька прізвищ членів свого загону). У будь-якому випадку бажано дотримуватись послідовності уподобань (у першу – «1», в другу – «2» і в третю – «3» чергу). Залежно від характеру існуючих відносин питання можуть бути різними:

1. Якщо ваш загін розформують, з ким би ти хотів залишитись у новому загоні?
2. Кого зі свого загону ти запросив би на свій день народження?
3. З ким зі свого загону ти пішов би у багатоденний туристичний похід?
4. З ким зі свого загону ти хотів би жити в одному наметі?

Деякі із запропонованих питань спрямовані на виявлення емоційних зв'язків, інші – ділових.

На основі отриманих результатів складається матриця (табл. 2), куди записується склад загону, а у верхній рядок – номера, під якими значаться прізвища дітей. У кожному рядку навпроти номерів дітей, що обрані даною дитиною, ставлять номери виборів (1, 2 або 3). Наприклад, оскільки Леоненко вибрав 1 (Василенко), 2 (Іглова), 3 (Клименко), то ставлять відповідні вибори на перетині сьомого рядку зі стовпцями 3, 5, 6.

Якщо діти обрали один одного (наприклад, за даними наведеної матриці Антоненко обрала № 4 – Дятлову, а Дятлова обрала № 1 – Антоненко, то ці вибори з координатами (1,4) і (4,1) обводять кружечком (взаємний вибір). Номери хлопчиків зазвичай обводять трикутником, дівчаток – колом.

Потім на окремому листку креслять соціограму.

Соціограма – це чотири концентричні окружності, до яких вносяться всі номери учасників загону. До першого кола (центрального) вносять тих, хто набрав найбільшу кількість виборів (так звані соціометричні «зірки», що мають удвічі більшу, ніж середня кількість, виборів), до другого кола – «тих, кому надають перевагу», що мають середню кількість виборів, до третього – «тим, ким нехтують», коли кількість виборів менша середньої, до четвертого – «ізольованих», тобто тих, що не отримали жодного вибору. Взаємний вибір позначають суцільною лінією між двома відповідними номерами, невзаємний – суцільною лінією зі стрілкою (від того, хто обирав, до того, кого він обрав).

Для більшої наочності або при великій кількості дітей у загоні вказані лінії доцільно позначати різними кольорами. Номери формальних лідерів заштриховують.

МАТРИЦЯ ВИБОРУ

№	Хто обирає	Кого обирають														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Антоненко				3									1	2	
2	Буланова				2									1	3	
3	Василенко					2		3					1			
4	Дятлова	3												1	2	
5	Іглов			1				3					2			
6	Клименко			1		3		2								
7	Леоненко			1		2	3									
8	Нікітіна				2			3						1		
9	Орєхов			2		1							3			
10	Орфєєв			1		3		2								
11	Павленко			2		1		3								
12	Родненко			1				1			3	1				
13	Семенчук	3				2									1	
14	Тимофєєнко	2				3								1		
15	Устюгова					1		2						3		
Кількість отриманих виборів		3	0	7	3	9	1	8	0	0	1	1	3	6	4	0
Кількість взаємних виборів		3	0	3	3	2	1	3	0	0	0	0	1	2	3	0

Ігровий варіант соціометрії для наймолодших – «Сонечко»

Одному з дітей пропонується стати в центрі кола і заплющити очі. Це «сонечко». Інші діти розташовуються навколо сонечка на комфортній для них відстані. Після цього «сонечку» дозволяється розкрити очі й подивитися на розташування «планет». «Сонечко» має право перемістити «планети» на зручну для себе відстань. Таким чином можна побачити реальну й бажану картини ставлення дітей один до одного.

Методика дослідження сприймання лідерства в загоні

Запропонована методика досліджує ієрархію лідерства в колективі у різних ситуаціях. Учасникам пропонується дати відповідь на запитання.

Зразок заповнення бланку методики

Шановний друже!

Дай, будь ласка, відповідь на питання. Пам'ятай, при відповіді на кожне питання кращим є 1-й вибір, потім 2-й, потім 3-й, 4-й і нарешті 5-й. Для кожного питання необхідно зробити всі п'ять виборів.

1. Якби ваш загін потрапив у скрутне становище, опинився перед складною проблемою, за ким з товаришів ти пішов би у розв'язанні цієї проблеми, до чиєї думки прислухався б у першу чергу?

1-й вибір _____ 2-й вибір _____

3-й вибір _____ 4-й вибір _____

5-й вибір _____

2. Хто з твоїх товаришів найбільше сприяє розвитку дружніх відносин у загоні?

1-й вибір _____ 2-й вибір _____

3-й вибір _____ 4-й вибір _____

5-й вибір _____

3. Як ти вважаєш, хто з твоїх товаришів міг би найкраще представити ваш загін на зборах табірного активу? Ваш загін на табірному огляді?

1-й вибір _____ 2-й вибір _____

3-й вибір _____ 4-й вибір _____

5-й вибір _____

Обробка результатів методики полягає у позначенні 1-го вибору – 5 балами, 2-го вибору – 4 балами, 3-го вибору – 3 балами і т.д. Для кожного члена загону підраховується загальна сума балів, яку він одержав з усіх трьох питань. Діти, які посіли перші п'ять місць, вважаються потенційними лідерами.

Використовуючи цю методику, можна порівняти загальну структуру лідерства з ієрархією за кожним з питань. Це дасть можливість перевірити, яка зі сфер найбільше впливає на загальну структуру лідерства в загоні, як співвідносяться формальне і неформальне лідерство.

Завдання 2
Дослідження психологічного клімату в колективі (методика оцінювання психологічної атмосфери в колективі А. Фідлера)

Методика використовується для оцінювання психологічної атмосфери в колективі. Кожному із учасників надається бланк

методики. Відповідь за кожним із 10 пунктів шкали оцінюється зліва направо від 1 до 8 балів. Чим лівіше розташований знак +, тим нижчий бал, тим доброзичливіша психологічна атмосфера в колективі. Підсумковий показник коливається від 10 (найбільш позитивна оцінка) до 80 (найбільш негативна).

На основі індивідуальних показників створюється середній показник, який і характеризує психологічну атмосферу в колективі. Методика цікава тим, що допускає анонімне дослідження, а це підвищує її надійність. Надійність збільшується і в поєднанні з іншими методиками (наприклад, соціометрією).

Зразок заповнення бланку методики

Шановний друже!

У таблиці 1 подані протилежні за змістом пари слів, за допомогою яких можна описати атмосферу у вашому колективі. Чим ближче до правого чи лівого слова у кожній парі ви поставите знак +, тим більш виразнішою є ця ознака у вашому колективі.

Таблиця 1

№		1	2	3	4	5	6	7	8	
1	Дружелюбність		+							Ворожість
2	Порозуміння			+						Непорозуміння
3	Задоволеність			+						Незадоволеність
4	Продуктивність		+							Непродуктивність
5	Теплота			+						Холодність
6	Співробітництво				+					Неузгодженість
7	Доброзичливість				+					Недоброзичливість
8	Захопленість					+				Байдужість
9	Цікавість				+					Нудьга
10	Успішність			+						Неуспішність

Обробка результатів проводиться у довільній, описовій формі. Запропонована методика дає змогу з'ясувати не лише загальний психологічний стан колективу, а й дослідити наявність таких його складових, як колективна думка, ступінь розвитку тих чи інших ознак колективу.

Методика «Моє ставлення»

Методика дає можливість з'ясувати емоційно-особистісне ставлення дітей до табору, справ загону, своїх товаришів, вожатих тощо.

Для проведення методики потрібно наочно відобразити значення кольорів:

1) червоний – дуже добре;
2) жовтий – є і добре, і погане;
3) зелений – більше позитивного;
4) синій – більше негативного;
5) чорний – погано.

Для кожного з учасників опитування слід підготувати стільки комплектів жетонів усіх кольорів, скільки буде запитань.

Запропоновані питання:

1. Ставлення до табору взагалі.
2. Ставлення до вихователів, вожатих.
3. Ставлення до інших дорослих табору.
4. Ставлення до справ загону.
5. Ставлення до загальнотабірних справ.
6. Відносини між дітьми в загоні.
7. Відносини між дітьми і вожатими.
8. Ставлення до органів самоврядування.
9. Оцінка своєї позиції в загоні.
10. Оцінка свого самопочуття під час даного опитування.

Вожаті можуть замінити, доповнити перелік питань.

Опитування слід проводити у швидкому темпі, щоб виявити ставлення дітей за першою думкою, за першим враженням. Відповіді у вигляді кольорових жетонів збираються коробки окремо з кожного питання або здаються рахівникам. Після завершення опитування результати підраховуються і заносяться до таблиці:

Підсумки опитування «*Моє ставлення»*

№	Питання	Дуже добре	Є і добре, і погане	Більше позитивного	Більше негативного	Погано
1	Ставлення до табору взагалі					
2	Ставлення до вихователів					
3	Ставлення до інших дорослих					
4	Ставлення до справ загону					
5	Ставлення до загальнотабірних справ					
6	Стосунки між дітьми в загоні					
7	Стосунки між дітьми і Вожатими					
8	Ставлення до органів Самоврядування					
9	Оцінка своєї позиції в загоні					
10	Ставлення до побутових умов проживання					
11	Оцінка якості харчування					
12	Оцінка свого самопочуття під час даного опитування					

Завдання 3
Рівень розвитку колективу (на основі даних педагогічного спостереження за класифікацією А.М. Лутошкіна та інших педагогів)

	Етапи розвитку колективу		
	А.С. Макаренко, О.Г. Ковальов	Л.І. Новікова, А.Т. Куракін	А.М. Лутошкін
1.	Висунення вимог вихователів до членів колективу. Стадія первинного синтезу.	Колектив – мета виховних зусиль педагогів, які намагаються створити сприятливу соціально-психологічну картину.	**«Піщаний розсип»**. Люди мало знають одне одного і не ідуть назустріч. Немає спільних інтересів і справ. Відсутність твердого, авторитетного центру веде до крихкості, розсипчастості групи.
			«М'яка глина». У групі помітні перші зусилля щодо сполучення колективу, з'єднувальними ланками є дисципліна й вимоги старших. Стосунки різні – й доброзичливі, й конфліктні, існують замкнуті угруповання.
2.	Вимоги педагогів підтримує актив. Стадія диференціації.	Колектив як інструмент цілеспрямованого формування певних якостей особистості.	**«Блимаючий маяк».** У групі переважає бажання спільно працювати, допомагати один одному, бути разом. Є на кого спиратися. Група відзначається своєю індивідуальністю, але недостатньо виявляється ініціатива. Активність проявляється періодично.
			«Червоні вітрила». Товариська участь і зацікавленість справами іншого поєднується із взаємною вимогливістю. У членів групи виявляється почуття гордості за свій колектив. В основному група згуртована.
3.	Вимоги йдуть від колективу. Стадія синтезу.	Колектив використовується з метою коректування соціального досвіду й розвитку творчої індивідуальності кожної дитини.	**«Палаючий факел».** Тісна дружба, чудове взаєморозуміння, ділове співробітництво. Безкорисливо приходять на допомогу, роблять усе, щоб принести людям користь.

Завдання 4
Наявність ціннісно-орієнтаційної єдності в загоні (за допомогою методики визначення ЦОЄ)

Методика «Що важливіше?»

Дітям пропонується анкета, де запропоновані якості, що характеризують ставлення до навчання (1,6,16,18,25), стиль поведінки та діяльності (3,7,9,12,27), знання (2,3,14,21,32), якості розуму (4,20,24,30,34), навчально-організаційні уміння (8,13,15,22,26), ставлення до товаришів (11,17,23,29,33), ставлення до себе (10, 19, 28,31,35). Діти повинні вибрати з цих 35 якостей тільки п'ять, які, на їхню думку, є необхідними та найбільш важливими для успішного виконання спільної роботи.

Якості особистості

1. Дисциплінованість.
2. Ерудованість.
3. Усвідомлення суспільного обов'язку.
4. Кмітливість.
5. Начитаність.
6. Працелюбство.
7. Ідейна переконаність.
8. Уміння контролювати роботу.
9. Моральна вихованість.
10. Самокритичність.
11. Чуйність.
12. Суспільна активність.
13. Уміння планувати роботу
14. Допитливість.
15. Уміння працювати з книгою.
16. Цілеспрямованість.
17. Колективізм.
18. Старанність.
19. Вимогливість до себе.
20. Критичність.
21. Духовне багатство.
22. Уміння пояснити завдання.
23. Чесність.
24. Ініціативність.
25. Уважність.
26. Відповідальність.
27. Принциповість.
28. Самостійність.
29. Товариськість.
30. Розсудливість.
31. Скромність.
32. Поінформованість.
33. Справедливість.
34. Оригінальність.
35. Впевненість у собі.

На основі отриманих даних складається матриця (див. табл. 3):

Таблиця 3

№	Прізвище	Якості особистості														
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	.....	35
1	Антоненко	+		+			+	+	+							
2	Буланова	+		+			+	+	+							
3	Василенко	+		+				+	+							
4	Дятлова	+			+		+	+			+					+
5	Іглов	+	+	+				+		+						
6	Клименко	+					+	+		+				+		
7	Леоненко	+		+	+		+	+								
8	Нікітіна	+	+			+	+	+		+						
9	Орєхов	+		+			+	+		+						
10	Орфєєв	+								+						+
Сума виборів		10	2	6	2	1	7	9	3	5	1	0	0	1		2

У матриці в кожному рядку позначаються ті п’ять номерів (якостей), що вибрала дитина. Потім у стовпчиках підраховується кількість виборів кожної якості. Коефіцієнт, що характеризує ступінь ціннісно-орієнтаційної єдності (ЦОЄ)загону (С), обчислюється за формулою:

$$C = \frac{1{,}4 \cdot n - N}{6N}$$, де

n – сума виборів, що припадає на п’ять якостей особистості, які отримали максимальну кількість виборів; *N* – кількість дітей, які брали участь у дослідженні.

Результат обчислення за формулою дозволяє зробити такі висновки:

С ≥ 0,5 вважається високим показником і свідчить про те, що загін можна вважати колективом;

якщо 0,3 ≤ С < 0,5, то загін проміжний за рівнем розвитку ЦОЄ;

С≤ 0,3 свідчить про недостатню ЦОЄ в розвитку загону як колективу.

У наведеному прикладі С = 0,65, що свідчить про високу ціннісно-орієнтаційну єдність дітей загону.

Анкета «Допиши речення»

Анкета проводиться з метою з’ясування уявлень про індивідуальні та колективні цінності, дослідження динаміки розвитку зазначених цінностей у дітей загону в процесі діяльності.

Запропоновані питання:

1. Найяскравіше враження за минулі дні в мене виникло _____
2. З проведених справ у загоні, у таборі мені найбільше сподобалось _____ , тому що _____.
3. Найбільше я радію тому, що _____.
4. Мої сподівання відносно _____ не справдилися.
5. Про людей, які мене оточують, я можу сказати, що _____.
6. Я буду виступати проти, якщо _____.
7. Я буду радіти, якщо _____.
8. Для свого загону я хочу запропонувати _____.
9. Якби я був вожатим, то _____.
10. Якби я був директором табору, то_____.

Завдання 5

Анкета «Чи толерантні ви?»

(кожен учасник одержує бланк із запитаннями)

Шановні учасники! Пропоную вам дати відповідь «так» чи «ні» на такі запитання:

1. Чи можете ви терпляче пояснити щось не зовсім тямущій людині, аж доки вона не зрозуміє?
2. Чи вмієте ви протистояти невпевненості в собі та сумнівам, які вас чекають на цьому шляху?
3. Чи можете ви терпляче долати труднощі?
4. Чи вмієте залишатися спокійними в складній ситуації?
5. Чи можете спокійно реагувати на критику на вашу адресу?
6. Чи може у вас урватися терпіння, коли ви довго чогось чекаєте?
7. Чи завжди ви готові вислухати іншу людину?
8. Чи готові ви прийти на допомогу людині, якщо є така можливіст?

Інтерпретація

Якщо у ваших відповідях більше чотирьох «ні», то вам варто попрацювати над формуванням толерантного ставлення до інших людей.

(Джерело https://vseosvita.ua/library/anketa-ci-tolerantni-vi-11573.html)

3.5. Особливості виховної роботи педагога ДЗОВ

Основні напрямки і завдання роботи педагога (вожатого)

У процесі становлення особистості школяра змістовний літній відпочинок має таке ж важливе значення, як і навчально-виховний процес, що здійснюється в школі. Формування загальної спрямованості процесу виховання влітку безпосередньо пов’язане з вирішенням завдань оздоровлення дитини, яке стосується всіх сфер реалізації особистості: духовної, морально-естетичної, інтелектуальної, емоційної, фізичної.

Найбільш поширеною є практика організації літнього відпочинку й оздоровлення дітей у пришкільних і заміських таборах, центрах, на майданчиках, де виховний вплив на особистість здійснюється в межах тимчасового дитячого колективу. Вибір колективу як організаційної форми перебування школярів у літньому оздоровчому таборі зумовлений потребами соціалізації, важливістю набуття досвіду колективного життя для кожної дитини.

У дитячому колективі дитина набуває практики інформаційного та емоційного спілкування, має змогу грати різні соціальні ролі. Саме

колектив є необхідною умовою для самореалізації, самоствердження, розвитку особистості, збагачення її творчих здібностей.

Найпоширенішою формою первинного дитячого колективу в ДЗОВ є загін. Спільнота дітей, яка утворює колектив загону, може бути сформована двома шляхами. Перший – це об'єднання в загоні дітей-однолітків. Другий – це різновіковий загін, який може складатися з дітей однієї спортивної секції, гуртка, ансамбля або з членів однієї родини, мешканців одного міста чи села. Робота з однолітками має свої переваги: знання психофізіологічних особливостей дітей цього віку допомагає вибрати цікаві форми роботи, встановити бажаний стиль відносин. Крім того, спільність інтересів прискорює встановлення міжособистісних контактів і вирішення проблем. Робота з дітьми в різновіковому загоні потребує більшої майстерності, оскільки вимагає врахування й компромісного поєднання інтересів усіх вікових груп. До того ж різновіковий загін – це цікава соціальна модель, яка переважає в звичайному житті, це пряма передача соціального досвіду від старших молодшим, це школа життя, яку табір організовує для дитини. Будь-який загін як форма *тимчасового дитячого колективу* має загальні риси, а саме:

- короткочасність існування, зумовлена тривалістю табірної зміни;
- збірність членів загону (колективу), які зустрічаються вперше;
- автономність, яка виявляється в ізольованості від постійних соціальних чинників – сім'ї, школи, вулиці.

Зважаючи на головну мету діяльності дитячого оздоровчого закладу й особливості організації життя дітей у тимчасовому дитячому колективі, ***провідними напрямками діяльності вожатого є:***

1) збереження й зміцнення фізичного та психічного здоров'я дитини;
2) розвиток здібностей, позитивних особистісних якостей дитини;
3) оволодіння дитиною новими навичками і вміннями.

Реалізація цих напрямків можлива лише за умов ***вирішення вожатим таких завдань:***

1) позитивне сприйняття особистості кожної дитини, врахування її вікових та індивідуальних особливостей;

2) створення тимчасового колективу як комфортного, розвивального середовища для кожного з його членів;

3) організація й здійснення змістовного, активного відпочинку, його поєднання з працею, спортом, пізнавальною діяльністю;

4) варіативність занять і завдань, які пропонуються дитині;

5) формування ціннісних орієнтацій щодо правил спільного життя, ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших, до навколишнього середовища.

Планування виховної роботи

Життя й виховання в будь-якому дитячому оздоровчому закладі організовується й здійснюється відповідно до плану. Процес планування допомагає чітко, конкретно, раціонально й змістовно організувати всі сфери життєдіяльності дітей у таборі.

Педагогу треба знати, що на початку оздоровчого сезону старший вожатий чи педагог-організатор складають перспективний план на весь період діяльності закладу. На основі перспективного плану створюється план роботи на зміну, а кожний вожатий чи вихователь, узявши його за основу, складає приблизний план роботи свого загону. Остаточно план виховної роботи загону складається після колективного планування з дітьми на першому зборі загону.

Будь-який план, що складається для роботи в тимчасових дитячих колективах, повинен враховувати:

1. Завдання й основні напрямки діяльності дитячої оздоровчої установи.
2. Визначні події, свята народного і державного календаря.
3. Вікові особливості дітей, їх інтереси й побажання.
4. Можливості педагогічного колективу.
5. Режим дня.
6. Періодизацію зміни (організаційний, основний, заключний етапи).
7. Можливості матеріально-технічної бази закладу.
8. Необхідність проведення особливих, специфічних справ кожної зміни та традиційних заходів.
9. Необхідність реального, конкретного й розумного наповнення зміни різноманітними заходами та справами.

Відповідно до п. 1, 2, 3, 4, 7, врахування інтересів і побажань дітей, їх вікових особливостей, а також матеріально-технічних можливостей закладу здійснюється під час *колективного планування* на першому зборі загону. Запропоновані дітьми заходи, справи виносяться на загальне обговорення. Після голосування найбільш популярні й відповідні віку і можливостям заходи вносяться до плану.

Відповідно до п.5 врахування режиму дня в таборі передбачає планування прогулянок, ігор на місцевості, екскурсій, купання в першій половині дня; спортивних змагань, музичних занять, роботу гуртків – удень; культурно-масові заходи, різноманітні вечори на культурно-духовну тематику – ввечері. Виходячи з цього, щоденне планування можна здійснювати за схемою: ранок, день, вечір.

Врахування періодизації зміни (п.6) передбачає планування в *організаційний період* (перші три дні) ігор, справ, заходів, які допоможуть дітям познайомитись один з одним, об’єднатися за інтересами, створити малі групи, виявити актив. У цьому можуть допомогти рухливі ігри, естафети, нескладні психологічні ігри-тренінги на взаємодію, огляд талантів, елементи конкурсу акторської майстерності тощо.

Заходи та справи основного періоду передбачають вирішення завдань згуртування дітей, утворення загонового й загальнотабірного колективів, створення умов для подальшого розвитку здібностей і можливостей дітей. Цьому сприятиме проведення різноманітних пізнавально-інтелектуальних конкурсів та ігор; загонових і загальнотабірних колективних творчих справ (свят, заходів); туристичних естафет, спортивних змагань, походів, психологічних тренінгів групової взаємодії, позитивне сприйняття кожної особистості.

Останній етап зміни має на меті закріпити попередні досягнення, підбити підсумки роботи. У цей час доцільно проводити як масові, колективні заходи і справи, які продемонструють дітям згуртованість, товариськість, взаємодопомогу тощо, так і особливі заходи в загонах, мета яких – узагальнити й систематизувати особисті досягнення дітей.

Складання плану відповідно до вимог п.8,9 передбачає, що в кожній зміні мають бути свої особливі справи («родзинки»), а форми проведення виховних заходів не повинні повторюватись часто; кожній великій справі завжди передує підготовча робота. Реальна, конкретна й розумна насиченість плану передбачає обов'язкове проведення загонових справ або заходів, а також чередування навантаження з відпочинком. У плані роботи загону необхідно органічно поєднувати пізнавальну, трудову, спортивно-оздоровчу, художньо-естетичну, розумову, соціально-орієнтовану діяльність дітей.

План роботи загону, зазвичай у вигляді плану-сітки, оформлюється згідно з вимогами керівництва і знаходиться у загоновому куточку (див. додаток).

Наступний план, який повинен уміти складати вожатий, – це ***план роботи загону на день, або «путівка дня»***. У ній визначаються основні події й завдання, час, місце проведення й відповідальні за проведення певної справи. «Путівка дня» – це маршрутний лист життя вашого загону протягом одного дня (див. додаток).

Звичайно, вожатому, як гарному керівнику та організатору, потрібен також ***особистий план на день.*** До нього входить завдання господарчого, організаційного характеру, методична підготовка, планування індивідуальної або групової виховної роботи з дітьми (див. додаток).

Педагогічне спілкування вожатого

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування вожатого, педагога з вихованцями, спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату. Педагогічне спілкування повинно знімати страх, невпевненість, негативні емоції та викликати радість пізнання, спрагу діяльності, сприяти оптимізації виховного процесу.

Педагог має володіти правильним, чистим мовленням, різноманітними словесними формулами, умінням конструювати власні висловлення, послуговуватися правилами мовленнєвої поведінки в типових ситуаціях спілкування.

Педагогічна етика регулює позицію вихователя і вихованців у процесі комунікації; передбачає не рольове, а особистісне спілкування, яке виявляється у підтримці реалізації багатьох соціальних ролей, співчутті, щирості, утвердженні людської гідності, довіри.

У ситуації ***«вихователь – колеги»*** мотивом спілкування є обмін інформацією за тематикою виховного процесу у ДЗОВ. Переважно використовується діалогічна форма мовлення (вільна бесіда з розгорнутими репліками, що інколи переходить у дискусію). Досить активно використовуються формули мовленнєвого етикету (вітання, прощання, комплімент, вибачення, співчуття, прохання тощо), оскільки вони сприяють підтриманню безконфліктних контактів у колективі.

У ситуації ***«вихователь – адміністрація, керівник»*** спілкування передбачає одержання інформації з метою удосконалення педагогічної діяльності. За таких умов вихователь має вміти слухати текст, виділяти в ньому основне, найістотніше фіксувати у пам'яті.

Зміст спілкування ***«вихователь – батьки»*** здебільшого полягає у розв'язанні проблемної ситуації, що хвилює батьків. Спілкування відбувається у формі діалогу. Діалогічні і монологічні висловлювання базуються на загальновживаній лексиці, спеціальна термінологія використовується обмежено, неприпустимо вживання слів із відтінком зневаги, образливої іронії, з негативною експресією, елементами професійного жаргону.

У взаємодії ***«вихователь – вихованці»*** використовуються загальні прийоми (характерні для будь-якої виховної ситуації) та індивідуалізовані (властиві конкретному педагогу). Щоб досягти взаєморозуміння з дітьми, вихователь мусить уникати (не демонструвати у словах, тоні, інтонації) скептицизму, нестриманості, недовіри чи сумніву в позитивних якостях дітей, навіть якщо вони порушують дисципліну. Вихователь у ДЗОВ є однією з знакових, авторитетних фігур для батьків і їхніх дітей. Його оцінки, прогностичні судження мають для них неабияке значення. Тому слова педагога повинні містити у собі і бачення позитивних якостей дитини, і оптимістичний сценарій її майбутнього.

Методика організації тимчасового дитячого колективу

І вожатого початківця, і досвідченого вихователя хвилює одне і те саме питання: як за зміну сформувати з дітей свого загону колектив? Колектив, перебування в якому було б корисним для кожного й для всіх. Той справжній колектив, на виховному значення якого наголошував В.О. Сухомлинський. Розвиток тимчасового колективу – як первинного, так і

загальнотабірного – це певний завершений процес. Його можна охарактеризувати як період помітних змін у відносинах, спілкуванні, ставленні дитини до себе і до інших, появи нових умінь і навичок, якісних змін у моральній сфері особистості.

Етап формування, або організаційний період створення колективу

Як говорить народний вислів: «Добрий початок – половина справи». Тому в процесі створення тимчасового дитячого колективу перші 3-5 днів мають вирішальне значення. Це так званий організаційний період, або період адаптації. *Метою оргперіоду будь-якої зміни виступає:* по-перше – психологічна адаптація дітей до нових умов життя, одне до одного, до вожатих, інших дорослих табору; це також період адаптації педагогів. По-друге – формування внутрішньої мотивації кожної дитини до життя в таборі, розкриття перспектив діяльності в таборі – «завтрашньої радості». По-третє – це період, коли на основі особистого досвіду дітей і традицій табору починають закладатись основи тимчасового дитячого колективу.

Серед *завдань оргперіоду*, які входять до компетенції загонового вожатого, головними можна вважати такі:

1) знайомство дітей одне з одним;
2) аналіз умінь і навичок, інтересів і захоплень дітей;
3) ознайомлення і контроль у дотриманні єдиних вимог щодо санітарно-гігієнічних норм і правил безпеки, необхідної дисципліни;
4) ознайомлення дітей із законами й традиціями табору;
5) створення сприятливої творчої атмосфери для виявлення здібностей і талантів;
6) вибір органів дитячого самоврядування;
7) формування стилю відносин між вожатим і дітьми;
8) планування діяльності загону на зміну;
9) визначення виховних завдань у роботі з даним загоном.

Важливе значення для успішної адаптації дітей має ознайомлення з територією. Тому першою промовою загонового вожатого буде інструкція щодо правил спільного проживання, пояснення, де що знаходиться і як цим користуватись. Необхідно показати дітям спальні, ігрові приміщення, туалетні кімнати, камери схову тощо.

Наступним етапом стане ознайомлення з табором. Для малят його можна організувати у вигляді гри-подорожі, у вигляді зустрічі з Лісовиком Кузьмою, Лікарем Пілюлькіним, Кухарем Солодуном та іншими героями. Для старших дітей ознайомлення з табором може бути грою слідопитів, юних розвідників, виїзних кореспондентів, виступом табірних старожилів у гумористичній чи віршованій формі «Життя лісового аборигена».

Особливе значення для створення колективу мають міжособистісні стосунки членів загону. Отже, перше, що слід зробити вожатому – це перезнайомити дітей. Найкраще це робити шляхом проведення ігор «Сніговий ком», «Мої сусіди» тощо та шляхом виконання невеликих творчих завдань, наприклад: передати пантомімою чи намалювати прислів'я, придумати нову назву речам, колективно відгадати шараду чи ребус, вимовити скоромовку, скласти вірш за заданою римою (буріме), перекласти дитячий віршик тощо.

Під час організаційного періоду закладаються основи подальшого життя загону. Важливе значення в цьому аспекті мають два фактори – формування органів самоврядування та колективне планування.

Методика формування органів самоврядування

Насамперед, це – виборні органи, які вирішують питання внутрішнього життя загону чи табору. Самоврядування необхідне для того, щоб розширити уявлення дітей про демократію, поняття свободи і необхідності; виховувати особисту відповідальність, активність; розвивати ініціативу та самостійність. Саме на самостійності у вирішенні всіх внутрішніх питань і проблем життя загону слід наголосити вожатому при виборі активу. Від самих дітей, їх позиції й ставлення буде залежатиме життя в таборі, а дорослі допоможуть їм – порадять, підкажуть, підтримають.

Вибори активу – командира, членів редакційної колегії, фізорга тощо. – це перший крок у формуванні колективу за умови, якщо враховуються неформальне лідерство, позитивні якості особистості, активність, бажання працювати. Педагогу слід пам'ятати, що актив – це його найперші помічники й колеги. Вожатий, як більш дорослий і досвідчений, повинен допомагати активу налагодити роботу в загоні, розподілити доручення серед мікроколективів (куренів, груп, екіпажів, кошів), налагодити їх виконання. На етапі формування колективу загону керівна роль вожатого є провідною. Від позиції педагога в цей період залежить формування таких моральних і культурних умінь і навичок дітей, як розуміння спільної необхідності того чи іншого правила, справи; вміння знаходити компромісні рішення, аналізувати свою поведінку, культурно і цивілізовано вирішувати суперечки та конфлікти на основі емпатичного ставлення до людей, яке передбачає бажання й уміння відчувати іншого як самого себе. Закладаються ці основи, як правило, вже на першому зборі загону.

Найпоширенішою формою існування дитячого самоврядування донедавна була рада загону. На наш погляд, її існування не завжди виправдане, краще всі найважливіші питання обговорювати на загальному зборі у присутності всіх дітей. Це дозволить, по-перше, інформувати, тримати в курсі справ усіх дітей, а по-друге, дасть

можливість кожному члену колективу висловити своє ставлення чи пропозицію. У такому випадку рішення, що приймаються на загальному зборі, не будуть сприйматися дітьми формально.

Коло питань, які вирішуються на загальному зборі, доволі широке:

- колективне планування;
- розподіл доручень, контроль за їх виконанням;
- організація роботи творчих груп;
- підготовка і проведення загонових і загальнотабірних справ;
- підбиття підсумків.

Ефективна робота органів самоврядування потребує створення певних умов, до яких слід віднести такі:

- не заміняти дітей у вирішенні посильних питань;
- не принижувати роль кожної дитини при виконанні певної роботи;
- дотримуватись принципу чергування доручень (видів діяльності).

Предметним втіленням роботи органів самоврядування в літньому таборі є загонова наочність: загоновий куточок або інформаційний стенд чи стінна газета. Матеріали, що розміщуються в них, повинні відображати діяльність дитячого колективу і систематично поновлюватися. Основні вимоги до змісту загонового куточка подані в додатках.

Обговорення справ і подій дня, успіхів і недоліків, проблемних ситуацій, що виникають у стосунках, відбувається, зазвичай, на вечірніх «посиденьках», «вогниках» чи на ранкових «зорьках». Мета їх проведення – спільний аналіз прожитого дня, створення атмосфери єднання, задоволення від загального вирішення проблем (див. додаток).

У створенні сприятливого середовища для виявлення активності й самостійності дітей у таборі велике значення має **колективне планування**. Як правило, загальнотабірний план роботи складається ще до початку зміни. В організаційний період щодо справ планування перед вожатим стоять щонайменше два завдання. Перше – це зробити ідеї перспективного плану завданнями життя свого загону, тобто створити такі умови, коли б діти сприймали заходи загального табірного плану як ними ж запропоновані. По-друге, це колективне планування діяльності загону. Воно повинно бути цілеспрямованим, послідовним і системним. Обговорюючи з дітьми справи, слід завжди ставити питання: для чого це потрібно? Цілі можуть бути загальними і конкретними, далекими і близькими; різними за змістом: цікаво й весело провести час, допомогти кому-небудь, стати кращими, щоб у загоні було добре і т.д.

У складний і для дітей і для дорослих ***період адаптації роль вожатого*** особлива. Саме вожатий у цей час є уособленням навколишнього життя, тому найголовнішим є встановлення контактів з кожною дитиною. Доброзичливе ставлення до дитини – це перш за все повага особистості, неформальне спілкування, зацікавленість

проблемами, тобто педагогічний оптимізм. Таке ставлення виявляється в характері, тоні звернення до дитини, використанні певних методів і принципів виховного впливу: прохання, заохочення, переконання, довіри, залучення до діяльності й вимоги, коли йдеться про безпеку життєдіяльності. Засудження та покарання слід використовувати зрідка і лише як другорядні прийоми педагогічного впливу. Не слід зловживати правом покарання й тоном примусу: покарання має бути справедливим, і діти не повинні його боятися. Спробуйте навчитися просити дитину, а не наказувати. Мотивуйте своє бажання, і діти обов'язково все виконають. А ще слід пам'ятати декілька порад:

1. Знайдіть у кожній дитині чесноти і сприймайте її насамперед через це.

2. Перш ніж розгніватись на дитину, спробуйте зрозуміти і пояснити мотиви її вчинку.

3. Через турботу, спільну діяльність і спілкування вкладайте в дитину часточку своєї душі і серця.

Становлення й подальший розвиток колективу під час основного періоду табірної зміни

Основний період офіційно починається з відкриттям табірної зміни. Це найбільш насичений за змістом і можливостями *період становлення колективу, «висвітлення» кожної дитини, створення певної виховної системи загону, яка передбачає* формування стилю відносин між дітьми й вожатими, основні методи, прийоми і засоби організаційної форми виховання, загальний настрій, створення сприятливих умов для розвитку кожної особистості, розвитку різнобічних умінь і навичок дітей шляхом залучення до різних видів діяльності.

Головними завданнями, що постають перед загоновим вожатим у цей період, є такі:

- домагатися виконання режимних моментів, дотримання правил безпеки життя;
- підтримувати та збагачувати традиції табору;
- сприяти організації цікавого й змістовного життя загону, пропонувати різні напрямки й форми діяльності;
- допомагати активу в організації життя загону, залучати інших дітей до його діяльності через змінність активу;
- створювати сприятливі умови для самореалізації кожної дитини, набуття нею нових знань і вмінь.

В основний період зміни слід проводити такі заходи, справи, які б стимулювали прагнення дітей до загального успіху, згуртовували їх, сприяли зміцненню загонового колективу й формуванню загальнотабірного. Цьому сприятиме проведення різноманітних пізнавально-інтелектуальних конкурсів та ігор; загонових і загальнотабірних колективних творчих справ: свят, заходів, КВК,

Малих Олімпійських ігор, українських вечорниць, екологічного десанту, конкурсів-шоу (міс, містер, подорож навколо світу), туристичних естафет, спортивних змагань, походів, прогулянок, діяльності гуртків, психологічних тренінгів на групову взаємодію.

Оскільки одним із головних завдань цього періоду є розвиток колективу, вожатому не слід забувати і про індивідуальну роботу з дітьми. Вихователь повинен звертати увагу на фізичний та емоційний стан кожної дитини, своєчасно приходити на допомогу. Підвищеної уваги потребують діти, які за певних обставин не сприймають колективного життя, не знайшли друзів, не змогли продемонструвати привабливих для дітей рис характеру. Виховна робота з такими дітьми полягає у з'ясуванні причин ізольованості, демонстрації доброзичливого ставлення, підтримки, створенні ситуації успіху.

Завершальний етап діяльності тимчасового дитячого колективу

За три-чотири дні до закінчення зміни настає останній, завершальний етап існування загонового колективу. *Метою діяльності вожатого і дітей* у цей час є організаційне завершення табірного життя, підбиття підсумків, індивідуальне і колективне осмислення прожитих разом днів, визначення особистих досягнень.

Аналіз життя і діяльності загону дає змогу з'ясувати, чи всі поставлені виховні завдання були досягнуті, чи стали діти загону справжнім колективом, чи задоволені своїм життям у ньому.

У цей період доцільно проводити як масові колективні заходи й справи, які продемонструють дітям їх згуртованість, товариськість, взаємодопомогу, так і особливі заходи, метою яких є узагальнення й систематизація особистісних досягнень дітей. Серед загальнотабірних заходів цього періоду можна виділити кінофестиваль, свято іменинників, конкурс акторської майстерності, ярмарок тощо; до загонових справ можна включити різноманітні вечори-бесіди: вечір на морально-етичну тематику «При свічках», «Я хотів би тобі подякувати», психологічні ігри-тренінги «Скульптура», «Чарівний стілець», «Люстерко» тощо.

Під час проведення справ у завершальний період слід звертати увагу дітей на емоційний настрій, коли вони всі разом, на задоволеність від спілкування, виконання спільної роботи, підкреслювати позитивний внесок кожної дитини. На концерті, святі, вогнику слід надати змогу висловитись кожному. Наприкінці зміни запропонуйте дітям висловити свої відчуття в анкеті:

- Який із днів тобі запам'ятався і чому?
- Кому із товаришів ти б подякував і чому?
- Яка, на твій погляд, справа була найбільш цікавою?
- Чому ти навчився в таборі?
- Чи з'явились у тебе друзі? За що ти їх поважаєш?
- Твої побажання вожатим.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Бартків, О. С. Грановський, В. Г., Дурманенко, Є. А. (2013). *Оздоровчо-виховна діяльність у літньому дитячому таборі*. Луцьк: Захарчук В. М.

Гапєєв, Л. В. (2015). Оздоровлення та відпочинок дітей [перебування дітей в дитячому центрі «Молода гвардія*»]. Географія, 11/12,* 48–56.

Грубник, Н. (2015). Літо з дітьми : 10 правил безпеки. *Безпека життєдіяльності, 7,* 31.

Деревянченко, Н. (2015). Безпека відпочинку у літньому таборі. *Надзвичайна ситуація, 6,* 32–33.

Димитров, М. Ф., Копилова, Л. Б. (2005). *Табір починається з вожатого*. Миколаїв: Атол.

Діти і літо: організаторам літнього відпочинку дітей (2005). Н. В. Любченко, О. Б. Хомич (упоряд.). К.: Плеяди.

Ємець, В. А. (2018). Правила безпеки життєдіяльності під час літніх канікул. *Основи здоров'я, 7,* 12–15.

Женчук, М., Клід, І. (2011). Цікаве й корисне дозвілля. Організація літнього відпочинку. Тернопіль: Вид-во

Закон України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» (2008). *Урядовий кур'єр, 1 жовтня*.

Красовська, О. Г. (2015). Технологія організації оздоровчих занять фізичними вправами з підлітками в умовах літнього наметового оздоровчого табору. *Сучасні проблеми фізичного виховання і спорту різних груп населення.* Суми, сс. 66–70.

Лаппо, В. В. (2016). *Методика виховної роботи в літніх дитячих оздоровчих таборах*: практичний посібник. Івано-Франківськ: НАР.

Леснов, А. А., Ковалев, В. П. (2015). Летний оздоровительный лагерь как центр социализации школьников в каникулярный период. *Современные проблемы науки и образования, 3.* Retrieved from: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20327.

Лісовець, О. (2017). Сценарій відкриття табірної зміни у пришкільному таборі. *Початкова школа, 6,* 55–56.

Літнє оздоровлення та відпочинок дітей у пришкільному таборі (2012). М. С. Хорощак; Г. С. Самолюк (упоряд.). Тернопіль, Х.: Ранок. Вип. 5.

Літній «Сонцеграй» (2000). В. Ю. Іова, Л. В. Красномовець (авт.-упоряд.). Кам'янець-Подільський: Абетка.

Літо. Табір. Вожатий (2009). Т. А. Нечипоренко (авт.-упоряд.). Вінниця: Спадщина.

Максимчук, В. М. (2013). *Організація роботи літнього пришкільного табору*. К.: Шкільний світ.

Методика виховної роботи в літніх оздоровчих таборах (2012). Л. О. Дубровська, В. Л. Дубровський, О. С. Філоненко (авт.- уклад.); Є. І. Коваленко (ред.). Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя.

Мирна,О. М. (2017). Організація роботи літнього табору відпочинку і оздоровлення. *Виховна робота в школі, 6,* 31–34.

Мільчевська, Г. С. (2014). *Особистісна самореалізація старшого підлітка в умовах дитячого закладу оздоровлення та відпочинку* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05). Київ.

Назарук, В. О. (2012). Пришкільний табір. *Відкритий урок: розробки, технології, досвід, 6,* 28-33.

Оздоровча та фізкультурно–спортивна робота у літньому таборі (2008). Ванджура В. Я. (уклад.). Т.: Горлиця.

Організаційно-методичні засади виховної роботи в літніх оздоровчих таборах

(2011). В. Д. Гаврішко, І. М. Шоробура, Л. А. Машкіна, Н. В. Казакова. Хмельницький: Вид- во ХГПА.

Освітньо-виховні програми: організація оздоровлення та відпочинку дітей (2018). Бездень В. М., Щубелка Н. В (упор.). Київ.

Петік, Ю. О. (2013). Літній пришкільний оздоровчий табір. *Початкове навчання та виховання, 14/15,* 2-79

План заходів на 2017–2019 роки із запровадження Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»: затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.12.2017 р., № 903-р (2018). Школа, 3, 68–73.

Пюра, О. С. (2015). *Підготовка майбутніх соціальних педагогів до комунікативної діяльності в умовах дитячих закладів оздоровлення та відпочинку* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05). Київ.

Розфарбуй світ любов'ю (2012). Д. Уілліс (уклад.). Донецьк: ОБФ «Східноєвроп. місія».

Рондяк, Л. М., Мацковська, Л. М. (2010). *Країна Невгамовних літо у дитячому таборі.* Львів: ПАІС.

С. Я. Харченко (ред.). Луганськ: Альма-матер.

Сонячне літо в таборі (2005). Н. І.Яковець (ред.). Ніжин, Ч. 1.

Сотнікова, Т. О. (2018). Літнє оздоровлення і відпочинок дітей в пришкільному таборі. *Виховна робота в школі, 5,* 4–16.

Соціально-педагогічна діяльність у дитячих оздоровчих таборах (2008).

Теорія та методика професійно-педагогічної діяльності вожатого в літніх дитячих оздоровчих таборах (2013). В. В. Молодиченко (ред.). Мелітополь: Вид. буд. Мелітоп. міськ. друк., 2013.

Технологія виховної роботи в умовах табірної зміни: теорія і практика (2007). А. Й. Капська, І. М. Мельникова, В. В. Вербицький (ред.). К.:Грайлик.

Ткаченко, Є. (2018). Готовність студентів до здійснення організаційно-виховної роботи в літньому оздоровчому таборі. *Наукові пошуки, 1 (15),* 77–82.

Холковська, І. Л. (2012). *Організація дозвілля дітей у літньому таборі: ігри, конкурси, розваги*. Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського.

Цуприк, С. (2013). Підготовка майбутніх вихователів до роботи в літніх оздоровчих таборах. *Спортивний вісник Придніпров'я, 2,* 112–115.

Чернушевич, В. А. (2013). Летний лагерь как способ коррекции и профилактики девиантного поведения. *Социальная педагогика, 4,* 79-83.

Шерудило, А. В. (2016). *Формування готовності майбутніх учителів до використання інноваційних технологій у дитячих закладах оздоровлення та відпочинку* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика проф. освіти»). Глухів.

ДОДАТОК 1

Типи дитячих закладів оздоровлення та відпочинку (Стаття 14. ЗУ «Про оздоровлення та відпочинок дітей» від 21.05.2009 зі змінами й доповненнями)

1. До дитячих закладів оздоровлення належать:

дитячий заклад санаторного типу - заклад, у якому діти перебувають цілодобово і де поряд з оздоровчими надається комплекс медичних послуг, спрямованих на поліпшення стану їхнього здоров'я, запобігання захворюванням. З урахуванням природно-кліматичних умов, наявної лікувально-оздоровчої бази, кадрового забезпечення такі заклади можуть бути спеціалізованими;

дитячий центр - заклад, що функціонує протягом року, в якому діти перебувають цілодобово. Центр має відповідне кадрове забезпечення, спеціально відведену територію, матеріально-технічну базу, які відповідають санітарно-гігієнічним нормам, для організації оздоровлення, відпочинку та навчання дітей;

позаміський заклад оздоровлення та відпочинку - заклад, що функціонує протягом року, сезонно або під час канікул, у якому діти перебувають цілодобово. Заклад повинен мати спеціально відведену територію, що знаходиться в курортній або заміській зоні, матеріально-технічну базу, що відповідає санітарно-гігієнічним нормам, кадрове забезпечення для організації оздоровлення. Відповідний заклад також може належати до закладу відпочинку.

2. До дитячих закладів відпочинку належать:

табір з денним перебуванням - табір, тимчасово утворений у навчальному закладі, закладі культури, охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, в якому забезпечується належний догляд за дітьми, виховний процес, їх повноцінне дозвілля, розвиток творчих здібностей та інтересів і де діти перебувають протягом дня, але не менше 6 годин;

дитячий заклад праці та відпочинку - заклад з денним або цілодобовим перебуванням, у якому поряд з відпочинком організовується трудова діяльність з метою формування у дітей трудових інтересів і навичок;

наметове містечко - тимчасово діючий заклад з денним або цілодобовим перебуванням, облаштований на спеціально відведеній території, що відповідає санітарно-гігієнічним вимогам та нормам, у якому здійснюється комплекс заходів, спрямованих на формування у дітей навичок безпечної життєдіяльності, самообслуговування, колективізму.

3. Оздоровчі, відпочинкові та профільні зміни можуть комплектуватися одночасно дітьми всіх вікових груп. Перерва між змінами не має бути менше двох днів.

4. Для оздоровлення та відпочинку дітей можуть використовуватися *санаторно-курортні заклади, пансіонати, бази відпочинку, санаторії-профілакторії, оздоровчі комплекси підприємств, установ та організацій, професійних спілок за умови надання зазначеними закладами послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до державних соціальних стандартів оздоровлення та відпочинку дітей.*

ДОДАТОК 2

План-сітка роботи загону на зміну

Дні	Ранок	День	Вечір
1-й день	Зустріч дітей, реєстрація та розподіл по загонах	Ознайомлення з територією. Екскурсія по табору	Перший збір загону “Давайте познайомимось”
2-й день	Трудовий десант “Табір – наш дім, ми хазяї у нім”. Бесіда з т/б “Як поводитися?”	Організаційний збір загону. Вибори органів самоврядування	Загальнотабірний захід “Зустрічаймо друзів”
3-й день	Святкове оформлення території табору. Підготовка до свята	Відкриття другої табірної зміни	Концерт вожатих. Святкове вогнище
4-й день	Прогулянка до лісу “В гостях у лісовика”	Розважальна програма “Конкурс Мюнхаузенів”	Бесіда на морально-етичну тематику “Хто чи що робить твій день щасливим?”
5-й день	Відкриття “Малих олімпійських ігор”	Спортивні змагання.	Анкетування “Хочу, щоб це було так”. Дискотека
6-й день	Продовження спортивних змагань	Шоу-програма “Конкурс майстерності вожатих”.	Перегляд фільму, бесіда “Справжній друг – хто він?”
7-й день	Визначення переможців спортивних змагань. Закриття “Малих олімпійських ігор”	Чергування загону по табору	Бесіда “Капля нікотину”
8-й день	Конкурс на кращий букет, композицію з природного матеріалу.	Підготовка до свята Івана Купала. Вихід на пляж, луг	Перегляд мультфільмів. Дискотека
9-й день	Екологічна прогулянка “Про дива та таємниці природи-чарівниці”	Конкурс на найкращій вінок, відповідне тематичне оформлення загонового місця	Свято “На Івана, на Купала”
10-й день	Вихід на пляж, луг	Брейн-ринг “Розумники та розумниці”	Розважальна конкурсна програма “Котилася торба з великого горба”.
11-й день	“Про цікаве на планеті – читай в журналі та газеті” година цікавих повідомлень. Вихід на пляж, луг	Свято Нептуна	Дискотека

12-й день	День туризму (одноденний туристичний похід)	Спортивно-туристична естафета	Вечір бардівської пісні
13-й день	Вихід на пляж, луг	День “Навпаки”	Весела ігротека
14-й день	Чергування загону по табору	Чергування загону по табору	Дискотека
15-й день	Прогулянка до лісу. Підготовка до конкурсу	Конкурс відео кліпів “Старі пісні про головне”	Перегляд і обговорення фільму
16-й день	Трудовий десант – збір лікарських рослин	Свято іменинників. Шоу-привітань “Іменинний каламбур”	Дискотека на замовлення
17-й день	Тематичний день “Свято рідного краю”	Загальнотабірна рухлива гра “Пропала грамота”	Вечір “Козацькі розваги”
18-й день	Вихід на пляж, луг	Лицарський турнір	Ліричний вечір
19-й день	Підготовка до свята закриття табірної зміни	Весела естафета	Вечір при свічках “Я тобі дякую ...”
20-й день	Прогулянка улюбленими місцями	Закриття табірної зміни.	Святкова дискотека. Вогнище, феєрверк
21-й день	Прибирання території та приміщень	Від’їзд дітей	

ДОДАТОК 3

Загоновий куточок або інформаційний стенд повинен містити:

1. Емблему, назву загону, девіз, пісню.
2. Адресу табору.
3. Список дітей загону.
4. План роботи на зміну.
5. Путівку дня.

6. Рубрики «Вітаємо з Днем народження», «Поради вожатих», «Це цікаво знати», «Загін посміхається», «Ми вам дякуємо», графіки чергувань, результати турнірів, конкурсів, спортивних змагань тощо.

ДОДАТОК 4

Путівка дня загону на 15 липня, вівторок

9.30 – 10.00. Трудовий десант – прибирання території.
10.00 – 12.00. Змагання з шахів, настільного тенісу, піонерболу.
16.00 – 17.00. Робота гуртків.
17.00 – 19.00. Шоу-програма «Конкурс майстерності вожатих».
19.00 – 20. 00. Вечірня бесіда.
20.00 – 21.30. Дискотека.

ДОДАТОК 5

Особистий план вожатого на 15 липня, вівторок

1. Проконтролювати вихід дітей на зарядку.
2. Перевірити роботу чергових палати № 2.
3. Організувати вихід дітей на прибирання території.
4. Скласти остаточний план проведення вечірньої бесіди, перевірити роздатковий матеріал.
5. Психологічно підтримати учасників спортивних змагань. Організувати чемне вболівання.
6. Отримати в завідувача господарства матеріали для виготовлення відзнак до «Конкурсу майстерності вожатих».
7. Протягом дня спостерігати за ставленням Ігоря М. та Стаса К. до хлопчиків своєї кімнати. Провести індивідуальну бесіду про правила справжнього товаришування.
8. Разом із редколегією скласти вірші – вітання учасникам і переможцям спортивних змагань.

ДОДАТОК 6

Орієнтовний план проведення першого збору загону

Мета і завдання:

1. Знайомство дітей одне з одним і з вожатими.
2. Попередній аналіз умінь і навичок, інтересів і захоплень.
3. Ознайомлення дітей із законами і традиціями табору.
4. Вибір органів дитячого самоврядування.
5. Колективне планування.

Час проведення: за потребою, у другій половині першого дня табірної зміни у загоновому куточку чи на загоновому місці.

План проведення

1. Вступне слово-привітання вожатого.
2. Представлення вожатих. Розповідь у довільній формі, у віршах, відповіді на питання «Подобається», «Не подобається» тощо.
3. Поділ дітей на групи для проведення ігор, творчих завдань, знайомства.

Можливі варіанти:

- «команда капітана»: вожатий (педагог) призначає кількох дітей капітанами (чотири-п’ять – залежно від кількості дітей у загоні), які пізніше будуть керівниками груп. Потім дорослий пропонує підійти до кожного з капітанів по одній дівчинці й хлопчику, і так до тих пір, поки весь загін не буде розподілено;
- «ТОТ» – творче об’єднання тезок. Загін ділять на 5-6 груп. В одній збираються Каті, Оленки, Сашки, в іншій – Миколи, Іринки,

Тетянки і т.д. Ті діти, хто не потрапив у групу тезок, об'єднується в окрему групу «вінегрет»;

- «геометрія» («знайди фігуру»). Слід заздалегідь виготовити із цупкого паперу 7-8 геометричних фігур: коло, квадрат, ромб, трикутник, прямокутник, трапеція і перемішати їх. Кожна дитина витягує одну фігуру, потім утворюються групи шляхом об'єднання трикутників, ромбів і т.д.;

- «смачна цукерка». Необхідно підготувати пакунок із цукерками 5-6 сортів. Кожна дитина бере одну цукерку. Ті діти, які мають однакові цукерки, об'єднуються в групу;

- гра «фізичний експеримент». Всі діти стають у центр галявини туди, де найбільше вільного місця. Вожатий пояснює, що зараз буде проводитися фізичний експеримент – вивчатимемо, як рухаються атоми. Атомами будуть усі діти. За командою діти бігають у будь-якому напрямку. Далі вожатий дає команду: "Утворюємо молекули" – по двоє; через деякий час – по четверо; і ще з часом – по шість. Слід проводити гру до того часу, поки не утворяться "молекули" із шести "атомів", які поділять усіх дітей;

- гра «фруктовий салат». Діти сидять по колу. Вожатий стоїть посередині і запитує в дітей, які вони знають фрукти. Обираються найулюбленіші з них, і дітям присвоюються їх назви. Вожатий перевтілюється в «кухаря» – він замовляє «салати». Коли дитина чує назву свого фрукта – сідає у певне місце, де знаходяться інші «інгредієнти салату»;

- цікаві рахівнички (для молодших дітей).

4. Проведення ігор, виконання творчих завдань (ігри «Бінго», «Сніговий ком», «Струмочок», «Лідер», «Морські командні навчання»; творчі завдання: відгадування шарад, складання буріме, пантоміми на вірші чи прислів'я, складання рифмовок, слоганів). Вожаті та їх помічники під час виконання завдань визначають найбільш активних, ініціативних дітей.

5. Розповідь вожатих про традиції (закони, правила) життя в таборі, про значення органів самоврядування. Вибір органів самоврядування: підтримка власної ініціативи та врахування думки більшості при виборі командира загону, фізрука, редколегії, сантрійки.

6. «Розвідка» корисних справ і колективне планування.

Організація «розвідки» корисних справ полягає в пошуку об'єктів і завдань змістовної діяльності загону (Що ми можемо зробити для нашого загону? Для табору? Для малюків? Для старших?). Для виявлення інтересів дітей можна провести усне чи письмове анкетування. Під час колективного планування обов'язок вожатого – допомогти дітям, підтримати порадою, конкретизувати і чітко висловити їх бажання.

Однією із обов'язкових умов колективного планування є обговорення усіх пропозицій, якими б незвичайними вони не здавалися. Після обміну думками найбільш популярні, відповідні віку й можливостям заходи вносяться до плану роботи загону. Слід домагатися того, щоб усі справи, запропоновані дітьми, були проведені.

7. Завершення збору спільним проведенням цікавої гри, виконанням загонової пісні тощо.

ДОДАТОК 7

Орієнтовний план проведення вечірнього вогника

Мета – аналіз прожитого дня, обговорення успіхів і невдач, спільне вирішення проблем, створення атмосфери єднання, задоволення від спілкування.

Час проведення – 30-40 хвилин. Особливий емоційний настрій забезпечується розташуванням учасників: усі сидять по колу (кожен бачить очі товариша і відчуває його плече) і фінальною ліричною піснею та побажанням доброї ночі.

Розпочинає вогник вступне слово вожатого, далі за бажанням виступають діти.

Правила спілкування на вогнику:

- хочеш говорити – підніми руку;
- уважно слухай, не перебивай;
- на вогнику говорять, що думають – відкрито і чесно;
- говорить кожен, хто має бажання – правило «вільного мікрофону»
- бережи час – висловлюйся чітко й конкретно.

ДОДАТОК 8

Рекомендації щодо ведення педагогічного щоденника (пам'ятка вожатому)

ВОЖАТИЙ!

Ти відкрив першу сторінку свого педагогічного щоденника. З цієї хвилини він повинен стати твоєю настільною книгою.

Педагогічний щоденник – це результат твоєї творчості та майстерності, це роздуми, це педагогічний звіт. Він не лише допомагає організувати час, а й вчить роздумувати, аналізувати. Це допоможе тобі стати справжнім вожатим.

Педагогічний щоденник – це ще й робочий документ, в якому ти плануєш свою організаторську й педагогічну діяльність, діяльність свого дитячого загону, розкриваєш зміст проведених справ, аналізуєш кожен робочий день із загоном, робиш висновки, узагальнення, окреслюєш перспективи.

Педагогічний щоденник сприяє виробленню системи роботи загону за зміну, допомагає бачити дітей, розуміти їх, спрямовує енергію в потрібне і правильне русло. Педагогічному щоденнику можеш довірити свої таємниці і сумніви, перемоги і радощі. Педагогічний щоденник є не лише робочим зошитом і звітним документом, а й засобом спілкування. Здійснює контроль та надає допомогу у веденні педагогічного щоденника методист педагогічної практики.

Основу педагогічного щоденника становлять твої щоденні записи, які будуються відповідно до періодів зміни (організаційний, основний, завершальний).

Продумуючи педагогічні завдання на кожний період зміни, пам'ятай:

- що ти хочеш дізнатися про колектив загону, про окремих дітей;
- чому навчити дітей;
- до чого викликати інтерес;

Поставивши педагогічні завдання на певний період життя колективу, ти ведеш щоденні записи, як пройшов день, чи виконаний накреслений план, чим займалися мікроколективи загону.

На сторінці "Аналіз, висновки, роздуми " слід робити аналіз прожитого дня. У кінці зміни ти пишеш короткий звіт, в якому підбиваєш підсумки роботи:

- як змінився загін у напрямку розвитку колективу;
- як вдалося вирішити поставлені завдання;
- даєш оцінку своєї діяльності, ділишся труднощами та успіхами, ставиш перспективу.

Педагогічний щоденник – це скринька твоєї майстерності. Візьми за звичку щовечора побути хоч трішки наодинці з тривогами, сумнівами, надіями, радощами, щось обдумати, щось важливе записати, щоб наступного день стати більш впевненим, розумним, сміливим.

Бажаємо успіхів у роботі!

ДОДАТОК 9

Атестаційний лист - характеристика

результатів літньої педагогічної практики студента(- ки) Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

П. І. П. студента (-ки)_____
Група,спеціальність_____
Педагогічнийстаж_____
Назва ОДЦ та його адреса_____
Термін проходження практики_____
Посада на період практики_____
Відповідальний керівник літньої педагогічної практики у СумДПУ імені А.С.Макаренка (П.І.П.)_____
Педагог-методист (П.І.П.)_____
Педагогічний колектив СДПУ ім. А.С.Макаренка просить начальника ОДЦ, його заступників та вихователів атестувати роботу студента-практиканта за допомогою такої оціночної шкали:

- немає результатів;
- задовільно;
- добре;
- відмінно.

№	Вид діяльності	Оцінка
1.	Турбота про здоров'я дітей, дотримання техніки безпеки	
2.	Організація самообслуговування та чистоти в загоні	
3.	Підтримка свідомої дисципліни та виконання режиму табору	
4.	Робота загонового прес-центру, фіксація педспостережень	
5.	Участь дітей у художній самодіяльності. Розвиток дитячої творчості	
6.	Проведення виховних бесід та дискусій у загоні	
7.	Керівництво гуртком, секцією, дитячим театром	
8.	Організація рухливих ігор у загоні, підготовка дітей до участі в спортивних змаганнях	
9.	Організація КТС загону	
10.	Участь загону у КТС табору (центру)	
11.	Розвиток дитячого самоврядування та формування колективу-загону	
12.	Заліковий захід	
13.	Загальна оцінка	

Начальник ДОТ (П.І.П.)_____підпис_____
Старший вихователь (П.І.П)_____ підпис_____
Художній керівник П.І.П.)_____ підпис_____
Керівник фізвиховання (П.І.П.)_____підпис_____

Печатка ДОЗ_____ Дата заповнення_____
Підсумкова оцінка_____Дата одержання заліку_____
_____
Підпис керівника педпрактики

РОЗДІЛ IV
ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА СТУДЕНТІВ ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ «БАКАЛАВР»

4.1. Мета, завдання та зміст педагогічної практики

Педагогічна практика на 4 курсі є логічним продовженням педагогічної практики на молодших курсах. Вона охоплює значний період повсякденної систематичної роботи з учнями 5-9 класів протягом 6-8 тижнів. Тому створюються сприятливі можливості перевірити ступінь своєї готовності до самостійної педагогічної діяльності.

Одним із провідних завдань практики є ознайомлення з реальним змістом і обсягом професійної праці вчителя-вихователя та оцінити свої професійні якості з точки зору відповідності їх вимогам до сучасного класного керівника, формування професійних компетентностей педагога.

Діяльність студентів під час педагогічної практики в школі передбачає розвиток таких професійно-педагогічних здібностей, умінь, навичок:

1) рефлексивно-аналітичних: здатність аналізувати свою діяльність, помилки і успіхи, зрозуміти свої сильні і слабкі сторони для самовдосконалення і планування роботи; уміння ставити педагогічний діагноз; шляхом спостереження і аналізу оцінювати рівень індивідуального розвитку школяра, впливу товариського середовища на учня;

2) організаторських: уміння ставити перед собою і дітьми мету, причому саме таку, що дасть очікуваний результат; уміння планувати діяльність з учнями, визначати відповідальних за її здійснення; уміння розділяти мету на менш значні завдання і перетворювати їх у диференційовані завдання для групової та індивідуальної роботи класу; здатність створювати позитивну установку на діяльність, використовувати різноманітні методи стимулювання (змагання, заохочення), передбачати та планувати можливість індивідуальної самореалізації для дітей тощо;

3) комунікативних: уміння налагодити контакт, взаєморозуміння з кожною дитиною, вірити в неї, в її сили і можливості. Демонструвати бажання зрозуміти, підтримати і захистити її, уміння коректувати міжособистісні відносини між дітьми; виступати справедливим арбітром при вирішенні конфліктів, дотримуватись основних принципів педагогіки партнерства.

Крім того, выдповідно реформи загальної середньої освіти, Закон України «Про вищу освіту» та Концепція нової української школи визначають десять основних компетентностей, які необхідно

сформувати в учнів за час навчання в школі. Ці компетентності є наскрізними, тобто вони повинні формуватися як на уроках з усіх дисциплін, так і в процесі проведення виховних заходів.

До цих компетентностей відносяться: 1) спілкування державною (і рідною в разі відмінності) мовою; 2) спілкування іноземними мовами; 3) математична грамотність; 4) компетентності в природничих науках і технологіях; 5) інформаційно-цифрова компетентність; 6) уміння вчитися продовж життя; 7) соціальні і громадянські компетентності; 8) підприємливість; 9) загальнокультурна грамотність; 10) екологічна грамотність і здорове життя.

Наявність перерахованих професійних здібностей, знань, умінь і компетентностей допоможе Вам у роботі з підлітками.

Основні завдання виховної діяльності вчителя

- Організація різноманітної, творчої особистісно- і суспільно значущої діяльності учнів у класі як моделі, образу подальшого гідного життя, в процесі якої здійснюється розвиток і благополучна соціалізація вихованців («потреби в творчій діяльності»).

- Створення умов для збереження і зміцнення здоров'я вихованців («потреби бути здоровим»).

- Створення сприятливого морально-психологічного клімату в колективі, полегшення умов захищеності кожного його члена («потреби в захищеності»).

- Створення умов для самоствердження кожного вихованця у формах суспільно-прийнятної поведінки, набуття кожним необхідної для нього поваги, соціального статусу у середовищі однолітків («потреби у повазі, у визнанні»).

- Створення умов і надання допомоги у пошуках і придбанні цінностей і сенсу життя, розуміння мети перебування у школі і після її закінчення («потреби у сенсі життя»).

- Психолого-педагогічна просвіта вихованців, навчання їх засобам робити правильний вибір, прийомам саморегуляції, самоуправління і самовиховання як найважливішим умовам благополучної соціалізації і саморегуляції людини в майбутньому дорослому житті («потреби в самореалізації»).

- Виховання почуттів. Прищеплення оптимістичного світосприйняття, навчання (в тому числі на власному прикладі) радісному життю, кожній його хвилині. Зробити школу «школою радості» (В. О. Сухомлинський: «... потреби у задоволенні, у насолоді і радості»).

Призначення і завдання класного керівника

Класний керівник – це професіонал-педагог, духовний посередник між суспільством і дитиною в засвоєнні культури, накопиченої людством, який організує систему відносин через різні види виховної діяльності, створює умови для індивідуального вираження кожної дитини і здійснює індивідуальний коректив розвитку кожної особистості.

Основне призначення класного керівника – створення умов для максимального розвитку кожної особистості, збереження її неповторності і розкриття її потенційних здібностей, формування здорового учнівського колективу, здатного здійснювати позитивний вплив на розвиток і соціалізацію кожного її члена.

Функції і зміст роботи класного керівника

Основними функціями класного керівника є:

1. Аналітична:

- вивчення індивідуальності учнів;
- аналіз вивчення характеру колективу, що розвивається, та особистості;
- аналіз та оцінка сімейного виховання кожної дитини;
- аналіз та оцінка рівня вихованості особистості і колективу.

2. Організаційно-кооординуюча:

- організація і стимуляція різноманітної діяльності дітей;
- встановлення зв'язку школи з сім'єю;
- робота з «малим» педколективом;
- індивідуальний вплив на кожного учня і колектив – суб'єкт цієї діяльності;
- забезпечення найкращих матеріально-побутових умов для цієї діяльності.

3. Комунікативна:

- регуляція міжособистісних стосунків між дітьми;
- встановлення оптимальних взаємостосунків «учень-учитель»;
- сприяння загальному позитивному психологічному клімату в колективі;
- допомога учням у встановлені стосунків з людьми.

Провідні цілі класного керівництва

- Безпосереднє спостереження за індивідуальним розвитком школяра.
- Сприяння створенню найбільш сприятливих умов для формування його особистості.
- Здійснення необхідних педагогічних корективів у системі його виховання.
- Організація необхідних виховних впливів для створення сприятливого мікро середовища і високого психологічного клімату в класі.
- Координація зусиль усіх дорослих і педагогів, які впливають на становлення особистості вихованців.

Основні завдання вихователя, що випливають із визначених цілей:

- Створення класного колективу як виховуючого середовища, що забезпечує соціалізацію кожного учня.
- Організація усіх видів групової, колективної і індивідуальної діяльності, що залучає учнів до суспільно-ціннісних стосунків.

- Корекція індивідуального розвитку учнів класу, що сприяє вільному і повному розкриттю всіх здібностей школярів та їх формуванню.

Форми роботи класного керівника з дітьми

Класний керівник є творцем цікавих справ для дітей і різних форм роботи. Слід враховувати, що пріоритетними для сучасних школярів є такі форми роботи як дискусійні, ігрові, змагальні, творча праця, художня творчість, рольовий тренінг, психологічні, що дозволяють підлітку усвідомлювати самого себе. Кількість форм колективної і групової діяльності нескінченна. Вибір і створення нових форм визначається як цілями виховання конкретного колективу, так і конкретними обставинами.

Зміст та завдання педагогічної практики з виховної роботи

Зміст діяльності студента в період практики включає:

1. Ознайомлення з навчально-виховною роботою школи (бесіда з директором школи, психологом, лікарем, вчителем, класним керівником).

2. Вивчення учнів класу і характеру їх відносин (у процесі відвідування уроків, бесід з вчителями, окремими учнями і учнівським активом, вивчення документації класу і окремих учнів з використанням комплексу психолого-педагогічних методик).

3. Вивчення особливостей педагогічної майстерності вчителя-вихователя та системи його роботи у відповідності з програмою виховання учнів.

4. Участь у навчально-виховній роботі (підготовка і проведення окремих видів виховних справ: надання допомоги активу класу, окремим учням в організації їх діяльності і вирішенні проблем, організація чергування класу по школі, чергування в класі, участь у трудових справах.

5. Участь у науково-дослідній роботі (виконання науково-дослідних завдань, передбачених програмою педагогічної практики).

4.2. Звітна документація студента-практиканта

Звітні матеріали з практики студент - практикант IV курсу оформлює самостійно та має подати методисту з педагогіки в електронному або роздрукованому вигляді. Спосіб надання звітних матеріалів в електронному вигляді обговорюється з методистом (через електронну пошту, соціальні мережі, через електронний носій тощо) .

1. Методична розробка однієї з форм виховної роботи.

2. Індивідуальний план виховної роботи студента-практиканта.

3. Матеріали діагностичного дослідження учнів у закріпленому класі (зміст і процедура діагностики, обробка результатів діагностики, листи-відповіді учнів).

4. Психолого-педагогічний аналіз відвіданого виховного заходу.

5. Самоаналіз проведеного заходу.

6. Рекомендації класному керівнику, вчителям, батькам чи учням за результатами проведеного діагностичного дослідження.

Рекомендовано мати:

7. Фото і відео-матеріали з різних видів організаційної, позанавчальної і виховної роботи з учнями класу.

Оцінювання професійних досягнень студентів-практикантів виконує методист з виховної роботи, закріплений за конкретною школою. Оцінювання здійснюється в ході індивідуальних та колективних бесід під час консультацій студентів-практикантів; відвідування та аналізу виховних заходів, які проводять студенти-практиканти у закріплених класах; бесід з вчителями-предметниками та класними керівниками; перевірки звітної документації. В результаті отриманих відомостей про рівень професійних досягнень студентів методист виставляє в атестаційний лист студента оцінку з виховної роботи.

4.3. Характеристика завдань з практики та критерії оцінювання.

Завдання 1

Підготувати методичну розробку однієї з проведених форм виховної роботи (бесіди,виховного заходу, конкурси, аукціони, КВК, ярмарки, вечорниці тощо).

1. Методична розробка оформлюється згідно теми відкритого виховного заходу і повинна мати всі обов'язкові вимоги в оформленні.

1. **Титульний аркуш,** на якому визначена назва навчального закладу та його підпорядкування; тема і форма заходу; відомості про студента-практиканта, який підготував і провів захід; прізвище методиста кафедри педагогіки, рік проходження практики.
2. Мета заходу.
3. Завдання (освітні, виховні, розвиваючі).
4. Обладнання.
5. Час і місце проведення, учасники.
6. Етапи підготовки і проведення
   - Підготовчий етап
   - Основний етап
   - Завершальний етап
7. Список використаної літератури.
8. Додатки.

Критерії оцінювання

1. Актуальність теми згідно вікових особливостей, сучасних виховних завдань, психолого-педагогічної ситуації в класі.
2. Відповідність обраних методів і засобів виховної роботи віковому періоду.
3. Відповідність вимогам оформлення методичної розробки.

Завдання 2

Скласти індивідуальний план виховної роботи студента-практиканта.

У результаті ознайомлення із планом класного керівника в закріпленому класі студент-практикант складає **план виховної роботи** на період практики. В змістовій частині плану фіксуються види і форми виховної і організаційної роботи у класному колективі, індивідуальної роботи, за потреби з батьками учнів.

Критерії оцінювання

1. Узгодженість з планом виховної роботи в школи і дитячими громадськими організаціями.
2. Врахування актуальних завдань сучасної виховної роботи згідно з соціальною ситуацією в країні та рекомендаціями Міністерства освіти і науки.
3. Ступінь реалізації принципів діяльнісного підходу, комплексного підходу, принципу врахування вікових особливостей, принципу узгодження виховного впливу сім´ї, школи, позашкільних установ.
4. Реалізація в плані різних напрямів виховання.
5. Відображення у плані всіх структурних компонентів.
6. Різноманітність форм і методів виховної роботи з класним колективом.
7. Індивідуальні форми роботи з учнями.
8. Стислість і компактність плану.

Завдання 3

Провести діагностичне дослідження.

Цілеспрямована виховна робота потребує діагностування. Діагностика вихованості – дослідження вчителя, що надає інформацію про рівень вихованості класу в цілому та кожного учня окремо. Головне завдання діагностування – встановлення реального стану моральних та соціальних рис учнів, визначення кризових і ризикових аспектів розвитку виховного процесу. На основі діагностування відбувається розробка стратегії, тактики управління виховним процесом, програми виховних справ. Діагностування допомагає визначити, скільки часу й зусиль потрібно вчителю, аби досягти певного рівня розвитку конкретних рис в учнів.

Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різноманітних якостей особистості

У закріпленому класі студент-практикант здійснює діагностичне дослідження з метою визначення **результатів процесу виховання**.

Результати діагностичного дослідження подаються у такій формі:

- обґрунтування, зміст і процедура діагностики
- обробка результатів діагностики
- листи-відповіді учнів

Рекомендовані діагностики:

✓ Діагностика вихованості за карткою вихованості

✓ Вивчення ставлення школярів до моральних норм та відповідних моральних якостей

✓ Методика «Як вчинити»

✓ Методика «Закінчити речення»

✓ Методика вивчення мотивів участі школярів у діяльності класу

✓ Методика «Вивчення згуртованості колективу» (показники ціннісно-орієнтаційної єдності)

✓ Методика «Виявлення рівня задоволеності учнів різними аспектами життя колективу»

✓ Інша актуальна для класного колективу методика (***за погодженням з методистом)***

Критерії оцінювання

1. Обґрунтування актуальності обраного напряму дослідження для даного колективу класу.
2. Обробка результатів дослідження (робочих матеріалів дослідження: анкети, тести, питальники, учнівські твори тощо).
3. Висновки щодо одержаних результатів дослідження.

Завдання 4
Здійснити і оформити аналіз відвіданого виховного заходу студентом-практикантом

Важливою формою роботи в школі студента-практиканта є взаємовідвідування виховних заходів і групове обговорення їх результатів. У результаті спостережень студент-практикант оформлює **аналіз відвіданого виховного заходу**. *(див. розгорнуту схему аналізу виховного заходу у Навчально-методичному посібнику «Педагогічна практика. – Ч. ІІ. – Додаток Б)*

Орієнтовна схема аналізу виховного заходу

1. Загальні відомості (назва, дата і місце проведення, клас, мета, завдання)
2. Відповідність теми заходу виховним завданням та віковій категорії учнів.
3. Використані методи і прийоми мотивації учнів до пізнавальної діяльності.
4. Чіткість формулювання цілей і завдань діяльності, що передбачається.
5. Урахування в змісті інтересів учнів і їх життєвого досвіду.

6. Рівень активності, самостійності та ініціативності учнів у ході заходу.

7. Сформованість у вихователя навичок керівництва, дотримання логіки та послідовності етапів заходу.

8. Характеристика принципів виховання, які були реалізовані на виховному заході.

9. Характеристика методів виховання на виховному заході.

10. Сформованість у вихователя умінь спілкуватися з учнями на основі діалогу, співробітництва, чи використовував демократичний стиль в управлінні колективом.

11. Творчі професійні здібності, потяг до новизни, використання інноваційних технологій виховання, оригінальності педагогічних рішень.

12. Організація завершального етапу заходу. Чи робили учні самостійні висновки?

13. Реалізація мети заходу, причини успіхів та невдач.

14. Висновки та пропозиції згідно отриманих результатів.

Критерії оцінювання

1. Повнота і ґрунтовність аналізу.

2. Відповідність щодо схеми аналізу.

Завдання 5

Скласти самоаналіз проведеної форми виховної роботи за орієнтовною схемою.

1. Клас, дата, місце проведення виховного заходу. Назва і форма заходу.

2. Педагогічне обґрунтування вибору теми виховного заходу. Доцільність його проведення. Участь вихователя у виборі форми проведення заходу.

3. Місце даного виховного заходу в системі навчально-виховної роботи класу.

4. Мета заходу: наскільки вона досягнута?

5. Завдання заходу: в якій мірі вони виконані?

6. Обґрунтування логіки структурної побудови заходу.

7. Характеристика діяльності учасників заходу: рівень їх активної діяльності при складанні плану, підготовці та проведенні заходу.

8. Оцінка результативності заходу. Його пізнавальна, розвивальна, виховна цінність.

9. Оцінка психологічного стану учнів під час підготовки і проведення заходу.

10. Позитивні сторони та недоліки, виявлені в процесі підготовки і проведення заходу.

11. Висновки і пропозиції на майбутнє.

Критерії оцінювання

1. Повнота і ґрунтовність аналізу

Завдання 6

Розробити методичні рекомендації класному керівнику щодо виховання учнів та взаємодії з батьками учнів згідно отриманих результатів психологічного дослідження

1. Список літературних джерел, книг, статей в періодичних журналах щодо сутності визначеної проблеми та підходів її розв'язання.
2. Перелік тем виховних годин, етичних бесід, інтерактивних форм, КТС тощо з визначеної проблеми згідно отриманих результатів діагностики.
3. Відеоматеріали (відеоролики, кінофільми) та Інтернет посилання (форуми для педагогів, он лайн консультації вихователів і психологів тощо) щодо методів і засобів виховної роботи в з визначеної проблеми.
4. Перелік тем традиційних батьківських зборів і нетрадиційних форм роботи з батьками з означеної психолого-педагогічного проблеми.
5. Поради щодо організації виховної роботи з класним колективом, складені студентом-практикантом, згідно отриманих результатів діагностичного дослідження (3-5 порад).

4.4. Молодші підлітки. Хто вони?

Підлітковий вік є важливим етапом життєвого циклу людини. Молодший підлітковий вік (10-12 років) займає особливе місце у циклі дитячого розвитку, оскільки в цей час відбувається складний перехід від однієї епохи життя до іншої – від дитинства до дорослості. З одного боку, для цього складного періоду характерними є негативні прояви: дисгармонія у побудові особистості, відокремлення від установленої раніше системи інтересів дитини, бунтівний характер її поведінки щодо відносин із дорослими. З другого боку, підлітковий вік відрізняється багатством позитивних факторів: збільшується самостійність дитини, більш різнобічними і змістовними стають відносини з іншими дітьми і дорослими, значно ширшою діяльність.

Цей період співпадає із вступом дитини у таємничий світ базової школи, із адаптацією до нової дійсності: замість одного улюбленого вчителя – велика кількість учителів, які відрізняються більшою вимогливістю ; значно меншою сердечністю; безліч нових дисциплін, які треба досконало вивчати; зміною статусу у середовищі однолітків...

Важливою особливістю підлітків є поступовий відхід від копіювання оцінок дорослих до самооцінки, спирання на внутрішні критерії. Самооцінка – усвідомлення власної цінності і самоідентичності, оцінка своїх можливостей, якостей особистості, свого місця між людьми. З самооцінки починається певне ставлення до себе.

Самооцінка регулює поведінку особистості у конкретних ситуаціях, визначає ставлення щодо успіхів і невдач, критичність, рівень домагань, вимогливість до себе і оточуючих. Між тим, самооцінка молодших підлітків складається з протиріч. Тому їх поведінка виявляє досить часто багато немотивованих дій. Найчастіше педагоги пов'язують ці дії із процесом статевого дозрівання. Згадайте, з якою любов'ю та запалом Г.Х. Андерсен, цей улюбленець дитинства, зобразив гіркі переживання симпатичної істоти, гидкого каченяти, на етапі становлення, з якою майстерністю відкрив їй новий світ.

Особливої уваги заслуговує те, що відбувається з нервовою системою підлітка в цей період. Прискорений ріст дитини, її підвищена рухливість, нервово-психічна активність приводять до посиленого обміну речовин, значного напруження в роботі залоз внутрішньої секреції та нервової системи. Усе це зумовлює легку вразливість, нестійкість психіки, різні відхилення в поведінці підлітка.

Збільшення росту маси, м'язової сили здебільшого радісно сприймаються підлітком як ознаки його дорослості. Водночас функціонування серця, легенів, кровопостачання мозку не можуть забезпечити повноцінної роботи організму в цілому. Звідси швидка і раптова зміна станів і настроїв підлітка: зараз він з ентузіазмом і азартом береться за важке фізичне або розумове завдання, із захопленням працює, забувши про час і втому, та раптом відчуває слабкість, запаморочення, спад сил. Ці процеси не проходять безслідно. Як свідчить досвід, дорослі, а тим паче батьки, помічають, але часто не розуміють подібні стрибки поведінки дитини. Їх дивує, а часом і дратує як надмірний дитячий азарт, так і несподівана втома, якій вони не знаходять пояснення. Насправді ж подібні перепади судинного і м'язового тонусу – природні вияви змін, що відбуваються в підлітковому організмі, і які необхідно брати до уваги, обережно дозуючи обсяг вимог до дітей цього віку.

Проблеми потребують обов'язкового розв'язання їх кожним підлітком, бо з'ясовують головну інтуїтивно усвідомлену потребу – бути і здаватися дорослим В. А. Караковський стверджує, що шлях щодо вирішення цих проблем школярів можна прокласти за умов поступового задоволення їх найважливіших потреб, а саме: гідного положення у колективі однолітків і сім'ї; прагнення здобути вірного друга; позбутися ізоляції як у класі, так і у малому колективі; підвищеного інтересу щодо співвідношення сил у класі; прагнення відмежуватися від усього дитячого; відмова від необґрунтованих заборон; сприйнятливості до помилок учителів; переоцінки можливостей, які планується реалізувати у далекому майбутньому; відсутності адаптації до поразок, невдач, потягу до мрій; вимогливості щодо відповідності слова ділу: підвищеного інтересу до спорту, колекціонування, захоплення кіномистецтвом, телебаченням, соціальними мережами інтернету, різними видами суспільної діяльності.

На певному життєвому етапі підлітку складно утримувати суб'єктивне визначення власного Я. Почуття ідентичності *Я* як цілісності визначають за допомогою різних термінів: *«Я* – концепція». «*Я* – схема», «самосвідомість» та ін. Зміст їх полягає в тому, що для молодших підлітків характерними є переживання, пов'язані із ставленням до себе як цінного, любимого товаришами, батьками. Вартим уваги є те, що майже всі переживання, що стосуються самопізнання підлітків – негативні. Це підсумок засвоєння підлітками тих уявлень і оцінок, якими наділяли їх учителі, батьки. Нагадуємо, що дорослі з великою напругою характеризують позитивні якості школярів і чудово розкривають їх недоліки. Між тим, психолого-педагогічна наука доводить важливість для особистісного самовизначення, становлення самоідентичності можливість дитини спиратися на позитивне уявлення щодо власного Я. Допомогти сформувати позитивну «Я – концепцію» – під силу педагогам, дорослим. Придбання позитивної «Я – концепції» означає усвідомлення себе суб'єктом саморозвитку, що відповідає за свою поведінку, емоції, рішення. Розвитку «Я – концепції» підлітків сприяють стосунки з дорослими, які мають своїм підґрунтям діалог (безумовне прийняття учня, емпатійне сприйняття його як рівного, впевненість у можливості позитивного розвитку його особистості, відносини, що не підлягають оцінці і гарантують захищеність, повага і вимогливість, зацікавлене ставлення до дитини). Процес самопізнання підлітків стає успішним за наявності високого рівня самоповаги, задоволення потреби у любові, прийнятті особистості з боку інших людей. Особливе місце у життєдіяльності учнів даного віку належить спілкуванню з однолітками. У процесі спілкування з друзями, дорослими підлітки активно опановують цінності, цілі, засоби соціальної поведінки, виробляють критерії оцінки себе і інших, спираються на положення «кодексу товариства». Комунікативна поведінка цих дітей також повна протиріч. З одного боку, вони бажають бути як всі, прагнуть заслужити повагу і авторитет, мати вірного близького друга. З іншого – стати несхожими, виділитися будь-якою ціною, вони хизують власними недоліками, часто міняють приятелів, швидко зачаровуються і розчаровуються у друзях. Відсутність друга для молодших підлітків – страшна трагедія. Наявність товариства – перше власне досягнення підлітка у сфері відносин. Значення подібних зв'язків тим більше, чим менше здатні рідні забезпечити підлітку дружнє коло спілкування.

Уже з шостого класу у підлітків починає розвиватися особистісна і міжособистісна рефлексія. Вони усвідомлюють причини труднощів, конфліктів, успіхів у спілкуванні, прагнуть відповідати за свої дії. Учні потребують дієвої допомоги у з'ясуванні проблем спілкування, відпрацюванні механізмів особистісної рефлексії.

Слід врахувати, що в цей період відбувається інтенсивна диференціація значущої для підлітків діяльності від навчання і

суспільних дій до бродяжництва і дрібних антисоціальних звершень. Внутрішнім критерієм диференціації є пошук діяльності, де Я – підлітка – успішне, самостійне і вільне. Учні визнають як провідну – творчу, різнобічну, емоційну спільну діяльність, із ознаками інтимно-особистісного спілкування з однолітками, що сприяє груповій ідентифікації (ми – 5Б не такі, як 3А).

Цей вік є сензитивним для засвоєння абстрактних узагальнених уявлень і систем понять, розвитку психічних функцій (сприйняття, мовлення та ін.), «наповнення» свідомості узагальненими моральними оцінками та судженнями. Учні стають здібними до розумових експериментів, розумового вирішення задач на основі певних гіпотез, досить складних видів творчої діяльності, а також власного рефлексійного мислення.

Незважаючи на це, педагоги фіксують зниження їх успішності і називають декілька причин цього, особистісні недоліки, складність навчальних програм з окремих предметів... Але масовою причиною поганого засвоєння знань молодшими підлітками с відсутність адекватної мотивації навчання (небажання вчитися). Тому вчителі наполягають на важливості реалізації всіх принципів навчання: його проблематизації, діалогізації, активної діяльності, варіативності, творчих форм організації засвоєння, включення змісту навчальної діяльності у загальний соціокультурний контекст сучасної і цікавої для підлітків літератури, музики, життєво-побутових відносин.

Нагадуємо, що потенціалами особистісного розвитку підлітків є соціальність як уміння товариського спілкування, потреби і умінь демократично організувати спільну діяльність, а також індивідуальність, тобто розвиток інтересу до свого *Я* як суб'єкту діяльності, спілкування, розвиток рефлексів з приводу своєї успішності і відзнак у спілкуванні та діяльності. Учні очікують від учителя, класного керівника справедливості, уміння здивувати тим. що найбільше цінується у певному віці, а також організації цікавої діяльності.

Педагоги покликані створити умови найбільшого сприяння щодо самостворення особистості школяра, його життя у певному соціумі (оволодіння знаннями про навколишній світ і своє місце в ньому, про себе – як суб'єкт дійсності, свої можливості, здібності, характер, позитивні і негативні якості особистості: розвиток і підсилення впевненості у собі, почуття особистої гідності, найбільш повної самореалізації у поведінці та творчій діяльності, ствердження своїх прав і обов'язків, що передбачає поважне ставлення до цінностей інших і сприяє їх підвищенню).

Саме тому пропонуємо студентам під час нетривалої педагогічної практики застосувати у навчально-виховній діяльності колективні творчі справи, дискусії, проектну діяльність та інші інноваційні технології у межах гуманізованого розвивального середовища. Організація активної пізнавальної колективної творчої діяльності учнів сприятиме

гармонізації Я – концепції підлітків, зниженню рівня їх конфліктності, а також орієнтації на певні цінності навчання або трудову діяльність, суспільну зайнятість або міжособистісні взаємодії.

4.5. Старші підлітки. Хто вони?

13 років – початок тривалого, одного з найважливіших періодів розвитку людини, період, який прийнято змальовувати як «вік другого народження особистості» (Ж.-Ж. Руссо). Психологічне обличчя 13-річного підлітка багато в чому зберігає «дитячі риси» і найбільш повне втілення мають ті лінії розвитку, які започатковуються протягом молодшого підліткового віку.

Особливостями цього періоду є інтенсивність і нерівномірність розвитку і росту організму, що визначає нерівномірність і значну індивідуальну варіативність темпів розвитку (тимчасові відмінності *у* хлопчиків і дівчаток, акселерація і ретардація).

Бурхливий ріст, дозрівання організму, психологічні зміни – все це відображається на функціональному стані підлітка. В 13-14 років нерідко відмічається своєрідне чергування спалахів активності та її падіння, аж до повної знемоги. Втома настає швидко і раптово, що є характеристикою підвищеної втомлюваності. Знижуються працездатність і продуктивність, у хлопчиків у 13-14 років різко збільшується кількість помилкових дій.

Досить гострою проблемою у підлітковому віці стає зниження інтересу до навчальної діяльності, який спричинюється підвищенням зацікавленості іншими сторонами оточуючої дійсності. Це пояснюється тим, що з розвитком самосвідомості підлітки чіткіше диференціюють й аналізують свої бажання, інтереси, потреби. Якщо раніше позитивне ставлення до навчання могло підтримуватися тільки бажанням одержати схвалення дорослих, то тепер більшого значення набуває власна пізнавальна активність, ставлення до вчителя, який викладає певний предмет, ціннісні орієнтації однокласників або друзів поза школою, взаємини з батьками. Це веде до того, що для одних підлітків навчання продовжує залишатися дійсно провідною, основною діяльністю, а для інших поступово втрачає своє значення, перетворюється на формальне, другорядне і навіть небажане заняття. До школи підліток часто приходить не за тим, щоб навчатися, а для зустрічі з друзями. Під час уроку підліток може подумки перебувати десь далеко, мріяти про щось потаємне, вести щоденник або читати під столом цікаву книжку. Таке, на перший погляд «негарне», але «не небезпечне» ставлення не можна пускати на самоплив, і тому що не маючи належних умов для вияву своїх можливостей, для самоутвердження і вияву самостійності в суспільне корисній, виробничій діяльності, сучасний підліток усю свою енергію, винахідливість і творчі здібності починає спрямовувати спочатку на незначні пустощі, а з часом – і на протиправні дії.

Біологічне дозрівання організму веде до різких змін у зовнішності підлітка. Оскільки підліток ще не оволодів своєю новою зовнішністю, вона займає значне місце у його свідомості, він постійно оцінює її, причому частіше всього незадоволений нею. Та оскільки зовнішність надзвичайно значима частина «Я», відкрита для оцінки з боку оточуючих, то підліток постійно чекає такої ж негативної оцінки, причому не тільки зовнішності, але і своєї особистості в цілому. Звідси специфічна підліткова сором'язливість.

Для старшого підлітка є важливою відповідність зовнішності деяким нормам, еталонам, прийнятим в тій чи іншій групі, а частіше у підлітковій субкультурі в цілому. Особливого значення в новому уявленні, яке формується про свою зовнішність, фізичне «Я» набуває час появи вторинних статевих ознак і розвиток тіла за жіночим чи чоловічим типом. Занадто швидкий чи занадто повільний розвиток, різка відмінність від однолітків, а головне – розбіжність із сформульованими прямо, але повністю очевидними для підліткової групи еталонами, має величезне значення для самооцінки підлітків, їх ставлення до себе. Воно особливо значиме ще і тому, що являється дуже важливим аспектом набуття популярності у підлітків.

Найважливішій момент психофізіологічного розвитку підлітка, на який слід зважати, – його статеве дозрівання і статева ідентифікація. Досить поширеною є думка, що статева ідентифікація (тобто певна чоловіча або жіноча належність) і статеве дозрівання – два розведених у часі процеси. Насправді ж – це лише дві лінії одного процесу психосексуального розвитку. Вважаємо за доцільне зупинитися на цьому питанні докладніше. Оцінюючи підлітків з огляду на відповідність їхньої поведінки статеворольовим нормам, слід зазначити, що критерії мужності-жіночності в них суворіші, ніж у дорослих. Зокрема, хлопчики-підлітки всіляко намагаються підкреслити свої відмінності од дівчаток. У центрі їхньої уваги постають вольові риси характеру, інтелект. У них раніше виникає еталон «справжнього чоловіка», ніж у дівчаток «справжньої жінки». У спеціальних дослідженнях знаходимо дані, що уявлення хлопчиків про мужність містить позитивні інструментальні характеристики (рішучий, незалежний, енергійний, сильний, упевнений, діяльний) та ніби то їхній зворотний бік – негативні емоційно-комунікативні ознаки (неприваблівий, ворожий, дратівливий, черствий, егоїстичний, несправедливий, нещирий) У стереотипі мужності у дівчаток на перший план виходять і позитивні емоційно-комунікативні характеристики. Аналогічними є уявлення хлопчиків про жіночність. Негативні характеристики здебільшого виявляються в уявленнях про свою стать, причому у хлопчиків це виражено більш різко. Нині багато розмов ведеться про більш раннє статеве дорослішання дітей. Численні публікації у наукових і періодичних виданнях наводять невтішні факти

підліткової сексуальної розбещеності, підліткової вагітності. На основі цього часто робляться неправомірні висновки, що діти цього віку вже добре обізнані (може, навіть надто) з цією стороною людського буття. Утім, проведені дослідження свідчать, що саме недостатні знання, їх уривчастість і певне перекручення часто є однією з головних причин наявних збочень і негативних виявів сексуальної поведінки дітей підліткового віку. Батьки мають допомогти підлітку пережити цей складний для нього етап дорослішання. Для того, щоб зняти підвищену тривожність, потрібно добре знати дитину (чим син або донька люблять займатися, чим захоплюються, яка їхня думка щодо певною приводу тощо) і виявляти своє ставлення до цього. Якщо якісь вчинки заслуговують схвалення, не треба забувати сказати про це; позитивні почуття треба виявляти і в тих випадках, коли підліток, усвідомивши свої негарні вчинки, чесно визнає і намагається виправити їх.

Починаючи з молодшого шкільного віку, соціальна ситуація розвитку дітей характеризується рішучою зміною орієнтирів. Для підлітка головне значення вже має ставлення до нього самого його товаришів і їх моральна оцінка всього, що відбувається у світі. У старшому віці потреба у спілкуванні з однолітками набуває нової якості – і за змістом, і за формами виразу і за роллю, яку вона починає відігравати внутрішньому житті підлітка – в його почуттях, думках. У цей період найбільш значущим є групове спілкування у компанії ровесників. Група захищає підлітка, підтримує його; одночасно вона ставить до нього надзвичайно жорсткі вимоги. Пам'ятайте, що підлітки бувають не тільки байдужими, але і жорстокими до тих. хто їм не подобається. Вони дуже жорстокі до тих, хто відрізняється, відокремлюється від їхнього середовища. Вони ще не знають, хто вони є насправді, і відчувають небезпеку з боку тих, хто не хоче пристосовуватись. А оскільки вони ще не набули тієї впевненості, що приходить з усвідомленням свого «Я», вони прагнуть збитись у табун.

У роботі із старшими підлітками Ви повинні враховувати, що група створює для них особливі відчуття – відчуття «Ми». І поділ на «Ми» – однолітки, члени однієї групи і «Вони» – дорослі, чи однолітки – члени іншої групи – має для старшого підлітка дуже важливе значення.

Бажання досягти визнання з боку однолітків породжує у підлітка прагнення відповідати їх вимогам, справляє серйозний вплив на моральний розвиток школяра. Суттєвий вплив на поведінку починають здійснювати норми, що стихійно складаються в групі однолітків. Як відомо, в основі цих норм лежить уявлення про товариську солідарність, взаємовиручку.

Не забувайте, що в ситуації конфлікту вимогам дорослих і однолітків підлітки свідомо віддають перевагу нормам, прийнятим серед однолітків. Слід звернути увагу на те, що підлітки достатньо сильно розрізняються за ступенем своєї включеності в групу.

Певна частина підлітків основну увагу приділяє зовнішньому вигляду, одягу: бути одягнутим, як усі, виглядати, як усі – для підлітка чи не найбільш важливо, ніж, умовно говорячи, думати і робити як усі. Причому, якщо у більш ранньому віці таким одягом могла б бути форма якої-небудь громадської організації, то в 13-14 років все сильнішого значення набуває володіння якимось неформальним, але спільним для всіх одягом. Для інших – це захоплення – мода, що притаманна для всієї групи. Треті – повністю живуть інтересами групи, без неї вони немов би і не існують. Дослідницькі дані свідчать, що вплив групи на підлітків тим більший, чим більш неблагополучні (в самому широкому розумінні) його взаємовідносини з батьками, сімейна ситуація, чим більш вузький і бідний світ його захоплень, чим більше він не впевнений у собі (Божович Л.І.). Якраз тому найбільший вплив угрупувань на своїх членів спостерігається у підлітків – делінквентів, тобто підлітків, які схильні до дрібних правопорушень, провин, проступків, що не мають кримінального характеру.

З розвитком групового спілкування пов’язана одна з найбільш складних проблем підліткового віку – проблема занедбаності (знедоленості), а в найбільш крайніх формах – випадки, коли підліток стає об’єктом знущань, глумлення, фізичної агресії з боку групи однолітків. Подібна проблема часто ховається за фанатичним індивідуальним захопленням відео чи комп’ютерними іграми, коли спілкування з розумною машиною немов би замінює спілкування з друзями.

Від дійсної одинокості слід відрізняти «квазиодинокість» – почуття, що виникає у багатьох підлітків. Воно носить, як правило, ситуативний характер і пов'язане з переживаннями власної несхожості на інших, переживаннями, які викликають у підлітка амбівалентні почуття, одночасно привертаючи і відштовхуючи його. Якщо подібна «квазиодинокість» часто експлуатується і демонструється підлітком, це, як правило, свідчить про те, що він не вдоволений своїм становищем серед однолітків, що він будь-якими засобами хоче виділитись, зайняти помітне місце. Але оскільки місце лідера він зайняти не може, то готовий скоріше зайняти роль знедоленого, аніж бути одним з багатьох.

Тому одне із найважливіших педагогічних завдань у роботі з цим «важким віком» – розгорнути різноманітні види діяльності, де б кожний міг розкрити себе з кращої сторони, заслужити повагу товаришів.

Утвердженням себе в очах однолітків може слугувати і підліткова брехня, а саме прикрашання свого життя, розповіді про «видатних» братів, надзвичайно сильних друзів – зміст в даному випадку цікавий лише тим, що відображає цінності, характерні для тієї чи іншої групи. Сутність даного явища полягає в тому, що підліток, прагнучи добитись уваги ровесників, підвищує свій соціальний статус, приписує найближчому оточенню вигадані чесноти, незвичайні, видатні риси. За

його уявленнями це створює навколо нього ореол винятковості. Така поведінка інфантильних підлітків говорить про їх низьку самооцінку.

Крім безпосереднього спілкування з однолітками в 13-14 літньому віці суттєву роль починає відігравати так звана «підліткова чи юнацька субкультура», тобто деякі норми, стиль спілкування, одягу, інтереси, погляди, переваги, характерні для молоді. Специфіка віку, що розглядається, в тому, що підлітки прилучаються, наближуються, включаються у цю субкультуру. Саме залучення до цієї субкультури вони частіше всього мають на увазі, коли говорять про бажання бути дорослими.

Не забувайте, що особливості спілкування підлітка з однолітками, характер здійснюваного впливу багато в чому залежать від уявлення підлітка про самого себе, про його ставлення до себе. Тому так важливо доторкнутись до світу переживань кожного підлітка, щоб зрозуміти його і допомогти самоствердитись.

Розвиваючи вольову поведінку підлітків, використовуйте емоційно привабливі ігри, віддавайте перевагу тим виховним справам, які збагачують інтереси, захоплення школярів, підтримуйте і закріплюйте наміри, що виникають у них.

Школярі часто змішують прояви таких, наприклад, якостей, як наполегливість і впертість, дотримування визначених принципів і прагнення будь-якою ціною досягти свого, вбачаючи в цьому рівноцінні прояви волі. Тому дуже важливими є бесіди з підлітками, в процесі яких вони вчаться розрізняти такі прояви, відділяти справжні і хибні прояви волі.

Для 13-14 літніх достатньо наочною стає перспектива їх майбутнього життя. Активно формується уявлення про своє «Я». Виникла проблема морального вибору способів поведінки і в навчальній роботі, і в боротьбі за любов, повагу до себе інших людей. При цьому в саморозвитку важливого значення набувають не стільки літературні герої, скільки цінності молодіжної субкультури, поклоніння зіркам кіно, поп-музики. У зв’язку з цим вирішального значення для виховання старших підлітків напуває формування духовно-моральної атмосфери в їх житті.

Сприйняття класного керівника дітьми не залишається однаковим протягом усього підліткового віку. Слово вчителя перевіряється самим його ставленням до справи, моральні сентенції – реальною моральністю, яка проявляється у відносинах з колегами і учнями, у здатності жити чесно, вирішувати повсякденні проблеми справедливо. Ви завоюєте авторитет у старших підлітків, якщо зумієте стати для них старшим товаришем, спроможним увійти в їх референтне середовище.

Необхідно пам’ятати, чого не можна робити ні в якому разі, спілкуючись з підлітком: застосовувати насилля, крики і глузування; застосовувати епітети, які б принижували його гідність; ображатись і демонстративно не розмовляти з ним, ігнорувати його думки, плани на майбутнє, право на дозвілля та кишенькові гроші.

Скористаємося деякими порадами щодо налагодженням дружніх стосунків з підлітками:

- Більше семи фраз поспіль – це вже лекція.
- Ваша розмова з підлітком має бути діалогом.
- Наберіться терпіння. Не перебивайте, не тягніть з нього слова, не закінчуйте за нього речення.
- Спілкуючись з підлітком, дивіться йому в очі, поверніться до нього обличчям. Вашу манеру він поважатиме, спілкуючись з іншими людьми.
- Охолоньте, перш ніж почати розмову з дитиною.
- Пам'ятайте, запитання, яке починається зі слів «а чому ти..», як правило, викликає у підлітка бажання захищатися.
- Розкажіть підлітку про себе.
- Не заважайте підлітку відчувати те, що він відчуває. Не вмовляйте його, не «лізьте в душу».

Узагальнюючи вище сказане, перерахуємо пріоритетні для старших підлітків напрями виховної роботи:

1. Сприяти тому, щоб зміст і форми колективної творчої діяльності та індивідуального впливу допомагали кожному з учнів знайти себе, самовизначитися.

2. Максимально використовувати у роботі з учнями досвід самовиховання виховувати потребу та здатність до самоаналізу, самооцінки.

3. Розвивати уміння будувати рівноправні відносини з однолітками, які б ґрунтувались на взаєморозумінні, взаємності, формувати способи дружнього, вибіркового спілкування.

4. Формувати вміння розумі ті причини власної поведінки і поведінки іншої людини.

5. Розвивати позитивний і разом з тим адекватний образ свого типа фізичного «Я» як такого, що змінюється і розвивається.

6. Оволодівати способами регуляції поведінки й емоційних станів.

7. Виховувати високу моральність у взаєминах юнаків і дівчат.

8. Прищеплювати учням високу правову культуру, повагу до законів держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Александрова, В. А. (2016). Виховання у старшокласників громадянськості. *Клас, 8*, 37-45.

Андрійко А. (2016). Ідеальні батьки для підлітка : круглий стіл *Позакласний час, 7,* 27-29.

Баланович, О. В. (2016). Це моя Україна. *Класному керівнику. Усе для роботи, 7,* 17-22.

Балик, В. Й. (2016). Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була! *Класному керівнику. Усе для роботи, 6*, 19–22.

Баранник, Л. В. (2016). Батьківський тренінг – креативна форма роботи. *Позакласний час*, 7, 23.

Берзіня, О. (2018). Профілактика виникнення та подолання виявів булінгу в дитячому середовищі. *Основи здоров'я,* 7, 7–8.

Бех І. Д. (2017). Концепція формування в підлітків національно-культурної ідентичності. *Рідна школа, 16*, 25–35.

Бех, І. (2016). Патріотичне і громадянське виховання: лінії зіткнення та розмежування. *Рідна школа, 8-9*, 8-10.

Бех І., Кириченко В., Петрочко Ж. (2016). *З Україною в серці: Тренінг з патріотичного виховання.* К.: Друкарня Мадрид.

Бех, І. (2014) Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Шкільний світ, 23*, 5-21.

Биць, Т. (2019). Відкриті до нового, або Як розвивати інноваційний потенціал сучасного учня. *Хімія,* 2, 46–48.

Большакова, Н. О. (2015). Проектування системи національно-патріотичного виховання в школі. *Виховна робота в школі, 12*, 18-26.

Бранець, М. М. (2016). Я - патріот і господар своєї землі: національно-патріотичний проект . *Шкільний світ, 7*, 29.

Буйна, Н. А. (2016) Взаємодія школи, сім'ї, громадськості у формуванні свідомого громадянина-патріота. *Шкільний світ, 2*, 8-10.

Бялик, О. С. (2017). *Сучасні тенденції статевого виховання учнівської молодів країнах Євросоюзу* (дис. … докт. пед. наук: 13.00.09). Умань.

Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. (2016). Харків: «Друкарня Мадрид».

Виштак, О. М. *Сучасний підхід до позакласної виховної роботи. Нові форми позакласної виховної роботи. Форум педагогічних ідей*. Режим доступа: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42138/

Волкова, Н. П. (2016). Виховання патріотизму в родині. *Виховна робота в школі, 3*, 34-36.

Врублевська, М. О. (2016). Комплексно-цільова програма з удосконалення системи громадянського виховання «Ми – українці» (2016-2021 рр.). *Виховна робота в школі,* 6, 15-31

Герасименко, Н. В. (2018). Гейміфіковане навчання: проектування та розроблення освітнього веб-квесту. *Шкільний світ, 6*, 2–5.

Голобородова, М. М. (2016). Концептуальні засади патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Виховна робота в школі, 5,* 2-6.

Єгорова, І. В. (2018). *Інноваційні технології в роботі куратора академічної групи.* Івано-Франківськ.

Жульєва, А. М. (2018). *Формування в учнів соціалізованих умінь на основі проектних технологій навчання.* Київ.

Журба К. О. (2017). *До актуальності формування національно-культурної ідентичності підлітків*. Івано-Франківськ: НАІР, Вип. 5, 93-97.

Закон України «Про освіту». (2017) Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.

Капелько, І. І. (2017). Формування національної свідомості засобами родинно-патріотичного виховання та шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій. *Педагогічна майстерня, 1*, 27-31.

Качуровська, О. (2018). *Проектні технології у формуванні ключових компетентностей школяра.* Київ.

Козак, Н. Г. (2016). *Здоров'язберігаюче виховання підлітків: історична ретроспектива* (автореф. дис. ... канд.. пед. наук: 13.00.07). Київ.

Кушерець В. І. (2016). *Національно-патріотичне виховання населення: науковопросвітницька діяльність в контексті основних запитів суспільства на виклики сьогодення*. К.: Товариство «Знання України».

Лещук, Н. О. (2014). *Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді*. Київ.

Молчанова, О. (2019). Інноваційні технології формування професійної компетентності педагога сучасної школи (на прикладі міського методичного мегапроекту). *На урок,* 3, 62-70.

Нова українська школа: порадник для вчителя (2018). Київ.

Організація соціально-педагогічної підтримки школярів групи ризику (2017). К.: ТОВ «Задруга».

Осадча, О. М. (2018). Створення інноваційного освітнього середовища в роботі з батьківською громадою. *Шкільний світ, 4/5,* 2–6.

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: затв. наказом МОНМСУ від 31.10.2011 № 1243. Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565

Петегирич, О. М. (2015). Досвід роботи школи з реалізації концепції національно-патріотичного виховання. *Виховна робота в школі, 2*, лютий, 9-17.

Петренко, Л. П. *Форми виховної роботи в школі*. Режим доступу: http://uk.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/uk/PDF/formu_robotu.pdf

Подолян, І. С. (2019). Сутність методу проектів як запорука розвитку ключових компетентностей. *На урок, 9*, 13-17.

Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00.

Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів (затв. наказом МОНУ від 20.07.2004 № 601 та зареєстр. в Міністерстві юстиції України 09.09.2004 за № 1121/9720Ъ. Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1121-04.

Прищепа, С. М. (2015). *Особистісна активність підлітка: сутність,діагностика, проектування.* ФОП Жовтий О. О. Умань.

Пустовіт, Г. П. (2015). *Патріотичне виховання дітей і молоді в позашкільних навчальних закладах: теоретико-прикладні конструкти,* 3, 16-21.

Реальні небезпеки віртуального світу: інформаційна безпека дітей. Режим доступу: https://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizazija/kijiv_star.pdf

Рибалко, Л. С., Черновол-Ткаченко, Р. І., Куценко, Т. В. (2017). *Акмеологічні засади професійної самореалізації вчителів у системі методичної роботи загальноосвітніх навчальних закладів*. Харків: «Друкарня Мадрид».

Робота з батьками щодо формування екологічної компетентності школярів. Режим доступу: https://vseosvita.ua/library/sistema-roboti-z-rodinnogo-vihovanna-z-ucnami-5-7-klasiv-125090.html

Рябуха, А. П. (2015). Національно-патріотична робота в школі. *Виховна робота в школі, 9,* 11-19.

Сіренко, О. (2016). «Ми – громадяни України, до неї вірна в нас любов!». *Шкільний світ, 7,* 17-22.

Система роботи з родинного виховання із учнями. Режим доступа: https://vseosvita.ua/library/sistema-roboti-z-rodinnogo-vihovanna-z-ucnami-5-7-klasiv-125090.html

Срібненко, О. О. (2016). Виховуємо любов до Батьківщини. *Виховна роота в школі, 10*, 7.

Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки. Режим доступу: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015

Твердохліб, Т. С. (2017). *Педагогічна майстерність класного керівника в організації виховної роботи*. Харків.

Ткачук, Н. П. (2016). «Україна - рідний край. Люби її і захищай». *Шкільний бібліотекар, 2,* 19-22.

Тютюнник, Ю. А. (2016). Рідна мати – Батьківщино, ти одна у нас! *Шкільний бібліотекар, 4,* 31–33.

Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (констатувальний етап дослідження) (2017). Черкаси: ЧОІПОПП.

Хомич, О. (2016). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб формування просоціальної поведінки учнів. *Теоретико-методичні проблеми виховання, 20,* 290–296.

Худякова, Н. (2015). Профілактика негативних наслідків стресу в дітей : рекомендації батькам. *Психолог, 11-12 (563-564),* 31-34.

Чудакова, А. О. (2014). Перспектива интерактивного метода «квест» в профессиональной подготовке студентов психолого-педагогического факультета. *Молодой ученый, 21,* 709-712.

Інтернет - джерела

http://osvita.ua/school/lessons_summary/
http://osvita.ua/
http://www.osvita.sm.gov.ua/index.php/uk/
http://www.imzo.gov.ua/
http://www.ocpo.sumy.ua/golovna.html
http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/metoduchni.html
http://schoolglevaha.at.ua/index/dlja_klasnikh_kerivnikiv/0-101
http://ped-kopilka.com.ua/klasnomu-rukovoditelyu/klasnye-chasy-v-5-8-klasah/index.htm
http://www.refmaniya.org.ua/vichovn-zachodi/
http://pedagogika.at.ua/publ/3
http://szenki.in.ua/index.php/vse-dlia-vchytelia/godina-klasnij-kerivnik
http://schoolglevaha.at.ua/1/klker/dovdnik-klasnogo-kervnika-v-zapitannyax-ta-vdpovdy.pdf
http://www.pedrada.com.ua/news/3849-qqn-16-m7-26-07-2016-yak-organzovuvati-vihovnu-robotu-u-20162017-navchalnomu-rots
http://www.moippo.mk.ua/attachments/article/3797/%D0%92%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf
http://osvita-mk.org.ua/board/patriotichne_vikhovannja/materiali_dlja_praktichnogo_vikoristannja/31-1-0-233
http://osvita mk.org.ua/index/organizacija_dijalnosti_u_konfliktnij_ta_postkonfliktnij_period/0-112

РОЗДІЛ V
ВИРОБНИЧА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА СТУДЕНТІВ ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ «МАГІСТР»

5.1. Мета і завдання педагогічної практики магістрантів

Педагогічна практика магістрантів є необхідним елементом наукової організації освітнього процесу і професійної підготовки спеціалістів високої кваліфікації у закладі вищої освіти. Модернізація вітчизняної освіти відбувається з урахуванням таких документів як «Національна доктрина розвитку освіти», новий Закон «Про освіту», Концепція «Нова українська школа». Провідну роль відіграє вчитель з новими сформованими компетентностями, які відповідають змінам у політичному, економічному, соціальному, культурному, технологічному житті суспільства. Педагогічна практика студентів 6-го курсу є завершальним етапом практичної підготовки педагогічних кадрів за програмою освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр».

Педагогічна практика магістрантів має комбінований характер та складається з 4-х тижнів в старших класах закладів загальної середньої освіти та 2 тижня у закладі вищої освіти. Тому мета, завдання, зміст та звітна документація студента-магістранта відрізняються залежно від типу закладу. Отже, охарактеризуємо кожний етап педагогічної практики студентів-магістрантів більш детальніше.

Мета науково-педагогічної практики магістрантів полягає у практичній підготовці і перевірці їхньої готовності до цілісного виконання професійних обов'язків у закладах вищої освіти.

Аналіз цілей педагогічної практики бакалаврів та магістрів дозволив виявити їх специфіку. Якщо педагогічна практика бакалаврів спрямована на формування у студентів уявлення про зміст та особливості діяльності учителя-предметника та класного керівника та завершення вузівського етапу їхньої професійної підготовки до практичної діяльності у закладах загальної середньої освіти, то педагогічна практика магістрантів спрямована на формування навичок педагога-дослідника, який реалізує їх у педагогічній діяльності в умовах закладу вищої освіти.

Пріоритетним завданням педагогічної практики є поглиблення і закріплення теоретичних знань з метою їх всебічного застосування в процесі педагогічної діяльності. Завданнями педагогічної практики також є:

- ознайомлення з сучасним станом навчально-виховної роботи у закладі вищої освіти;
- формування у майбутніх викладачів умінь і навичок організації та самостійного здійснення навчально-виховної роботи зі студентами;

- ознайомлення магістрів безпосередньо в ході освітнього процесу з основними формами та методами викладання і виховання у закладі вищої освіти, з передовим педагогічним досвідом викладачів і його практичним застосуванням;
- набуття професійних і особистісних рис, притаманних викладачу сучасної вищої школи незалежної України;
- збагачення і поглиблення теоретичних знань студентів на основі їх застосування у конкретних навчально-виховних ситуаціях;
- виховання у магістрів творчого, дослідницького підходу до педагогічної, наукової і виховної діяльності;
- формування потреб у самоосвіті, самовихованні та підвищенні своєї кваліфікації.

Науково-педагогічна практика відкриває магістранту можливість апробації теоретичних надбань, організацію та діагностику результатів експерименту.

Мета педагогічної практики в старших класах навчальних закладів системи загальної середньої освіти полягає у перевірці готовності майбутнього вчителя до цілісного виконання своїх професійних обов'язків. **Основним завданням педагогічної практи**ки є поглиблення і закріплення теоретичних знань з метою їх всебічного застосування в процесі педагогічної діяльності; формування навичок, необхідних для здійснення професійних обов'язків. Завданнями педагогічної практики також є:

- ознайомлення зі станом організації і здійснення навчально-виховної роботи у старших класах закладів загальної середньої освіти;
- формування у студентів-практикантів дослідницького підходу до організації і здійснення професійних обов'язків;
- збагачення і поглиблення теоретичних знань студентів-практикантів на основі використання їх у конкретних педагогічних умовах;
- формування у студентів-практикантів навичок самостійної організації і здійснення навчально-виховної роботи з учнями старшого шкільного віку;
- подальший розвиток професійно-педагогічної спрямованості, суспільно значущих та індивідуальних рис вчителя;
- формування ключових педагогічних компетентностей майбутніх випускників.

5.2. Зміст педагогічної практики магістрантів в старших класах закладів загальної середньої освіти

Зміст педагогічної практики складають організаційно-методичний, науково-дослідний, навчально-виховний компоненти.

Організаційно-методична діяльність передбачає:

- ознайомлення зі специфікою організації педагогічного процесу у старших класах закладів загальної середньої освіти (плани роботи, статутні документи, матеріальна база тощо);
- ознайомлення з навчальними програмами і календарно-тематичними планами профілюючих дисциплін, станом забезпечення учнів навчальною літературою;
- аналіз обладнання та оформлення навчальних кабінетів, забезпечення їх необхідним навчально-технічним обладнанням;
- участь у роботі методичних об'єднань, школи молодого вчителя;
- відвідування уроків вчителів школи з метою ознайомлення із сучасними технологіями навчання;
- організація індивідуальної педагогічної діяльності у закріпленому класі.

Науково-дослідницька діяльність спрямована на

- ознайомлення з напрямами науково-дослідної роботи навчального закладу;
- вивчення системи роботи школи з батьками учнів, взаємодії школи та сім'ї у вихованні старшокласників.
- здійснення науково-педагогічного дослідження з метою формування у студентів-практикантів дослідницького підходу до виконання професійних обов'язків.

Навчально-виховна діяльність передбачає

- планування навчально-виховної роботи у закріпленому класі;
- підготовку і здійснення різноманітних форм виховної роботи з учнями, підготовку і проведення уроків з предмета спеціалізації та позакласних занять у закріпленому класі з подальшим їх самоаналізом.

Педагогічна практика студентів є багатовекторною за змістом. Студентам пропонуються орієнтовні проблемні завдання для роботи зі старшокласниками, на основі яких необхідно самостійно обрати пріоритетний напрям виховної роботи у закріпленому класі.

5.2.1. Організація педагогічної практики магістрантів

Педагогічна практика студентів організовується у старших класах закладів загальної середньої освіти. Провідні обов'язки студента-практиканта полягають у виконанні ним функцій вчителя-предметника та класного керівника у закріпленому класі. Методичну допомогу студентам-практикантам надають методисти з навчальної і виховної роботи, методисти-психологи.

Організаційні обов'язки студента-практиканта.

1. Студент-практикант зобов'язаний своєчасно виконувати завдання, передбачені програмою практики.

2. Студент-практикант зобов'язаний виконувати правила внутрішнього розпорядку школи, розпорядження адміністрації школи та методистів.

3. Студент-практикант зобов'язаний виконувати завдання практики, перебуваючи у школі щодня протягом шести годин.

4. Студент-практикант зобов'язаний відвідувати консультації методистів та практично-семінарські заняття, які проводяться у школі.

5. Студент-практикант зобов'язаний представити методисту звітну документацію згідно визначених вимог і термінів.

Практика орієнтовно розподіляється на три *організаційні етапи* або періоди: підготовчий, основний, завершальний. Правильна організація кожного етапу забезпечує ефективність роботи студента-практиканта.

Метою *підготовчого етапу* є створення оптимальних умов для ефективного виконання поставлених завдань. На цьому етапі слід ознайомитись з режимом роботи школи і класу, здійснити аналіз плану виховної роботи школи і класного керівника, спостереження за рівнем розвитку і вихованості учнів закріпленого класу, здійснити вибір пріоритетних напрямів виховної роботи зі старшокласниками відповідно до вікових та індивідуальних особливостей розвитку, ознайомитися з оформленням і обладнанням навчальних кабінетів, специфікою навчальних програм і календарно-тематичних планів профілюючих дисциплін тощо. На основі проведеної роботи складається індивідуальний план роботи студента-практиканта у робочому зошиті.

Протягом підготовчого етапу з метою здійснення знайомства з учнями закріпленого класу і встановлення психологічного контакту з ними слід організувати і провести виховний захід або колективну творчу справу розважального характеру.

Основний період практики спрямований на послідовне виконання індивідуального плану роботи студента-практиканта. Згідно з індивідуальним планом студенти готують і проводять уроки з предмету спеціалізації у закріпленому класі, здійснюють їх самоаналіз з точки зору ефективного використання методів навчання та їх відповідності особливостям вікового розвитку старшокласників, використання інтерактивних методів навчання, ефективного вибору типу уроку (див. додаток Д), здійснюють науково-педагогічне дослідження і аналізують його результати, обирають ефективну форму виховної роботи, організують її проведення, здійснюють її самоаналіз, аналіз організованих іншими студентами-практикантами форм виховної роботи та уроків, аналізують організовану індивідуальну роботу з учнями у закріпленому класі, вивчають

систему роботи школи з батьками учнів, основи взаємодії школи та сім'ї у вихованні старшокласників тощо.

Протягом *завершального періоду* практики студент продовжує здійснювати функціональні обов'язки вчителя-предметника та класного керівника, організує у класному колективі форми виховної діяльності, емоційне наповнення яких викликало б задоволення учнів від співпраці з молодим учителем. У цей час студенти-практиканти аналізують виконання завдань педагогічної практики, визначають роль педагогічної практики у процесі формування ключових педагогічних компетентностей майбутнього вчителя, оформлюють звітну документацію.

Оцінювання професійних досягнень студентів-практикантів з виховної роботи здійснює методист з виховної роботи, закріплений за конкретною школою. Оцінювання відбувається шляхом аналізу роботи практиканта на індивідуальних та колективних консультаціях; під час проведення та аналізу уроків, виховних заходів у закріплених класах; бесід з вчителями-предметниками та класними керівниками; перевірки звітної документації. На основі отриманих даних методист виставляє в атестаційний лист студента загальну оцінку з виховної роботи. Критерії оцінювання професійних досягнень майбутніх вчителів з педагогічної практики наведено у додатку Е.

5.2.2. Звітна документація магістра-практиканта

Звітну документацію магістр зобов'язаний представити методисту з педагогіки, закріпленому за даною школою, протягом першого тижня після завершення практики, але не пізніше дня проведення підсумкової конференції з педагогічної практики.

Звітна документація складається з:

- робочого зошита студента-практиканта;
- педагогічного щоденника, в якому відображено виконання магістром практичних завдань;
- теки з результатами індивідуальної науково-дослідної роботи;
- методична розробка однієї з використаних форм виховної роботи у закріпленому класі та самоаналіз її організації і проведення;
- загальний звіт про хід та результати педагогічної практики;
- атестаційний лист.

Вимоги до оформлення звітної документації

Робочий зошит магістра-практиканта допомагає на належному рівні організувати індивідуальну навчально-виховну і дослідницьку роботу.

У *педагогічному щоденнику* відображено виконання магістром основних розділів плану індивідуальної роботи, практичних завдань

кожного змістового блоку практики. Записи мають відрізнятися аналітичністю, критичністю, бути логічними, завершуватись формулюванням висновків. Їх слід здійснювати систематично, користуючись запропонованою схемою:

Дата	Провідні завдання	Педагогічні спостереження, аналіз та висновки	Примітки

На основі аналізу записів педагогічного щоденника відбувається вибір та оформлення індивідуальної науково-дослідної роботи, методичної розробки використаної форми виховної роботи у закріпленому класі, загального звіту про хід та результати педагогічної практики, інших документів. Ці матеріали також можуть бути використані у процесі підготовки наукових виступів, статей, написання дипломних робіт тощо. Педагогічний щоденник перевіряється методистом з виховної роботи.

Провідні завдання для здійснення педагогічних спостережень і відображення їх виконання у щоденнику скомпоновані відповідно до організаційних етапів практики і наведені нижче (див. табл. 5.2.1.):

Таблиця 5.2.1

Завдання для здійснення педагогічних спостережень

Організаційні етапи	**Провідні завдання**
Підготовчий етап	Ознайомлення з режимом роботи школи і класу; аналіз плану виховної роботи школи; аналіз плану виховної роботи класного керівника; вивчення рівня вихованості і загального розвитку учнів закріпленого класу; вибір пріоритетних напрямів виховної роботи зі старшокласниками відповідно до вікових та індивідуальних особливостей розвитку; вивчення навчальних програм і календарно-тематичних планів профілюючих дисциплін, стану забезпечення учнів навчальною літературою; аналіз обладнання та оформлення навчальних кабінетів, забезпечення їх необхідним дидактичними і технічними засобами; аналіз уроків вчителів школи з метою ознайомлення з сучасними технологіями навчання; ознайомлення з напрямками науково-дослідної роботи навчального закладу
Основний етап	Самоаналіз уроків, проведених у закріпленому класі з точки зору ефективного використання методів навчання та їх відповідності особливостям вікового розвитку старшокласників; використання інтерактивних методів навчання; ефективного вибору типу уроку; здійснення науково-педагогічного дослідження (обґрунтування доцільності обраної методики, аналіз ходу її

	проведення, аналіз отриманих результатів, обґрунтування вибору змісту та характеру форм подальшої виховної роботи); аналіз основних етапів підготовки обраної форми виховної роботи; самоаналіз організації обраної форми виховної роботи у закріпленому класі; аналіз організованих іншими студентами-практикантами форм виховної роботи та уроків; аналіз організованої індивідуальної роботи з учнями у закріпленому класі; вивчення системи роботи школи з батьками учнів, взаємодії школи та сім'ї у вихованні старшокласників; вивчення специфіки роботи методичних об'єднань, школи молодого вчителя
Заключний етап	Аналіз виконання завдань педагогічної практики; аналіз отриманих результатів; визначення ролі педагогічної практики у процесі формування ключових педагогічних компетентностей

Тека з результатами індивідуальної науково-дослідної роботи має містити характеристику обраної методики та обґрунтування доцільності її вибору, результати дослідження (відповіді на питання, виконання тестових завдань тощо), обробку результатів дослідження, загальні висновки щодо одержаних результатів; обґрунтування вибору подальших форм виховної діяльності у закріпленому класі. У теці також мають бути представлені рекомендації для батьків учнів закріпленого класу, складені на основі виконання завдань педагогічної практики і отриманих результатів. У рекомендаціях слід в аналітичній формі викласти власні думки про специфічні особливості розвитку і вихованості учнів, окреслити провідні проблеми організації і здійснення навчально-виховної роботи, шляхи подолання окреслених проблем.

Вимоги до оформлення *методичної розробки* однієї з використаних форм виховної роботи у закріпленому класі та *самоаналіз* її організації і проведення наведені у додатках К, Л, М, Н.

Загальний звіт про хід та результати педагогічної практики складається на основі аналізу виконання студентом індивідуального плану роботи, його відповідності провідним завданням, змісту та організаційним вимогам практики. У висновках доцільно визначити роль педагогічної практики у процесі формування ключових педагогічних компетенцій студентів, вказати недоліки її організації.

В *атестаційному листку* містяться відомості про магістра-практиканта та місце проходження практики, оцінки, які були поставлені вчителем-предметником, класним керівником, методистами.

5.2.3. Особливості розвитку і виховання старшокласників

Старший шкільний вік або період ранньої юності – це період розвитку дітей з 15 до 18 років включно, що відповідає віку учнів 10–12 класів закладів загальної середньої освіти. Саме у цей час школяр досягає фізичної зрілості, набуває того рівня духовного розвитку, який є достатнім для початку повноцінного самостійного життя та професійної діяльності.

Рушійною силою психічного та розумового розвитку старшокласників є протиріччя між різким збільшенням обсягу вимог, які висуває до них суспільство та тим рівнем психічного та розумового потенціалу, який він має. Це протиріччя розв'язують шляхом інтенсивного розвитку моральних, розумових, творчих сил старшокласників.

Згадаємо основні анатомо-фізіологічні особливості дітей старшого шкільного віку. Наприкінці цього періоду юнаки та дівчата набувають фізичної зрілості. У цей час відносно стабілізуються такі фізичні якості, як зріст, вага. Вирівнюється невідповідність росту судин та серця, стабілізується кров'яний тиск, встановлюється ритмічна діяльність залоз внутрішньої секреції. Зміни в розвитку нервової системи та мозку відбуваються за рахунок ускладнення внутрішньоклітинної будови мозку та його функціонального удосконалення. Структура клітин кори великих півкуль набуває вигляду, який відповідає структурі клітин мозку дорослої людини. Як наслідок, створюються передумови щодо ускладнення аналітико-синтетичної діяльності кори великих півкуль в процесі навчання та праці. Нагадаємо, що підвищена нервова збудженість, що деколи спостерігається у старшокласників, найчастіше є наслідком неправильного режиму (недостатній сон, паління, перевтома тощо).

На початку цього періоду закінчується статеве дозрівання, активізується розвиток вторинних статевих ознак. Це помітно змінює зовнішність юнаків та дівчат. У деяких випадках (частіше серед хлопців) процес статевого дозрівання затримується. Як наслідок, старшокласники зберігають зовнішні риси, характерні підліткам.

Підкреслимо, що завершення статевого дозрівання (15–16 років) та фізичного розвитку не завжди відповідає високому рівню психічної та духовної зрілості старшокласників.

У цьому віці, як ніколи, спрацьовує закон нерівномірності індивідуального розвитку. Деякі старшокласники досягають повної статевої зрілості, а інші знаходяться лише в середині цього процесу. Така ж нерівномірність характеризує їх розумовий соціальний, моральний розвиток. До того ж, рівні розвитку в різних сферах життя не співпадають. Наприклад, фізичний розвиток старшокласника може відповідати параметрам дорослої людини, у той час як його розумовий

розвиток, моральна вихованість - середнім показникам розвитку підлітків. Часто ми буваємо свідками і прямо протилежних фактів.

Нагадаємо, що у цьому віці інтенсивно розвиваються моральні сили людини, формуються і визначаються риси характеру, відбувається становлення світогляду. Основною особливістю особистісного розвитку старшокласника є помітний розвиток самосвідомості, самооцінки, заснованої на самостійному аналізі й оцінці власної діяльності, що не завжди в силу складності цього процесу є об'єктивним. Тому старшокласники нерідко завищують самооцінку, проявляють хворобливе самолюбство, гонор, зверхньо ставляться до оточуючих або, навпаки, недооцінюють себе, уявляють себе сірою, посередньою, непомітною істотою.

Одним із важливих аспектів психічного розвитку людини в її юнацькому періоді є інтенсивне інтелектуальне дозрівання, провідна роль в якому належить розвиткові мислення. Старшокласники, у порівнянні з підлітками, виявляють більше самостійності в підготовці до навчальних занять, їм доручають, а іноді вони самостійно виявляють ініціативу щодо підготовки доповідей, виступів, повідомлень, які вимагають тривалих зусиль і свідчать про наявність нових можливостей мислення та теоретизування.

Разом з розвитком абстрактного і узагальненого мислення учнів старших класів відбувається перехід до вищих рівнів мовлення, подальше оволодіння формами, прийомами літературної мови, її лексичними, фразеологічними, стилістичними засобами. Виникає прагнення до самовдосконалення мовлення, намагання зробити його більш виразним, лаконічним, точним.

Основним змістом життя старшокласників і провідною діяльністю є навчання, але воно помітно відрізняється від навчання у підлітковому віці, оскільки у цей період проявляється вибіркове ставлення до вивчення навчальних дисциплін, пов'язане з вибором професії і майбутнім професійним навчанням. Професійні наміри старшокласника переважно ще мінливі, їм буває важко самостійно професійно визначитись, юнаки і дівчата потребують кваліфікованої консультації, поради. Стійкі професійні інтереси спостерігаються, як правило, саме у тих учнів, у яких за роки навчання у школі виявилися і розвинулися певні здібності, зокрема, педагогічні, конструкторські, музичні, художні, математичні, літературні, мовні, технічні, спортивні.

У цьому віці закріплюються мотиви громадського обов'язку, необхідності приносити користь своїй державі. Соціальні мотиви стають більш диференційованими і дієвими за рахунок розширення контактів школярів з ровесниками і вчителями. За сприятливих умов виховання закріплюється структура мотиваційної сфери, виникають нові мотиви професійного та життєвого самовизначення.

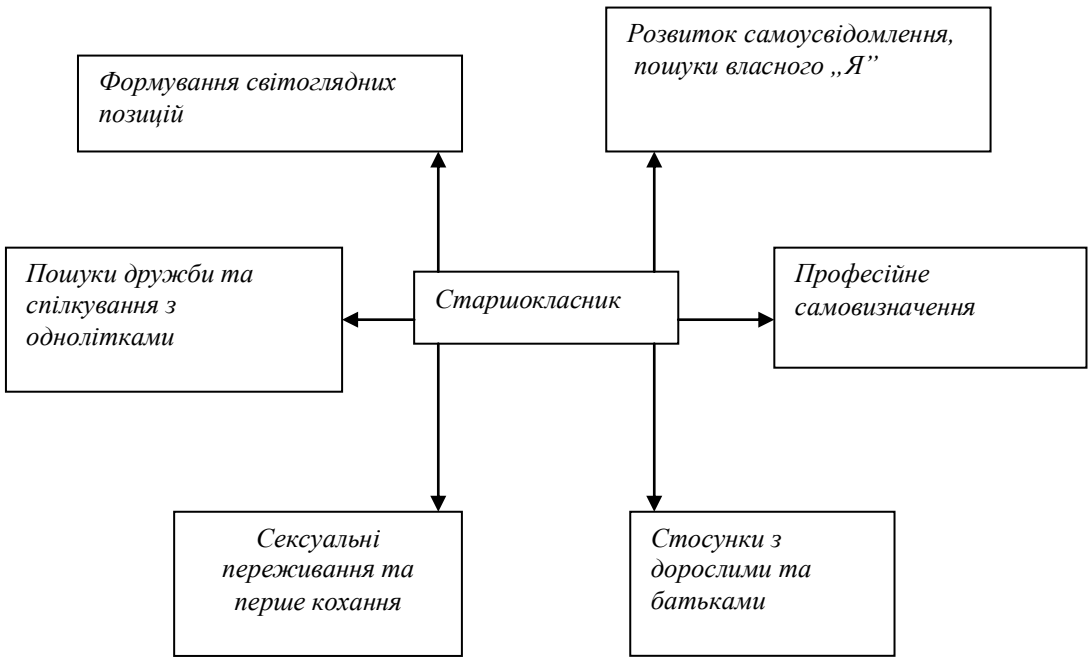
Як бачимо, старшокласників цікавлять питання формування світоглядних позицій, розвитку самоусвідомлення та самореалізації,

сексуальних переживань та першого кохання, дружби і спілкування, вибору професії, взаємостосунків з дорослими (див. табл. 6.2.2).

Студенту-практиканту на основі педагогічних спостережень слід визначити, яка з окреслених проблем є пріоритетною для учнів закріпленого класу. Відповідно встановленої проблеми має бути обраний пріоритетний напрям подальшої виховної роботи, який визначатиме зміст діагностичної методики та тематику обраних форм виховної роботи у закріпленому класі. Методичні рекомендації з організації виховної роботи зі старшокласниками відповідно обраної проблематики представлені нижче.

Таблиця 5.2.2

Неприховані проблеми старшокласників

Формування світоглядних позицій старшокласників

Юність – пора формування світоглядних позицій. У цей час не тільки збільшується обсяг знань, а й відбувається розширення кругозору старшокласників, з'являються теоретичні інтереси, потреби у аналітичній діяльності. На основі наявної системи знань у старшокласників формується система переконань, в якій відбивається ставлення до світу в цілому, провідні ціннісні орієнтації особистості. Складовою світоглядного пошуку є соціальна орієнтація особистості, тобто усвідомлення себе частиною, елементом соціуму, вибір своєї соціальної ролі у майбутньому, способів її досягнення.

Актуальним завданням сучасної школи є підготовка старшокласників до участі у розв'язанні нагальних і перспективних завдань держави, до управління її справами; виконання функцій

трудівника та господаря, керівника та виконавця, громадянського діяча та захисника Батьківщини. Тест «Діагностика громадянської свідомості старшокласників», вміщений у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 1), допоможе визначити рівень громадянської самосвідомості старшокласників.

Формування світогляду сучасних старшокласників базується на системі громадянських цінностей:

- патріотична самосвідомість, громадянська відповідальність і мужність, суспільна ініціативність й активність, готовність трудитися для Батьківщини, захищати її, підносити міжнародний авторитет;
- повага до Конституції, законів України, прийнятих у ній правових норм, сформована потреба у їх дотриманні, висока правосвідомість;
- досконале знання і володіння державною мовою, турбота про піднесення її престижу;
- повага до батьків й до свого родоводу, до традицій та історії рідного народу, усвідомлення своєї належності до нього як його представника, спадкоємця і наступника;
- дисциплінованість, працьовитість, завзятість, творчість, почуття дбайливого господаря своєї землі піклування про її природу, екологію;
- фізична досконалість, моральна чистота, висока художньо-естетична вихованість;
- гуманність, шанобливе ставлення до культури, традицій, звичаїв національних меншин, що проживають в Україні, висока культура міжнаціонального спілкування.

Такі ціннісні орієнтири формуються в процесі безпосередньої участі старшокласників у суспільно-громадському житті. Тому виховні заходи, організовані в класі, повинні відповідати наступним вимогам:

- опора на знання, здобуті на уроках, поглиблення та розширення їх;
- логічне та системне проводження навчальної роботи на уроках;
- урахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, їхніх інтересів та бажань;
- -доступність, цікавість, емоційність, забезпечення самостійності учнів, розвиток творчих здібностей.

У розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 1) вміщений перелік орієнтовних форм та напрямків виховної роботи зі старшокласниками, що можуть бути використані студентами під час організації виховної роботи у закріплених класах.

Розвиток самоусвідомлення

Протягом ранньої юності формується якісно новий етап розвитку самоусвідомлення – у цей час людина відкриває свій внутрішній світ. Це є передумовою і складовою процесу формування образу власного «Я».

Образ «Я» – це об'єктивно існуюче або сформоване ставлення людини до себе самої. Воно виникає в процесі і результаті уяви про власні якості і риси; оцінки самою людиною того, що вона про себе знає (тобто система самооцінок); виявлення в поведінці людини, її емоціях знань про себе, що дозволяє запевнити себе в виправданості обраного типу поведінки. Пізнання себе у старшому шкільному віці відбувається в процесі спілкування, коли юнаки отримують прямі або непрямі оцінки власних знань, умінь, здібностей тощо. Отримана інформація про себе складається на основі власних дій, реального та передбаченого ставлення до старшокласників інших. Таким чином, формується уявлення юнака про себе.

Розвиток рефлексії – здатності й уміння бачити себе, свої дії, свій внутрішній світ, розуміти себе відбувається шляхом активного використання доступних кожному способів самопізнання (порівняння себе з іншими, самоспостереження , самоаналіз). Чим сильніше розвинена рефлексія, тим у більшій мірі старшокласники стають здатними вирішувати складні завдання, стають господарями свого життя. Як наслідок, відбувається перехід від інфантильної поведінки до відповідальної.

Не всі старшокласники здатні до рефлексії, тому її розвиток включений до пріоритетних завдань виховної роботи з дітьми даної вікової групи. Студентам-практикантам необхідно довести до свідомості школярів, що займатись самопізнанням (а згодом і самовихованням) необхідно усім, але не все в собі можна змінити (ріст, тип нервової системи, темперамент). Останні необхідно вивчати, знати, враховувати в процесі спілкування з іншими (див. матеріали розділу «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 2)).

Створюючи умови для вивчення школярами власного „Я", педагоги зобов'язані сприяти підвищенню рівня самоповаги старшокласників, формуванню почуття особистої гідності, баченню складнощів й протиріч процесу особистісного розвитку, тактовно допомагати їх подоланню. У виконанні таких завдань допоможе орієнтовна тематика позакласних виховних занять зі старшокласниками (див. «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 2)).

Професійне самовизначення старшокласників

Вибір професії для старшокласників – справа відповідальна й необхідна. На жаль, більшість сучасних старшокласників не тільки не поспішають з вибором майбутньої професії, а й взагалі не вважають за потрібне займатись цією справою, доручаючи її дорослим. Як наслідок, приходять розчарування через неправильний, необдуманий вибір або

через його відсутність - необхідність задовольнятись місцем суспільного утриманця.

Правильний вибір професії заснований, по-перше, на бажанні це зробити; по-друге, на наявності уявлень старшокласників про себе самих, про свої здібності й інтереси, про сприйняття їх іншими людьми; по-третє, – на обізнаності зі світом професій, з вимогами та можливостями окремих з них.

Бажання старшокласників здійснити правильний вибір майбутньої професії, заснований на усвідомленні ними залежності щасливого дорослого життя від характеру та роду професійної діяльності. Проведення диспуту, дискусії на певну тематику допоможе майбутнім педагогам зацікавити старшокласників проблемами професійного самовизначення. Ми пропонуємо магістрантам-практикантам ознайомитись з переліком тем для організації такої роботи у класному колективі:

- Праця - основа існування та розвитку суспільства.
- Праця – спосіб самоствердження та засіб творчого розвитку особистості.
- Людина і професія.
- Ким бути? Яким бути?
- Про трудову честь.
- Світ професій.
- Професії наших батьків.
- Як знайти місце у житті.
- Особисті життєві й професійні плани .
- Професії романтичні і буденні .
- Вплив престижної професії на добробут людини.
- Престижна професія і особисте самовизначення.
- Кар’єра: за і проти.
- Своя справа чи гроші?
- Потреба ринку праці в кадрах.
- Шляхи отримання професій.
- Обираєш професію – обираєш долю.

Питання професійного самовизначення як ніколи актуальне для України, адже діти не знають різноманіття професій та обирають спеціальність керуючись стереотипами, а не реальними фактами; випускники школи не розуміють, як будувати кар’єру; діти та їх батьки обирають закордонну освіту, нехтуючи можливостями в Україні.

Карта професій – унікальний освітній проект Центру «Розвиток КСВ», в рамках платформи Career Hub, що успішно реалізується в Україні з 2016 року за підтримки українських компаній.

Компанії-партнери об’єднались для того, щоб допомогти школярам пізнати різноманітність світу професій, важливі навички та

кар'єрний шлях у різних професійних сферах. Завдяки складовим проекту діти зможуть дослідити свої інтереси та здібності, дізнатись про реалії професій та можливості початку кар'єри від успішних фахівців, а найголовніше запланувати власну кар'єру починаючи зі школи до реалізації у професії.

На сьогодні партнерами проекту вже стали: Міністерство молоді та спорту України, Астарта-Київ, Монсанто Україна, Сварог Вест Груп, Harveast Holding, Syngenta, Arzinger, Baker & McKenzie, DLA Piper, Василь Кісіль і Партнери, Ukrsibbank BNP Paribas Group, ПУМБ, Bakotech, SAP, Леруа Мерлен, Watsons Україна та Віннер Україна. Ознайомитися з матеріалами та презентаціями освітнього проекту, які можливо використовувати під час педагогічної практики, студенти мають змогу на офіційному сайті careerhub.in.ua.

У процесі вивчення здатності старшокласників до певного виду професійної діяльності необхідно зосередитись на тому з них (або тих), які викликають позитивні емоції. Подальший вибір необхідно пов'язувати з результатами, одержаними в процесі вивчення особистої здатності (готовності) до певної професійної діяльності. Отримати їх допоможуть діагностичні методики вивчення профорієнтаційних намірів старшокласників, анкета інтересів, питальник професійної готовності, вміщені у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 3).

Сучасні старшокласники мало обізнані на професіях, які існують. Це пояснюється відсутністю досвіду трудової діяльності, недостатністю інформації про можливості конкретних професій та про можливості використання своїх сил у дорослому житті. Як наслідок, сутність конкретних професій залишається таємницею для більшості школярів.

Педагог зобов'язаний повідомити старшокласникам про те, що всі професії, які існують у суспільстві, умовно поділяються на п'ять сфер (див. табл. 6.2.3). Зміст професійної діяльності у кожній сфері, умови праці, вимоги, що висуває професія до людини, де в чому збігаються. Отже, головним завданням профорієнтаційної роботи серед старшокласників є зосередження уваги на тому, чим саме цікавить людину конкретна сфера й на що саме здатна людина в межах даної сфери. Для виконання даного завдання студент-практикант має можливість користуватись методиками дослідження професійно важливих якостей для різних професійних сфер: «Питальник професійної готовності», «Методика виявлення комунікативних та організаторських схильностей», вміщеними у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 3).

Таблиця 5.2.3

Сфери професійної діяльності

Наступний етап здійснення професійного вибору старшокласниками пов'язаний з більш детальним ознайомленням з професіями, що входять до кожної сфери. Для цього можна порадити педагогу підготувати та провести екскурсію на підприємство, бесіду, диспут, тематичний виховний захід (див. «Тематичний перелік орієнтовних форм профорієнтаційної роботи зі старшокласниками» у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 3)).

Завершальний етап професійного самовизначення спрямований на самопізнання індивідуальних можливостей старшокласників відповідно до вимог конкретної професії, що зацікавила. Визначити, який тип професії є бажаним для школяра, допоможе «Діагностичний питальник «Людина – машина», представлений у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності»(напрям 3).

Користуючись наведеними порадами, педагог має можливість встановити баланс між нахилами, інтересами, можливостями старшокласників та потребами існуючої системи суспільного розподілу праці, – тобто забезпечити професійне самовизначення юнаків.

Перше кохання та взаємини юнаків та дівчат

Для старшокласників важливо необхідним стає спілкування з однолітками протилежної статі. В юнацькому віці таке спілкування є засобом самоствердження.

Необхідно пам’ятати, що старшокласникам складно реалізувати себе у даній сфері. Заважають відсутність досвіду, суб’єктивні переживання щодо своїх можливостей, особливості фізіологічного розвитку. В цілому, дівчата більш впевнено і вільно почувають себе поруч з особами протилежної статі, що пояснюється закінченням періоду статевого дозрівання дівчат.

У взаємостосунках юнаки та дівчата зустрічаються з великою кількістю моральних проблем. Запропонуйте старшокласникам відповісти на питання анкети «Що ми знаємо про кохання», «Недописані тези» (див. розділ «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 4)), і ви дізнаєтесь, що більшість з них залишиться без відповідей. Причина – у відсутності спеціальних знань, досвіду, роз'яснень.

Педагогу доцільно звернутись до роз'яснення суті самого поняття «кохання». Кохання – це єдність, не тільки почуттів, а й ставлень, дій до особи протилежної статі. Ставитись певним чином до коханого – означає отримувати радість від задоволення потреб іншого, життя радощами іншого. Л. Гозман зазначає, що важливе місце у цих процесах займає ідеалізація коханого(сприймання його не таким, який він є, а таким, яким він може бути) Саме ідеалізація дозволяє подолати труднощі на шляху закоханих підкреслімо, що кохання без ідеалізації не існує.

На нашу думку, педагогу необхідно попередити появу ідеалізованих уявлень не про коханого, а про саме кохання. Останнє за таких причин перетворюється в об’єкт недосяжний для звичайної людини. Тобто, людина не сприймає справжнє кохання та відмовляється від нього внаслідок бачення неможливості зустрічі з ним, очікування його у майбутньому.

Кохання-почуття та кохання-ставлення засновані на єдності поглядів закоханих на головні життєві питання. Але юнакам та дівчатам потрібно пам’ятати, що реалізуватися у коханні може лише той, хто реалізував себе в інших формах людських стосунків. Людина, не здатна до психологічної єдності з іншими, не може відчувати велику потребу у коханні. Тобто, кохання вимагає уміння кохати та уміння бути коханим. Коханню-поведінці потрібно вчитись. Тому до змісту бесід зі старшокласниками можуть увійти питання про те, як спілкуватись з коханим, щоб почуття ставали міцніше (Як може реагувати на твої слова та дії коханий? Що необхідно зробити, щоб зустрічі були цікавими? Як бути потрібним до коханих? Як дізнатись про особливості психології осіб протилежної статі? Як подобатись особам протилежної статі? Що означають ревнощі?).

Бажано включити практикуми спілкування з особами протилежної статі до змісту конкурсів та розваг для старшокласників(див. розділ «Методичні матеріали для організації

науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 4)) Це допоможе їм набути навичок поведінки з особами протилежної статі.

Майже всіх старшокласників цікавлять питання сексуальних стосунків. Сексуальні знання необхідні для того, щоб людина свідомо будувала свої стосунки з особами протилежної статі, була щасливою в сім'ї та коханні.

Більшість юнаків не можуть зрозуміти, як співвідносяться між собою секс і кохання. З цієї причини педагогу необхідно пояснити, що почуттєва та духовна сфери об'єднуються в коханні. З одного боку, кохання – це потреба у отриманні задоволення, тобто пристрасть, «ерос», за визначенням давніх греків. З іншого, кохання – це потреба у самовіддані, житті заради задоволення іншої людини, тобто віддання, «наде», за назвою греків. Отже, кохання складається з можливості брати й віддавати. Це пояснює, чому справжнє задоволення у статевих стосунках можливе лише на фоні яскравих психологічних почуттів, чому по-справжньому щасливими можуть бути лише закохані.

Необхідно звернути увагу старшокласників на проблеми раннього сексу, відповідальність молоді за своє здоров'я, здоров'я майбутніх поколінь. Тому ми радимо включити до індивідуального плану виховної роботи студента-практиканта виховні заходи на теми «Шлюб і кохання», «Сім'я – вінець кохання», «Моральні заповіді любові», «Обери свою долю», «Діти – вершина здорового шлюбу», «Я і сім «Я», «Ми вибираємо – нас вибирають», «Самотність – біда чи вина».

Для організації та проведення бесід на дані теми доцільно запросити спеціалістів (лікар, психолог, психотерапевт). Підкреслімо, що вихованню культури стосунків між юнаками і дівчатами сприяють нетрадиційні форми організації дозвілля старшокласників, цільові програми, тематика яких наведена у наведені у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 4).

Організація взаємодії сім'ї та школи

Одним з важливих напрямків роботи класного керівника є організація співпраці батьків учнів, вихованців та педагогів. Зрозуміло, що магістрантам необхідно оволодіти мистецтвом співпраці з батьками учнів, знати зміст, основні напрями, форми цієї роботи.

Окреслимо провідні напрями роботи педагога з батьками старшокласників**.**

- Ознайомлення з умовами життя сім'ї, її психологічним кліматом, особливостями поведінки дитини в сім'ї.
- Визначення рівня педагогічної культури батьків.
- Виявлення труднощів, що відчувають батьки в процесі спілкування з дітьми-старшокласниками.

- Виявлення позитивного досвіду сімейного виховання з метою його поширення.
- Здійснення диференційованого та індивідуального педагогічного впливу на батьків.
- Допомога батькам у підвищенні їхньої педагогічної культури.
- Залучення батьків до організації позашкільної виховної роботи.
- Створення банків науково-методичної інформації з проблем сім'ї і організації ефективного виховання в родині.

Найбільш поширеною формою співпраці педагогів і батьків учнів залишаються батьківські збори. Батьківські збори – це громадський орган, який своїми рішеннями визначає зміст, напрями роботи батьківського і учнівського колективу. Порядок їх проведення є довільним. На батьківських зборах згуртовується колектив батьків, формулюється загальна думка щодо актуальних проблем життєдіяльності класу, колективна відповідальність батьків за весь клас у цілому, і за кожну конкретну дитину зокрема, формується педагогічна культура батьківської громадськості. Класні батьківські збори виявляють думки та погляди як батьків, так і вчителя, виробляють колективні рішення і спільні єдині вимоги до навчання та виховання дітей. Основна частина батьківських зборів класу спрямована на формування педагогічної культури батьків і має бути виражена у будь-якій формі – лекція, бесіда, дискусія, диспут, педагогічні читання тощо. Нижче ми наводимо орієнтовну тематику батьківських зборів для старших класів школи.

Тематика батьківських зборів у 9 – 12 класах

1. Державна політика в галузі освіти і виховання (за матеріалами Державної національної програми «Діти України»).
2. Родинне виховання – необхідна умова забезпечення духовної єдності поколінь.
3. Особливості психофізичного і статевого розвитку дитини (відповідно до віку).
4. Основні форми і методи психолого-педагогічного діагностування в освітньому закладі.
5. Українська родинна педагогіка про виховання дівчат в сім'ї.
6. Українська родинна педагогіка про виховання хлопців у сім'ї.
7. Роль батька і матері у вихованні юнацтва.
8. Особливості спілкування у сучасній сім'ї.
9. Сімейні і особистісні цінності українця.
10. Здоров'я сім - здоров'я держави і нації.
11. Формування правової культури батьків – один з вагомих напрямків взаємодії школи і сім'ї.
12. Формування культури статевих стосунків і сімейних відносин.

13. Роль школи і сім'ї у професійному самовизначенні учня-старшокласника.

14. Девіантна поведінка школяра: причини виникнення, роль у загальному розвитку, діагностування, шляхи подолання.

15. Сексуальне виховання у сучасній сім'ї.

16. Роль батьків у естетичному вихованні юнаків і дівчат.

17. Особливості родинного виховання обдарованих і талановитих старшокласників.

18. Проблеми сучасної української родини.

Для забезпечення взаємодії сім'ї і школи педагог зобов'язаний на належному рівні володіти знаннями психолого-педагогічних основ родинного виховання, методикою організації співпраці сім'ї і школи. Велику увагу необхідно приділити вивченню існуючих проблем родинного виховання та докласти зусиль щодо їх подолання.

Зазначимо, що проблеми спілкування старшокласників з батьками обумовлені протиріччям між прагненням старшокласників до самостійності та бажанням батьків як і раніше бачити в них дітей, залежних від дорослих і слухняних. Це протиріччя ґрунтується на соціальних та психологічних складнощах двох вікових груп.

У сучасній сім'ї відбуваються серйозні зміни: молоді батьки живуть окремо, тому не можуть користуватись досвідом та підтримкою старшого покоління; сучасний побут звільнив чоловіків від звичайних господарських обов'язків; вони, в більшості, перестали відігравати роль єдиного матеріально-фінансового джерела. Авторитет сучасних батьків як такий вимагає доповнення авторитетом особистим, тобто сприйняття дітьми життєвих позицій батьків залежить від того, наскільки діти поважають самих батьків, їх ставлення до своїх дітей, яким є характер стосунків між батьками.

Батьки повинні пам'ятати, що спілкування з дорослими дітьми потребує певних змін (у порівнянні з дітьми інших вікових груп). Вони повинні знати, що старшокласники прагнуть самостійно вирішувати життєві проблеми, але їм необхідна підтримка та допомога дорослих, про яку вони мріють, від якої не відмовляються. На жаль, деякі батьки не розуміють, або не завжди знають, якими повинні бути взаємостосунки між ними та їх дорослими дітьми, як правильно їх будувати, як залишитись справжніми друзями.

Педагогічна освіта батьків – перша цеглина у фундаменті взаємодії сім'ї і школи. Якщо педагогічний колектив належним чином організував роботу по наданню педагогічних знань батькам, школа може сподіватись на реальну співпрацю з батьками учнів, а з тим – на поліпшення умов розвитку, навчання, виховання дітей.

Робота педагога з батьками учнів ґрунтується на атмосфері довіри та взаємоповаги, а діалогічний стиль спілкування передбачає використання різноманітних **форм педагогічної просвіти батьків**.

Серед них популярними є педагогічні лекторії, бесіди та дискусії педагогічної тематики, зустрічі «за круглим столом», конференції з досвіду сімейного виховання, перегляд і обговорення фільмів педагогічної проблематики, Дні відкритих дверей, відкриті уроки для батьків, клуби для батьків «Ми і наші діти», «Психологія спілкування з дітьми», консультаційні пункти «Виникло питання», семінари-практикуми, оформлення тематичних папок з конкретних питань і проблем виховання, телефон довіри, виставки «Світ захоплень сім'ї», «Професії батьків», «Традиції сім'ї», «Моя сім'я» тощо.

Протягом педагогічної практики за допомогою конкретних методик студенти зможуть визначити рівень педагогічної освіти батьків, виявити труднощі, які відчувають батьки в процесі виховання дітей (див. «Анкета для батьків старшокласників» у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 5)). Отримана інформація допоможе обрати традиційні і нестандартні форми співпраці школи і сім'ї, представлені у цьому розділі.

Зазначимо, що не всі старшокласники мають достатній рівень особистої культури й адекватно ставляться до батьків, вміють налагоджувати стосунки з ними. Так, деякі з них сприймають своїх батьків лише як «засіб життєзабезпечення» (одягають, годують...), відмовляють їм у праві на власні думки, не сприймають їхнє особисте життя. Вивчити ставлення однокласників до батьків допоможуть анкети "Сім'я очима дітей", "Ваші ідеали" (див. розділ «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 5)). Отримані результати допоможуть обрати найбільш раціональні форми виховання адекватного ставлення старшокласників до батьків (наприклад диспут «Батьки – також люди», «Батьки: друзі, партнери, контролери»; бесіда «Як правильно любити батьків», «Як спілкуватись з дорослими»).

Статистичні дані свідчать про те, що більше половини сучасних старшокласників відчувають потребу у спілкуванні з дорослими, але довіряють власним батькам лише 12%, 30% учнів старших класів відчувають дефіцит спілкування з батьками. Цікаво, що старшокласники близькі стосунки мають лише з дорослими, яких поважають. До того ж, вони готові одержати пораду від дорослих лише щодо проблем, які є складними й важливими для них (не з точки зору батьків, а з їх власної). Вони помічають і цінують, коли батьки виявляють справжній інтерес до всіх сфер життя своїх дітей, здатні зрозуміти й прийняти їхні особисті прагнення, погляди, думки.

Необхідно, щоб батьки старшокласників були ознайомлені з інформацією, викладеною вище. Тому студенти-практиканти можуть підготувати повідомлення про особливості спілкування батьків із старшокласниками та виступити з цим повідомленням на батьківських зборах.

Підкреслимо, що головною умовою створення близьких стосунків між старшокласниками та їхніми батьками є взаєморозуміння. Воно складається з взаємотерпіння, взаємотерпимості, взаємоповаги, взаємопіклування тощо. Виявити характер взаємостосунків вихованців та батьків допоможуть тест-опитувальник батьківського ставлення до дітей А. Варга та В. Століна, методика «Недописані тези», самодіагностики для батьків та інші методики, представлені у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи студентів-практикантів за обраними напрямами діяльності» (напрям 5). Одержані результати дозволять окреслити тематику подальших форм співпраці з батьками старшокласників, визначити можливість організації спільної діяльності батьків і вихованців даного класу (турнір знавців, спільні свята, КВК тощо).

Отже, від позиції педагогів, їх розуміння важливості педагогічної співпраці не лише з учнями, а й з сім'єю в цілому залежить ефективність виховної роботи школи.

5.2.4. Методичні матеріали для організації науково-дослідної та виховної роботи магістрантів-практикантів за обраними напрямами діяльності

НАПРЯМ І. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПОЗИЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Тест для діагностики громадянської самосвідомості старшокласників

Визначте у кожному питанні оптимальний варіант відповіді.

1. Яке висловлення є найближчим для вашого розуміння:

а) громадянськість-готовність діяти так, як необхідно мешканцю даної країни;

б) громадянськість-здатність діяти як законослухняний громадянин під примусом і страхом покарання;

в) громадянськість-розуміння необхідності здійснення громадянських вчинків?

2. Чи з'являється у вас антипатія до людей, які допускають випади проти Української держави:

а) так;

б) дуже рідко;

в) так, коли ці випади необґрунтовані або дуже різкі й образливі?

3. Як ви сприймаєте іноземних громадян, які критикують свою державу;

а) вважаю їх перекотиполем;

б) ставлюсь, як до нормального явища;

в) схвалюю, якщо ця держава не з авторитетних?

4. Чи вважаєте ви, що для кращої громадянської ідентифікації необхідно:

а) володіти державною (українською) мовою;

б) розуміти і знати державну мову;

в) не звертати увагу на знання державної мови?

5. Як ви вчинили б, якщо під час відпочинку за містом опинилися б біля розгерметизованої цистерни з невідомою рідиною неприємного запаху:

а) пішли б шукати інше місце для відпочинку;

б) вирушили б до найближчого населеного пункту (в разі відмови друзів-одноосібно) з метою повідомлення про те, що бачили;

в) відмовилися б від відпочинку, розпочали дії для подолання негативного явища?

Результати тестування:

Номер питання	Варіанти відповідей, бали		
	А	Б	В
1	3	1	2
2	3	1	2
3	1	2	3
4	3	2	1
5	1	2	3

Громадянський індиферентизм – 5-7 балів.

Громадянська самосвідомість – 8-13 балів.

Громадянський патріотизм – 13-15 балів.

Прогнозування виховної діяльності класного керівника 9-12 класів

Орієнтовні завдання виховної роботи у 9-12 класах

1. Продовження роботи над створенням згуртованого і працездатного колективу.
2. Сприяння тому, щоб зміст і форми колективної творчої діяльності та індивідуального впливу допомагали кожному з учнів знайти себе, самовизначитися.
3. Максимальне використання у роботі з класом досвіду самовиховання, здатності до самоаналізу, самооцінки.
4. Забезпечення виховання в учнів позитивних рис: скромності, доброти, діловитості, гідності, сміливості, правдивості, поваги до старших, бережливості, благородства, організованості, старанності, непримиренності до жорстокості.
5. Виховання в учнів вміння розумно планувати й організовувати свій час, долати штурмівщину у своїй діяльності.
6. Сприяння вихованню демократичної культури, вміння аналізувати об'єктивно діяльність, відстоювати свою точку зору, поважати позицію інших.

7. Стимулювання самостійності учнів у процесі навчання, збудження їх інтересу до науки і техніки.

8. Виховання високої моральності у взаєминах юнаків і дівчат, ознайомлення їх із законодавством України про шлюб і сім'ю.

9. Прищеплення учням високої правової культури, поваги до законів держави.

10. Підготовка учнів до свідомого вибору професії, визначення свого місця у суспільстві.

11. Виховання майбутнього захисника Батьківщини.

12. Прилучення учнів до духовної культури, до скарбів українського народу та кращих зразків світової культури.

13. Сприяння розвитку організаторських умінь і навичок учнів, становлення їх іміджу, залучення їх до виконання громадської роботи.

14. Активізація діяльності органів учнівського самоврядування у зміцненні дисципліни і порядку, безумовному виконанні Статуту школи.

15. Забезпечення злагодженості дій школи і сім'ї у самовизначенні особистості.

Орієнтовні форми виховної роботи для роботи зі старшокласниками

9 клас

1. Класні години:

«Я – громадянин України», «Докори совісті. Що це?», «Що таке спосіб життя?», «Уроки прекрасного», «Роль ідеалу в житті», Утверджуй у собі людину», «Як керувати собою», «Моральні переконання та вчинки у житті нашого колективу».

2. Інші форми роботи:

захист самохарактеристик, твори-роздуми «Мій вчинок – мої моральні переконання», «Ідеал: яким я його бачу», «Ідеал і моя мрія», «Я став дорослим»; лекція-діалог «Що буде, якщо...», круглий стіл «Ідеал сучасної молодої людини», огляди подій «Новини», зустріч поколінь, конкурс плакатів «Бережімо планету», відвертий діалог «Чого мені бракує у житті», зустріч з працівниками правоохоронних органів, дискусія «Різні погляди на один факт», екскурсії, походи, турнір лицарів і прекрасних дам «Сім лицарських доблестей», термінологічний лікбез (нові економічні терміни), трудові десанти, операції «Сміття», «Бур'ян»; зустрічі з місцевими поетами, шкільна спартакіада, естафета «Шукайте закономірності» (причини і наслідки того чи іншого явища), створення літопису «Історія моєї школи».

10-12 класи

1. Класні години: «Духовна краса людини», «Закон і право», «Здорові звички – здоровий спосіб життя», «Про зовнішність, мову і духовну культуру», «Совість, воля, егоцентризм – розберімося у цих поняттях», «Совість і самокритика», «Посієш звичку – пожнеш характер», «Самоорганізація, самодисципліна, відповідальність – як виховати ці якості», «Про дівочу гордість і чоловічу гідність», «Праця – найголовніше у моєму житті», «Художній смак і мода".

Інші форми роботи:

Анкета думок з приводу боротьби з наркоманією, СНІДом; брифінги правово-політичної тематики (слухаються повідомлення і ставляться питання); диспути: «Я серед людей. Це – проблема», «Кохання вмійте цінувати», «Емоції і характер – в чому їх взаємозв'язок?!», «Про мету життя і шляхи її здійснення»; тематичні конференції: «Злочин і покарання», «Свобода і відповідальність»; відверті розмови: «У мене складний характер – як його покращити», «Хотів би я мати такого друга, як я сам», «У житті я частіше ведучий, чи той, кого ведуть?», "Чи можу я стати іншим для себе, для людей?; твори-роздуми: «Чи маю я здатність когось надихати», «Чого я недодаю друзям?»; години спілкування: «Презентую нову книгу, кінофільм, спектакль»; конкурс умільців «Серйозне захоплення»; конкурси: «Моє інтерв'ю». Стаття до газети: «Зустрічі з воїнами різних поколінь»; ділова зустріч з керівниками підприємств, фермерами, бізнесменами; лекції лікарів для хлопчиків, для дівчат; екскурсії цікавими і пам'ятними місцями області; огляди періодичної преси, цікавих телепередач; зустрічі з депутатами місцевих Рад; підготовка і виступи з публічними лекціями на різну тематику; робота в шкільному музеї; багатоденні походи з метою збору матеріалів про маловідомі факти, опрацювання цих матеріалів, анкетування учнів з метою визначення рівня самооцінки; участь у ярмарках солідарності; операції: «Милосердя», «Турбота»; бесіда-роздум «Мій слід у житті школи»; колективні творчі справи: карнавал історичних героїв; день творчості; інтелектуальний аукціон, бал ровесників суверенних держав; акт добровольців; турнір знавців науки, музики, поезії, пісні, професій, природи, спорту; спартакіади народних ігор; огляди дружби; пісенний марафон; «Україні – нашу турботу», «Вічна пам'ять і слава», «Живий портрет», «Прес-конференція», «Конкурс інсценованої української пісня»; операції: «Рідній школі», «Турбота про ліс», «Майстерня», «Акт добровольців», «Розвідка корисних справ, трудовий десант», турнір-вікторина; вечори: «Таємниці навколо нас», «Світ моїх захоплень», конкурс ерудитів; концерг-блискавка; літературно-художні конкурси; вечори поезії, пісні, музики; конкурс плакатів; операції: «Милосердя», «Радість людям»; веселі спартакіади, спартакіади народних ігор; збір «Народження колективу», збір-старт, розвідка справ і друзів, «Анкета бажань», огляд

дружби; конкурс сімейних газет; бал трьох поколінь; операція «Дозвілля», свято знань та інші.

Засідання: «За круглим столом». «Культура міжнаціонального спілкування учнів: проблеми, досвід»; «Час і суспільство», «Держава і ми»; «Співробітництво вчителів та учнів, яким йому бути?»; «Історія української національної символіки»; «Учитель і учень: стиль взаємостосунків»; «Сучасна молодь: проблеми, пошуки, рішення» та інші.

Вечори: «Заспіваємо друзі, а що?», «Затанцюємо друзі, а як?... Агітпоїзд: «Збагачення»; «Про культуру поведінки і потреби молоді»; Світ наших захоплень»; «Поговоримо про нас, які ми?» тощо.

Поетичні вечірки: «Перлини душі народної»; «Душі прекрасні поривання»: «Поезія і романс»; «Україно, зоре моя»; «Літературна світлиця»; «Красо моя, поезія...» тощо.

Українські вечорниці: в програмі: галушки, вареники, пампушки, товченики, із сиром пироги, гуморески та смішинки, українські танці та пісні. Суспільно-політичний ринг: «Молодіжний квартал»; «Молодь і національна політика»; «Молодь і армія», «Молодь і освіта»; «Молодь, віра, мораль»; «Молода сім'я» тощо.

Огляд-перекличка основних подій життя: прес-конференція з ключових питань міжнародних проблем; політичні дебати: «Ходять чутки, що...». перекличка цікавих новинок та інформації з періодичної преси: «Мости спілкування» тощо.

Прес-конференції: «Відносини України з іншими суверенними державами». «Україна – суверенна національна держава»; «Ключові питання національної політики нашої держави»; «За що я люблю Батьківщину»; «Лише в праці зростає людина»; «За волю, щастя народу»; «Художні промисли Сумщини». Конкурси: «Нумо, хлопці», «Нумо, дівчата». Виставки: «Світ сімейних захоплень» тощо.

Учнівські творчі роботи: «Про моїх друзів», «Головна людина в моєму житті», «За що я люблю Батьківщину», історичні розповіді-естафети: «Гірка доля українських святинь»; «Герб і прапор України»; «Козацькі клейноди». Свято: «Одна в нас мова солов'їна» тощо.

Класні години: «Декларація про державний суверенітет України – історичний документ ХХ століття»; «Україна – суверенна незалежна держава»; «Народ України – єдине джерело державної влади»; «Україна – суб’єкт міжнародного права»; «Українська пісня»; «Живий подих історії»; «Земля – наш спільний дім, її доля в твоїх руках»; «Природа і ми»; «Природа рідного краю»; Народні свята кожної пори року»; «Народне мистецтво – найбільш життєствердне осердя духовних цінностей»; «Товариськості тверді закони»; «Настрій і його влада над людиною»; «Талант і праця»; «Людина і її манери»; «Що ти скажеш про мене?»; «Для чого людині мистецтво?»; «Якій бути людині?» та інші.

Бесіди: «Я, хвилинка, знання»; «45 хвилин: багато це чи мало?»; «Ввічлива людини», «Виявлення дружніх стосунків у школярів»,

«Здоров'я і шкідливі звички», «Моральний ідеал та його місце у житті людини», «Кодекс честі учні: його права та обов'язки», «Посієш звичку – пожнеш характер», Твоя програма самовиховання» тощо.

Дискусії, диспути: «Що означає бути патріотом Батьківщини?»; «Що означає жити красиво?»; «Кого ви вважаєте яскравою, цікавою людиною»: «Що означає економічна самостійність держави?»; «У чому суть національного і культурного відродження України?»; «Будувати життя чи пристосовуватися до нього?»; «Бути сучасним, що це означає?», «Що таке здоровий спосіб життя?», «Що таке життєвий досвід людини?», «Що означає відповідальність?», «Конфліктна ситуація. Пошук істини, а не загострення стосунків.» та інші.

Тематичний перелік орієнтовних форм виховної роботи для старшокласників

Формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держаки, готовності її захищати.

Вечори: «Україно, мій духмяний дивосвіт, через терни йшла до волі стільки літ», «Без верби та калини нема України», «Україно! Ти моя молитва», «Легендарна поетеса Маруся Чурай», «Наша дума, наша пісня, не вмре, не загине...», «Народні співаки України», «Право і мораль», «Наш закон», «Я – громадянин України» тощо.

Вечір-єдності матері і дитини «Сива ластівко, ясне сонечко...» Вечір-рєквієм «Вечірній стогін над могилами, яких так багато на нашій і на чужій землі» тощо.

Вечір, присвячений солдатським вдовам, «П'є журавка воду», «Вогник і рушник вишиваний на щастя, на долю дала...», «Батько і мати – два серця гарячих, що нам дають надію й тепло», «Калина з маминої пісні», «Стара кав'ярня» тощо.

Конференції: «Історія українського козацтва», «Український патріотизм як стан душі українця» (за творами М. В. Гоголя «Тарас Бульба», П. Куліша «Чорна рада»), «Видатні українські вчені», виставка-експозиція «Козацька символіка» та інші.

Музичні вітальні «Таємниця козацького танцю «Гопак»», «Історія козаччини в музичних творах», «Українські народні музичні інструменти», «Відомі українські музики, кобзарі, бандуристи», вікторина на тему козацтва, КВК «Любимо ми Україну, знаємо пісню її солов'їну». Класні години: «Вони були українцями – Маруся Богуславка, Настя Лісовські»; «На щастя, на долю, на чорнії брови. Мово, колиско моя»; «Композитори нашого краю»; театралізовано-музичні вистави: «Український вертеп», «Українські заручини», «Українське весілля», свято Івана Купала. «Чарзілля»; літературно-музичні композиції «Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема»; години духовності «Людина і Всесвіт», «Про що розповідають календарі», «Антична міфологія та

українська культура», «Слов'янська і християнська міфологія»; бесіда «Дисципліна – свобода та необхідність», «Дисципліна і самодисципліна», «Походження держави і права», «Держава та особа», «Громадянином бути зобов'язаний», «Чи все в житті стосується тебе?».

Утвердження принципів загальнолюдської моралі

Походи, експедиції, виставки, реферати, твори: «Духовні скарби народу», «Найстрашніші втрати – духовні», «І чужого навчайтесь, і свого не цурайтесь», «Мистецтво жити гідно. В чому воно полягає?». Конференції, лекції «Етика – наука про мораль», «Моральні якості, особливості їх вияву у різних сферах діяльності людини», «Моральна мотивація», «Про віру, культуру, освіту», «Культура інтимних стосунків», «Венеричні захворювання»; прес-конференції «Гілки мого родоводу», «Духовні зв'язки поколінь», «Традиції моєї сім'ї», «Проблеми взаєморозуміння в сім'ї»; диспути, бесіди, дискусії «Моральний ідеал і його місце в житті людини», «Думка колективу чи думка особистості», «Закон товариства», «Я і клас», «Ти і ми», «Обов'язок. Відповідальність. Совість», «Паління і пияцтво – лише особиста справа?», «Пиття не доводить до пуття», «Мій обов'язок – навчання», «Якби я був директором», «Захист моделі сучасної школи», «Школа – наш дім, ми в ньому господарі», «Ким бути і яким бути», «Моральні основи взаємин юнаків і дівчат», «Товаришування, дружба, кохання», «Культура поведінки закоханих», «Еволюція сімейних відносин», «Моральні основи сім'ї»; «Готовність до шлюбу», «Дівчинка. Дівчина. Жінка», «Хлопчик. Юнак. Чоловік», «Профілактика вагітності»; змагання промовців, рольові ігри, обмін думками на теми «Багатство нашої душі» (культура спілкування, ввічливість, уважність), «Конфліктна ситуація: нагородження істини, а не загострення стосунків», «Естетика поведінки та етикет», «Інтелігентна людина. Яка вона?», «У чому краса людини?», «Взаєморозуміння. На чому воно ґрунтується?»; практичні заняття: «Ви сказали: «Добрий день!», «До вас прийшли гості», «День народження», «Про смак і моду», «Час, смак, стиль», «Косметика: ворог чи друг?», «Модель сучасної шкільної форми», «По одягу зустрічають...», «Культура особистості, її здатність до самовдосконалення»; Сюжетно-рольові ігри «Соціограма», «Презентація світу», мелодрама, «Сім'я» (тема внутрішньо сімейного спілкування), Свято «Руки матінки моєї», «І на тім рушникові...»; круглий стіл «Взаємовідносини з батьками», «До нас прийшов лікар», «Зустріч з юристом», «Відповідальність і вік» та інші.

Забезпечення високої художньо-естетичної культури особистості

Твори «Без верби і калини нема України», «Хата моя, біла хата», «Квіти у віночку України», музичні вечори «Духовні твори Леонтовича», «Творчість В. Івасюка», «Творчість О. Білаша», вечори класичної музики,

літературні вечори «Не погасне зоря» (пам'яті В. Симоненка), «Народе мій, до тебе я ще вернусь...» (Василь Стус), «Осінні мелодії» (В. Сосюра), «Безсмертним духом скрипаля» (Ліна Костенко); лекції «Сучасна зарубіжна музика, література, поезія»; диспути: «Музика сучасна і класична», «Чи розуміємо ми оперу?», «Театр у моєму житті», «Чи потрібні нам музеї і виставки»; обрядові свята, народні ігри «Купальські вогні», «Купальські ігри», «Зелені свята», «За різдвяним столом», «Колядки і щедрівки»; театралізовані вистави: «Українське весілля», «Весільне кільце», «На рушничок стали»; знайомство з українським фольклором «Поставлю хату», «Моя світлиця», «Вечорниці», «На вулиці скрипка грає», «Ой, вийду я на вулицю»; фольклорні експедиції «Кобзарська дума», «Взяв би я бандуру»; свята народного танцю, українські пісні, вишиванки; участь в охороні і відродженні пам'ятників, музейних заповідників, парків та інші.

Формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою

Екологічні КВК, прес-конференції, наукові та читацькі конференції; рольові ігри – «Місто майстрів», «Що? Де? Коли?», «Екологічний ринг»; вечори «Дзвони Чорнобиля», «Зелений дивосвіт», «Екологічні проблеми України»; екологічні агітбригади, рейди перевірки; фотовиставки на екологічну тему; зустрічі з ученими, письменниками, поетами, художниками, майстрами декоративно-прикладного мистецтва.

Виховання свідомого ставлення до навчання, розвиток пізнавальної активності та культури розумової праці

Диспути «Навчання – то лише твоя особиста справа?», «Знання і мораль», «Освіта і твоя майбутня професія»; «Що? Де? Коли?»; розв'язування проблемних ситуацій; предметні вікторини, багатоступеневі конкурси; спостереження і дослідження наукових проблем; виступи на конференціях; участь у роботі МАНу; випуск саморобних журналів та газет; пошукова робота, археологічні розкопки; дописи в місцеву та республіканську пресу; вечори, профконсультації, профвідбори – зустрічі з представниками потрібних і поширених у даному районі професій

Забезпечення повноцінного фізичного розвитку старшокласників охорони та зміцнення їх здоров'я

Театралізоване свято козацької слави «А ми тую славу збережемо»; вечір козацьких традицій «Людина з легенди» (Байда Вишневський), «Український патріотизм як стан душі українця», «Слава навіки буде з тобою»; читацька конференція за книгою О. Антоновича «Розповідь про запорозьких козаків»; зустрічі з відомими спортсменами, тренерами,

медичними працівниками й працівниками фізичної культури та спорту; перегляд та обговорення кінофільмів на спортивні теми; шкільні спартакіади й естафети; районні, міські, обласні олімпіади; збори козацтва «І докажемо, що ми, браття, козацького роду», «А нумо, козаки», «Козацькі забави»; заняття гімнастикою, легкою атлетикою, лижною підготовкою, спортивними іграми «Згори у ворота», «Біатлон», «Гірськолижна естафета», «Естафета з елементами баскетболу», «Перетягування канату»; краєзнавча та пошукова робота за завданнями туристичних гуртків і шкільних музеїв; гуртки і секції військової справи; робота інструкторів з оборонних видів спорту з молодшими школярами та підлітками; спортивні спартакіади; туристичні змагання; збори громадської думки та бесіди «Про порушення спортивного режиму та етики», «Про випадки невиконання правил гігієни», «Паління та вживання спиртних напоїв – їх шкода здоров'ю», «Зневажливе ставлення до спортивного інвентарю» та інші.

Види і форми роботи з обдарованими учнями

Рукописні журнали; ігри «Математичний КВК», «Математичний ринг», «Знаверінт» (знавці, ерудити, інтелектуали), «Ерудит», «Колесо фортуни», «Перший мільйон», «Щасливий випадок», «О, щасливчик», «Зоряний час», математичне – «Поле чудес», «100 професій ЕОМ», «Морський бій», «Піфагорові онуки».; математичні реферати, повідомлення, газети, бюлетені; конструкторські бюро, науково-технічні товариства – «Товариства працьовитих і допитливих», «Любителі космонавтики»; науково-технічні олімпіади, турніри, вечори науки і техніки; виставки робіт старшокласників; літературний вечір, літературний диспут; вечори обговорення книг, ліричного вірша, байки, української народної казки; читацькі конференції; літературні екскурсії; гурток початківців поетів чи прозаїків; вечори з виступами із своїми творами; зустрічі з місцевими акторами, співробітниками газет тощо.

НАПРЯМ ІІ. РОЗВИТОК САМОУСВІДОМЛЕННЯ

Тест «Паспорт темпераменту»

Інструкція. *Оцініть знаком «+» ті якості, які притаманні Вам, і знаком «-» – не притаманні.*

Ви холерик, якщо:

1) непосидючі, метушливі; 2) нестримані; 3) запальні; 4) нетерплячі; 5) різкі і прямолінійні з людьми; 6) вперті; 7) кмітливі в суперечці; 8) працюєте ривками; 9) схильні до ризику; 10) незлопам'ятні і не вмієте довго ображатися; 11) характеризуєтеся швидкою, насиченою, з мінливими інтонаціями мовою; 12) неврівноважені і схильні до гарячковості; 13) агресивний забіяка; 14) нетерплячі до наслідків; 15) маєте виразну міміку; 16) здатні швидко діяти і

вирішувати; 17) невтомно прагнете змін; 18) володієте різкими рухами; 19) наполегливі у досягненні поставленої мети; 20) здатні до різкої зміни настрою.

Ви сангвінік, якщо:

1) веселі і життєрадісні; 2) енергійні і ділові; 3) часто не доводите розпочату справу до кінця; 4) схильні переоцінити себе; 5) здатні швидко сприйняти нове4 6) непостійні в інтересах і здібностях; 7) легко переживаєте невдачі та неприємності; 8) легко пристосовуєтеся до різних обставин; 9) з захопленням беретесь за нову справу; 10) швидко втрачаєте інтерес до справи, яка перестає Вас цікавити; 11) швидко включаєтеся в нову справу і швидко можете переключитися з одного виду діяльності на інший; 12) Вас дратує одноманітна, буденна, клопітка робота; 13) любите спілкуватися і не почуваєте скутості з незнайомими для Вас людьми; 14) вимогливі і працездатні; 15) маєте гучну, швидку, чітку мову, яка супроводжується живими жестами і виразною мімікою; 16) вмієте тримати себе в руках в несподіваній, складній ситуації; 17) завжди з піднесеним настроєм; 18) швидко засинаєте і прокидаєтеся; 19) проявляєте поспішність у рішеннях; 20) схильні «покрасуватися».

Ви флегматик, якщо:

1) спокійні і холоднокровні; 2) послідовні і детальні в справах; 3) обережні і розсудливі; 4) вмієте чекати; 5) мовчазні і не любите пускати слова на вітер; 6) маєте спокійну, рівномірну мову з паузами, без різких виразних емоцій, жестикуляції, міміки; 7) стримані і терплячі; 8) доводите справу до кінця; 9) не втрачаєте дарма сил; 10) суворо дотримуєтеся заведеного розпорядку в житті і системи в роботі; 11) легко стримуєте пориви; 12) не реагуєте на похвалу чи осудження; 13) не озлоблені і проявляєте поблажливе відношення до шпильок в свою адресу; 14) постійні в своїх стосунках і інтересах; 15) повільно включаєтеся в роботу; 16) інертні і малорухомі; 17) підтримуєте однакові стосунки з усіма; 18) любите акуратність і порядок у всьому; 19) важко пристосовуєтеся до нової обстановки; 20) маєте витримку.

Ви меланхолік, якщо:

1) сором'язливі; 2) губитеся у новій обстановці; 3) Вам важко встановити контакти з незнайомими людьми; 4) не вірите в свої сили; 5) легко переносите самотність; 6) відчуваєте пригніченість і розгубленість при невдачах; 7) схильні заглиблюватися в себе; 8) швидко втомлюєтеся; 9) маєте слабку, тиху мову, яка іноді понижується до шепоту; 10) мимоволі пристосовуєтеся до характеру співрозмовника; 11) в розмові здатні розчулитися до сліз; 12) надзвичайно чутливі до схвалень і зауважень; 13) ставите високі вимоги до себе та оточуючих; 14) схильні до підозрілості; 15) надто чутливі і ранимі; 16) образливі; 17) замкнуті, некомпанійські, не

ділитеся ні з ким своїми думками; 18) малоактивні і несміливі; 19) покірні; 20) прагнете викликати співчуття і допомогу оточуючих.

Обробка результатів

Якщо кількість позитивних відповідей в «паспорті темпераменту» того чи іншого типу становить 16 – 20, це свідчить про те, що у Вас в повній мірі виражені риси даного типу темпераменту. Якщо ж позитивних відповідей нараховується 11 – 15 – якості даного темпераменту притаманні Вам в значній мірі. Якщо позитивних відповідей 5 – 10 – якостей даного типу темпераменту у Вас дуже мало.

Не забувайте, що це Ваша власна, а значить суб'єктивна оцінка самого себе. А тепер визначте формулу темпераменту:

$$Ф(х) = \frac{A(х)}{A} \cdot 100; \qquad Ф(с) = \frac{A(с)}{A} \cdot 100; \qquad Ф(ф) = \frac{A(ф)}{A} \cdot 100;$$

$Ф(м) = \frac{A(м)}{A} \cdot 100$, де $Ф(і)$ – форма темпераменту; $і$ – «холерик», «сангвінік», «флегматик» або «меланхолік»; A – загальне число плюсів по всіх типах; $A(і)$ – число плюсів в паспорті холерика, сангвініка, флегматика, меланхоліка, відповідно.

У кінцевому плані формула може мати такий вигляд:

Фт = 22%(х) + 29%(с) + 35%(ф) + 12%(м).

Не існує ні хороших, ні поганих темпераментів. Усе дуже просто. Потрібно вибирати ту професійну діяльність, в якій Ваш тип темпераменту проявить себе найбільш адекватно і Ви будете задоволені своєю працею.

Тематика занять зі старшокласниками щодо вироблення умінь самоаналізу та саморегуляції

1. Моє «Я» у психічних процесах: відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення, характер, зоровий образ світу, слуховий образ світу, ілюзорний образ світу, настрій, хвилювання тощо.

2. «Я» і моя свобода: бажання і вміння, навички і свобода, інтелект і вибір, воля і свобода мого «Я» тощо.

3. «Я» і мої здібності: загальні і спеціальні здібності, способи розвитку здібностей, діяльність і здібності, вияв здібностей і зміну руху життя, талант і здібності, праця і здібності тощо.

Цільова програма «Пізнай себе»

Хто я?

1**. Програмні тези.** Діалог про людину. Я і світ. Сила особистості. Джерела сили. Життєві стратегії особистості. Життєве орієнтування особистості. Світ моїх захоплень. Моє місце у цьому світі. Я серед людей. Світ у мені.

2. **Діяльність у первинних колективах**. Уроки етики: «Пізнай себе», «Створи себе сам». Твори-роздуми: «Я в колі сім'ї», «Я в колі друзів», «Я серед людей». Захист проекту «Моя вершина».

Я і моя тінь

1.**Програмні тези.** Людина в людині. Життєві суперечності. Як захиститися від образ? Самоосвіта. Самовиховання. Культура життєвого самовизначення. Ми відповідальні за себе у нашому житті. Баланс моїх успіхів. Особистий негативний баланс. Організуй себе сам.

2.**Діяльність у первинних колективах**. Дискусійний клуб «Людина в людині». Твір-роздум «Я і моя тінь». Філософські діалоги. Рольові ігри. Ділові ігри. Уроки самовиховання. Експрес-газета «Роздуми над моїм "Я"».

Тематичний перелік проблем для обговорення зі старшокласниками

- Цінність людини.
- Сенс і мета життя.
- Прояви людської краси.
- Що може людина?
- Погляд в майбутнє. Що на мене чекає.
- Мої життєві цінності.
- Я і моє здоров'я.
- Я і мої потреби
- Мої можливості і здібності.
- Мій характер.
- Моя самооцінка.
- Мої негативні риси і недоліки.
- Самовиховання і самореалізація особистості.

НАПРЯМ ІІІ. ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Методика «Вивчення професійних намірів старшокласників»

Методика дозволяє визначити наявність готовності до вибору професії, яка характеризує внутрішню усвідомленість самого факту вибору і визначеність професійних інтересів, що учень знає про свою професію і як може оцінити свої здібності, знання про фізичні і психологічні вимоги обраної професії.

Інструкція. Дайте відповіді на запитання (потрібне підкреслити).

1. Чим Ви думаєте займатися після закінчення школи:

а) продовжити навчання у закладі вищої освіти (якому?);

б) поступити в ПТУ, технікум, спеціальний навчальний заклад;

в) піти працювати на виробництво (яке?);

г) поєднувати роботу (яку?) з навчанням (яким?);

д) не знаю, чим буду займатися?

2. Якій професії, спеціальності хотіли б Ви себе присвятити?

3. Які вимоги, на Вашу думку, ця професія висуває до людини:

а) необхідні знання, вміння, навички;

б) необхідні загальні якості особистості;

в)необхідні спеціальні якості особистості?

4. Які вимоги висуває вибрана Вами професія до здоров'я людини?

Як Ви оцінюєте вашу професійну придатність за станом здоров'я?

5. Як Ви уявляєте собі умови праці вибраної вами професії?

6. Як Ви готуєте себе до вибраної професії:

а) працюєте над розвитком системи знань, вмінь та навичок, необхідних для цієї професії;

б) виховуєте в собі загальні позитивні якості (працелюбність, самостійність в праці, наполегливість і т. д.);

в) розвиваєте спеціальні якості, необхідні для вибраної професії?

7. Де проявляються Ваші позитивні якості:

а) у школі на уроках; б) у гуртках;

в) у позашкільних закладах; г) самостійно дома;

д) не знаю?

8. Чи знаєте Ви, де можна отримати підготовку до вибраної професії?

9.Де Ви читали про вибрану професію:

а) у художній літературі;

б) у науково-популярній;

в) у спеціальній?

10. З ким Ви мали бесіду про вибрану вами професію:

а) із вчителем; б) з батьками;

в) з товаришами-ровесниками;

г) із старшими товаришами, які знають цю професію;

д) ні з ким не мав бесіди?

11. Чи знаєте Ви, що до вибраної вами професії є близькі, споріднені з нею, якими Ви б могли оволодіти? Якщо знаєте, назвіть їх.

12. Коли Ви вибрали професію? Чи були зміни у вашому виборі? З яких причин Ви змінили свій вибір?

13. Якщо Ви до цих пір не вибрали професію, то з яких причин?

14. Ваше рішення про вибір даної професії остаточне чи Ви можете передумати?

15. Хто на Вас здійснив найбільший вплив при виборі професії:

а) батьки;

б) вчителі;

в) працівники виробництва;

г) товариші;

д) хтось інший?

16. На що Ви орієнтувались, вибираючи професію:

а) принести користь суспільству;

б) ця професія престижна;

в) хороша зарплата;

г) цікава та змістовна робота;

д) робота відповідає моїм можливостям?

17. Що, на Вашу думку, необхідно, щоб бути хорошим спеціалістом:

а) попрацювати на виробництві;

б) закінчити ПТУ;

в) закінчити технікум або коледж;

г) закінчити університет;

д) випробувати себе у вибраній професії?

18. Які матеріали і про яку професію Ви хотіли б мати у своїй школі (бібліотеці)?

19. На яких уроках учителі розповідають про професії і як часто?

20. Які екскурсії на виробництво Вам найбільше сподобалися?

21. Які зауваження виникли у Вас після екскурсії:

а) по організації праці;

б) по бесіді про професію;

в) по умовах виробництва;

г) по показу технічного процесу;

д) інші зауваження?

22. Скільки за останній рік було зустрічей з представниками різних професій і які з них викликали у Вас найбільший інтерес?

23. Як Вам краще працювати:

а) індивідуально;

б) з товаришами;

в) у групі?

24. Ким Ви б хотіли бути в професійній групі:

а) виконавцем;

б) організатором?

25. В яких предметних гуртках Ви берете участь? В яких ще б хотіли займатися в школі та поза школою?

26. В яких факультативних заняттях Ви берете участь або хотіли б брати участь?

27. Якою областю знань та умінь Ви захоплюєтеся:

а) про природу;

б) про науку;

в) про мистецтво;

г) про техніку;

д) про людину?

Обробка отриманих даних

Якісний аналіз відповідей дасть старшокласнику відомості про загальні життєві плани, (1, 16, 17, 27), захоплення та професійні наміри (2, 11, 12, 13, 20, 23, 24, 25, 26), знання про вибрану професію (питання 3, 4, 5, 11) та оцінку школярем своєї придатності до неї (питання 7, 14), про оцінку роботи педагогів та старшокласників із професійного самовизначення (питання 6, 8, 9, 10, 15, 18, 19, 21, 22).

Методика «Анкета інтересів»

Ця анкета дозволяє вивчити переважаючі інтереси як прояви спрямованості особистості.

Чи подобається вам:

1. На уроках математики?
2. Гра «Щасливий випадок»?
3. Читати художні твори?
4. Збирати гриби, ягоди?
5. Слухати гру на музичних інструментах, спів?
6. Відвідувати виставки і художні галереї?
7. Читати книги, журнали про подорожі?
8. Спостерігати, як будують будинок, прокладають дорогу, ремонтують водопровід?
9. Відвідувати спортивні змагання?
10. Після уроків зустрічатися з товаришами, грати в різні ігри?
11. Брати участь у шкільних олімпіадах з математики?
12. Займатися історією на уроках в школі?
13. Складати вірші?
14. Спостерігати за життям птахів, комах?
15. Учитися співати та грати на музичних інструментах?
16. Малювати олівцями, фарбами?
17. Дивитися телевізійні передачі про подорожі?
18. Розглядати моделі планерів, кораблів, іграшки?
19. Дивитися по телевізору спортивні передачі?
20. Організовувати у школі цікаві справи?
21. Читати книги про видатних математиків?
22. Відвідувати виставки, які розповідають про історію?
23. Розповідати про різні випадки, які сталися з тобою чи іншими людьми?
24. Садити кущі та дерева та доглядати за ними?
25. Вивчати ноти?
26. Збирати квіти і компонувати букети та композиції з квітів?
27. Ходити в турпоходи з метою вивчення рідного краю?
28. Займатися у школі на уроках праці?
29. Читати книги та статті спортивного змісту?
30. Проводити шкільні перерви у спілкуванні з товаришами?

31. Відвідувати виставки комп'ютерної техніки?
32. Читати книги історичної тематики?
33. Розгадувати літературні кросворди?
34. Займатися розведенням акваріумних рибок?
35. Танцювати під музику?
36. Дивитися передачі про картини художників?
37. Слухати розповіді про подорожі?
38. Ходити на виставки дитячої творчості?
39. Займатися у спортивній секції?
40. Проводити канікули в таборі відпочинку?
41. Змагатися з товаришами, хто перший розв'яже задачу чи приклад?
42. Дивитися фільми і телепередачі про далеке минуле?
43. Займатися на уроках мови та літератури?
44. Утримувати вдома тварин і піклуватися про них?
45. Дивитися телевізійні музичні передачі?
46. Читати про життя і творчість художників?
47. Займатися в школі на уроках географії?
48. Проводити вдома дрібний ремонт меблів, посуди, господарських речей?
49. Займатися на уроках фізкультури?
50. Дивитися телевізійні передачі про спілкування і стиль життя?
51. Розв'язувати складні задачі з математики?
52. Колекціонувати старовинні речі?
53. Писати замітки в газету?
54. Вирощувати рослини на городі?
55. Колекціонувати фотографії композиторів, співаків, музикантів?
56. Милуватися красивими пейзажами?
57. Колекціонувати фотографії та листівки про природу, людей, міста?
58. Знаходити дерев'яні, металічні відрізки, дротини, і зберігати їх про всяк випадок?
59. Збирати фотографії відомих спортсменів?
60. Допомагати товаришам у виконанні домашнього завдання?
61. Допомагати товаришам з математики?
62. Вивчати історію своєї сім'ї та родини?
63. Писати листи знайомим та друзям?
64. Бути у складі товариства охорони природи?
65. Слухати спів птахів?
66. Піклуватися про те, щоб було красиво у квартирі?
67. Їздити з батьками в інші міста?
68. Читати в газетах і журналах розділи «Умілі руки»?
69. Робити фіззарядку?
70. Ходити в гості до товаришів і запрошувати їх до себе?

Листок відповідей.

Прізвище, ім'я, по батькові. Клас. Дата.

Прочитавши уважно кожне запитання, поставте в клітинці з тим же номером відповідь: «++» – дуже подобається, «+» – подобається, «-» – не подобається.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30

Підрахуйте бали. За кожний «+» – 5 балів, якщо в клітинці «++» – 10 балів. Кількість балів підраховується по кожній колонці.

Стовпчики, які відповідають інтересам: 1 – математиці, 2 – історії, 3- лінгвістиці та літературі, 4 – природі, 5 – музиці, 6 – образотворчому мистецтву, 7 – подорожам, 8 – майструванню, 9 – спорту, 10 – спілкуванню.

Методика «Карта інтересів»

Для проведення дослідження потрібна карта інтересів – питальник із 174 питань, що відбивають спрямованість інтересів у 29 сферах діяльності і лист відповідей – матриця із шести рядків і двадцяти дев'яти колонок. Кожна колонка відповідає одній із сфер інтересів:

1. Біологія. 2. Географія.3. Геологія. 4. Медицина. 5. Легка і харчова промисловість. 6. Фізика. 7. Хімія. 8. Техніка. 9. Електро- і радіотехніка. 10. Металообробка. 11. Деревообробка. 12. Будівництво. 13. Транспорт.14. Авіація, морська справа. 15. Військові фахи. 16. Історія. 17. Література. 18. Журналістика. 19. Суспільна діяльність. 20. Педагогіка. 21. Право, юриспруденція. 22. Сфера обслуговування. 23. Математика. 24. Економіка. 25. Іноземні мови. 26. Образотворче мистецтво. 27. Сценічне мистецтво. 28. Музика. 29. Фізкультура і спорт.

***Інструкція*.** Для визначення Ваших провідних інтересів пропонуємо перелік питань. Поміркуйте перед відповіддю на кожне питання і дайти якомога точнішу відповідь. Якщо Ви переконалися неодноразово, що Вам дуже подобається те, про що запитується, то в листі відповідей у клітині під тим же номером поставте два плюси, якщо просто подобається – один плюс, якщо не знаєте, вагаєтеся – нуль, якщо не подобається – один мінус, а якщо дуже не подобається – два мінуси. Відповідайте на питання, не пропускаючи жодного з них. Час заповнення листа не обмежується.

Питальник

1. Знайомитися з життям рослин і тварин.

2. Уроки з географії, читання підручника географії.

3. Читати художню або науково-популярну літературу про геологічні експедиції.

4. Уроки і підручник анатомії та фізіології людини.

5. Уроки домоведення або домашні завдання з домоведення.

6. Читати науково-популярну літературу про фізичні відкриття, про життя і діяльність видатних фізиків.

7. Читати про відкриття в хімії або про життя і діяльність видатних хіміків.

8. Читати науково-популярні журнали про розвиток техніки.

9. Читати статті в науково-популярних часописах про досягнення в галузі електроніки і радіотехніки.

10. Знайомитися з різними металами і їхніми властивостями.

11. Довідуватися про різні породи дерев і про їхнє практичне застосування.

12. Довідуватися про досягнення в області будівництва.

13. Читати книги, дивитися фільми про водіїв різноманітних видів транспорту (автомобільного, залізничного і т. д.).

14. Читати книги, дивитися фільми про льотчиків і космонавтів.

15. Знайомитися з військовою технікою.

16. Читати книги про історичні події та історичних діячів.

17. Читати класиків української та зарубіжної літератури.

18. Читати й обговорювати газетні чи журнальні статті і нариси.

19. Обговорювати поточні справи і події в класі і школі.

20. Читати книги про життя школи (про роботу вихователя, учителя).

21. Читати книги, дивитися фільми про роботу міліції.

22. Піклуватися про порядок, гарний вигляд приміщень, в яких навчаєтеся, живете, працюєте.

23. Читати книги типу «Цікава математика», «Математика дозвілля».

24. Вивчати економічну географію.

25. Заняття іноземною мовою.

26. Знайомитися з життям видатних художників, з історією розвитку образотворчого мистецтва.

27. Знайомитися з життям видатних майстрів сцени і кіно, зустрічатися з артистами, колекціонувати їхні фотографії.

28. Знайомитися з життям і творчістю видатних музикантів, із питаннями теорії музичного мистецтва.

29. Читати спортивні часописи, газети, книги про спорт, про видатних спортсменів.

30. Вивчати біологію, ботаніку, зоологію.

31. Знайомитися з різноманітними країнами за описами.

32. Читати про життя і діяльність знаменитих геологів.

33. Читати про те, як люди навчилися боротися з хворобами, про лікарів і досягнення в області медицини.

34. Відвідувати з пізнавальною метою підприємства легкої промисловості.
35. Читати книги типу «Цікава фізика», «Фізики жартують».
36. Проводити хімічні досліди, стежити за ходом хімічних реакцій.
37. Знайомитися з новітніми досягненнями сучасної техніки (слухати і дивитися радіо- і телепередачі, читати статті в газетах).
38. Відвідувати радіотехнічні гуртки або знайомитися з роботою електрика.
39. Знайомитися з різноманітними вимірювальними інструментами для металообробки і працювати з ними.
40. Спостерігати за виготовленням виробів із дерева, роздивлятися нові зразки меблів.
41. Зустрічатися з будівельниками, спостерігати за їхньою роботою.
42. Читати популярну літературу про засоби пересування.
43. Читати книги, дивитися фільми про річковиків, моряків.
44. Читати книги, дивитися фільми на військові теми, знайомитися з історією війн.
45. Обговорювати минулі та сучасні політичні події.
46. Читати літературно-критичні статті.
47. Слухати радіо і дивитися телевізійні новини і тематичні телепередачі.
48. Довідуватися про події, що відбуваються в місті, країні.
49. Давати пояснення товаришам, як виконати навчальне завдання, якщо вони не можуть зробити його самі.
50. Дати справедливу оцінку вчинку друга, знайомого або літературного героя.
51. Організовувати харчування під час походу.
52. Читати науково-популярну літературу про відкриття в математиці, про життя і діяльність видатних математиків.
53. Цікавитися станом економічних перетворень.
54. Читати художню літературу іноземною мовою.
55. Займатися художнім оформленням стендів і газет.
56. Відвідувати театри, філармонії, концерти.
57. Слухати оперну або симфонічну музику.
58. Відвідувати спортивні змагання, слухати і дивитися спортивні радіо- і телепередачі.
59. Відвідувати біологічний гурток.
60. Займатися в географічному гуртку.
61. Складати і збирати описи і зображення геологічних об’єктів землі, мінералів.
62. Вивчати функції організму людини, причини виникнення хвороб і шляхи їх ліквідування.
63. Відвідувати гурток кулінарів, готувати вдома обід.

64. Проводити фізичні досліди.

65. Готувати розчини, зважувати реактиви.

66. Розбирати і ремонтувати різноманітні механізми (наприклад, годинники, праски).

67. Користуватися точними вимірювальними приладами (осцилографом, вольтметром, амперметром); здійснювати різноманітні розрахунки.

68. Майструвати різноманітні предмети і деталі з металу.

69. Майструвати різноманітні предмети і деталі з дерева або художньо обробляти дерево (випилювати, випалювати, вирізувати).

70. Робити будівельні ескізи або виконувати креслення різноманітних будівництв.

71. Відвідувати гурток юних автолюбителів.

72. Брати участь у секції парашутистів і в гуртку авіамоделістів або в роботі авіаційних клубів.

73. Займатися в стрілецькій секції.

74. Вивчати історію виникнення різноманітних народів і держав.

75. Писати класні і домашні твори з літератури.

76. Спостерігати за вчинками і поведінкою людей.

77. Виконувати суспільну роботу, організовувати та згуртовувати друзів на різні справи.

78. Проводити час із маленькими дітьми, читати їм книги, що-небудь їм розповідати, допомагати в будь-чому.

79. Верховодити серед ровесників і молодших.

80. Спостерігати за роботою продавця, кухаря, офіціанта.

81. Займатися в математичному гуртку.

82. Цікавитися питаннями розвитку промисловості, довідуватися про нові досягнення в області планування й обліку на підприємствах.

83. Працювати з іноземними словниками, розбиратися в мовних зворотах малознайомої мови.

84. Відвідувати музеї мистецтва, художні виставки.

85. Виступати на сцені перед глядачами.

86. Грати на музичному інструменті.

87. Грати в спортивні ігри.

88. Спостерігати за ростом і розвитком тварин, рослин, вести записи спостережень.

89. Самостійно складати географічні карти, збирати різноманітні географічні матеріали.

90. Збирати колекції мінералів, експонати для геологічного музею.

91. Знайомитися з роботою лікаря, медсестри, фармацевта.

92. Відвідувати гурток з крою та шиття, шити собі і членам родини.

93. Займатися у фізичному гуртку або відвідувати факультативні заняття з фізики.

94. Займатися в хімічному гуртку або відвідувати факультативні заняття з хімії.

95. Займатися в одному із технічних гуртків (моделювати літаки, кораблі і т. д.).

96. Знайомитися з будовою електроприладів, електричних машин; збирати, контролювати радіоприлади, приймачі, програвачі й ін.

97. Займатися на уроках праці в шкільних майстернях.

98. Брати участь у столярному гуртку.

99. Будувати на будівництві, спостерігати за ходом будівництва, за оздоблювальними роботами.

100. Цікавитися правилами дорожнього руху.

101. Брати участь у секції веслярів, яхтсменів, аквалангістів, у бригаді врятування на водах.

102. Брати участь у воєнізованих іграх.

103. Відвідувати історичні музеї, знайомитися з пам'ятниками культури.

104. Займатися в літературному гуртку, відвідувати факультативні заняття з літератури.

105. Вести особистий щоденник.

106. Виступати в класі з повідомленнями про міжнародне становище.

107. Бути вихователем.

108. З'ясовувати причини поведінки і вчинків людей, які вони хочуть приховати.

109. Допомагати покупцеві вибрати в магазині потрібну йому покупку.

110. Розв'язувати складні математичні задачі.

111. Облікувати свої грошові витрати і прибутки.

112. Займатися в гуртку іноземної мови або відвідувати факультативні заняття.

113. Займатися в художньому гуртку.

114. Брати участь в огляді художньої самодіяльності.

115. Співати в хорі або відвідувати музичний гурток.

116. Займатися в спортивній секції.

117. Брати участь у біологічних олімпіадах або готувати виставки рослин або тварин.

118. Брати участь у географічній експедиції.

119. Брати участь у геологічній експедиції.

120. Спостерігати і доглядати за хворими, надавати їм допомогу.

121. Брати участь у виставках кулінарних або кондитерських робіт або відвідувати їх.

122. Брати участь у фізичних олімпіадах.

123. Вирішувати складні задачі по хімії, брати участь у хімічних олімпіадах.

124. Розбиратися в технічних кресленнях і схемах, самому виконувати креслення.
125. Розбиратися в складних радіосхемах.
126. Відвідувати з пізнавальною метою промислові підприємства, знайомитися з новими типами верстатів, спостерігати за роботою на них або за їх ремонтом.
127. Майструвати що-небудь із дерева.
128. Допомагати в будівельних роботах.
129. Брати участь в обслуговуванні і ремонті автомобілів.
130. Управляти надшвидкісними літаками.
131. Строго виконувати розпорядок дня.
132. Займатися в історичному гуртку, збирати матеріали, виступати з доповідями на історичні теми.
133. Працювати з літературними джерелами, вести щоденник вражень про прочитане.
134. Брати участь у диспутах і читацьких конференціях.
135. Готувати і проводити збори.
136. Шефствувати над важкими підлітками, обговорювати з будь-ким питання виховання дітей і підлітків.
137. Допомагати працівникам поліції.
138. Постійно спілкуватися з різноманітними людьми.
139. Брати участь у математичних олімпіадах.
140. Цікавитися вартістю товарів, намагатися зрозуміти питання ціноутворення, заробітної плати, організації праці.
141. Розмовляти з друзями іноземною мовою.
142. Брати участь у виставках образотворчого мистецтва.
143. Відвідувати театральний гурток.
144. Брати участь у музичних оглядах-конкурсах.
145. Брати участь у спортивних змаганнях.
146. Вирощувати в саду або на городі рослини, виховувати тварин, доглядати за ними.
147. Проводити топографічні зйомки місцевості.
148. Здійснювати тривалі важкі походи, під час яких доводиться напружено працювати за заданою програмою.
149. Працювати в лікарні, поліклініці або аптеці.
150. Працювати фахівцем на підприємстві харчової або легкої промисловості (швачкою, закрійницею, кондитером і т. д.).
151. Вирішувати складні задачі з фізики.
152. Працювати на хімічному виробництві.
153. Брати участь у виставках технічної творчості.
154. Працювати в галузі електроенергетики або радіоелектроніки.
155. Працювати токарем, виготовляти різноманітні деталі і вироби.
156. Виконувати столярні роботи.

157. Працювати в будівельній бригаді.
158. Возити пасажирів або вантажі.
159. Працювати в штормову погоду на великій ріці або у морі.
160. Бути військовим інженером або командиром.
161. Ходити в походи історичними місцями рідного краю.
162. Писати розповіді, складати вірші, байки і т. д.
163. Писати нотатки або нариси в стінгазету або періодичні пресу.
164. Керувати бригадою під час трудового десанту.
165. Організовувати ігри або свята для дітей.
166. Працювати в юридичному закладі (у суді, прокуратурі, адвокатурі, юридичній консультації).
167. Надавати людям різноманітні послуги.
168. Виконувати роботу, що постійно вимагає застосування математичних знань.
169. Працювати в області планування, фінансування, економіки підприємств народного господарства.
170. Брати участь в олімпіадах, конкурсах, конференціях іноземною мовою.
171. Брати участь у виставках образотворчого мистецтва.
172. Грати на сцені або зніматися в кіно.
173. Бути музикантом, музичним режисером або викладачем музики.
174. Працювати викладачем фізкультури або тренером.

Обробка результатів.

У заповненому листі відповідей у кожній колонці підраховується кількість позитивних відповідей.

Аналізуючи отримані дані, виділіть ті сфери, що містять найбільшу кількість позитивних відповідей. Якщо з-поміж них виявиться кілька сфер з однаковим числом позитивних відповідей, то варто вважати, що більш вираженим інтересам відповідають ті з них, що містять найменшу кількість негативних відповідей. Оцінка ступеня виразності інтересів має п’ять градацій: вищий ступінь заперечування – від –12 до –6, інтерес заперечується – від –5 до –1, інтерес виражений слабко – від +1 до +4, виражений інтерес – від +5 до +7, яскраво виражений інтерес – від +8 до +12.

Таблиця-ключ до анкети інтересів

Біологія	146	117	88	59	30	1
Географія	147	118	89	60	31	2
Геологія	148	119	90	61	32	3
Медицина	149	120	91	62	33	4
Легка і харчова промисловість	150	121	92	63	34	5
Фізика	151	122	93	64	35	6
Хімія	152	123	94	65	36	7

Техніка	153	124	95	66	37	8
Електро- і радіотехніка	154	125	96	67	38	9
Металообробка	155	126	97	68	39	10
Деревообробка	156	127	98	69	40	11
Будівництво	157	128	99	70	41	12
Транспорт	158	129	100	71	42	13
Авіація, морська справа	159	130	101	72	43	14
Військові фахи	160	131	102	73	44	15
Історія	161	132	103	74	45	16
Література	162	133	104	75	46	17
Журналістика	163	134	105	76	47	18
Суспільна діяльність	164	135	106	77	48	19
Педагогіка	165	136	107	78	49	20
Право, юриспруденція	166	137	108	79	50	21
Сфера обслуговування, торгівля	167	138	109	80	51	22
Математика	168	139	110	81	52	23
Економіка	169	140	111	82	53	24
Іноземні мови	170	141	112	83	54	25
Образотворче мистецтво	171	142	113	84	55	26
Сценічне мистецтво	172	143	114	85	56	27
Музика	173	144	115	86	57	28
Фізкультура і спорт	174	145	116	87	58	29

Питальник професійної готовності

Інструкція. Уважно прочитайте кожний пункт питальника. Ви повинні дати 3 відповіді і оцінити їх у балах (від 0 до 2).

Заповнюючи питальний лист, Ви одночасно оцінюєте свої вміння (навчальні, творчі, трудові тощо), ставлення до тих чи інших видів діяльності і бажання займатися в майбутньому тією чи іншою роботою.

Коли оцінюєте вміння двома балами (2), то підкреслюйте тільки те, що неодноразово успішно зроблено, а нулем (0) – і те, що зроблено погано, і те, що взагалі не вмієте робити (пробували, але не виходить). Якщо взагалі у Вас не було спроб робити те, що вказане у запитанні, то замість балів у відповідну клітинку бланку відповідей поставте позначку « - ».

При оцінці своїх умінь і свого ставлення відзначається тільки бажання або небажання займатися вказаним видом діяльності.

ВАРІАНТИ ВІДПОВІДЕЙ НА ТЕСТ

Колонка «уміння». Наскільки добре Ви вмієте робити те, що названо у кожному пункті питальника?

Виконую, як правило, добре – 2 бали. Виконую посередньо – 1 бал. Роблю погано або зовсім не вмію – 0 балів.

Колонка «ставлення». Які відчуття виникали у вас під час роботи?

Позитивні (приємно, цікаво, легко) – 2 бали. Нейтральні – 1 бал. Негативні (неприємно, нецікаво, важко) – 0 балів.

Колонка «бажання». Чи хотіли б ви, щоб з указаною дією (умінням) була пов'язана ваша майбутня діяльність?

Так – 2 бали. Нейтрально – 1 бал. Ні – 0 балів.

Оцініть у балах свої уміння, ставлення, бажання і занесіть у бланк відповідей. Якщо Ви ніколи не виконували виду діяльності, зазначеного в пункті тесту ППГ, то замість балів у клітинки перших двох запитань поставте прочерк (1 і 2) і спробуйте дати відповідь тільки в третій колонці (бажання).

Коли Ви читаєте перелік справ і вмінь у тесті ППГ, то обов'язково звертайте увагу на слова «часто», «легко», «постійно» тощо. Якщо з перерахованих кількох дій Ви вмієте робити щось одне, то саме цю дію Ви оцінюйте трьома балами.

Умію, можу (часто, легко, систематично), подобається, хочу

1. Аналізувати зміст наукових, навчальних, художніх текстів, виділяти головне, робити узагальнення, висновки.
2. Ремонтувати механічні і електротехнічні побутові прилади (замок, кран, праску, світильник, велосипед, мотоцикл).
3. Протягом кількох років самостійно вирощувати які-небудь рослини, своєчасно виконувати всі роботи для забезпечення їх росту і розвитку (поливання, пересаджування, удобрювання та ін.).
4. Писати вірші, прозу, замітки, твори, які високо оцінюються людьми, що з ними ознайомилися.
5. При спілкуванні з людьми стримувати зовнішні прояви роздратування, поганого настрою, бути терплячим і доброзичливим навіть з не дуже приємними людьми.
6. З великих текстів робити виписки, групувати їх за певними ознаками, складати конспекти.
7. Налаштовувати і ремонтувати електронну апаратуру: приймач, магнітофон, телевізор, апаратуру для дискотек.
8. Збирати колекції рослин, вивчати їх різноманітні види.
9. Майструвати гарні подарункові вироби з паперу, матерії, дерева, металу, рослин і інше (панно, прикраси, сувеніри, буклети).
10. Пояснювати зміст складного учбового матеріалу, метод розв'язування складної задачі.
11. У письмових текстах з української мови, літератури легко знаходити помилки, неточності, правити.
12. За чітким зразком (рецептом, схемою, викройкою, планом) створювати кулінарні вироби, швейні моделі та інше.
13. Розумітися на особливостях розвитку і розрізняти різноманітні види рослин.
14. Створювати твори образотворчого мистецтва (живопису, графіки, скульптури).

15. Надавати допомогу людям, які її потребують.

16. Працювати з текстами іноземною мовою: перекладати, переписувати, аналізувати, правити.

17. Складати схеми різних приладів і механізмів, розуміти принцип їх дії.

18. Віддавати багато часу догляду і спостереженню за тваринами: годувати, чистити, лікувати, навчати.

19. Писати музику, пісні, які подобаються слухачам.

20. Займатися з дітьми молодшого віку, гратися, навчати.

21. Виконувати роботу, пов'язану з застосуванням математичних знань: формул, законів, теорем.

22. З типових деталей, які використовуються для виготовлення (складання, пошиття і т. п.), певних моделей або виробів створювати нові, придумані самостійно.

23. Спостерігати за життям тварин в природі, вивчати їх звички, характерні форми поведінки.

24. Перед глядачами грати ролі у виставах, декламувати вірші, прозу.

25. Вміти правильно розпізнавати суть малознайомої людини, тобто розуміти причини її вчинків, бачити «справжнє» обличчя, часто приховане за зовнішньою поведінкою.

26. Виконувати кількісні розрахунки, підрахунки даних (згідно формул і без них), робити на основі цього певні висновки, знаходити закономірності.

27. Виконувати завдання, в яких потрібно уявляти розташування предметів або їх елементів у просторі.

28. Розумітися на породах і видах домашніх і диких тварин, комах, птахів, риб: їх характерних зовнішніх ознак і особливостях поведінки.

29. Виступати з виконанням музичних творів (п'єс, танцювальних номерів).

30. Активно впливати на людей, переконувати їх робити так, а не інакше, мирити, виховувати, захоплювати їх своїми інтересами.

31. Працювати з інформацією, поданою у вигляді умовних знаків, символів: складати і читати карти, креслення, графіки.

32. Знаходити більш раціональний (простий, короткий метод розв'язування задачі: логічної, технічної, конструкторської тощо).

33. Вивчати будову живої тканини і світ мікроорганізмів за допомогою мікроскопа та інших аналогічних приладів.

34. Придумувати нові і оригінальні моделі одягу, зачісок, прикрас, деталі інтер'єрів приміщень, кулінарні страви.

35. Брати на себе ініціативу в організації і проведенні різних розважальних програм.

36. Запам'ятовувати правила, закони, теореми, умовні позначення, формули.

37. Розумітися на хімічних процесах і закономірностях.

38. При догляді за тваринами чи рослинами легко переносити фізичну працю, стикання з землею, специфічний запах тварин та інше.

39. Рецензувати, оцінювати (усно або письмово) роботу художників, письменників, режисерів, драматургів і інших працівників творчих професій.

40. Керувати роботою інших людей: давати їм завдання, домагатися їх виконання.

41. Перевіряти правильність і логічність написаного тексту, розрахунків, виправляти помилки.

42. Розумітися на фізичних процесах і закономірностях.

43. Поповнювати свої знання в різних галузях біології за допомогою спеціальної літератури.

44. Швидше і частіше за інших помічати у звичайному щось незвичайне, дивне.

45. Для виконання роботи спілкуватися з незнайомими або малознайомими людьми.

46. Ретельно виконувати «паперову» роботу: писати, креслити, рахувати, перевіряти і т. д.

47. Працювати на електронно-обчислювальній машині, розв'язувати які-небудь задачі за допомогою комп'ютера.

48. Тривалий час проводити практичні дослідження, спрямовані на вивчення тваринного або рослинного світу.

49. Наполегливо і терпляче «обробляти, переробляти», домагаючись досконалості в створюваному творі, виробі.

50. Робити усні повідомлення (говорити без «папірця»).

Людина – знакові системи				Людина– техніка				Людина – природа				Людина – художній образ				Людина – людина			
	Вміння	Ставлення	Бажання		Вміння	Ставлення	Бажання		Вміння	Ставлення	Бажання		Вміння	Ставлення	Бажання		Вміння	Ставлення	Бажання
1				2				3				4				5			
6				7				8				9				10			
11				12				13				14				15			
16				17				18				19				20			
21				22				23				24				25			
26				27				28				29				30			
31				32				33				34				35			
36				37				38				39				40			
41				42				43				44				45			
46				47				48				49				50			
Σ =				Σ =				Σ =				Σ =				Σ =			

Обробка результатів.

Бали підрахуйте, і загальний результат запишіть у кожну колонку в кінці таблиці. Після виконання усіх підрахунків отримаєте співвідношення оцінок за трьома параметрами (уміння, ставлення, бажання) і п'ятьма типами професійної діяльності:

«людина – знакові системи»; «людина – техніка»;

«людина – природа»; «людина – художній образ»;

«людина – людина».

Найбільш сприятлива сфера професійної діяльності (або декількох сфер) визначається за найбільшою сумою балів. Якщо у декількох колонках суми балів не мають великої розбіжності, то перевага надається тій сфері діяльності, у якій оцінки по 2 та 3 параметрах співпадають з оцінкою по 1 (уміння). Наприклад, співвідношення «16-15-16» більш сприятливе, ніж «5-19-20», тому що у першому випадку у вас більше практичного досвіду, а отже, і відповідні уміння, що підтверджує обґрунтованість професійного вибору.

Крім цього, питальник дає змогу при аналізі відповідей визначити ті професії і спеціальності у всіх сферах професійної діяльності і у кожній окремо, які найбільше приваблюють Вас.

Для цього досить знайти пункти тесту ППГ, за якими ви отримали найвищу оцінку в балах («2-2-2», «2-2-1», «2-1-2», «1-2-2»).

При цьому потрібно звернути увагу і на співпадання даних за типами діяльності, адже певна частина професій може стосуватися різних типів, наприклад, учитель математики («людина – людина», і «людина – знакова система»), провідник пасажирського вагону («людина – людина» і «людина – техніка») тощо.

Отже, за допомогою питальника ППГ досить легко можна визначити обґрунтованість або необґрунтованість професійних нахилів учня, що спільно з іншими методиками вивчення особистості підвищить ефективність професійної консультації.

Дослідження професійно-важливих якостей для професії системи «Людина – Людина»

Успішна діяльність спеціаліста у кожній із систем «людина – людина», «людина – знакова система», «людина – технічна система» вирішальною мірою обумовлена сформованістю в неї якостей, необхідних саме цій системі. Тому пропонується ознайомитися з виявленням таких якостей. Професійно важливими якостями спеціаліста у системі «людина – людина» є, перш за все, особисті компоненти діяльності. Тобто для складання прогнозу у цій системі необхідно оцінити емоційно-вольову сферу, комунікативні та організаторські здібності.

Як методики оцінки рівня розвитку цих якостей можуть бути використані різноманітні тести, наприклад: «Методика оцінки комунікативних та організаторських схильностей – 2» (КОС – 2).

Методика виявлення комунікативних та організаторських схильностей

Ця методика виявляє комунікативні та організаторські схильності особистості (вміння чітко та швидко налагоджувати ділові та товариські контакти з людьми, бажання розширити контакти, участь у групових заходах, уміння впливати на людей, бажання проявляти ініціативу і т.д.).

Інструкція. Перед вами 40 запитань, на кожне з яких потрібно дати відповіді «так» або «ні». Час виконання методики 10-15 хв.

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго хвилює Вас почуття образи на своїх товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що склалася?
5. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
6. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
7. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або якими-небудь іншими заняттями, ніж з людьми?
8. Якщо виникли певні перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Вам відмовитись від своїх намірів?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?
10. Чи любите Ви придумувати і організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри і розваги?
11. Чи важко Вам включатися в нові для Вас компанії (колективи)?
12. Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які слід було б виконати сьогодні?
13. Чи легко Вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?
14. Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли у відповідності з Вашою думкою?
15. Чи важко Вам освоюватися в новому колективі?
16. Правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов'язань, обов'язків?
17. Чи прагнете Ви, якщо обставини сприяють цьому, познайомитися і поспілкуватися з незнайомою людиною?
18. Чи часто у вирішенні важливих справ берете ініціативу на себе?

19. Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання побути наодинці?

20. Чи правда, що Ви, як правило, погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас обстановці?

21. Чи подобається Вам постійно бути серед людей?

22. Чи виникає у Вас відчуття дискомфорту, якщо Вам не вдається завершити розпочату справу?

23. Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?

24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від постійного спілкування з друзями?

25. Чи подобається Вам брати участь в колективних іграх?

26. Чи часто ви проявляєте ініціативу під час вирішення проблем, які зачіпають інтереси Ваших друзів?

27. Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед незнайомих людей?

28. Чи правда, що Ви прагнете до того, щоб довести правильність своїх дій чи слів?

29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення у незнайоме товариство?

30. Чи брали Ви участь у громадському житті школи (підприємствах)?

31. Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?

32. Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку чи рішення, якщо його не зразу прийняли друзі?

33. Чи відчуваєте Ви себе комфортно в незнайомій компанії?

34. Чи охоче Ви організуєте вечірку для своїх товаришів?

35. Чи правда, що Ви губитеся, коли треба говорити перед великою кількістю людей?

36. Чи часто Ви спізнюєтесь на ділові зустрічі, побачення?

37. У Вас багато друзів?

38. Чи часто Ви буваєте в центрі уваги своїх друзів?

39. Ви відчуваєте дискомфорт під час спілкування з малознайомими людьми?

40. Чи правда, що ви не дуже впевнено почуваєте себе в оточенні великої групи своїх друзів?

Обробка результатів

Комунікативні схильності:

Так – 1, 5, 9, 13, 17, 21, 29, 33, 37;

Ні – 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31, 35, 39.

Організаторські схильності:

Так – 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38;

Ні – 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Коефіцієнт комунікативних або організаторських схильностей К – це відношення кількості відповідей, що співпадають з ключем, до числа 20: К = *x*/20.

Показники, отримані за даною методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських схильностей, близькі до 0 – про низький рівень. Оціночний коефіцієнт (К) – це первинна кількісна характеристика матеріалів випробування. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників К відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що співпали, виявилася рівною 19 за шкалою комунікативних схильностей і 16 за шкалою організаторських схильностей. Користуючись формулою, вираховуємо: К(комунікативн.)=19/20=0,95 й К(організаторськ.)= 16/20=0,8.

Записуємо отримані результати в бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських схильностей.

Шкала оцінок комунікативних схильностей

Коефіцієнт К	0, 10 – 0,45	0,46 – 0,55	0,56 – 0,65	0,66 – 0,75	0,76 – 1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських схильностей

Коефіцієнт К	0, 20 – 0,55	0,56 – 0,65	0,66 – 0,70	0,71 – 0,80	0,81 – 1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Інтерпретація результатів

Якщо Ви отримали оцінку «1», то Вам властивий низький рівень схильностей до комунікативної та організаторської діяльності.

Для тих, хто отримав оцінку «2», розвиток комунікативних та організаторських схильностей є на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, почуваєте себе скуто в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, переживаєте труднощі при встановленні контактів з людьми і, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуєтесь в незнайомій ситуації, не відстоюєте свою думку, важко переживаєте образи. Не проявляєте ініціативи в громадській діяльності, у багатьох справах уникаєте прийняття самостійних рішень.

Якщо Ви отримали оцінку «3», то для Вас характерний середній рівень комунікативних та організаторських схильностей. Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств,

відстоюєте свою думку, плануєте роботу. Однак «потенціал» цих схильностей не відрізняється високою стійкістю. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних та організаторських схильностей.

Якщо Ви отримали оцінку «4», то Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей. Ви не губитеся в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно намагаєтеся розширити коло знайомих, займаєтеся громадською діяльністю, допомагаєте близьким, друзям, виявляєте ініціативу в спілкуванні, із задоволенням берете участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення в екстремальній ситуації.

Якщо Ви отримали оцінку «5», то Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей, для Вас характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваєте себе в незнайомій компанії, любите і вмієте організовувати різноманітні ігри, колективні справи.

При інтерпретації отриманих даних слід пам'ятати, що вони лише констатують наявний рівень комунікативних та організаторських схильностей в даний період розвитку особистості. Якщо результати тестування виявляться невисокими, то це зовсім не означає, що цих схильностей потенційно у Вас немає. Просто не були створені умови для їх виявлення та розвитку або у Вас не було нагальної потреби отримати відповідні вміння.

Діагностичний питальник «Людина – машина»

Інструкція. Перед Вами запитання, які допоможуть Вам оцінити вибір професії. На запитання потрібно відповідати «Так» чи «Ні» і записувати їх у лист відповідей. Подумайте перед тим, як відповідати на кожне запитання. Якщо у Вас виникають сумніви або труднощі з вибором відповіді, записуйте те, про що подумаєте відразу. Час заповнення відповідей не обмежується.

1. Чи подобається Вам дивитись на дорогу крізь вітрове скло автомобіля?
2. Чи зможете Ви пробігти 1 км?
3. Чи завжди розпочату справу Ви доводите до кінця?
4. Чи часто вдається Вам спіймати випадково зачеплені столові прибори (ложку, чашку, тарілку і т.п.)?
5. Чи бувають у Вас болі у попереку?
6. Ви людина неуважна?

7. Чи часто Ви сваритеся з ким-небудь у транспорті, у магазині тощо?

8. Чи любите Ви ризикувати?

9. Чи лякають Вас різні звуки?

10. Чи любите Ви працювати самостійно?

11. Чи любите Ви в школі уроки праці?

12. Чи любите Ви читати про подорожі?

13. Чи зможете Ви підняти вантаж масою 16 кг?

14. Ви людина обов'язкова?

15. Чи може шокувати Вас непередбачена ситуація?

16. Чи добре Ви розрізняєте кольори?

17. Чи часто Ви губите предмети побуту?

18. Чи легко Вас вивести з рівноваги?

19. Чи любите Ви грати в азартні ігри?

20. Чи можете Ви нормально виконувати роботу, коли включений приймач, магнітофон?

21. Чи подобається Вам одноманітна робота?

22. Чи можете Ви розібратися в нескладному технічному кресленні?

23. Чи приносить Вам задоволення розбиратися в технічній будові машини?

24. Чи любите Ви займатися спортом?

25. Чи поїхали б Ви на червоне світло світлофора?

26. Чи вмієте Ви розслаблятися?

27. Чи добрий у Вас зір?

28. Чи вмієте Ви сконцентруватися на одній справі?

29. Ви людина спритна?

30. Чи вмієте Ви вчасно себе зупинити, коли бачите, що у Вас нічого не виходить?

31. Чи часто Ви забуваєте виключити чайник, кран в ванні, закрити квартиру і т.п.?

32. Чи любите Ви дивитися на природу, красиві будівлі і т.п.?

33. Чи подобається Вам читати, слухати, дивитися фільми про науково-технічні досягнення, будову і експлуатацію техніки?

34. Чи подобається Вам керувати засобами пересування?

35. Чи втомлюють Вас подорожі?

36. Чи підете Ви спокійно з роботи, якщо не виконали завдання на день?

37. Чи швидко виконуєте Ви отриману роботу?

38. Чи добре Ви бачите вночі?

39. Чи легко Вас відволікти від якого-небудь заняття?

40. Ви часто сваритесь через дурниці?

41. Чи керуєтесь Ви прислів'ям «Або груди в хрестах, або голова в кущах»?

42. Чи часто ви відволікаєтеся на якісь побічні справи?

43. Вас присипає монотонна робота?

44. Чи приносить Вам задоволення винахідництво, конструювання?

45. Техніка Вас «любить»?

46. Чи любите Ви фізичну працю?

47. Чи часто Ви спізнюєтеся на роботу (заняття, зустріч і т.п.)?

48. Ви людина рухлива?

49. Чи викликає у Вас відразу запах бензину?

50. Ви людина уважна?

51. Чи вмієте Ви стримати свої емоції?

52. Чи притаманне Вам почуття самозбереження?

53. Чи траплялося у Вас таке, що, задумавшись, Ви можете минути під'їзд свого будинку, не помітити знайомого, що йде Вам назустріч?

54. Ви людина посидюча?

55. Чи подобається Вам вивчати будову побутових електро- та радіоприладів?

Обробка результатів.

Обробка результатів зводиться до підрахунку «Так» і «Ні». За кожну відповідь, що співпадає з ключем, нараховується 1 бал. Якщо відповідь не співпадає з ключем, бали не нараховуються.

Лист відповідей складено так, щоб можна було підрахувати кількість «Так», «Ні» відповідно до ключа за 11 параметрами:

1. Інтерес до техніки.
2. Фізичний розвиток.
3. Наявне почуття відповідальності.
4. Швидкість прийняття рішень.
5. Стан здоров'я.
6. Уважність.
7. Психологічна стійкість.
8. Наявність почуття самозбереження.
9. Стійкість до зовнішніх подразників.
10. Схильність до одноманітної роботи.
11. Технічна грамотність.

Вам рекомендовано вивчати і працювати за спеціальністю, якщо по всіх 11 параметрах набрано більш ніж 3 бали.

При відповіді «Ні» на запитання 16, 27, 38, і «Так» на запитання 5 і 49 Вам слід пройти поглиблене медичне обстеження.

Ключ.

При відповідях «Так» на запитання: 1, 2, 3, 4, 10, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 37, 44, 45, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 55, та «Ні» на запитання: 6, 7, 8, 9, 15, 17, 18, 19, 25, 31, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 53 *нараховується 1 бал.*

Лист відповідей.

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
	12.	13.	14.	15.	16.	17.	18.	19.	20.	21.	22.
	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.	33.
	34.	35.	36.	37.	38.	39.	40.	41.	42.	43.	44.
	45.	46.	47.	48.	49.	50	51.	52.	53.	54.	55.
Сума											

Тематичний перелік орієнтовних форм профорієнтаційної роботи зі старшокласниками

Змагання з технічної творчості, виставки моделей, технічні вікторини, зустрічі з представниками різних професій, вечори профорієнтації, збір інформації щодо перспектив розвитку і потреб народного господарства у кадрах, виставка «Все про професії», бесіди з представниками навчальних закладів про перспективу праці з обраного фаху, рейди по ремонту шкільного обладнання, трудові десанти за економію сировини, електроенергії, гуртки «Зелений патруль», «Блакитний патруль», трудові завдання й практичні суспільно-корисні справи, праця у гуртках і секціях радіоелектроніки, автоматики, технічної кібернетики, картинга, авіа- і судо-, автомоделювання юних техніків.

НАПРЯМ IV. ПЕРШЕ КОХАННЯ ТА ВЗАЄМИНИ ЮНАКІВ І ДІВЧАТ

Анкета «Що ми знаємо про кохання?»

1. Чи можна по-справжньому кохати у 14-16 років?

2. Чи вірите ви у заочне кохання(«Інтернет», телефон, спеціальні агентства та ін.)?

3.Чи існує «кохання на все життя», можливо, кохання – це відданість іншій людині?

4. Чи правильно вчинить дівчина, якщо першою розповість юнаку про свої почуття?

5. Поясніть, як зрозуміти, кохають тебе чи ні?

6. Поясніть, що являє собою справжнє кохання та як зрозуміти, кохаю я чи ні?

7. Чи можливе кохання без поваги?

8.Чи можливо протягом усього життя кохати одну людину?

9. Чи існує кохання з першого погляду?

Недописані тези

Мета – виявлення ставлення старшокласників до шлюбу, сім'ї, осіб протилежної статі.

Порядок проведення. На дошці пишуться тези, учням пропонують закінчити їх.

1. Дружба між хлопцем і дівчиною – це...
2. Вірність у подружньому житті необхідна (непотрібна), тому що...
3. Статеві стосунки можливі за умови...
4. Поняття «любов» необхідно розуміти як...
5. Шлюб – це вінець кохання, тому що...

Практикум спілкування

Ситуація. *Юнаки не мають бажання отримати відмову від дівчини, навіть, якщо вона йому сподобалась зовні. Зрозуміло, що відмова принижує його як чоловіка. Це пояснює той факт, що багато красунь залишаються без пари-щось у їх поведінці, виразі обличчя «зупиняє» ініціативу хлопців. У той же час менш симпатичні мають більше шансів на успіх, якщо володіють мистецтвом подобатися іншим.*

Завдання. *Згадайте чи часто звертаються до вас знайомі та малознайомі люди. Якщо до вас не звертаються з проханнями, питаннями тощо, поміркуйте, яким є вираз вашого обличчя Можливо, він відштовхує людей, як надпис «Обережно, радіоактивне забруднення!» Але ж у такому випадку до вас не підійдуть і з серйозними намірами.*

Практикум «Мрії і реальність»

Ситуація. *Пропонуємо скласти психологічний портрет майбутнього чоловіка (дружини), розмістивши названі властивості особистості в тому порядку, в якому Ви вважаєте важливим для себе. Поруч запишіть риси характеру і властивості особистості юнака (дівчини), з яким Ви будуєте плани на майбутнє. Порівняйте свої мрії і реальні факти. Зробіть висновки.*

Для чоловіка	Для дружини
1. Здоров'я (сила, спритність).	1. Здоров'я
2. Розум	2. Розум
3. Краса	3. Доброта
4. Загальна культура (ерудиція)	4. Загальна культура
5. Вміння модно одягатися	5. Уміння одягатися зі смаком.
6. Вміння добре танцювати	6. Уміння добре танцювати.
7. Повага до жінки	7. Повага до чоловіка.
8. Тверезість	8. Краса.
9. Працелюбність	9. Працелюбність.
10. Цілеспрямованість	10. Скромність.
11. Любов до сім'ї (батьків, братів і сестер)	11. Хазяйновитість.
12. Бажання мати дітей	12. Любов до дітей.
13. Уміння досягати бажаного	13.Завбачливість.
	14. Жіночність.

14. Самостійність 15. Щедрість 16. Скромність 17. Вірність 18. Сміливість 19. Принциповість	15. Вірність. 16. Терпимість. 17. Прагнення успіху. 18. Комунікабельність. 19. Принциповість

Питання. *Чи можна подолати суперечності*?

Цільова програма «Кохання і шлюб»

Щастя

Програмні тези. *Що таке щастя? Як стати щасливим? Секрети щастя. Шлях до щастя. Хочеш бути щасливим – будь.*

Діяльність у первинному колективі. Дискусійний клуб «Щастя: яке воно?». Диспути «Знай і пам'ятай, що коли людина нещаслива, вона сама винна у тому», «Найбільше нещастя – бути щасливим у минулому». Поетична свічка «Я вірю в щастя».

Любов

Програмні тези. *Закоханість. Вірність. Любов – велика цінність. Сім'я – вершина любові. Сила любові. Закоханість чи кохання. Любов чи дружба. Зрада. Романтичне кохання. У пошуках любові.*

Діяльність у первинному колективі. Диспути «Кохання чи захоплення», «Юнак і дівчина». Дискусійний клуб «Любов і дружба», «Юнак і дівчина», «Закоханість і кохання». Зустрічі з психологом, лікарем, поетами, письменниками, художниками.

Шлюб

Програмні тези. *Що таке щасливий шлюб? Чи потрібен шлюб? Проблеми в шлюбі. Історія шлюбу. Обов'язки в шлюбі. Вірність. Ранній шлюб. Розлучення і діти. Другий шлюб.*

Діяльність у первинних колективах. Клуб молодої сім'ї. Диспути «Ранній шлюб», «Чи потрібен шлюб?». Круглий стіл «Яким я бачу свій шлюб?», «Обов'язки у шлюбі». Поетичне свічадо «У колі любові». Вечір запитань і відповідей. Конкурси майбутніх господинь і господарів.

Я – сім «Я»

Програмні тези. *Перше кохання. Чоловік і жінка. Під марш Мендельсона. Таємниці материнства. Батьківська рука. Сімейна економіка. За законами честі. Лідер у шлюбі. Подружжя. Нові родичі.*

Діяльність у первинних колективах. День Матері. День Батька. День сім'ї. Клуб «Лелека». Круглий стіл «За законами честі». Диспути «Розлучення: за і проти», «Самотність: біда чи вина», «Батьки і діти», КВК «Сімейна економіка».

Орієнтовна тематика лекцій і бесід щодо зміцнення здоров'я дівчат як майбутніх жінок-матерів

1. Роль жінки в зміцненні сім'ї.
2. Жінки в духовному, соціальному, політичному житті.
3. Жіночі громадські організації України: роль у суспільному житті.
4. Сім'я і основні сімейні цінності.
5. Українська родинна педагогіка про виховання дівчат в сім'ї.
6. У сім'ї росте дівчина: фізіологічні і психологічні особливості статі.
7. Профілактика венеричних і гінекологічних захворювань, СНІДу. Установи спеціалізованої медичної допомоги жінкам (відповідно до регіону).
8. Насильство по відношенню до дівчат і жінок. Соціальний захист і реабілітація жінок і дівчат, що зазнали будь-якого насильства – в тому числі і в сім'ях).
9. Статеві стосунки підлітків. Шкідливість раннього початку сексуального життя. Запобігання ранньої вагітності.
10. Дівчина – майбутня мати. Планування сім'ї.
11. Чоловік в сім'ї: правові, психологічні, моральні аспекти.
12. Неповна сім'я: правове визначення.
13. Вагітність. Розвиток дитини. Пологи (2-3 лекції).
14. Політика держави щодо підтримки молодої сім'ї та сімей з дітьми. Соціально-правовий захист матері і дитини.
15. Правові і психологічні аспекти профілактики правопорушень серед дівчат.
16. Кодекс України про сім'ю.

НАПРЯМ V. ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ

Анкета для батьків старшокласників

1.Прізвище та ім'я учня, рік народження, домашня адреса.

2.Прізвище, ім'я, по-батькові батьків, місце роботи, професія, посада, освіта.

3.Кількість дітей у сім'ї, їх стать, вік, місце навчання або роботи.

4.Стан здоров'я дитини (чи є хронічні захворювання, протипоказання щодо професійного вибору.

5. Види заняття учня у вільний час.

6. Домашні обов'язки дитини.

7. Інтереси Вашої дитини.

8. Предмети, до яких є нахил у Вашої дитини.

9. Чи з'являються у Вашої доньки (сина) складнощі при підготовці домашніх завдань?

10. Хто допомагає подолати ці складнощі?

11. Чи існують проблеми у спілкуванні Вашої дитини з однолітками, дорослими? Як Ви допомагаєте подолати ці проблеми?

12. Чи часто звертається дитина до Вас за порадою?
13. Які педагогічні проблеми і питання Вас цікавлять?

Анкета «Думка батьків про клас, де навчається їх дитина»

З якими з запропонованих тез Ви погоджуєтесь?

1. а) моя дитина почуває себе у класі у колі друзів;
   б) моя дитина товаришує лише з окремими учнями;
   в) моя дитина часто почуває себе самотньою у класі.
2. а) моя дитина задоволена шкільним життям;
   б) моя дитина не замислюється про місце школи у житті;
   в) моя дитина мріє про зміну школи (класу).
3. а) я задоволений організацією виховної роботи у класі;
   б) я вважаю, що необхідно докорінно змінити організацію життя у класі;
   в) я бажаю внести зміни у це життя.
4. а) у класі є можливість виявити можливості моєї дитини;
   б) моя дитина має здібності, але про це не знають у класі;
   в) моя дитина виявила особисту неповторність та реалізує власні можливості у класі, де навчається.

Програма клубів для батьків старшокласників

Клуб «Погляд»

1. Дискусія «Старшокласник: проблеми виховання дітей в сім'ї».
2. Лекція-бесіда «Темперамент, воля і характер. Особливості їх формування у старшому шкільному віці».
3. Лекція-бесіда «Сімейні стосунки у старшому шкільному віці».
4. Консультація-практикум «Допомога батьків у професійному самовизначенні старшокласників».
5. Консультація-практикум «Врахування психологічних особливостей, інтересів, здібностей, нахилів старшокласників у їхньому професійному самовизначенні».

Клуб «Спілкування»

1. Лекція-бесіда «Майбутній сім'янин виховується в родині».
2. Дискусія «Ранні шлюби: за і проти».
3. Диспут «Характер старшокласника – який він?».
4. Лекція-бесіда «В чому специфіка пізнавальної та навчальної діяльності юнацтва».
5. Лекція-бесіда «Духовний світ старшокласника та його суперечності».
6. Консультація-практикум «Психологічні особливості особистості старшокласника».
7. Лекція-бесіда «Педагогічний такт батьків у вихованні старшокласника».

8. Круглий стіл «Проблеми злочинності у юнацькому віці».

9. Консультація-практикум «Підготовка старшокласника до складання іспитів».

Нетрадиційні форми роботи з батьківською громадськістю

«Педагогічний десант» виступи педагогів з актуальних проблем виховання дітей на підприємствах, в організаціях, де працюють батьки; влаштування виставок, випуск спеціальних стіннівок;

«Дерево родоводу» зустрічі поколінь, роздуми над проблемами виховання, звернення до джерел народної педагогіки;

«У сімейному колі» анкетування батьків, індивідуальна робота, допомога родинам через консультації, практичні поради, зустріч із лікарями, психологами, юристами; зустрічі з батьками та обговорення проблем виховання дітей;

«Родинний міст» звернення до народних традицій;

«Народна світлиця» Спілкування батьків із вихованцями через природу, спільну діяльність батьків, дітей і педагогів;

«День добрих справ» спільна трудова діяльність педагогів, батьків і дітей;

«Вечір великої родини» участь беруть батьки, школярі, педагоги: організація відпочинку, ігри, театральні вистави тощо; «Альбом-естафета»; «Як ми відпочиваємо» — досвід організації відпочинку у родині;

«Дискусійний клуб» обговорення проблем виховання школярів;

«Сімейна скринька»;

Клуб «Сімейні традиції»;

«Батьківський ринг» взаємонавчання, взаємозбагачення членів родин, розв’язання педагогічних ситуацій;

«Батьківська школа» організовується у формі клубу; передбачається проведення диспутів, банків ідей, випуски рукописних газет, інформаційних бюлетенів, бесід, добірки літератури, надання практичної допомоги;

«Азбука родинного виховання» обговорення проблем, труднощів виховання дітей у неповних сім’ях, виступи спеціалістів-лікарів, юристів, психологів, надання батькам індивідуальної допомоги;

«Дні довір’я» у визначені дні педагоги, лікар, психолог ведуть прийом батьків і консультують їх із проблем виховання;

Сімейні свята в класі започатковують їх педагоги, об’єднуючи сім’ї для спільного проведення днів і народження дітей, календарних, народних свят.

Методика «Недописані тези»

Учням пропонується завершити вислови, бажано пояснити свою думку.

Методика дозволяє виявити ставлення старшокласників до батьків, характер стосунків між ними.

1. Хороші батьки – це...
2. Складні батьки – це...
3. Ідеальні батьки – це...
4. У нормальній родині…
5. По-справжньому щасливі діти, якщо батьки…

Анкета «Сім'я очима дітей»

1. Відносини у вашій родині можна назвати:

а) щасливими, де переважають любов, довіра, розуміння, взаємодопомога;

б) відносно налагодженими, де конфліктні ситуації між батьками вирішуються мирним шляхом;

в) складними, що характеризуються частими конфліктами між батьками;

г) незадовільними, де тебе не розуміють і не сприймають як особистість;

д) байдужими, де у кожного своє життя.

2. Твої стосунки з батьком

а) гарні, дружні;

б) прохолодні;

в) байдужі;

г) повне непорозуміння.

3. Твої стосунки з матір'ю

а) гарні, дружні;

б) прохолодні;

в) байдужі;

г) повне непорозуміння.

4. Чи є союз твоїх батьків зразковим для тебе?

а) так, я хотів(ла) б мати таку саму сім'ю;

б) не зовсім, дещо змінив(ла) би у стосунках;

в) ні, я хочу жити по-іншому.

5. Чи здатні Ви розуміти своїх батьків?

а) іноді;

б) коли мені це необхідно;

в) завжди;

г) часто;

д) важко відповісти.

6. У розв'язанні сімейних проблем враховується Ваша думка?

а) завжди;

б) іноді;

в) тільки, коли проблема стосується мене;

г) ніколи;

д) важко відповісти.

Анкета «Ваші ідеали»

1. Чи хотіли б Ви бути схожим на своїх батьків?
2. Співрозуміння з ким є для Вас найважливішим? (друзі, сестра (брат), батьки (хто саме), однокласники).
3. Від кого Ви хотіли б отримати пораду в складній життєвій ситуації?
4. Чи хотіли б Ви виховувати своїх дітей так, як виховували Вас батьки?

Методика діагностики батьківського ставлення
А. Я. Варга та В. В. Століна

Тест-опитування батьківського ставлення (ОБС) являє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення у осіб, які звертаються за психологічною допомогою з питань виховання і спілкування з ними. Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються у спілкування з нею, особливостей сприйняття та розуміння характеру і особистості дитини, її вчинків.

Структура опитування

Опитування складається з 5 шкал.

1. «Прийняття нехтування». Шкала відбиває інтегральне емоційне ставлення до дитини.

Зміст одного полюса шкали: батькам подобається дитина такою, яка вона є. Батьки поважаю індивідуальність дитини, симпатизують їй. Батьки намагаються проводи багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси і плани.

На іншому полюсі шкали: батьки сприймають свою дитину погано пристосованою, невдалою, їм здається, що дитина не досягне успіху) житті через низькі здібності, невеликий розум, дурні схильності. Здебільшого батьки відчувають до дитини злість, досаду, роздратування, образу. Вони не довіряють дитині і не поважають її.

2. *«Кооперація».* Шкала відбиває соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається так: батьки зацікавлені у справах, планах дитини, намагаються в усьому допомогти дитині, співчувають їй. Батьки високо оцінюють

інтелектуальні та творчі здібності дитини, мають почуття гордості за неї. Вони заохочують ініціативу і самостійність дитини намагаються бути з нею на рівних. Батьки довіряють дитині, намагаються перейняти її точку зору у спірних питаннях.

3. *«Симбіоз». Ш*кала відбиває міжособистісну дистанцію у спілкуванні з дитиною. При високих балах за цією шкалою можна вважати, що батьки прагнуть до симбіотичних стосунків з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так – батьки відчувають себе з дитиною єдиним цілим, намагаються задовольнити усі потреби дитини, захистити її від труднощів та неприємностей життя. Батьки постійно відчувають тривогу за дитину, дитина їм здається маленькою і беззахисною. Тривога батьків підвищується, коли дитина починає автономізуватися в силу обставин, так як за власною волею батьки не нададуть дитині самостійності ніколи.

4*. «Авторитарна гіперсоціалізація»* відбиває форму і направлення контролю за поведінкою дитини. При високому балі за цією шкалою у батьківському ставленні до дитини виразно проглядає авторитаризм. Батьки вимагають від дитини безсуперечної слухняності та дисципліни. Вони намагаються нав'язувати дитині в усьому свою волю, не в змозі прийняти її точку зору. За прояви свавілля дитину суворо карають. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини і індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

5. «Маленький невдаха» відбиває особливості сприйняття і розуміння дитини батьками. При високих значеннях за цією шкалою у батьківському ставленні спостерігається намагання інфантилізувати дитину, приписати їй особисту й соціальну неспроможність. Батьки бачать дитину молодшою в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки і почуття дитини здаються батькам дитячими, несерйозними. Дитина здається непристосованою до дорослого життя, неуспішною, відкритою для дурних впливів. Батьки довіряють своїй дитині, досадують на її неуспішність і неумілість. У зв'язку цим батьки намагаються захистити дитину від труднощів життя і суворо контролювати її дії.

Текст опитування

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, що думає моя дитина.
3. Я поважаю свою дитину.
4. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
5. Необхідно якнайдовше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
6. Я відчуваю до дитини прихильність.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто мені неприємна.

9. Я завжди намагаюсь допомогти своїй дитині.

10. Бувають випадки, коли знущальне ставлення до дитини приносить їй велику користь.

11. Я відчуваю досаду по відношенню до своєї дитини.

12. Моя дитина нічого не доб'ється у житті.

13. Мені здасться, що діти потішаються над моєю дитиною.

14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які, крім зневаги, нічого не заслуговують.

15. Для свого віку моя дитина трохи незріла.

16. Моя дитина веде себе погано спеціально, щоб досадити мені.

17. Моя дитина вбирає в себе все погане як «губка».

18. Мою дитину важко навчити хорошим манерам при всіх зусиллях.

19. Дитину треба тримати у жорстоких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.

20. Мені подобається, коли друзі моєї дитини приходять до нас додому.

21. Я приймаю участь у своїй дитині.

22. До моєї дитини «пристає» все погане.

23. Моя дитина не досягне успіху у житті.

24. Коли у компанії знайомих говорять про дітей, мені трохи соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як мені хотілося б.

25.Я жалію свою дитину.

26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, вони здаються мені дорослішими і за поведінкою, і за судженнями.

27. Я з задоволенням проводжу з дитиною весь свій вільний час.

28. Я часто шкодую про те, що моя дитина росте і дорослішає, і з ніжністю згадую її маленькою.

29. Я часто ловлю себе на ворожому ставленні до дитини.

30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені не вдалося у житті.

31. Батьки повинні пристосовуватись до дитини, а не лише вимагати цього від неї.

32. Я намагаюсь виконувати всі прохання моєї дитини.

33. При прийнятті сімейних рішень слід враховувати думку дитини.

34. Я цікавлюсь життям своєї дитини.

35. У конфлікті з дитиною я часто можу визнати, що вона по-своєму права.

36. Діти рано дізнаються, що батьки можуть помилятися.

37. Я завжди рахуюсь з дитиною.

38. Я маю до дитини дружні почуття.

39. Основна причина примхів моєї дитини – егоїзм, упертість та лінощі.

40. Неможливо нормально відпочити, якщо проводити відпустку з дитиною.

41. Найголовніше, щоб у дитини було спокійне і безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.

43. Я поділяю захоплення своєї дитини.

44. Моя дитина може вивести з себе кого завгодно.

45. Я розумію засмучення своєї дитини.

46. Моя дитина часто роздратовує мене.

47. Виховання дитини – суцільна нервовість.

48. Сувора дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер,

49. Я не довіряю своїй дитині.

50. За суворе виховання діти дякують потім.

51. Іноді мені здається, що ненавиджу свою дитину.

52. У моєї дитини більше недоліків, ніж чеснот.

53. Я поділяю інтереси своєї дитини.

54. Моя дитина не в змозі щось зробити самостійно, а якщо і зробить, то обов'язково не так.

55. Моя дитина виросте не пристосованою до життя.

56. Моя дитина подобається мені такою, якою вона є.

57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.

58. Нерідко я захоплююсь своєї дитиною.

59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.

60. Я не високої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.

61. Дуже бажано, щоб дитина дружила з тими дітьми, які подобаються її батькам.

Ключі до опитування

1.Прийняття – нехтування: 3, 4, 8, 10,12,14,15, 16,18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44,45,46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.

2.Образ соціальної бажаної поведінки: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35,36.

3. Симбіоз: 1,5,7,28,32,41,58.

4. Авторитарна гіперсоціалізація: 2, 19, 30,48, 50, 57, 59.

5. «Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17,22,28,54,61.

Порядок підрахунку тестових балів

При підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховується відповідь «так». Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як:

- нехтування,
- соціальна бажаність,
- симбіоз,
- гіперсоціалізація,
- інфантилізація.

Тестові норми приводяться у вигляді таблиці рангів балів за відповідними шкалами = 160.

Сирий бал	0	1	2	3	4	5	6	7	8	
Відсотковий ранг	0	0	0	0	0	0	0,63	3,79	12,02	
Сирий бал	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
Відсотковий ранг	31	53,79	68,35	77,2 1	84,1 7	88,60	90,50	92,40	93,6	
Сирий бал	18	19	20	21	22	23	24	25	26	
Відсотковий ранг	94	95,50	97,64	98,10	98,73	98,73	99,36	100	100	
Сирий бал		27	28	29	30	31	32			
Відсотковий ранг		100	100	100	100	100	100			
2 шкала										
Сирий бал	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Відсотковий ранг	1,57	3	5,67	7,88	9,77	12,29	19,22	31,19	48,82	80,93
3 шкала										
Сирий бал	0	1	2	3	4	5	6	7		
Відсотковий ранг	4	19,53	39,06	57,96	74,97	86,63	92,93	96,65		
4 шкала										
Сирий бал	0	1	2	3	4	5	6			
Відсотковий ранг	4,41	13,86	32,13	53,87	69,30	83,79	95,76			
5 шкала										
Сирий бал	0	1	0	2	3	4	5	6	7	
Відсотковий ранг	14,55	45,57	70,25	84,81	93,04	96,83	99,37	00,0		

Діагностика та розвиток батьківської компетентності в сім’ях учнів

Ефективність роботи з батьками страждає передусім від того, що найчастіше ми не знаємо проблем конкретної сім'ї, її психологічного стану, особливостей батьківського ставлення до дітей, типів порушень сімейного виховання. Існує чимало способів і прийомів діагностики сім'ї та сімейного виховання – від бесід з батьками до малюнків і творів дітей про сім'ю. Але дефіцит часу і трудомісткість різноманітних методів перешкоджає їх використанню вчителем. Метод і експрес-діагностики батьків можна проводити з усіма батьками разом впродовж 20-30 хвилин і отримувати з нього основну інформацію про сім’ю.

Самодіагностика типового сімейного стану

Інструкція. Прочитайте твердження опитування. Якщо ви у загальному з ними згодні, то на бланку обведіть кружком номер твердження. Якщо не згодні – закресліть номер. Якщо ви вагаєтесь, поставте на номері знак питання. Пам’ятайте, що ви характеризуєте своє самопочуття у родині та намагайтеся відповідати щиро.

1. Знаю, що члени моєї родини часто бувають невдоволені мною.
2. Відчуваю, як би я не вчинив(ла), все одно буде не так.
3. Я багато не встигаю зробити.
4. Так виходить, що саме я виявляюся винуватим(ою) у всьому, що трапляється у моїй родині.
5. Часто я відчуває себе безпорадним(ою).
6. Вдома мені часто приходиться нервуватися.
7. Коли потрапляю додому, я почуваю себе незграбним(ою) і невправним(ою).
8. Деякі члени моєї родини вважають мене нетямущим (нетямущою).
9. Коли я вдома, весь час через щось переживаю.
10. Часто я відчуваю на собі критичні погляди членів моєї сім’ї.
11. Іду додому і з тривогою думаю, що щось трапилося у мою відсутність.
12. Вдома у мене постійне відчуття, що треба ще багато зробити.
13. Часто відчуваю себе зайвим (зайвою).
14. Вдома у мене таке становище, що просто опускаються руки.
15. Вдома мені постійно приходиться стримуватись.
16. Мені здається, що якби я раптом зник(ла), то ніхто б цього не помітив.
17. Ідеш додому, думаєш, що будеш робити одне, а приходиться робити зовсім інше.
18. Як подумаю про сімейні справи, починаю хвилюватися.
19. Деяким членам моєї родини буває незручно через мене перед друзями і знайомими.
20. Часто буває: хочу зробити добре, але виявляється, що вийшло погано.
21. Багато чого у нас в сім'ї мені не подобається, але я намагаюся цього не показувати.

Бланк для відповідей

Номера питань							Суми	Шкал	Д/з
1	4		710	13	16	19		П	5
2	5	8	11	14	17	20		Т	5
3	6	9	12	15	18	21		Н	6
Всього								С	14

Відповідь, обведена кружком, дорівнює 1 балу. «П» – почуття провини, «Т» – тривога, «Н» – нервово-психічне напруження, «С» – загальна сімейна тривога, «Д/з» – значення, при якому стан діагностується.

Самодіагностика батьківського ставлення до дітей

Інструкція. Прочитайте твердження опитування. Якщо ви з ними згодні, обведіть колом відповідний номер відповіді на бланку для відповідей. Пам'ятайте, що в опитуванні немає правильних і неправильних відповідей, намагайтеся відповісти щиро, адже йдеться про ваше ставлення до дітей.

1. Я завжди співчуваю моїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов’язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Необхідно якнайдовше тримати дитину осторонь від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
4. Дитину треба тримати у жорстких рамках, тоді з неї виросте порядна людина.
5. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла всього того, що мені подобається і здається необхідним.
6. Батьки повинні пристосовуватись до дитини, а не лише вимагати від нього.
7. Я дуже цікавлюся життям моєї дитини.
8. Сувора дисципліна у дитинстві розвиває сильний характер.
9. Я поділяю захоплення моєї дитини.
10. За суворе виховання діти потім дякують.
11. Я ретельно слідкую за здоров'ям дитини.
12. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
13. Виховання дитини – суцільна нервовість.

Бланк для відповідей

П.І.П. (шифр) _____				
Стать		Вік		Освіта
1	2	3	4	5
8	9	10	11	12
1. Сума балів за № 2, 4, 5, 8, 10, 11, 12 2. Сума балів за № 1, 3, 6, 7, 9, 13				
Дата дослідження:				

Обробка даних

При підрахунку балів ураховується відповідь «так», обведена у бланку колом. Оскільки при масовому обслідуванні батьків соціальне й педагогічне занедбаних дітей у переважній більшості випадків діагностувався тип «авторитарної гіперсоціалізації», що корелює з «нехтуванням дитиною», «її соціальною небажаністю» та «відсутністю кооперації», ми модифікували для експрес-діагностики опитування

В. В. Століна та А. Я. Варги, виділивши тільки першу шкалу, додавши низку суджень, які не враховуються для зняття її «прозорості». Отже, оцінюється лише сума відповідей № 1, яка порівнюється зі шкалою:

Сирий	0	1	2	3	4	5	6	7
Відсотковий ранг	4,72	19,53	39,06	57,96	74,97	86,83	92,43	96,66

При високих значеннях діагностуються три вказані вище типи батьківського ставлення. Для батьків ця інтерпретація пропонується у наступній формі: «Ви пильно слідкуєте за досягненнями дитини, вимагаєте від неї успіху, слухняності та дисципліни, не лишаєте без покарання її вчинки. На жаль, вам не вистачає розуміння дитини, ви даремно порівнюєте її з іншими дітьми, обмежуєте її самостійність і активність. Вам слід прийняти дитину такою, яка вона є, більше їй довіряти, поважати як особистість». Вивчивши за допомогою запропонованого методу досить велику кількість проблемних сімей сучасних школярів та узагальнивши їх типові труднощі, ми розробили адресну програму корекції недоліків сімейного виховання, якою може скористатись кожен вчитель.

Мета програми: усунення причин неефективного батьківського ставлення до дітей, гуманізація взаємовідносин батьків і дітей.

Завдання корекції:

1. Підвищення сенситивності до дитини.
2. Вироблення адекватної уяви про дитячі можливості та потреби.
3. Ліквідація психолого-педагогічної неграмотності.
4. Продуктивна реорганізація арсеналу засобів спілкування з дитиною.
5. Предмети корекції:

- Міжособистісні відносини у сім'ї.
- Авторитарне пригнічення дитини.
- Байдужість батьків до проблем дитини.
- Гіперсоціалізація щодо дитини.

6.Об’єкти корекції: батьки соціально й педагогічно занедбаних дітей.

Методика «Наша дитина»

Мета: виявити рівень моральної поведінки учня в уявленні його батьків(дисциплінованість, чуйність, працьовитість, скромність, принциповість, самокритичність, відповідальність).

Вчитель просить батьків відповісти на запитання анкети, записавши на папірці номер питання (1-Х) та номер відповіді (1-4) по кожному питанню.

Анкета

І. Чи старанна та слухняна дитина в сім'ї ? Чи охоче виконує вона доручення батьків?

1. Постійно виявляє неретельність та неслухняність.
2. Часто неслухняна та неретельна.
3. Не завжди старанна та слухняна.
4. Завжди старанна та слухняна.

ІІ. Яка поведінка дитини вдома?

1. Постійно поводить себе погано, зухвало, сперечається тощо.
2. Часто поводить себе погано і на зауваження не реагує.
3. Не завжди. Дозволяє пустощі, але на зауваження реагує позитивно.
4. Завжди добре.

ІІІ. Наскільки чуйно ставиться дитина до батьків та близьких?

1. Постійно грубіянить, зухвалить, роздратовується щодо зауважень.
2. Часто виявляє грубість, байдужість, егоїзм.
3. Не завжди чутлива та дбайлива.
4. Чутлива, дбайлива, лагідна.

IV. Наскільки дитина працьовита?

1. Постійно ухиляється від праці, дуже ледача.
2. Часто ухиляється від праці, працює тільки під контролем. Не завжди допомагає, робить лише те, що доручають.
3. Любить працю, постійно допомагає старшим.

V. Наскільки виховані простота та скромність у дитини по відношенню до рідних та близьких?

1. Дуже зарозуміла, пихата, гордовита.
2. Часто виявляє гордовитість, пихатість, зарозумілість.
3. Іноді виявляє похваляння, пихатість, зарозумілість.
4. Завжди проста та скромна.

VI. Чи виявляється у дитини критичність по відношенню до інших людей?

1. Не критична, прилаштовуються під погляди інших членів сім'ї та товаришів.
2. Дуже рідко висловлює свої думки, критичні судження.
3. Критикує, але при цьому не завжди правильно і тактовно.
4. Критикує погляди та поведінку близьких розумно і тактовно.

VII.Чи виявляється при цьому самокритичність?

1. Озлоблено сприймає критику членів сім'ї, на зауваження грубить.
2. Не сприймає критику інших, не реагує на зауваження членів сім'ї.
3. Не завжди самокритична, не завжди виправляється після критичних зауважень.

4. Самокритична, поважає критику членів сім'ї, прагне врахувати критичні зауваження.

VIII. Як ставиться до навчання вдома?

1. Виявляє безвідповідальність у навчанні, уроки вдома не вчить, до школи ходити не хоче.

2. Проявляє безвідповідальність щодо домашніх завдань, потребує постійного контролю.

3. Не завжди сумлінно готує домашні завдання.

4. Відповідально та сумлінно готує домашні завдання.

IX. Як ставиться до громадських доручень?

1. Не любить громадську роботу, не виконує її.

2. Частіше за все безвідповідально ставиться до громадської роботи, доручень, потребує постійного контролю з боку батьків.

3. Не завжди виявляє відповідальність та бажання виконувати громадські доручення.

4. Охоче виконує громадські доручення, розповідає про їх виконання вдома.

X. Яке ставлення дитини до свого класу, школи?

1. Не любить свій клас та школу, відверто висловлює своє негативне ставлення до них.

2. Байдужа до справ класу та школи.

3. Любить клас та школу, але не завжди доводить це добрими справами.

4. Любить свій клас та школу і завжди доводить це добрими справами.

Обробка отриманих даних. Отримавши від батьків папірці з номерами запитань та відповідей, вчитель підсумовує номери відповідей (для кожного учня) та одержану суму ділить на 10. Ступінь виявлення моральних якостей у поведінці учнів в уявленні їхніх батьків оцінюється за наступною шкалою:

– від 1 до 1,5 – на думку батьків, зазначені властивості не виявляються;

– від 1,5 до 2,5 – на думку батьків, властивості виявляються слабо;

– від 2,5 до 3,5 – на думку батьків, властивості виявляються;

– від 3,5 до 4 – на думку батьків, властивості виявляються яскраво. На базі одержаних результатів вчитель порівнює оцінку батьків зі своїми уявленнями. В разі їх невідповідностей необхідно з'ясувати причину цієї невідповідності (потайливість, позерство, нещирість, необ'єктивність батьків тощо.) за допомогою інших методик та намітити індивідуальну роботу з цим учнем (а при необхідності і з батьками).

Виявлені негативні вчинки, а також умови і причини, що їх породили, повинні служити вказівкою щодо спрямованості подальшого морально психологічного розвитку.

Методика вивчення ставлення батьків до родинних стосунків

Методики надають інформацію про інтегральні ознаки ставлення до сім'ї і родинних стосунків.

1. Усе, що я роблю, я роблю заради моєї дитини.
2. У мене часто не вистачає часу зайнятися з дитиною чимось цікавим, піти кудись разом, поговорити.
3. Мені доводиться дозволяти моїй дитині таке, чого не дозволяють інші батьки.
4. Не люблю, коли дитина приходить до мене із запитаннями. Краще, щоб здогадалася сама.
5. Наша дитина має більше домашніх обов'язків, ніж більшість її однолітків.
6. Мою дитину дуже важко примусити що-небудь робити в оселі.
7. Завжди краще, якщо діти не думають над тим, чи правильними є погляди їхніх батьків.
8. Моя дитина повертається додому тоді, коли захоче.
9. Якщо хочеш, щоб твоя дитина стала людиною, не залишай без покарання жодного її поганого вчинку.
10. При найменшій можливості намагаюся не карати дитину.
11. Коли я в гарному настрої, нерідко прощаю своїй дитині те, за що за інших обставин покарала б.
12. Я люблю свою дитину більше ніж дружину (чоловіка).
13. Маленькі діти мені подобаються більше ніж діти старшого віку.
14. Якщо моя дитина довго гнівається, виявляє впертість, я починаю відчувати, що повелася з нею неправильно.
15. У нас довго не було дитини, хоч ми її дуже хотіли.
16. Спілкування з дітьми загалом дуже стомлює.
17. У моєї дитини є деякі риси, що дуже нервують мене.
18. Виховання моєї дитини здійснювалося б значно ефективніше, якби мій чоловік (моя дружина) не заважав (ла) мені.
19. Більшість чоловіків легковажніші, ніж жінки.
20. Більшість жінок легковажніші, ніж чоловіки.
21. Моя дитина для мене – найголовніше у житті.
22. Часто буває, що я не знаю, де моя дитина.
23. Намагаюся купувати своїй дитині такий одяг, який вона хоче, навіть якщо це дорого.
24. Якщо дитина мене не зрозуміла відразу, мені легше самій зробити, ніж їй роз'яснювати.
25. Моєму синові (доньці) часто доводиться (доводилося раніше) доглядати за молодшим братом (сестрою).
26. Нерідко буває так: нагадую дитині, щоб зробила те, що я просила, а потім махну рукою та роблю сама.

27. Батьки ні в якому разі не повинні виявляти перед дітьми свої слабкості та недоліки.

28. Моя дитина сама вирішує, із ким їй дружити.

29. Діти повинні не тільки любити своїх батьків, а й боятися їх.

30. Я дуже рідко сварюся зі своєю дитиною.

31. У нашій суворості до дитини ми непослідовні. Іноді ми дуже суворі, а іноді все дозволяємо.

32. Дитині легше порозумітися зі мною, ніж із батьком (матір'ю).

33. Мене засмучуєте, що моя дитина занадто швидко стає дорослою.

34. Якщо дитина не слухається тому, що нездужає, краще зробити так, як вона хоче.

35. Дитина росла слабкою і хворобливою.

36. Якби в мене не було дітей, я б досягла у жилі значно більшого.

37. У моєї дитини є слабкості які не зникають, хоч я наполегливо з ними борюсь.

38. Нерідко буває, що, коли я покарала дитину, мій чоловік починає дорікати мені в надмірній суворості й втішає дитину.

39. Чоловіки більш схильні до подружньої зради, ніж жінки.

40. Жінки більш схильні до подружньої зради, ніж чоловіки.

41. Турботи про дитину займають більшу частину мого часу.

42. Мені багато разів доводилося пропускати батьківські збори в школі: (садку).

43. Намагаюся купувати дитині все, що вона хоче, навіть якщо це дуже важко.

44. Якщо довго бути з моєю дитиною, можна страшенно стомитися.

45. Я багато разів доручала моїй дитині важливі й складні справи.

46. На мою дитину не можна покластися у серйозній справі.

47. Головне, чого батьки мають навчити своїх дітей, – це бути слухняними.

48. Мій син (донька) сам (сама) вирішує, палити йому (їй) чи ні.

49. Чим суворіші батьки з дитиною, тим краще для неї.

50. У мене м'який характер.

51. Якщо моїй дитині щось від мене потрібно, вона намагається вибрати момент, коли я в гарному настрої.

52. Коли я думаю про те, що моя дитина виросте, і я буду їй непотрібної, мені стає моторошно.

53. Чим діти старші, тим важче з ними порозумітися.

54. Найчастіше впертість дитини пояснюється тим, що батьки не вміють правильно до неї підійти.

55. Я постійно переживаю за здоров'я дитини.

56. Якби у мене не було дітей, моє здоров'я було б значно кращим.

57. Деякі дуже серйозні недоліки моєї дитини ніяк не зникають, незважаючи на всі заходи.

58. Моя дитина не любить мого чоловіка – свого вітчима.
59. Чоловік гірше може зрозуміти почуття іншої людини, ніж жінка.
60. Жінка гірше вміє зрозуміти почуття іншої людини, ніж чоловік.
61. Заради моєї дитини мені багато від чого довелося відмовитись.
62. Бувало, що я не знала про зауваження або двійку в щоденнику сина (доньки) лише тому, що не подивилась у щоденник.
63. Я витрачаю на свою дитину значно більше грошей, ніж на себе.
64. Не люблю, коли моя дитина щось просить. Сама краще знаю, що їй потрібно.
65. Моїй дитині живеться важче, ніж більшості її однолітків.
66. Я суворіше ставлюся до своєї дитини, ніж інші батьки до своїх.
67. Від покарання мало користі.
68. Члени нашої родини неоднаково суворі з дитиною: одні все дозволяють, інші все забороняють.
69. Я хочу, щоб моя дитина нікого не любила, крім мене.
70. Коли моя дитина була маленька, вона мені подобалася більше, ніж зараз.
71. Я часто не знаю, як правильно поводитися з моєю дитиною.
72. У зв'язку зі слабким здоров'ям дитини в її ранньому дитинстві ми багато чого їй дозволяли.
73. Виховання дітей – важка і невдячна праця, їм віддаєш усе, а натомість не дістаєш нічого.
74. Моя дитина не сприймає доброго слова. Єдине, що на неї впливає, – це постійні суворі покарання.
75. Мій чоловік намагається налаштувати дитину проти мене.
76. Чоловіки частіше, ніж жінки, діють нерозсудливо, не обміркувавши наслідки.
77. Жінки частіше, ніж чоловіки, діють нерозсудливо, не обміркувавши наслідки.
78. Я постійно думаю про свою дитину, про її здоров'я, справи, настрій.
79. Нерідко доводиться (доводилося) розписуватись у щоденнику за кілька тижнів одразу.
80. Моя дитина вміє добитися від мене, чого захоче.
81. Мені більше подобаються тихі й спокійні діти.
82. Моя дитина багато допомагає мені.
83. У моєї дитини мало домашніх обов'язків.
84. Якщо навіть дитина впевнена, що батьки не мають рації, вона повинна робити так, як вони скажуть.
85. Коли моя дитина виходить із дому, то рідко каже мені, куди йде.
86. Бувають випадки, коли найкращий спосіб покарання – це пасок.
87. Багато недоліків у поведінці дитини із часом минають.

88. Коли наша дитина щось накоїть, ми беремося за її виховання. Якщо все тихо, залишаємо її в спокої.

89. Коли б мій син не був моїм сином, а я була б молодшою, то я б, напевне, закохалася у нього.

90. Мені цікавіше розмовляти з малими дітьми, ніж із великими.

91. У тому, що моя дитина має такі недоліки, я сама винна, бо не вміла її виховувати.

92. Тільки завдяки нашим величезним зусиллям наша дитина залишилася живою.

93. Нерідко заздрю тим, хто живе без дітей.

94. Якщо дати моїй дитині волю, вона негайно використає її на шкоду собі та іншим.

95. Нерідко буває так: я кажу нашій дитині одне, а чоловік навмисне каже протилежне.

96. Чоловіки частіше, ніж жінки, бувають егоїстами.

97. Жінки частіше, ніж чоловіки, бувають егоїстами.

98. Бажання моєї дитини для мене закон.

99. Коли моя дитина була маленькою, вона дуже полюбляла спати в одному ліжку зі мною.

100. У моєї дитини хворий шлунок.

101. Батьки потрібні дитині, поки вона не виросла. Потім вона згадує про них усе рідше.

102. Заради моєї дитини я пішла б на будь-яку жертву.

103. Моїй дитині потрібно приділяти значно більше часу, ніж я можу.

104. Моя дитина вміє бути такою любою, що я їй усе прощаю.

105. Мені б хотілося, щоб син одружився якомога пізніше – після 30 років (донька вийшла заміж після 25 років).

106. У моєї дитини часто бувають холодними руки і ноги.

107. Діти – маленькі егоїсти: вони зовсім не думають про здоров'я і почуття своїх батьків.

108. Якщо не віддавати моїй дитині весь час і сили, то все може закінчитися погано.

109. Коли все гаразд, я менше цікавлюся справами дитини.

110. Мені дуже важко відмовити в чому-небудь своїй дитині.

111. Мене засмучує, що я все менше потрібна своїй дитині.

112. Здоров’я моєї дитини гірше, ніж у більшості її ровесників.

113. Багато дітей відчувають занадто мало вдячності до батьків.

114. Моя дитина не може обійтися без моєї постійної допомоги.

115. Велику частину свого вільного часу моя дитина проводить поза домівкою.

116. У моєї дитини дуже багато часу на розваги.

117. Крім моєї дитини, мені ніхто на світі не потрібен.

118. У моєї дитини уривчастий і неспокійний сон.

119. Нерідко думаю, що я занадто рано вийшла заміж.

120. Усіх своїх успіхів (у навчанні, роботі) моя дитина досягла завдяки моїй постійній допомозі.

121. Справами дитини в основному займається мій чоловік.

122. Зробивши уроки, мій син (моя донька) займається тим, що йому (їй) подобається.

123. Коли я бачу чи уявляю сина з дівчиною (дочку з хлопцем), у мене псується настрій.

124. Моя дитина часто хворіє.

125. Сім'я не полегшує, а ускладнює моє життя.

Ви, звичайно, помітили, що даний тест складено переважно для жінок. Чоловікам, які захочуть перевірити себе, доведеться перефразувати деякі твердження.

За підсумками тесту розраховуються 20 показників, важливих для розуміння особливостей стосунків у родині. Враховуються знаки «+», поставлені до таких тверджень:

1-й показник – 1,21,41,61 81,101,107,113,119,125.

2-й показник – 2,22,42,62,82,102, 108, 114,120,126.

3-й показник – 3,23,43,63,83, 103, 109,115, 121,127.

5-й показник – 5,25,45, 65, 85.

6-й показник – 6, 26,46,66, 86.

7-й показник – 7, 27,47, 67, 87.

8-й показник – 8,28,48, 68, 88.

9-й показник – 9,29,49, 69, 89.

10-й показник – 10, 30, 50,70 90.

11-й показник – 11, 31, 51, 71, 91.

12-й показник – 12,32,52,72,92,104,110,116,122,128.

13-й показник – 13, 33, 53, 73, 93.

14-й показник – 14,34, 54, 74, 94.

15-й показник – 15,35,55,75,95,105,11 ІД 17,123,129.

16-й показник – 16,36,56,76,96,106,112,118,124,130.

17-й показник – 17,37, 57,77,97.

18-й показник – 18,38,58,78,98..

19-й показник – 19,39, 59,79,99.

20-й показник – 20,40,60,80,100.

Перша пара показників (1 і 2) – це полярні значення рівнів сформованості батьківського (материнського) почуття.

Незважаючи на стереотип про первісну силу почуття батьків, його фактична величина може коливатися між двома полюсами: від максимально позитивного до байдужості.

1. **Гіпертрофія материнського почуття**. Дитина для вас – головне. Вона заповнює все ваше життя, усі ваші почуття, думки, плани, концентрує на собі всю вашу енергію. Якщо у вас забрати цю турботу про дитину або передати її іншій людині (про що ви сьогодні й не

припускаєте), життя втратить для вас сенс. Але попереду – неминуче послаблення зв'язків між вами і дорослою дитиною; її цілком природне віддалення і відособлення стануть для вас трагедією. При помірних значеннях показника (до 8 позитивних відповідей) ви ще поєднуєте гарячу любов до дитини зі здоровим глуздом. При значеннях критичних (8 і більше) ви, можна сказати, утрачаєте голову від любові до дитини, повністю зрікаєтеся себе, приносите себе в жертву маленькому кумирові й можете зіпсувати її характер, спотворити подальше життя, виховуючи примхливе, інфантильне створіння.

2. **Гіпотрофія материнської відповідальності**. Це друга крайність (критична при 7 і більше позитивних відповідях). Недосвідчену, невмілу дитину фактично кинуто напризволяще і відкрито для всіх зовнішніх (зокрема негативних) впливів. Ви занадто рано звалюєте на дитину повну відповідальність за її долю. Як наслідок, поруч із вами може виявитися людина, яка ігноруватиме всі ваші спроби вплинути на неї, виправити становище.

3. **Поступливість.** Ви намагаєтеся не просто виконати кожне бажання дитини, а й перевершити її сподівання своєю щедрістю. У своєму прагненні зробити їй приємне ви не зупиняєтеся ні перед чим, забуваю про свої потреби. Не перейдіть критичну межу (6 знаків « + »), після якої ваші ентузіазм і безкорисливість приведуть до невтримного дитячого егоїзму.

4. **Непоступливість.** Ви уникаєте або обмежуєте контакти з дитиною, спілкування з якою створює для вас ситуації підвищеної напруженості, емоційного дискомфорту. Вам би хотілось, щоб дитина росла, виховувалась «сама собою», щоб її проблеми вирішувалися без вашої участі. Ви можете дійти до відчуження (4-5 відповідей).

5. **Гра у життя сім'ї через трудову діяльність**, ви вважаєте, що виховання дитини полягає у залученні її до праці. Дитина має постійні обов'язки, за виконання яких вона повністю відповідає. Ви впевнені у здатності дитини виконувати відповідальні доручення. Але, якщо відповідей 4 і більше, то вам слід замислитися, чи ви не перевантажуєте дитину, чи даєте їй посильні завдання. Перевірте, чи залишаються у вашої дитини час і сили для дитинства. Адже навряд чи вам хочеться сформувати «маленького дідуся», позбавленого друзів і дитячих радощів. Згадайте, які важливі психологічні якості закладаються під час гри, спілкування з однолітками, й уважно проаналізуйте, чи не витіснила праця з життя дитини все інше.

6. **Відсторонення дитини від сімейних проблем**, ізолювання її від щоденних клопотів батьків. Дитина зростає байдужою до сімейних справ і клопотів, і ви не можете на неї покластися, щось доручити. Ступінь відчуженості дитини від сім'ї високий при 4-5 відповідях.

7. **Закритість від дитини,** встановлення між нею і батьками психологічної дистанції. Авторитет батьків вважається непорушним і

незаперечним незалежно від їхніх чеснот і недоліків. Така позиція фактично знімає з батьків відповідальність за власну поведінку: вони перекладають її на саму дитину. Якщо ви набрали 4-5 балів, то потрібно замислитися, чи не перетворюєтеся ви на домашнього тирана, чи не намагаєтеся сховатися за батьківським (материнським) авторитетом від необхідності контролювати свою поведінку, давати їй об'єктивну оцінку.

8**. Самостійність дитини**, надання їй права самій вирішувати свої проблеми. Та чи не втрачаєте ви роль значущого дорослого для дитини? Якщо ви набрали 3-5 балів, проаналізуйте, що переважає у поведінці вашої дитини – самостійність чи небажання зважати на вас, нехтування вашими оцінками. Встановивши, що переважає друге, не вдавайтеся до звинувачень і докорів. Спробуйте поволі, тактовно і чуйно увійти в коло дитячих інтересів, відновити свій авторитет.

9-10. **Різні орієнтації у вихованні**. Перша орієнтація – вважати тиск на дитину головним методом виховання. Ви прагнете регламентувати всі вчинки дитини, заступити її життєвий досвід своїм. Якщо набрали 4-5 відповідей за дев'ятим показником, подумайте: звідки у вас ця жорстокість до власної дитини? Може, від життєвих стереотипів, коли ви, придушуючи в собі жалість, керуючись чужою думкою, удаєтеся до постійних покарань дитини? А може, караючи дитину, ви прагнете самоствердитися за рахунок неї, слабкої і беззахисної, бо не в змозі зробити це у більш гідний спосіб?

Друга орієнтація – повністю відмовитися від тиску як методу виховання. Але, набравши 4-5 відповідей, замисліться: а чи не потураєте ви дитині, чи не зумисне уникаєте конфліктів, боячись відштовхнути її від себе? Вседозволеність рідко дає позитивні результати, а відсутність суворості, принциповості, послідовності у вихованні може привести до того, що дитина ігноруватиме ваші поради, вказівки та справедливі вимоги.

11. **Непослідовність, сталість**. Найнерозумніший стиль виховання, який руйнує психіку дитини, – це несталість, непослідовність поведінки батьків, перехід від однієї крайності до іншої. За таких умов дитина втрачає стійкі орієнтири поведінки і чи то нервується, чи чекає відповідей.

12. **Батьківські ревнощі**. Поява дитини порушує стосунки, що склалися в сім'ї. Часто дитина стає не лише центром сімейного життя, а й «яблуком розбрату».

У родині починається боротьба за дитячу любов. Інші члени сім'ї сприймаються як конкуренти. Бажання стати і залишитися для дитини «центром усесвіту» – егоїстичне, воно не лише відчужує вас від інших членів сім'ї, а й робить дитину нещасною. Якщо ви набрали критичні бали (4-5), то скажіть собі відверто: чи не мучите ви свою дитину, вимагаючи любові у відповідь, чи не здається вам, що вона збайдужіла до вас. Чи не дорікаєте їй за те, що вона приділяє увагу іншим членам сім'ї, а не тільки вам?

13. **Продовження «дитячої» форми стосунків**. Повна залежність дитини від дорослої людини викликає в останньої почуття власної значущості. Тому деякі батьки прикро почуваються, коли дитина підростає і починає звільнятися від своєї повної залежності від батьків. Вони опиняються перед потребою шукати нові форми самоствердження. Прагнення повернути стосунки із підлітком на попередній рівень однобічної залежності (сильне при 45 відповідях) свідчить про нездатність змінитися самому, шукати й встановлювати новий рівень стосунків, доводити свою значущість не прямих формах впливу, а в емоційних контактах, у духовній спорідненості, взаємоповазі.

14. **Провина.** Жертовна позиція у стосунках із дитиною може привести до того, що ви починаєте відчувати провину за те, що не можете забезпечити максимальну відповідність створеному вами ідеалу взаємин батьків із дітьми. При цьому ви з власної волі опиняєтесь у дуже невигідному становищі, тому що берете на себе обов'язок створювати винятково комфортні умови дію дитини, знімаєте з неї всяку відповідальність за ситуацію, а отже, заохочуєте й ті форми її поведінки, яких слід позбутися. Критичне значення балів (4-5) свідчить про те, що ви постійно відчуваєте дискомфорт у стосунках із дитиною і свою провину в тому, що вони складаються далеко не ідеально.

15**. Батьківська (материнська) іпохондрія**, зниження фонового рівня стосунків за рахунок об'єктивних причин. Вашу «планку» батьківських вимог щодо дитини опущено дуже низько, і ви це виправдовуєте її слабким здоров'ям або винятковістю. Природна занепокоєність матері (батька) станом здоров'я дитини стає (7 і більше відповідей) постійним тлом стосунків, і дитина також живе у постійному стресі). Ви блокуєте активність, дитини, підриваючи цим її життєстійкість, здатність долати недоліки й труднощі в майбутньому. Звичка жити напівсидячи, берегти себе завдасть шкоди вашій дитині в її дорослому житті. Ви ж не хочете сформувати з неї скиглія та іпохондрика? Можливо, варто трохи зменшити обережність, перестати постійно побиватися з приводу слабкого здоров'я дитини і спробувати його зміцнити? Це принесе дитині більше користі й радості.

16**. Нерозвиненість батьківського (материнського) почуття**. Критичне значення – 7-10 відповідей. Батьки жалкують, що не повністю реалізували себе, свої можливості в інших царинах життя і діяльності. Дитина може допомогти батькам позбутися цього незадоволення собою, щоб їм не довелося визнавати свою неспроможність (здібності жалю до себе, замість дорікати дитині, яка, по суті, не винна, що ви її народили на світ, чи не простіше спробувати сьогодні відновити втрачені перспективи, і не мучити дитину постійними вимогами віддачі й вдячності, а знайти підтвердження своїй значущості в інших сферах самореалізації?

17. **Доведення необхідності постійного контролю.** Якщо

виховання не дало позитивних наслідків (дитина не стала тим ідеалом, про який мріяли батьки), то дитину оголошують розпещеною. Тепер тиск батьків, обмеження дитини, диктаторство у ставленні до неї можна виправдати: адже ця дитина не здатна відповідати за свої вчинки. І вже не треба шукати підходи, розширювати арсенал засобів впливу, обирати тактику і стратегію виховання. Якщо ви набрали високі бали (4-5), то це означає, що ви повністю ігноруєте всі позитивні якості дитини, не визнаєте можливості її зміну майбутньому, підриваєте її віру в себе.

18. **Конфліктність у родині**. Один член сім'ї звинувачує іншого (інших) у неправильному, неефективному вихованні дитини. Це один із прийомів психологічного захисту. Відбувається, як і в попередній ситуації, переадресування провини, відповідальності на інший об'єкт – уже не на саму дитину, а на чоловіка (дружину) чи на бабусю.

19-20. Соціальні стереотипи визначають ставлення до виховання та його організацію.

Показник 19. **Дружина повністю заперечує роль чоловіка у вихованні**.

Показник 20. **Чоловік не визнає, що дружина може правильно виховувати**. Аналізуючи дані показників, слід враховувати стать анкетованого. Так, якщо жінка виділяє нездатність чоловіків до виховання, то це полегшує їй боротьбу за лідерство у сімейному вихованні, конкуренцію і віддалення батька від дитини. Якщо ж вона вважає жінок недостатньо впливовими у вихованні, то це може свідчити про небажання звалювати на себе додаткове навантаження і відповідальність за поточні та перспективні стосунки з дитиною. Аналогічно розцінюються і відповіді чоловіків. В обох випадках (і для жінок, і для чоловіків) високі значення (4-5 відповідей) свідчать про конфліктні стосунки у сім'ї. Наприклад, якщо чоловік вважає, що жінка не здатна виховувати дитину, а жінка так само думає про чоловіка, то це свідчить про посилення боротьби за вплив у сім'ї. Якщо ж і він, і вона знімають із себе відповідальність, то дитині приділяється мало уваги.

Нелегка робота, яку ви виконали, відповідаючи на питання тестів, сподіваємось, допоможе вам пізнати себе, зрозуміти особливості стосунків у родині й не завершиться простою фіксацією позитивних чи негативних якостей. Самопізнання – це лише перший крок до самовдосконалення.

Не засмучуйтесь, якщо тестування дало вам неприємні для вас характеристики, а подумайте про перспективи розвитку.

5.3. Зміст педагогічної практики магістрантів у закладах вищої освіти

Протягом наступних двох тижнів магістранти-практиканти проходять педагогічну практику у закладі вищої освіти.

Мета науково-педагогічної практики магістрантів полягає у практичній підготовці і перевірці їхньої готовності до цілісного виконання професійних обов'язків у закладах вищої освіти.

Педагогічна практика магістрантів спрямована на формування навичок педагога-дослідника, який реалізує їх у педагогічній діяльності в умовах закладу вищої освіти.

Пріоритетним завданням педагогічної практики є поглиблення і закріплення теоретичних знань з метою їх всебічного застосування в процесі педагогічної діяльності. Завданнями педагогічної практики також є:

- ознайомлення з сучасним станом навчально-виховної роботи в закладі вищої освіти;
- формування в майбутніх викладачів умінь і навичок організації та самостійного здійснення навчально-виховної роботи зі студентами;
- ознайомлення магістрів безпосередньо в ході освітнього процесу з основними формами та методами викладання і виховання в закладі вищої освіти, з передовим педагогічним досвідом викладачів і його практичним застосуванням;
- набуття професійних і особистісних рис, притаманних викладачу сучасної вищої школи незалежної України;
- збагачення і поглиблення теоретичних знань студентів на основі їх застосування в конкретних навчально-виховних ситуаціях;
- формування потреб у самоосвіті, самовихованні та підвищенні своєї кваліфікації.

Науково-педагогічна практика відкриває магістранту можливість апробації теоретичних надбань, організацію та діагностику результатів експерименту.

ЗМІСТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ МАГІСТРАНТІВ

Відбір змісту науково-педагогічної практики базується на таких принципах:

- науковості: відбір змісту, форм та методів педагогічної діяльності на основі останніх досягнень педагогічної науки і практики;
- креативності: урахування творчого підходу до здійснення педагогічної діяльності;
- урахування наукових інтересів магістрантів: практика передбачає проведення занять з навчальних дисциплін, які відповідають науково-дослідницьким інтересам магістрантів.

Зміст педагогічної практики магістрантів включає: організаційно-методичний, науково-дослідний та виховний компоненти.

І. Організаційно-методичний компонент передбачає:

- ознайомлення з роботою кафедр університету (планами роботи, кафедральною документацією, тематикою науково-методичного семінару, матеріальною базою тощо);
- ознайомлення з навчальними і робочими програмами, календарно-тематичними планами окремих фахових дисциплін, з тематикою курсових та дипломних робіт;
- вивчення наявної бази і стану забезпечення студентів навчально-методичною літературою;
- аналіз обладнання та оформлення навчальних кабінетів, лабораторій, аудиторій, забезпечення їх необхідним навчально-технічним обладнанням;
- участь у засіданні кафедр, їх окремих секцій, роботі методичних семінарів;
- відвідування лекційних, семінарських, лабораторно-практичних занять викладачів кафедр факультету з метою дослідження проблем:
  - активізації пізнавальної діяльності студентів;
  - організації самостійної та індивідуальної роботи студентів;
  - розвитку творчих здібностей;
  - поєднання колективних, групових та індивідуальних форм організації навчальної діяльності;
  - упровадження інноваційних технологій, нетрадиційних форм і методів навчання тощо.
- ознайомлення із сучасними технологіями навчання у ЗВО.

ІІ. Науково-дослідницький компонент включає:

- ознайомлення з напрямками науково-дослідної роботи кафедр;
- організацію і здійснення науково-педагогічного дослідження з метою вивчення наявності та розвиненості у студентів педагогічних здібностей (гностичних, конструктивних, організаторських, комунікативних).

ІІІ. Виховний компонент передбачає:

- ознайомлення з планами виховної роботи факультету на навчальний рік, визначення пріоритетних завдань позанавчальної виховної роботи студентів;
- аналіз плану виховної роботи куратора студентської академічної групи;
- стажування у ролі куратора студентської академічної групи;
- організацію і проведення різноманітних форм виховної роботи зі студентами (в групі, на факультеті, в гуртожитку).

За час педагогічної практики магістр має оволодіти такою сукупністю професійно-педагогічних і конкретно-методичних умінь:

- визначати та реалізувати дидактичну, виховну й розвивальну мету навчального заняття;
- планувати й на високому рівні проводити лекції та практичні заняття;
- обґрунтовано обирати й використовувати сучасні засоби навчання, комплекс форм і методів навчання;
- організовувати конструктивне спілкування студентів академічної групи;
- здійснювати педагогічне керівництво колективом студентської академічної групи, планувати позанавчальну виховну роботу, запроваджувати ефективні форми виховної роботи в студентській академічній групі;
- здійснювати аналіз і самоаналіз лекцій та практичних занять, обраних форм позанавчальної виховної роботи.

5.3.1. Організація педагогічної практики магістрантів

Практика організовується і здійснюється на І-ІІ курсах вищих закладів освіти ІІІ –ІУ рівнів акредитації.

Обов'язки практиканта

Протягом практики студенти виконують обов'язки викладача вищого навчального закладу і куратора студентської академічної групи.

1. Практикант зобов'язаний своєчасно виконувати завдання, передбачені програмою практики.
2. Практикант підпорядковується правилам внутрішнього розпорядку навчального закладу, розпорядженням адміністрації.
3. Практикант зобов'язаний представити методисту звітну документацію згідно визначених вимог і термінів.

Педагогічна практика орієнтовно розподіляється на три етапи: підготовчий, основний, завершальний. Правильна організація кожного етапу забезпечує ефективність роботи практиканта.

Підготовчий період. Призначення підготовчого етапу практики полягає у створенні сприятливих умов для виконання поставлених завдань і обов'язків магістрантами-практикантами.

Протягом підготовчого періоду практикантам слід ознайомитись з режимом роботи факультету і академічної групи, здійснити аналіз плану позанавчальної виховної роботи навчального закладу, факультету, куратора. Доцільно організувати спілкування з викладачами і куратором студентської академічної групи з метою виявлення специфіки індивідуального розвитку студентів. Рівня їхньої вихованості, інтелектуальних можливостей, особливостей комунікації в групі тощо. Для встановлення позитивного мікроклімату у спілкуванні зі студентами бажано організувати у позанавчальний час годину спілкування, розважальну гру, екскурсію, культпохід до театру тощо(на вибір).

У цей час необхідно ознайомитись зі специфікою навчально-методичної роботи кафедр і факультету закладу вищої освіти; здійснити аналіз навчальних і робочих програм фахових дисциплін, навчально-методичної бази кафедр та бібліотек. З метою ознайомлення на практиці зі структурою і методикою проведення навчальних аудиторних занять слід відвідати і здійснити аналіз не менше 6 лекцій і 4 практичних занять. Протоколи відвідування лекцій і практичних занять необхідно записувати у педагогічному щоденнику.

Опрацювання рекомендованої літератури, вивчення вікових та індивідуальних особливостей студентської молоді, аналіз проведеної роботи дозволить визначити основні напрями подальшої роботи і скласти індивідуальний план магістранта-практиканта, який має бути завіреним методистом кафедри педагогіки.

Основний період практики спрямований на виконання основних завдань індивідуального плану.

Протягом цього періоду магістранти виконують такі види роботи:

- розробляють плани-конспекти лекцій і практичних занять, за якими (після затвердження конспекту методистом) самостійно проводять ці види занять;
- здійснюють самоаналіз проведених занять, узагальнені висновки фіксують у щоденнику;
- відвідують навчальні заняття інших практикантів, беруть участь в їх обговоренні;
- згідно індивідуальному плану практиканти здійснюють діагностику рівня розвитку професійно-педагогічних здібностей студентів за конкретними методиками, відповідно одержаних результатів обирають форми подальшої виховної роботи зі студентами академічної групи;
- беруть участь у засіданнях кафедри, навчально-виховних заходах, що під час практики відбуваються в закладі освіти;
- беруть участь у методичній роботі кафедри, готують виступ або папку методичних матеріалів (за погодженням з методистом);
- відвідують консультації методистів;
- активно опрацьовують наукові джерела з теми магістерської роботи, вивчають педагогічний стан досліджуваної проблеми, планують і проводять експеримент; займаються самоосвітою з питань педагогіки і психології вищої школи.

Організація позанавчальної виховної роботи у цей період передбачає врахування специфічних особливостей вікового розвитку студентів. Тому під час здійснення виховної роботи практикантам необхідно приділити увагу таким аспектам:

- здійснення допомоги студентам у визначенні сенсу життя в умовах соціально-економічних змін;

- забезпечення розвитку здатності студентів до рефлексії (здатності й уміння бачити себе, свої дії, розуміти себе);

- оптимізація соціальної та дидактичної адаптації студентів до умов життя і навчання у вищому навчальному закладі;

- стимулювання інтересу студентів до навчальної та наукової діяльності;

- виховання взаємоповаги у стосунках між юнаками і дівчатами;

- формування розуміння необхідності подальшого самовдосконалення студентів.

У процесі підготовки обраної форми позанавчальної слід порадитися з методистом кафедри педагогіки, узгодити з ним план, основні етапи підготовки і проведення обраної форми. Розробка обраної форми виховної роботи має бути затвердженою методистом до дня її проведення. Проведення обраної форми є заліковим заняттям, на яке слід запросити методиста та інших практикантів, для здійснення спостереження і аналізу його ходу та результатів.

Протягом **завершального періоду практики** студент продовжує здійснювати функції викладача і куратора. Доцільно у цей період організувати справи, емоційне наповнення яких викликало б задоволення студентів від співпраці з молодим викладачем і залишило б найкращі спогади і відчуття від спільної співпраці, що безумовно сприятиме подальшому розвитку професійних здібностей і студентів, і практикантів-магістрантів. У цей час практиканти оформлюють звітну документацію і подають її для перевірки методистам.

Критерії оцінювання науково-педагогічної практики магістрантів.

Оцінка результатів практики передбачає врахування рівня сформованості системи професійно-педагогічних умінь; ставлення практиканта до своїх обов'язків (ступінь відповідальності, самостійності, організованості); якості проведених навчальних занять та обраних форм позанавчальної виховної роботи; уміння організувати і здійснити науково-педагогічне дослідження та врахувати отримані результати у подальшій педагогічній діяльності; рівня аналізу та самоаналізу особистої педагогічної діяльності.

Оцінка за проведення навчальних занять виставляється з урахуванням таких показників:

- орієнтація магістранта у змісті та структурі навчального матеріалу;
- комплексне використання методів і засобів навчання;
- рівень науковості занять, розроблених і проведених практикантом;
- доступність та емоційність викладу навчального матеріалу;

- характер спілкування практиканта зі студентською аудиторією;
- уміння створювати і підтримувати емоційний комфорт на занятті;
- здатність приймати адекватні педагогічній ситуації рішення;
- раціональність організації пізнавальної діяльності студентів;
- застосування доцільних способів активізації пізнавальної діяльності студентів;
- критичність і повнота аналізу занять, проведених особисто або іншими практикантами.

5.3.2. Звітна документація магістранта-практиканта

Звітну документацію магістранта-практиканта складають:

- **педагогічний щоденник**, в якому відображено зміст і форми роботи магістранта: індивідуальний план педагогічної практики, підписаний магістрантом і методистом; аналізи-звіти з кожного виду діяльності (організаційно-методичної, науково-дослідної, виховної). Аналізи-звіти мають містити критичний аналіз та рекомендації щодо удосконалення роботи кафедри, факультету, студентської академічної групи;
- папка з **результатами індивідуальної науково-дослідної роботи**;
- **самоаналіз** проведеного навчального заняття;
- **розробка планів-конспектів практичних та лекційних занять;**
- **розробка використаної форми позанавчальної виховної роботи** та її самоаналіз;
- **загальний звіт** про хід та результати педагогічної практики*;*
- **атестаційний лист** з виставленими оцінками і підписами відповідальних за організацію і проведення практики.

Вимоги до оформлення звітної документації.

У *педагогічному щоденнику* відображено виконання практикантом основних розділів плану індивідуальної роботи, практичних завдань кожного змістового блоку практики. Записи мають відрізнятися аналітичністю, критичністю, бути логічними, завершуватись формулюванням висновків. Їх слід здійснювати систематично, користуючись запропонованою схемою:

Дата	Провідні завдання	Педагогічні спостереження, аналіз та висновки	Примітки

Провідні завдання для здійснення педагогічних спостережень і відображення їх виконання у щоденнику скомпоновані відповідно організаційних етапів практики і наведені нижче:

Організаційні етапи	Провідні завдання
Підготовчий етап	Ознайомлення з режимом роботи факультету і академічної групи; аналіз плану позанавчальної виховної роботи навчального закладу, факультету, куратора; вивчення рівня вихованості і загального розвитку студентів академічної групи; вибір пріоритетних форм позанавчальної виховної роботи зі студентами відповідно вікових та індивідуальних особливостей розвитку; вивчення навчальних планів і робочих програм з фахових дисциплін, стану забезпечення студентів навчальною літературою; аналіз обладнання та оформлення навчальних кабінетів, забезпечення їх необхідним дидактичними і технічними засобами; аналіз навчальних занять викладачів вищого навчального закладу з метою ознайомлення із сучасними технологіями навчання; ознайомлення з напрямами науково-дослідної роботи закладу освіти
Основний етап	Розробка планів-конспектів лекцій і практичних занять та їх проведення; самоаналіз проведених занять; відвідання та аналіз навчальних занять інших практикантів; діагностика рівня розвитку професійно-педагогічних здібностей студентів; обґрунтування вибору форм подальшої виховної роботи зі студентами академічної групи; складання розробки обраної форми виховної роботи зі студентами академічної групи; організація і проведення залікової справи, заходи тощо зі студентами академічної групи (факультету); участь у засіданнях кафедри, навчально-виховних заходах, що під час практики відбуваються у навчальному закладі; участь у методичній роботі кафедри; опрацювання наукових джерел з теми магістерської роботи, вивчення педагогічний стану досліджуваної проблеми, організація і проведення експерименту; здійснення допомоги студентам у визначенні сенсу життя в умовах соціально-економічних змін; забезпечення розвитку здатності студентів до рефлексії (здатності й уміння бачити себе, свої дії, розуміти себе); оптимізація соціальної та дидактичної адаптації студентів до умов життя і навчання у закладі вищої освіти;

	стимулювання інтересу студентів до навчальної та наукової діяльності; виховання взаємоповаги у стосунках між юнаками і дівчатами; формування розуміння необхідності подальшого самовдосконалення студентів
Заключний етап	Аналіз виконання завдань педагогічної практики; аналіз отриманих результатів; визначення ролі педагогічної практики у процесі формування ключових педагогічних компетенцій

Папка з результатами індивідуальної науково-дослідної роботи має містити опис обраної методики та обґрунтування доцільності її вибору, результати дослідження (відповіді на питання, виконання тестових завдань тощо), обробку результатів дослідження, загальні висновки щодо одержаних результатів; обґрунтування вибору подальших форм позанавчальної виховної діяльності в студентській групі.

Вимоги до оформлення *методичної розробки* однієї з використаних форм виховної роботи у та *самоаналіз* її організації і проведення наведені у додатках К, А.

Загальний звіт про хід та результати педагогічної практики складається на основі аналізу виконання практикантом індивідуального плану роботи, його відповідності провідним завданням, змісту та організаційним вимогам практики. У висновках доцільно визначити роль педагогічної практики у процесі формування ключових педагогічних компетенцій магістрантів, указати недоліки її організації.

Приклад оформлення *атестаційного листка* наведений у розділі «Методичні матеріали для організації науково-дослідної та позанавчальної виховної роботи магістрантами-практикантами».

5.3.3. Вікові та особистісні особливості студентської молоді

Для того, щоб викладач вищого навчального закладу міг ефективно працювати, він повинен не тільки чудово знати свій предмет, добре володіти методикою викладання, але й знати та враховувати вікові та особистісні особливості студентів у навчально-виховному процесі.

Термін «студент» у перекладі з латини означає людину, яка наполегливо працює, навчається, тобто оволодіває знаннями.

Якщо розглядати студента як особистість, то вік 18-20 років – це період найбільш активного розвитку моральних і естетичних почуттів, становлення і стабілізації характеру і, що особливо важливо, оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: цивільних, професійно-трудових і ін. З цим періодом зв'язаний початок «економічної

активності», під якою демографи розуміють включення людини в самостійну виробничу діяльність, початок трудової біографії і створення власної родини. Перетворення мотивації, усієї системи ціннісних орієнтацій, з одного боку, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією — з іншого, характеризують цей вік як центральний період становлення характеру й інтелекту. Це час спортивних рекордів, початок художніх, технічних і наукових досягнень.

Студентський вік характерний і тим, що в цей період досягаються багато оптимумів розвитку інтелектуальних і фізичних сил. Але одночасно виявляються «ножиці» між цими можливостями і їхньою дійсною реалізацією. Безупинно зростаючі творчі можливості, розвиток інтелектуальних і фізичних сил, що супроводжуються і розквітом зовнішньої привабливості, ховають у собі й ілюзії, що це зростання сил буде продовжуватися «вічно», що все краще життя ще попереду, що всього задуманого можна легко досягти.

Характерною рисою морального розвитку в цьому віці є посилення свідомих мотивів поводження. Помітно зміцнюються ті якості, яких не вистачало повною мірою в старших класах – цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, уміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем (мети, способу життя, кохання, вірності тощо).

Разом з тим фахівці в області вікової психології і фізіології відзначають, що здатність людини до свідомої регуляції свого поводження в 17-19 років розвита не повною мірою. Часто присутній невмотивований ризик, невміння передбачати наслідок своїх вчинків, в основі яких можуть бути не завжди гідні мотиви.

Юність – пора самоаналізу і самооцінок. Самооцінка здійснюється шляхом порівняння ідеального «я» з реальним. Але ідеальне «я» ще не вивірене і може бути випадковим, а реальне «я» ще всебічно не оцінене самою особистістю. Це об'єктивне протиріччя в розвитку особистості молодої людини може викликати в нього внутрішню непевність у собі і супроводжується іноді зовнішньою агресивністю, розв’язністю або почуттям незрозумілості.

Юнацький вік, за Еріксоном, будується навколо кризи ідентичності, що складається з серії соціальних і індивідуально-особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень.

Канадський психолог Джеймс Маршу виділяє чотири етапи розвитку ідентичності, які визначаються ступенем професійного, релігійного і політичного самовизначення молодої людини.

1.«Невизначена, розмита ідентичність» характеризується тим, що індивід ще не виробив чітких переконань, не вибрав професії і не зіткнувся з кризою ідентичності.

2.«Дострокова, передчасна ідентифікація» має місце, якщо індивід включився у відповідну систему відносин, але зробив це не

самостійно, у результаті пережитої кризи й іспиту, а на основі чужих думок, дотримуючись чужого прикладу або авторитету.

3.Етап «мораторію» характеризується тим, що індивід знаходиться в процесі нормативної кризи самовизначення, вибираючи з численних варіантів розвитку той єдиний, котрий може вважати своїм.

4.«Досягнута, зріла ідентичність» визначається тим, що криза завершена, індивід перейшов від пошуку себе до практичної самореалізації.

Студентський вік, за твердженням Б.Г. Ананьєва, є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. Вища освіта впливає на психіку людини, розвиток його особистості. За час навчання у ЗВО, при наявності сприятливих умов у студентів відбувається розвиток усіх рівнів психіки. Вони визначають спрямованість розуму людини, тобто формують склад мислення, що характеризує професійну спрямованість особистості. Для успішного навчання у ЗВО необхідний досить високий рівень загального інтелектуального розвитку, зокрема сприйняття, уяви, пам’яті, мислення, уваги, ерудованості, широти пізнавальних інтересів, рівня володіння визначеним колом логічних операцій тощо. При деякому зниженні цього рівня можлива компенсація за рахунок підвищеної мотивації або працездатності, усидливості, старанності й акуратності в навчальній діяльності. Але є і межа такого зниження, при якому компенсаторні механізми не допомагають, і студент може бути відрахований.

Необхідною умовою успішної діяльності студента є освоєння нових для нього особливостей навчання у ЗВО, що усуває відчуття внутрішнього дискомфорту і блокує можливість конфлікту із середовищем. Різка ломка багаторічного звичного робочого стереотипу, основу якого складає відкрите І.П. Павловим психофізіологічне явище – динамічний стереотип, іноді призводить до нервових зривів і стресових реакцій. З цієї причини період адаптації, зв'язаний з ломкою колишніх стереотипів, може спочатку обумовити і порівняно низьку успішність, і труднощі в спілкуванні. В одних студентів вироблення нового стереотипу проходить стрибкоподібно, в інших – рівномірно. Безсумнівно, особливості цієї перебудови зв'язані з характеристиками типу вищої нервової діяльності, однак соціальні фактори мають тут вирішальне значення. Знання індивідуальних особливостей студента, на основі якого будується система включення його в нові види діяльності та нове коло спілкування, дає можливість уникнути дезадаптаційного синдрому, зробити процес адаптації рівним і психологічно комфортним.

У проведених дослідженнях процесу адаптації першокурсників до ЗВО виділяються наступні головні труднощі: негативні переживання, зв'язані з відходом вчорашніх учнів зі шкільного

колективу з його взаємною допомогою і моральною підтримкою, невизначеність мотивації вибору професії, недостатня психологічна підготовка до неї; невміння здійснювати психологічне саморегулювання поведінки та діяльності, що збільшується відсутністю звички повсякденного контролю педагогів; пошук оптимального режиму праці і відпочинку в нових умовах; налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов у гуртожиток; нарешті, відсутність навичок самостійної роботи, невміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, довідниками, покажчиками.

Усі ці труднощі різні за своїм походженням. Одні з них об'єктивно неминучі, інші носять суб'єктивний характер і пов'язані зі слабкою підготовкою, дефектами виховання в родині і школі.

Соціальна адаптація студентів у ЗВО включає:

• професійну адаптацію, під якою розуміється пристосування до характеру, змісту, умовам і організації навчального процесу, формування навичок самостійності в навчальній і науковій праці;

• соціально-психологічну адаптацію – пристосування індивіда до групи, взаєминам з нею, формування власного стилю поведінки.

Адаптація – це передумова активної діяльності і необхідна умова її ефективності. Дослідники розрізняють три форми адаптації студентів-першокурсників до умов ЗВО:

• адаптація формальна, яка стосується пізнавально-інформаційного пристосування студентів до нового оточення, до структури вищої школи, до змісту навчання в ній, до її вимог, до своїх обов'язків;

• суспільна адаптація, тобто процес внутрішньої інтеграції (об'єднання) груп студентів-першокурсників та інтеграція цих же груп зі студентським оточенням у цілому;

• дидактична адаптація, що стосується підготовки студентів до нових форм і методів навчальної роботи у вищій школі.

Адаптація студентів до навчального процесу (за даними вивчення регуляторної функції психіки) закінчується наприкінці 2-го – початку 3-го навчального семестру.

Визначимо основні психологічні особливості студентського віку:

- зрілість у розумовому, моральному відношенні;
- переконаність, наявність світогляду, який вже склався;
- почуття нового;
- сміливість, рішучість;
- здатність до захоплення;
- оптимізм;
- самостійність;
- прямолінійність;

• критичність і самокритичність. Самооцінка суперечлива, що викликає внутрішню непевність, що супроводжується різкістю і розв'язністю;

• скептичне, критичне, іронічне відношення до викладачів і режиму навчального закладу;

• зберігаються максималізм і критичність, негативне ставлення до думки старших;

• неприйняття лицемірства, святенництва, брутальності, прагнення впливати окриком;

• пік інтелектуальних і пізнавальних можливостей;

• прийняття відповідальних рішень: вибір і оволодіння професією, вибір стилю і свого місця в житті;

• вибір супутника життя, створення своєї родини, активність у сексуальній сфері.

Розвиток студента на різних курсах має деякі особливі риси.

Перший курс вирішує завдання прилучення недавнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка студентів відрізняється високим ступенем конформізму; у першокурсників відсутній диференційований підхід до своїх ролей.

Другий курс – період найбільшої напруженої навчальної діяльності студентів. Студенти одержують загальну підготовку, формуються їхні широкі культурні запити і потреби. Процес адаптації до даного середовища в основному завершений.

Третій курс – початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової праці як відображення подальшого розвитку і поглиблення професійних інтересів студентів. Нагальна потреба в спеціалізації найчастіше приводить до звуження сфери різнобічних інтересів особистості. Відтепер форми становлення особистості у ЗВО в основних рисах визначаються фактором спеціалізації.

Четвертий курс – перше реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження навчальної практики. Для поведінки студентів характерно інтенсивний пошук більш раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки, відбувається переоцінка студентами багатьох цінностей життя і культури.

П'ятий курс – перспектива швидкого закінчення ЗВО – формуються чіткі практичні установки на майбутню діяльність. Виявляються нові, що стають усе більш актуальними, цінності, які пов'язані з матеріальним і сімейний становищем, місцем роботи тощо. Студенти поступово відходять від колективних форм життя закладу вищої освіти.

Таким чином, розвиток особистості студента як майбутнього фахівця у закладі вищої освіти здійснюється в таких напрямах:

• зміцнюються ідейна переконаність, професійна спрямованість, розвиваються необхідні здібності;

• удосконалюються, «професіоналізуються» психічні процеси, стани, досвід;

• підвищуються почуття боргу, відповідальності за успіх професійної діяльності, проявляється індивідуальність студента;

• підвищуються вимоги особистості студента в галузі своєї майбутньої професії;

• на основі інтенсивної передачі соціального і професійного досвіду і формування необхідних якостей зростає загальна зрілість і стійкість особистості студента;

• підвищується питома вага самовиховання студента у формуванні якостей, досвіду, необхідних йому як майбутньому фахівцеві;

• зміцнюється професійна самостійність і готовність до майбутньої практичної роботи.

5.3.4. Методичні матеріали для організації науково-дослідної та позанавчальної виховної роботи магістрантів- практикантів

Методики вивчення наявності та розвиненості у студентів педагогічних здібностей

Тест №1

Методика виявлення «Комунікативних та організаторських схильностей» (КОС - 2)

Ця методика виявляє комунікативні та організаторські схильності особистості (вміння чітко та швидко налагоджувати ділові та товариські контакти з людьми, бажання розширити контакти, участь у групових заходах, уміння впливати на людей, бажання проявляти ініціативу тощо).

Інструкція. Перед вами 40 запитань, на кожне з яких потрібно дати відповіді «так» або «ні». Час виконання методики 10-15 хв.

1. Чи є у Вас потяг до спілкування і знайомства з різними людьми?
2. Чи подобається Вам займатися громадською роботою?
3. Чи довго хвилює Вас почуття образи на своїх товаришів?
4. Чи завжди Вам важко орієнтуватися в критичній ситуації, що склалася?
5. Чи багато у Вас друзів, з якими Ви постійно спілкуєтеся?
6. Чи часто Вам вдається схилити більшість своїх товаришів до прийняття ними Вашої думки?
7. Чи правда, що Вам приємніше і простіше проводити час за книгами або якими-небудь іншими заняттями, ніж з людьми?
8. Якщо виникли певні перешкоди у здійсненні Ваших намірів, чи легко Вам відмовитись від своїх намірів?
9. Чи легко Ви встановлюєте контакти з людьми, які значно старші за Вас?

10.Чи любите Ви придумувати і організовувати зі своїми товаришами різноманітні ігри і розваги?

11.Чи важко Вам включатися в нові для Вас компанії (колективи)?

12.Чи часто Ви відкладаєте на інші дні справи, які слід було б виконати сьогодні?

13.Чи легко Вам вдається встановлювати контакти і спілкуватися з незнайомими людьми?

14.Чи прагнете Ви, щоб Ваші товариші діяли згідно з Вашою думкою?

15.Чи важко Вам освоюватися в новому колективі?

16.Чи правда, що у Вас не буває конфліктів з товаришами через невиконання ними своїх обіцянок, зобов'язань, обов'язків?

17.Чи прагнете Ви, якщо обставини сприяють цьому, познайомитися і поспілкуватися з незнайомою людиною?

18.Чи часто у вирішенні важливих справ берете ініціативу на себе?

19.Чи дратують Вас оточуючі, чи виникає у Вас бажання побути наодинці?

20.Чи правда, що Ви, як правило, погано орієнтуєтесь в незнайомій для Вас обстановці?

21.Чи подобається Вам постійно бути серед людей?

22.Чи виникає у Вас відчуття дискомфорту, якщо Вам не вдається завершити розпочату справу?

23.Чи важко Вам проявити ініціативу, щоб познайомитися з іншою людиною?

24. Чи правда, що Ви втомлюєтесь від постійного спілкування з друзями?

25. Чи подобається Вам брати участь в колективних іграх?

26.Чи часто ви проявляєте ініціативу під час вирішення проблем, які зачіпають інтереси Ваших друзів?

27.Чи правда, що Ви відчуваєте себе невпевнено серед незнайомих людей?

28.Чи правда, що Ви прагнете до того, щоб довести правильність своїх дій чи слів?

29. Чи вважаєте Ви, що Вам не важко внести пожвавлення у незнайоме товариство?

30.Чи брали Ви участь у громадському житті школи (підприємства)?

31.Чи прагнете Ви обмежити коло своїх знайомих?

32.Чи правда, що Ви не прагнете відстоювати свою думку чи рішення, якщо його не зразу прийняли друзі?

33.Чи відчуваєте Ви себе комфортно в незнайомій компанії?

34.Чи охоче Ви організуєте вечірку для своїх товаришів?

35.Чи правда, що Ви губитеся, коли треба говорити перед великою кількістю людей?

36.Чи часто Ви спізнюєтеся на ділові зустрічі, побачення?

37.У Вас багато друзів?

38 Чи часто Ви буваєте в центрі уваги своїх друзів?

39.Ви відчуваєте дискомфорт під час спілкування з малознайомими людьми?

40.Чи правда, що ви не дуже впевнено почуваєте себе в оточенні великої групи своїх друзів?

Обробка результатів

Комунікативні схильності:

Так – 1,5, 9, 13, 17,21,29,33,37;

Ні – 3, 7, 11, 15, 19, 23, 27, 31,35, 39:

Організаторські схильності:

Так – 2, 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 34, 38;

Ні – 4, 8, 12, 16, 20, 24, 28, 32, 36, 40.

Шкала оцінок комунікативних схильностей

Коефіцієнт	0,10-0,45	0,46-0,55	0,56-0,65	0,66-0,75	0,76-1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Шкала оцінок організаторських схильностей

Коефіцієнт К	0,20-0,55	0,56-0,65	0,66 - 0,70	0,71 -0,80	0,81 - 1
Оцінка	1	2	3	4	5
Рівень	Низький	Нижче середнього	Середній	Високий	Дуже високий

Коефіцієнт комунікативних або організаторських схильностей К – це відношення кількості відповідей, що співпадають з ключем, до числа 20: К = х/20.

Показники, отримані за даною методикою, можуть коливатися від 0 до 1. Показники, близькі до 1, свідчать про високий рівень комунікативних чи організаторських схильностей, близькі до 0 – про низький рівень. Оціночний коефіцієнт (К) – це первинна кількісна характеристика матеріалів випробування. Для якісної стандартизації результатів дослідження використовуються шкали оцінок, в яких тому чи іншому діапазону кількісних показників К відповідає визначена оцінка. Наприклад, у Вас кількість відповідей, що співпали, виявилася рівною 19 за шкалою комунікативних схильностей і 16 за шкалою організаторських схильностей. Користуючись формулою, вираховуємо: К (комунікативних)=19/20=0,95 й К (організаторських)= 16/20=0,8.

Записуємо отримані результати в бланк відповідей і порівнюємо їх зі шкалами оцінок комунікативних та організаторських схильностей.

Інтерпретація результатів

Якщо Ви отримали оцінку «1», то Вам властивий низький рівень схильностей до комунікативної та організаторської діяльності.

Для тих, хто отримав оцінку «2», розвиток комунікативних та організаторських схильностей є на рівні нижче середнього. Ви не прагнете до спілкування, почуваєте себе скуто в новій компанії, у вільний час любите бути на самоті, обмежуєте свої знайомства, переживаєте труднощі при встановленні контактів з людьми і, виступаючи перед аудиторією, погано орієнтуєтесь в незнайомій ситуації, не відстоюєте свою думку, важко переживаєте образи. Не проявляєте ініціативи в громадській діяльності, у багатьох справах уникаєте прийняття самостійних рішень.

Якщо Ви отримали оцінку «3», то для Вас характерний середній рівень комунікативних та організаторських схильностей. Ви прагнете до контакту з людьми, не обмежуючи коло своїх знайомств, відстоюєте свою думку, плануєте роботу. Однак «потенціал» цих схильностей не відрізняється високою стійкістю. Вам необхідно серйозно зайнятися формуванням і розвитком комунікативних та організаторських схильностей.

Якщо Ви отримали оцінку «4», то Вас можна віднести до групи людей з високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей. Ви не губитеся в новій ситуації, швидко знаходите друзів, постійно намагаєтеся розширити коло знайомих, займаєтеся громадською діяльністю, допомагаєте близьким, друзям, виявляєте ініціативу в спілкуванні, із задоволенням берете участь в організації громадських заходів, здатні приймати самостійні рішення в екстремальній ситуації.

Якщо Ви отримали оцінку «5», то Вас можна віднести до групи людей з найбільш високим рівнем комунікативних та організаторських схильностей, для Вас характерні швидка орієнтація у складних ситуаціях, невимушена поведінка в новому колективі. Ви ініціативні, приймаєте самостійні рішення, відстоюєте свою думку. Ви легко почуваєте себе в незнайомій компанії, любите і вмієте організовувати різноманітні ігри, колективні справи.

При інтерпретації отриманих даних слід пам'ятати, що вони лише констатують наявний рівень комунікативних та організаторських схильностей в даний період розвитку особистості. Якщо результати тестування виявляться невисокими, то це зовсім не означає, що цих схильностей потенційно у Вас немає. Просто не були створені умови для їх виявлення та розвитку або у Вас не було нагальної потреби отримати відповідні вміння.

Тест № 2

Методика виявлення сформованості педагогічного такту

Для виявлення ступеню сформованості педагогічного такту дайте відповіді на питання анкети ствердженням «так» чи запереченням «ні».

1. Чи чуттєві Ви до образ?
2. Чи швидко Ви забуваєте про заподіяну кому-небудь образу?
3. Чи залежить Ваш настрій від зовнішніх причин?
4. Чи схильні Ви іноді до щиросердних поривів, до внутрішнього занепокоєння?
5. Чи відстоюєте Ви енергійно свої інтереси, коли стосовно Вас виявили несправедливість?
6. Чи відстоюєте Ви інтереси несправедливо скривджених школярів?
7. Чи легко Ви впадаєте в гнів?
8. Чи заступаєтеся Ви за сторонніх людей, стосовно яких допущена несправедливість?
9. Чи товариська Ви людина?
10. Чи можете Ви сказати, що навіть при невдачі не втрачаєте почуття гумору?
11. Чи намагаєтеся Ви помиритися з тим, кого скривдили?
12. Чи зробите Ви першим крок до примирення?
13. Чи можете Ви, якщо на кого-небудь сердитеся, дати волю рукам?
14. Чи може трагічний фільм так схвилювати Вас, що на очах виступлять сльози?
15. Чи легко Ви пристосовуєтеся до нових умов?
16. Чи зможете Ви звернутися до людини, яку недолюблюєте, настільки по-дружньому, що він і не запідозрить про Ваше дійсне відношення до нього?
17. Чи дуже Ви переживаєте від несправедливості?
18. Чи відноситеся Ви до майбутнього песимістично?
19. Чи вдається Вам при спілкуванні з людьми створювати певний настрій?
20. Чи довго Ви зберігаєте почуття гніву, досади?
21. Чи переживаєте Ви довгий час прикрощі інших людей?
22. Чи можна сказати, що Ви відноситеся до людей скоріше насторожено, недовірливо, ніж довірливо?
23. Чи вдається Вам відокремитися від гнітючих проблем, щоб не думати про них постійно?
24. Чи робите Ви раптові, імпульсивні вчинки?

Ключ до тесту 2

Підрахуйте кількість позитивних відповідей на питання 1, 2,4, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 23 і кількість негативних відповідей на питання 3, 5, 7, 13, 18, 20, 22, 24. Підсумуйте ці два показники.

12 балів. Перша стадія розвитку такту. Такт хитливий, його виховний вплив ще не має глибокої педагогічної ефективності.

16 балів. Друга стадія розвитку такту. Значних порушень такту не спостерігається. Однак викладачеві не вистачає педагогічної спритності реагування на різні ситуації, що вимагають педагогічно тонкого втручання.

20 балів. Третя стадія розвитку такту. Такт стає стійким педагогічним умінням викладача. Легше встановлюється діловий контакт зі школярами, але більш складно досягається контакт психологічний.

24 бали. Четверта стадія розвитку такту. Такт стає звичкою, стійкою рисою характеру вчителя.

Найбільш ефективний шлях формування педагогічного такту – самовиховання. Велику допомогу в правильній організації самовиховання, яке спрямоване на формування такту, може дати посібник – И.В. Страхов. Психология педагогического такта – Саратов, 1980.

МЕТОДИКА «Твої професійні можливості»

Мета: визначити професійну спрямованість особистості.

Хід виконання

1. Перенесіть таблицю на окремий аркуш

1. Продавець 2. Учитель початкових класів	11. Слюсар 12. Радіо-монтажник	21. Садівник 22. Зоотехнік	31. Кресляр 32. Друкар	41. Маляр 42. Гравер
3. Токар 4. Автослюсар	13. Ветеринар 14. Тваринник	23. Плановик 24. Радіооператор	33. Архітектор 34. Фотограф	43. Учитель старших класів 44. Няня
5. Геолог 6. Ґрунтознавець	15. Економіст 16. Оператор	25. Актор 26. Шліфувальник	35. Вихователь дитсадка 36. Офіціант	45. Майстер зв’язку 46. Швачка
7. Коректор 8. Програміст	17. Художник 18. Музикант	27. Викладач технікуму 28. Адміністратор установи	37. Шофер 38. Слюсар	47. Агроном 48. Біолог
9. Модельєр 10. Шліфувальник	19. Викладач ВНЗ 20. Лікар	29. Інженер-будівельник 30. Електромонтажник	39. Лісничий 40. Пасічнік	49. Телеграфіст 50. Поліграфіст

2. У кожному квадраті закресліть небажану для вас професію і залишіть найбільш привабливу.

3. У кожному вертикальному стовпчику співставте між собою п’ять професій і оцініть їх за п’ятибальною шкалою, проставляючи оцінку у лівому нижньому куті.

4. Те саме виконайте по горизонталі, проставляючи оцінки у верхньому правому куті.

5. Складіть таблицю у квадратах з літерними позначеннями. Кожен квадрат цієї таблиці відповідає певному квадрату означеної професії.

Л	Т	П	з	Х
т	П	З	Х	Л
п	З	Х	Л	Т
З	Х	Л	Т	п
Х	Л	Т	П	З

6. За кожною літерою порахуйте кількість балів із двох оцінок у кожному квадраті (5 квадратів за кожною літерою).

7. Складіть таблицю для занесення в неї загальних результатів

Коди професій	Л	Т	П	З	Х
Кількість балів					
Місце за значенням					

8. Підрахуйте кількість балів за кожною літерою і занесіть у таблицю та визначте місце за сумою балів (найбільше – 1 – е місце).

9. Розшифруйте коди літер:

Л: людина – людина;

Т: людина – техніка;

П: людина – природа;

З: людина – знакова система;

Х: людина – художній образ

Завдання для самостійної роботи

ТЕСТ НА ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ

1. Ви бажаєте навчатися в педагогічному університеті, тому що:

а) бажаєте якомога більше знати про людину і навколишній світ (1);

б) бажаєте більше знати про людину, її психіку (2) ;

в) бажаєте допомагати дітям пізнавати світ (3).

2. У професії вчителя Вам подобається:

а) вчити дітей (2);

б) відкривати для себе нові знання (1) ;

в) відкривати для учнів усе нові і нові знання (3).

3. Чи вважаєте Ви, що маєте різносторонні інтереси:

а) я так не думаю (1);

б) так, різносторонні (2);

в) різносторонні, але при цьому маю один стрижневий до обраної професії (3).

4. Чи здатні Ви пам'ятати та тримати в пам'яті знання про особистісні якості інших людей і спиратися на них у взаєминах:

а) якщо ці люди мені приємні, то так (1);

б) я завжди пам'ятаю якості інших людей (3);

в) намагаюся пам'ятати (2).

5. Яким вчителем Ви бажаєте стати – справедливим і вимогливим:

а) справедливим (2);

б) вимогливим (1);

в) справедливим і вимогливим (3).

6. Чи легко вивести Вас зі стану психічної рівноваги:

а) у деяких ситуаціях (2);

б) ні (3);

в) так, часто (1).

7. Ви – людина вразлива і образлива:

а) ні (3);

б) так (1);

в) швидше так, ніж ні (2).

8. Чи здатні Ви подумки ставити себе на місце іншої людини, яка переживає певну проблему:

а) ні (1);

б) швидше так, ніж ні (2);

в) так (3).

9. Чи швидко Ви знаходите нове коло знайомих у нових незнайомих ситуаціях:

а) завжди знаходжу (3);

б) намагаюся знайти (2);

в) не завжди (1).

10. Ви віддаєте перевагу спілкуванню в колі друзів або перегляду цікавого фільму:

а) перегляду цікавого фільму (1);

б) перегляду фільму і, бажано, з друзями (2);

в) спілкуванню з друзями (3).

11. Чи завжди у Вас хороший настрій та самопочуття під час роботи з іншими людьми:

а) не зажди (1);

б) завжди (3);

в) тоді, коли ці люди мені приємні (2).

12. Якщо Вас «доведуть», Ви часто втрачаєте самовладання:

а) іноді буває (2);

б) майже завжди (1);

в) я вмію стримуватися (3).

13. Чи часто Ви замислюєтесь над тим, як впливають Ваші вчинки на людей, які Вас оточують:

а) дуже рідко (1);

б) досить часто (3);

в) рідко (2).

14. Ви – людина, яка нетерпляче ставиться до помилок інших людей?

а) так (1);

б) кожен має право на помилку (2);

в) ні (3).

15. Чи важлива для Вас думка інших людей про Вашу поведінку:

а) не важлива (1);

б) якщо це – мої друзі, то так (2);

в) я завжди прислухаюся до інших людей (3).

16. Чи легко Ви піддаєтеся впливу інших людей:

а) легко (1);

б) якщо їм довіряю (2);

в) ніколи не піддаюся (3).

17. Чи завжди Ви проявляєте повагу до інших людей:

а) не завжди (1);

б) завжди (3);

в) майже завжди (2).

Інтерпретація результатів:

51 – 47 – високий рівень професійної спрямованості;

46 – 40 – середній рівень професійної спрямованості;

39 – 23 – низький рівень професійної спрямованості.

Вислови видатних представників людства про вчителя та його роль у суспільному розвитку

(можуть бути використані в процесі проведення бесід і диспутів зі студентами)

Людина, яка розраховує на рік, – сіє пшеницю. Людина, яка розраховує на десять років, – саджає сад. Людина, яка розраховує на сто років, – виховує дітей і працює вчителем (Народна мудрість).

Школа – це майстерня, де формується думка підростаючої генерації. Треба міцно тримати її в руках, якщо не хочеш випустити з рук майбутнє (А. Барбюс).

Добрий вихователь відрізняється від поганого тільки кількістю зроблених помилок і завданої дітям шкоди (Я. Корчак).

Майстерність вихователя не є якимось особливим мистецтвом, яке вимагає таланту, але є спеціальність, якій потрібно навчати, як потрібно навчати лікаря його майстерності, як потрібно навчати музиканта (А. С. Макаренко).

Вчителями мають бути люди ... чесні, діяльні і працелюбні, не тільки для виду, але й насправді вони мають бути живими взірцями доброчинностей, які вони повинні привити іншим (Й.-В. Гете).

Вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є насправді, з усіма її слабкостями і в усій її величі, з усіма її великими духовними вимогами... Тільки тоді він буде спроможний черпати і в самій природі людини засоби виховного впливу, – а засоби ці величезні (К. Ушинський).

Справжнім вихователем є лише той, хто пробуджує у дитини дух, що дрімає, і надає їй сили для органічного розвитку.(П. Блонський).

Якими діти народжуються, це не від кого не залежить. Але щоб вони завдяки правильному вихованню стали хорошими – це в наших силах (Плутарх).

Виховання досягає своєї мети, коли людина володіє силою і волею самого себе освічувати і знає спосіб і засоби, як це здійснити (А. Дистервег).

Учитель... може виховувати і навчати доти, допоки сам працює над своїм вихованням і освітою (К. Ушинський).

Хороших методів існує рівно стільки, скільки існує хороших учителів (Д. Пойя).

Учитель – це перший, а потім і головний світоч в інтелектуальному житті школяра; він пробуджує у дитині жагу знань, повагу до науки, культури, освіти (В. Сухомлинський).

Важко переоцінити роль справжнього педагога. Він не тільки і не стільки джерело інформації, скільки духовна опора дитини, його реальні ідеали (М. Амосов).

Поганий учитель подає істину, хороший – вчить її знаходити (А. Дистервег).

...Щоб стати справжнім вихователем, треба пройти... школу сердечності – протягом тривалого часу пізнавати серцем усе, чим живе, що думає, з чого радіє й чим засмучується ваш вихованець (В. О. Сухомлинський).

Ті, у кого ми навчаємось, правильно називаються нашими вчителями. Але не всякий, хто вчить нас, заслуговує на це ім’я (Й.-В. Гете).

Істинна мета виховання – це максимальний розвиток особистості в розумно організованому суспільстві, яке слугуватиме їй і якому вона сама слугуватиме (С. Френе).

Давня філософія трактує вчителя як книгу мудрості, котру учні постійно читають і в якій шукають відповіді (О. Вишневський).

Наріжний камінь педагогічного покликання – це глибока віра в можливість успішного виховання кожної дитини (В. О. Сухомлинський).

Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється (В. О. Сухомлинський).

Якщо вчитель поєднує в собі любов до справи і до учнів, він – найдосконаліший учитель. (Л. Толстой).

Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мудрості залежить її життя, здоров'я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті (В. О. Сухомлинський).

Посада учителя набагато вагоміша за найвищі посади в державі (Платон).

Вчитель у суспільстві покликаний виконувати масштабні завдання (І. Зязюн).

Орієнтовна тематика форм позанавчальної виховної роботи зі студентською молоддю

Конкурси: «Алло! Ми шукаємо таланти», «Студентська весна», КВК, огляди-конкурси на кращу кімнату гуртожитку, кращу аудиторію; творчі вечори знайомств, концерти з нагоди Дня вчителя, Нового року, Міжнародного жіночого дня, дня Святого Валентина, День сміху, літературно-мистецькі вечори, дні факультетів.

Диспути: «Я і моє «Я», «Чи потрібний «посередній» вчитель?», «Звідки беруться невдахи?», «Гарний ЕІЧИГЄЛЬ: хто він?», «В чому престижність вчительської професії?», «Від чого залежить твій професійний успіх?», «Чи може «посередній студент» стати кваліфікованим вчителем?», «Я кого вчителя чекає сучасна школа?».

Колективні творчі справи: «Дарунок факультету», акція «Допомога», «Щирість», «Свято весни», «Зробимо аудиторії затишними», «Розквітай, квітко!», «Збережемо річку», «Трудова весна», «Краю мій лелечий...», «Козацький край – моя Сумщина», «Дерево мого родоводу».

Екскурсії до музеїв міста, культпоходи до театрів.

Участь у спортивних змаганнях (інформація про календарний графік змагань – на кафедрі фізвиховання).

Організація заходів, присвяченим ювілейним датам.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Адамова, А. М. (2008). Впровадження особистісно орієнтованої моделі навчально-виховного процесу. *Управління школою,* 11, 2-12.

Андрущенко, В. П. (2011). Освіта нового століття: пріоритети розвитку. *Вища освіта України,* 1, 5-7.

Белан, Т. Г. (2011). Організаційно-методичні засади педагогічної практики майбутніх учителів технологій. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки, 19,* 171-174.

Берзіня, О. (2018). Профілактика виникнення та подолання виявів булінгу в дитячому середовищі. *Основи здоров'я,* 7, 7–8.

Бех, І. (2014). Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Шкільний світ, 23*, 5-21.

Бех, Д. (2016). Виховна гуманістична парадигма в освітній інновації. *Педагогіка і психологія,* 2, 14-21.

Бойко, А. (2004). Виховуючи суб'єкт-суб'єктні відносини вчителів і учнів як основа модернізації освітньої галузі в Україні. *Рідна школа, 4,* 5-7.

Бондаренко, Є. А., Бойко, М. М. (2006). *Організація педагогічної практики: методичні рекомендації для студентів заочної форми навчання (виховний аспект).* Тернопіль.

Бранець, М. М. (2016). Я - патріот і господар своєї землі: національно-патріотичний проект . *Шкільний світ, 7*, 29.

Бугрій, О. (2003). Підготовка майбутнього вчителя до творчої діяльності. *Вища школа, 4-5,* 62-68.

Бялик, О. С. (2017). *Сучасні тенденції статевого виховання учнівської молодів країнах Євросоюзу* (дис. … докт. пед. наук: 13.00.09). Умань.

Васильєв, І. Б. (2016). *Теоретичні і методичні засади підготовки педагогів професійного навчання* (автореф. дис. ... доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика профес. Освіти»). Київ.

Введение в научное исследование по педагогике (1988). М.: Просвещение.

Веселовський, Я. Б., Кебало, М. С. (2010). *Шкільна педагогічна практика: на допомогу студентам 4-5 курсів факультетів іноземних мов*. Тернопіль.

Вища освіта в Україні і Болонський процес (2004). К.

Вітвицька, С. С. (2003). *Основи педагогіки вищої школи*. Київ: Центр навчальної літератури.

Вітвицька, С. С. (2005). *Практикум з педагогіки вищої школи*. Київ: Освіта.

Волобуєва, Т. (2011). Педагогічна технологія навчального дослідження. *Директор школи. Україна,* 6, 11-20.

Виштак, О. М. *Сучасний підхід до позакласної виховної роботи. Нові форми позакласної виховної роботи. Форум педагогічних ідей*. Режим доступа: http://osvita.ua/school/lessons_summary/upbring/42138/

Врублевська, М. О. (2016). Комплексно-цільова програма з удосконалення системи громадянського виховання "Ми - українці" (2016-2021 рр.). *Вихована робота в школі* 6, 15-31

Герасименко, Н. В. (2018). Гейміфіковане навчання: проектування та розроблення освітнього веб-квесту. *Шкільний світ, 6*, 2–5.

Голобородова, М. М. (2016). Концептуальні засади патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Виховна робота в школі, 5,* 2-6.

Грицай, Н. (2012). Педагогічна практика як засіб формування методичної компетентності майбутніх учителів біології. *Проблеми підготовки сучасного вчителя, 5, Ч. 2,* 26-34.

Дацько, Ю. (2009). Роль педагогічної практики у професійній підготовці майбутнього вчителя іноземної мови. *Вісник Львівського університету. Серія Іноземні мови, 16,* 199-206.

Демидчик, Г. С., Мироновська, Л. М. (2009). Педагогічна практика як складова професійного становлення майбутнього вчителя. *Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки, 13,* 181-185.

Демченко, О. *Дидактична система організації самостійної роботи студентів*.

Драмарецька, Л. (2006). Позааудиторна робота зі студентами юридичних факультетів: нетрадиційні форми. *Рідна школа, 4,* 66-68.

Єгорова, І.В. (2018). *Інноваційні технології в роботі куратора академічної групи.* Івано-Франківськ.

Жижко, Т. (2004). Інтенсифікація професійної підготовки студентів: системний підхід. *Вища освіта України, 1,* 92-96.

Жовта, І. (2003). Якість науково-педагогічних кадрів вищої школи України. *Вища школа, 4-5,* 27-31.

Жульєва, А. М. (2018). *Формування в учнів соціалізованих умінь на основі проектних технологій навчання.* Київ.

Журба К. О. (2017). *До актуальності формування національно-культурної ідентичності підлітків*. Івано-Франківськ: НАІР, Вип.5, 93-97.

Завидівська, Н. (2004). Професіоналізм викладача – важливий аспект формування навичок здорового способу життя у вищій школі. *Рідна школа, 5,* 19-22.

Закон України «Про освіту». (2017). Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19.

Збірник документів щодо організації освітнього процесу (2015). Суми.

Зязюн, І. (2007) Концептуально-методологічні та дидактичні підходи до наукового дослідження педагогічної освітньо-виховної проблематики. *Київ: Педагогічна думка*. Розділ І. 3-76.

Іванова, Ю. М. (2014). Шляхи удосконалення педагогічної практики в науковій літературі. *Педагогічні науки, 24,* 34-41.

Інновації у вищий освіті (за матеріалами регіональних нарад) (2003). Київ.

Інновації у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя: методологічні, змістові та методичні засади (2011). Суми: МакДен.

Ісаєнко, С. (2009). Експериментальне дослідження ступеня готовності студентів до формування власної професійної культури. *Нові технології навчання : науково-методичний збірник,* 56, 58-63.

Казанішена, Н. (2009). Педагогічна практика як складова процесу підготовки майбутнього вчителя початкової школи до екологічного виховання учнів. *Науковий збірник Уманського державного педагогічного університету, 30,* 25-34.

Касянович, Г. П. (2002). *Морально-правова відповідальність педагога (теоретико-методологічний аспект)*. К.-Л.

Качуровська, О. (2018). *Проектні технології у формуванні ключових компетентностей школяра.* Київ.

Крилова, В. (2004). Партнерство викладача і студента у навчанні іноземної мови. *Рідна школа, 4,* 22-27.

Козлов, Д. О. (2015). Формування управлінської компетентності майбутнього викладача вищої школи у процесі магістерської підготовки *(автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика профес. освіти»)*. Полтава.

Коротюк, З. (2012). Перелік психодіагностичних методик та методик для соціально-педагогічних досліджень. *Соціальний педагог*, 2. (Вкладка).

Кузьмінський, А. (2003). Психолого-педагогічні та організаційні умови адаптації українських студентів у вищих навчальних закладах. *Рідна школа, 2*, 23-26.

Левківський, К. (2016). Реформування вищої освіти в контексті імплементації Закону України «Про вищу освіту»: нормативно-правові аспекти забезпечення якості. *Вища школа*, 5, 74-80.

Литвинова, Н. (2009). Психотехнологія розвитку мотивації до творчості у майбутніх педагогів. *Післядипломна освіта в* Україні, 2, 92-95.

Лосєва, Н. (2004). Професійна габілітація викладача вищого навчального закладу. *Вища освіта України, 2,* 92-98.

Луговий, В. І. (1995). *Тенденції розвитку педагогічної освіти в Україні*. К.

Макарова, Г. Г. (2016). *Професійний розвиток майбутнього вчителя в умовах інформаційно-освітнього середовища наукової бібліотеки*. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна».

Методологія науково-педагогічного дослідження (2013). Суми: Ніко, Розділ 1, 7-62.

Михайленко, Н. А. (2012). *Основні завдання та методи констатувального експерименту дослідження підготовки майбутніх учителів до творчої діяльності*. Суми: ВВП «Мрія» ТОВ, Ч. 2, 88-89.

Молчанова, О. (2019). Інноваційні технології формування професійної компетентності педагога сучасної школи (на прикладі міського методичного мегапроекту). *На урок,* 3, 62-70.

Мороз, І. В., Ярошенко, О. Г. (2003). *Педагогічна практика студентів у загальноосвітніх навчальних закладах*. К.

Мороз, І.В., Іваха, Т.С. (Ред.) (2012). *Педагогічна практика: програми, навчально-виховна робота студентів, звітність.* Київ.

Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті (2001). К.: Шкільний світ.

Нова українська школа: порадник для вчителя (2018). Київ.

Неперервна професійна освіта: проблеми. Пошуки, перспективи (2000). К.: Вид. «Віпол».

Ніколаєнко, С. (2003). Сучасна законодавча основа в системі майбутніх освітнього та наукових процесів в Україні і світі. *Вища школа, 4-5,* 3-27.

Олексюк, О. Є. (2005). Вплив педагогічної практики на активізацію пізнавальної діяльності студентів. *Наукові праці. Педагогічні науки, Вип. 42, № 29,* 39-43.

Осадча, О. М. (2018). Створення інноваційного освітнього середовища в роботі з батьківською громадою. *Шкільний світ,* 4/5, 2–6.

Основні засади розвитку вищої освіти України в контексті Болонського процесу (2004). Тернопіль: вид-во ТДПУ імені В. Гнатюка.

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України: затв. наказом МОНМСУ від 31.10.2011 № 1243. Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565

Паршук, С. (2012). *Умови поліпшення педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів.*

Петегирич, О. М. (2015). Досвід роботи школи з реалізації концепції національно-патріотичного виховання. *Виховна робота в школі, 2*, лютий, 9-17.

Петренко, Л. П. *Форми виховної роботи в школі*. Режим доступу: http://uk.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/uk/PDF/formu_robotu.pdf

Подолян, І. С. (2019). *Сутність методу проектів як запорука розвитку ключових компетентностей*. *На урок, 9*, 13-17.

Поліщук, М. (2003). *Фактори самореалізації особистості викладача і студентів. Рідна школа, 1,* 35-36.

Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0659-00.

Положення про навчальні кабінети загальноосвітніх навчальних закладів (затв. наказом МОНУ від 20.07.2004 № 601 та зареєстр. в Міністерстві юстиції України 09.09.2004 за № 1121/9720Ъ. Режим доступа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1121-04.

Про освіту: Закон України (2004). Х.: «Основа». Ч. 1. 25-58.

Про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти. Положення (2000). 22, 37.

Прядко, Є. Ю. (2009). *Педагогічні умови колективного творчого виховання учнів.* Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка.

Реальні небезпеки віртуального світу : інформаційна безпека дітей. Режим доступу: https://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizazija/kijiv_star.pdf

Робота з батьками щодо формування екологічної компетентності школярів. Режим доступу: https://vseosvita.ua/library/sistema-roboti-z-rodinnogo-vihovanna-z-ucnami-5-7-klasiv-125090.html

Родинна педагогіка (2002). К.: Видавець ПАРАПАН.

Рябуха, А. П. (2015). Національно-патріотична робота в школі. *Виховна робота в школі, 9.* 11-19.

Сіренко, О. (2016). «Ми – громадяни України, до неї вірна в нас любов!*». Шкільний світ, 7,* 17-22.

Система роботи з родинного виховання із учнями. Режим доступа: https://vseosvita.ua/library/sistema-roboti-z-rodinnogo-vihovanna-z-ucnami-5-7-klasiv-125090.html

Сорока, Г. І. (2005). *Організація виховної роботи: Планування, аналіз, методичне забезпечення.* Х.: Основа.

Сорока, Г. І. (2003). *Планування та аналіз виховної роботи школи.* Х.: Основа.

Степашко, В. (2008). *Методи та форми управління науково-дослідною діяльністю студентів вищих навчальних закладів. Рідна школа*, 12, 3-6.

Срібненко, О. О. (2016). Виховуємо любов до Батьківщини*. Виховна роота в школі, 10*, 7.

Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки. Режим доступу: https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015

Твердохліб, Т. С. (2017). *Педагогічна майстерність класного керівника в організації виховної роботи*. Харків.

Теоретичні та методичні засади управління підготовкою фахівців з педагогіки вищої школи на основі компетентнісного підходу в межах європейської кредитно-трансферної системи організації навчального процесу (2014). Київ: ТОВ «Альфа-Реклама».

Теоретичні та методичні засади магістерської підготовки викладача вищої школи (2014). Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка.

Ткачук, Н. П. (2016). «Україна - рідний край. Люби її і захищай». *Шкільний бібліотекар, 2,* 19-22.

Тютюнник, Ю. А. (2016). Рідна мати – Батьківщино, ти одна у нас! *Шкільний бібліотекар, 4,* 31–33.

Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (констатувальний етап дослідження) (2017). Черкаси: ЧОІПОПП.

Хомич, О. (2016). Інформаційно-комунікаційні технології як засіб формування просоціальної поведінки учнів. *Теоретико-методичні проблеми виховання, 20,* 290–296.

Шкільні свята від вересня до травня (2005). Х.: Основа.

Шулдик, Г. О., Шулдик, В. І. (2000). *Педагогічна практика*. К.: Науковий світ.

Шуркова, Н. Е. (2000). *Классное руководство: теория, методика, технология.* М.

Інтернет джерела

http://osvita.ua/school/lessons_summary/

http://osvita.ua/

http://www.osvita.sm.gov.ua/index.php/uk/

http://www.imzo.gov.ua/

http://www.ocpo.sumy.ua/golovna.html

http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/metoduchni.html

http://schoolglevaha.at.ua/index/dlja_klasnikh_kerivnikiv/0-101
http://ped-kopilka.com.ua/klasnomu-rukovoditelyu/klasnye-chasy-v-5-8-klasah/index.htm
http://www.refmaniya.org.ua/vichovn-zachodi/
http://pedagogika.at.ua/publ/3
http://szenki.in.ua/index.php/vse-dlia-vchytelia/godina-klasnij-kerivnik
http://schoolglevaha.at.ua/1/klker/dovdnik-klasnogo-kervnika-v-zapitannyax-ta-vdpovdy.pdf
http://www.pedrada.com.ua/news/3849-qqn-16-m7-26-07-2016-yak-organzovuvati-vihovnu-robotu-u-20162017-navchalnomu-rots
http://www.moippo.mk.ua/attachments/article/3797/%D0%92%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0.pdf
http://osvita-mk.org.ua/board/patriotichne_vikhovannja/materiali_dlja_praktichnogo_vikoristannja/31-1-0-233
http://osvita mk.org.ua/index/organizacija_dijalnosti_u_konfliktnij_ta_postkonfliktnij_period/0-112

ДОДАТОК А

ОРІЄНТОВНА СХЕМА САМОАНАЛІЗУ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ

1. Клас, назва виховного заходу, дата, місце його проведення.
2. Педагогічне обґрунтування виховного заходу. Доцільність його проведення. Участь у виборі форми проведення заходу.
3. Місце даного виховного заходу в системі навчально-виховної роботи класу. Зв'язок змісту заходу з навчальним матеріалом, з іншою діяльністю виховного характеру.
4. Мета заходу: наскільки вона досягнута.
5. Завдання заходу: в якій мірі вони виконані.
6. Обґрунтування логічності структурної побудови заходу.
7. Характеристика діяльності учасників заходу: рівень їх активної діяльності при складанні плану, підготовці і проведенні заходу.
8. Оцінка результативності заходу. Його пізнавальна і виховна цінність.
9. Оцінка психологічного стану учнів під час підготовки і проведення заходу.
10. Позитивні сторони та недоліки, виявлені в процесі підготовки і проведення заходу.
11. Висновки.

ДОДАТОК Б

СХЕМА АНАЛІЗУ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ

Варіант 1

I. Загальні відомості

1) Назва заходу.
2) Дата і місце його проведення. Хто проводить.
3) Склад групи учнів.
4) Вид діяльності: епізодичний захід, плановий, терміновий, система заходів тощо.
5) Мета заходу: на вирішення яких завдань класного колективу і формування яких якостей учнів розрахований даний захід.
6) Психолого-педагогічне обґрунтування вибору виду і змісту діяльності:

а. відповідність заняття загальним виховним завданням;
б. рівень розвитку класного колективу;
в. вікові особливості учнів.

II. Аналіз підготовки заходу.

1. Хто був ініціатором даного заходу і як він готувався. У чому і яким чином проявилась активність, самостійність і ініціативність учнів.
2. Методика підготовки заходу: планування, розробка, участь дітей.

3. Чи зміг учитель у підготовчий період викликати розуміння необхідності і значущості діяльності, що передбачається.

III. Хід заходу.

1. Наскільки доказово, чітко, емоційно були розкриті перед учнями цілі і завдання діяльності, що передбачається.

2. Наскільки змістовно, цікаво і організовано проходила робота.

3. Які знання набули учні у ході заходу, які соціальні установки формувалися в учнів, до якої суспільно-корисної діяльності спонукало їх це заняття.

4. Які висновки зробили учні під час роботи і по її завершенні. Яких результатів досягли.

5. Як відбився проведений захід на формуванні громадської думки колективу і окремих учнів, на їх взаємостосунках. Які можуть бути наслідки для розвитку колективу, для формування його громадянської спрямованості.

6. Яким є його вплив на окремих учнів: емоційно-естетичний відгук на прекрасне у мистецтві; етика праці, художня діяльність; естетика поведінки.

7. Роль і місце старших (класного керівника, психолога, запрошених) на даному занятті.

8. Методика роботи, характер відносин, їх відповідність виховним завданням, віковим та індивідуальним особливостям, рівню розвитку колективу.

IV. Аналіз діяльності вихователя.

1. Які риси характеру вихователя сприяли проведенню виховної роботи з учнями, які, навпаки, заважали.

2. Які педагогічні здібності виявились під час проведення виховної роботи з учнями.

3. Чи виявився педагогічний такт вихователя і в чому саме. Випадки нетактовності вихователя.

4. Чи сприяв або заважав психічний стан вихователя проведенню виховної роботи і чому.

Варіант 2

1.Загальні відомості про виховний захід. Обґрунтування мети, форми проведення. Врахування особливостей позакласної роботи вчителя-предметника, класного керівника, традицій школи у плануванні заходу. Чим викликана необхідність проведення даного заходу і чи відповідає його мета віковим та індивідуальним особливостям учнів.

2.Підготовчий етап:

- зміст роботи;
- врахування інтересів школярів, яка мотивація була виявлена в учнівському колективі на цьому етапі;
- які завдання розв’язувались;

- особливості підготовки.
- План заходу (основні етапи).

4. Змістовність і повнота плану, ступінь підготовки студента до проведення заходу.

5.Психолого-педагогічний аналіз кожного етапу (ефективність обраних методів, прийомів, засобів; відповідність їх поставленій меті; аналіз ускладнень, що виникли. Психологічна атмосфера аудиторії, ступінь участі кожного учня та колективу у проведенні заходу. Поведінка учнів, їх вихованість, активність.

6.Скільки учнів і яку участь брали у підготовці і проведенні заходу. Характер участі – ініціатори чи виконавці. Роль активу учнів класу.

7.Ефективність заходу. Його пізнавальна і виховна цінність. Вплив на формування почуттів, переконань, вмінь і навичок. Чи сприяв виховний захід згуртуванню учнівського колективу, виробленню чи зміцненню громадської думки. Як він впливав на окремих учнів. До яких видів діяльності він прилучив учнів. Поведінка учнів, їх ставлення до даного заходу.

8.Загальна оцінка заходу. Чи досягнута мета, причини успіхів та невдач.

ДОДАТОК В

СХЕМИ АНАЛІЗУ УРОКУ

Схема В. 1. Комплексний аналіз уроку

Комплексний аналіз уроку проводиться за такими напрямами:

1-й напрям – аналіз виконуваних вчителем завдань: як враховуються і відбиваються принципи навчання у змісті й методиці роботи вчителя, наскільки повно досягнуте дидактичні і виховні завдання уроку; в якій мірі активізувалася пізнавальна діяльність школярів на різних етапах уроку, що стимулювало відповідальне ставлення учнів до навчальної праці; наскільки об’єктивно оцінювались знання, вміння, навички, як здійснювався зв’язок теорії з практикою, наскільки вдало сполучалися зміст і методи навчання, технічні засоби; що робилося для урахування вікових та індивідуальних особливостей, можливостей і здібностей школярів.

2-й напрям – аналіз виховного впливу уроку: що на уроці служило ідейно-моральному, естетичному, розумовому, фізичному розвитку, трудовому вихованню і профорієнтації; як знання допомогли осмислити й оцінити явища соціальної дійсності, події в житті країни, держави, краю, міста, села, школи, класу; якими є виховні стосунки між учнями; наскільки сприяла організація навчальної роботи формуванню особистісних якостей тощо.

3-й напрям – аналіз педагогічних можливостей і особливостей учителя: які особистісні якості вчителя виявлялися на різних етапах

уроку (педагогічна етика і культура, зовнішній вигляд, естетика одягу вчителя, культура мовлення, манера триматися, авторитетність, вміння бачити клас, активізувати й мотивувати працю дітей, визначати типові помилки в їхній роботі і усувати їх, оцінювати результати своєї праці і підсумки навчання школярів, вносити корективи).

4-й напрям – аналіз діяльності учнів на уроці: врахування вчителем вихованості і навченості дітей, результатів попередніх занять, працездатність учнів на уроці, вміння мислити, працювати самостійно, надавати допомогу товаришу, допитливість, стійкість інтересів, розвиток мовлення, вміння застосовувати теорію на практиці та ін.

Схема В. 2. Психолого-педагогічний аналіз уроку

I. Тема, мета і задачі уроку.

Структура уроку і його психологічна доцільність.

II. Психологічна оцінка змісту уроку.

1. Якою є якість навчального матеріалу (описовий чи пояснювальний, ступінь наочності, конкретності, абстракції і узагальненості)?

2. Активізація яких сторін пізнавальної діяльності учнів вимагає сприйняття цих знань (образної чи словесно-логічної пам’яті, абстрактного мислення, уяви)? Які емоції він може викликати?

3. Чи відповідає даний матеріал віковим особливостям пізнавальної діяльності учнів, їх життєвому досвіду і рівню знань?

4. Як учитель досягає того, що складна навчальна інформація стає доступною для сприйняття школярами даного віку, зрозумілою і цікавою (якість і простота викладання, наявність яскравих прикладів, аналогій, порівнянь, використання наочних засобів, зв’язок з життям)?

5. У чому полягає виховний вплив матеріалу, що вивчається (моральний, естетичний і т.д.)? Чи оптимально вчитель реалізує його виховні можливості?

III. Визначення якості пізнавальної діяльності учнів на уроці і управління нею:

1. Організація уваги.

Шляхи організації уваги на всіх етапах заняття (прохання до учнів бути уважним, підкреслення важливості роботи, що проводиться, постановка конкретної задачі, використання принципу наочності і звернення до мимовільної уваги і т.д.).

Види уваги, що мають місце на уроці, і форма їх виявлення в окремих школярів. засоби переключення уваги учнів з однієї роботи на іншу.

В яких складних видах діяльності, запропонованих учителем, вимагався розподіл уваги учнів і як вони з цим справилися?

2. Організація сприйняття і його характер.

Що є об'єктом сприйняття учнів (мова вчителя, текст підручника, різноманітні наочні засоби)?

Якість матеріалу сприймання. Використання наочних засобів, їх функція на уроці. Осмислення сприймання навчальної інформації.

3. Активізація пам'яті та її розвиток.

Звертання вчителя до пам'яті школярів. З якою метою воно проводилося на різних етапах заняття? До яких видів пам'яті звертався вчитель на уроці (наочно-образна, словесно-логічна, емоційна, мимовільна, довільна, механічна, логічна)? Які прийоми кращого запам'ятовування даних знань використав учитель (постановка мети запам'ятати, логічна обробка матеріалу, встановлення різного роду асоціацій, включення в діяльність, повторення, емоційне навантаження і т. ін.)? Як проявились в окремих учнів на уроці процеси пам'яті (запам'ятовування, впізнання, відтворення, забування)?

4. Активізація розумової діяльності.

Як учитель формував наукові поняття в учнів? Як при цьому використовував наочні засоби?

Які зв'язки між поняттями він установлював і які судження формував? Яким шляхом (індуктивним чи дедуктивним) вів учнів до тих чи інших понять і суджень?

Чи викликав учитель у школярів потребу засвоїти дані поняття (розкрив їх теоретичне значення, показав практичне застосування, пов'язав з життям і т.д.)?

Які засвоєння понять виявлені вчителями на уроці і помилки при визначенні понять?

Як вчитель активізує самостійне творче мислення школярів? Чи відрізнявся урок проблемною побудовою? Якими шляхами створювалися проблемні ситуації? Чи були активними учні у пошуках відповіді?

Які конкретні розумові дії самостійно виконували школярі для того, щоб знайти розв'язання проблеми (проаналізувати один приклад)? На якому рівні клас підготовлений до проблемного навчання (загальний рівень розвитку: наявність необхідних знань і вмінь, кількість школярів, які активно проявили себе у пошуках відповіді на запитання)?

Чи навчив учитель дітей прийомам раціонального мислення, чи давав приклади алгоритмічного типу і як він їх застосовував?

Наскільки стрункo, логічно, послідовно був побудований урок в цілому?

Якою була логіка суджень і їх помилки?

5. Чи активізувалися на уроці пам'ять, репродуктивна і творча уява школярів?

6. Як враховував учитель індивідуальні характеристики учнів?

IV. Організація вчителем зворотнього зв'язку.

2. На яких етапах уроку (під час опитування, при викладі нового матеріалу, при закріпленні) учитель звертався до школярів і з якою метою?

3. Які рівні засвоєння знань учнями можна виявити на уроці?

4. Чи мав зворотній зв'язок не тільки контролюючий, але й навчальний характер? У чому це проявилося?

5. Як ставилися учні до одержаних оцінок на уроці?

6. Чи впливав характер відповідей школярів на подальші дії та слова вчителя, тобто, як він перебудовував свою діяльність у залежності від зворотньої інформації?

V. Виховний вплив особи учителя і його діяльності на уроці.

1. Виховний вплив учителя: його зовнішності, мови, манер, характеру спілкування з учнями. Ставлення дітей до нього. Емоційний клімат уроку.

2. Вимоги вчителя та їх значення для формування цінних вольових і моральних якостей учнів (до відповіді, поведінки, мови, дисципліни і т. д.). Ставлення дітей до цих вимог.

3. Виховне значення методів і прийомів навчання, які використовувалися на уроці.

4. Як учитель формував навички навчальної роботи (як слухати пояснення, робити нотатки, моделювати умови задач, працювати з підручником, знаходити способи розв'язання, контролювати себе і т. ін.), як він учив дітей навчатися?

VI. Результати уроку.

Чи досягнута мета уроку? За якими психологічними показниками можна судити про це (рівень засвоєння, увага, інтерес, виявлення емоцій)? Що дав урок для загального розвитку учнів?

Схема В. 3. Аналіз та обговорення уроку

Тема уроку: (клас, предмет, учитель).

Мета уроку. Відповідність типу уроку його меті. Ступінь досягнення поставленої мети та реалізації завдань уроку.

Організаційна сторона уроку:

а) тип, структура, етапи уроку (актуалізація, мотивація, сприймання, осмислення, узагальнення навчального матеріалу, домашнє завдання, перевірка і т. ін.);

б) розподіл часу на кожний структурний елемент уроку, раціональне його використання;

в) логічна послідовність і єдність уроку;

г) чіткість побудови уроку;

д) активний, розвиваючий характер уроку, дисципліна розумової праці, залучення учнів до активної пізнавальної діяльності на уроці.

Дидактична характеристика уроку:

а) відповідність мети уроку його змісту і структурі;

б) реалізація дидактичних принципів науковості, наочності, доступності, систематичності й послідовності, емоційності навчання, принципу зв'язку навчання з життям;

в) аналіз змісту навчального матеріалу (за обсягом, трудністю, доступністю, науковістю, значенням фактичного матеріалу, відповідністю програмним вимогам);

г) використання виховних можливостей уроку;

д) аналіз методів і прийомів навчання (які методи застосовувались, чи відповідали вони змісту матеріалу, завданням уроку, наскільки активізували пізнавальну самостійність учнів, розвивали їх мислення, творчі здібності; які методи стимулювання діяльності, перевірки й оцінки знань учнів застосовувались);

є) ґрунтовність і точність висвітлення навчального матеріалу;

ж) оптимальність поєднання фронтальної, групової та індивідуальної навчальної діяльності учнів;

з) реалізація індивідуального підходу до учнів.

Наочно-технічна база уроку:

а) види; б) достатність; в) ефективність використання.

Етико-емоційний бік уроку:

а) характер комунікативної діяльності студента-практиканта (доброзичлива вимогливість, педагогічний такт у спілкуванні, об'єктивна оцінка дій і вчинків учнів, уміння знаходити вихід із складних педагогічних ситуацій тощо);

б) емоційне піднесення, характер вимог;

в) вміння долати психологічні бар'єри, уникати конфліктних ситуацій;

г) культура запису на дошці, грамотність у використанні технічних засобів навчання;

д) створення ситуацій емоційних переживань;

є) своєчасність й характер реагування на помилки учнів.

Прояви особистості студента-практиканта:

а) самовладання і впевненість;

б) контакт із класом;

в) виваженість рішень і суджень;

г) реакція на неправильну поведінку учнів;

д) зовнішній вигляд студента-практиканта;

є) культура мовлення.

Висновки.

У висновках зазначається, наскільки студент-практикант досягнув мети уроку; додається оцінка уроку; висловлюються пропозиції і побажання.

Схема В. 4. Табличний варіант аналізу відвіданого уроку

Тип закладу освіти						
п/п	Структура уроку	Час	Цільові, завдання та зміст навчального матеріалу	Наочність, ТЗН, роздавальний дидактичний матеріал	Методи навчання	Доцільність дій студента-практиканта та учнів на кожному етапі
1	2	3	4	5	6	7

Тема і мета уроку переносяться з конспекту студента-практиканта в таблицю до початку заняття, щодо допоможе більш свідомому здійсненню аналізу уроку.

Подана схема дидактичного аналізу заповнюється послідовно під час уроку. У графі 2 фіксуються структурні етапи уроку. Напроти кожного етапу уроку в графі 3 записується час, який був використаний. У графі 4 фіксуються цільові завдання, які повідомляє вчитель учням. Під кожне цільове завдання «підводиться» зміст, що повідомляється учням, або запитання, план бесіди, розповіді чи самостійної роботи з книгою тощо. Тут також фіксуються наявність контрольних завдань, тестів, задач, результативність їх використання. В такий спосіб фіксуються результати спостережень за діяльністю вчителя й учнів на всіх етапах уроку. В графі 5 записується використана вчителем наочність: назви ТЗН, таблиць, схем, діаграм. До графи 6 заносяться назви застосованих методів навчання. У графі 7 роблять висновки про доцільність дій студента-практиканта й учнів на кожному етапі.

Методист _____
Підпис
Учитель_____
Підпис

ДОДАТОК Д

СХЕМИ САМОАНАЛІЗІВ УРОКУ

Схема Д. 1. Самоаналіз уроку (розгорнутий)

Клас, школа_____
Тема уроку_____
Тип уроку і його структура_____

1.Яке місце даного уроку у темі? Як цей урок пов’язаний з попереднім? Як цей урок працює на наступні уроки?

2. Які особливості учнів були враховані вчителем при плануванні уроку (загальний розвиток учнів; ставлення учнів до вчителя та

навчального предмета, який він викладає; мотиви навчання; кількість сильних та відстаючих учнів; стан дисципліни у класі та ін.)?

3. Чи вдалося вчителю реалізувати освітню, виховну та розвивальну цілі уроку, обґрунтувати показники ефективності уроку:

а) глибокі усвідомлені знання;

б) ефективне оперування знаннями, вміннями, навичками;

в) розв'язання проблем, вихід із нестандартних навчальних ситуацій;

г) ефективна самостійна робота;

д) вміння виділяти суттєві ознаки провідних понять, конкретизувати їх, робити висновки;

е) готовність учнів виконувати домашні завдання, самостійні та контрольні роботи?

4. Відбір змісту, форм і методів навчання у відповідності до мети уроку. Виділити головний етап уроку і дати його аналіз: наскільки чітко і конкретно були поставлені перед учнями основні задачі етапу; чи був викликаний інтерес до нової теми; чи забезпечувалася науковість, систематичність. Доступність викладу, його логічність; як концентрувалася увага учнів на суттєвому; чи вдалося поєднати словесні, практичні та наочні методи; на скільки чітко організована практична робота учнів (забезпечення необхідним обладнанням, дотримання техніки безпеки); чи допомагали дидактичні вправи та приклади засвоєнню головного?

5. Чи раціонально був розподілений час, відведений на всі етапи уроку? Чи логічним і плавним був перехід між етапами? Показати, як інші етапи працювали на головний; послідовність, завершеність, цілісність та взаємозв'язок етапів.

6. Чи задоволені ви технікою уроку: дисципліна та організованість учнів; темп; ритм, систематична послідовність навчальних операцій, їх логічна завершеність.

7. Добирання дидактичного матеріалу (наочності, демонстраційного матеріалу, ТЗН) у відповідності до завдань уроку.

8. Як був організований контроль знань, умінь і навичок учнів? В яких формах здійснювався (усний, письмовий, індивідуальний, фронтальний, груповий; традиційна та рейтингова оцінка знань)? Чи правильно було визначено місце контролю серед інших етапів уроку? Чи були оптимальними витрати часу на опитування; чи була чітко поставлена основна мета опитування (підхід до нової теми, поточний контроль, перевірка умінь і т. ін.); якою була активність учнів; чи мав контроль навчальний характер; наскільки об'єктивно і аргументовано були виставлені оцінки?

9. Психологічна атмосфера на уроці та спілкування учнів і вчителя. Наскільки учні можуть і хочуть навчатися, а вчитель – може і хоче навчати; визначити стиль спілкування (інструктивний,

інформативний, співтворчий, співпраці, диктату, шанування та поваги); чи здатні ви були передбачити конфліктні ситуації, своєчасно усунути негативні фактори навчання.

10. Як було організовано повідомлення домашнього завдання? Чи вчасно ви це зробили; чи оптимальні його обсяг та складність; чи запропонували учням у загальних рисах ознайомитися з ним; чи попереджено про можливі складності; чи мали місце диференційовані домашні завдання; чи мають домашні завдання самостійний творчий характер?

11. Чи задоволені ви власною поведінкою під час уроку (уміння володіти класом, підвищувати активність і інтерес. Підтримання дисципліни, дотримання стилю, тону, педагогічного такту. Спостережливість, кмітливість, почуття гумору; зовнішній вигляд; культура мовлення та жестів)?

12 .Як ви оцінюєте результати уроку? Що в них вас задовольняє, над чим треба працювати, як подолати недоліки (ретельніше готуватися до уроку; краще вивчити особливості учнів класу; більше активізувати пізнавальний інтерес та діяльність учнів на уроці; попрацювати над педагогічною технікою, відвідувати уроки інших студентів, вчителів і т. ін.)

Схема Д. 2. Самоаналіз уроку (стислий)

Клас, школа_____

Тема уроку_____

Тип уроку та його структура_____

1. Яке місце посідає даний урок у темі? Як цей урок пов’язаний з попереднім? Як цей урок працює на наступні уроки?

2. Які особливості учнів були враховані вчителем при плануванні уроку?

3. Чи вдалося вчителю реалізувати освітню, виховну та розвивальну цілі уроку, обґрунтувати показники ефективності уроку?

4. Відбір змісту, форм і методів навчання у відповідності до мети уроку, виділити головний етап уроку і дати його повний аналіз.

5. Чи раціонально був розподілений час, відведений на всі етапи уроку? Чи були логічними “містки” між етапами. Показати, як інші етапи працювали на головний етап.

6. Добирання дидактичних матеріалів (наочності, ТЗН, роздаткового матеріалу, демонструючих засобів) у відповідності із завданнями уроку.

7. Як був організований контроль знань, умінь та навичок учнів? В яких формах здійснювався?

8. Психологічна атмосфера на уроці та спілкування учнів і вчителя.

9. Як було організовано повідомлення домашнього завдання?

10. Як ви оцінюєте результати уроку? Що вас задовольняє, над чим треба працювати, як подолати недоліки?

ДОДАТОК Е

ЗАГАЛЬНІ КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ПРАКТИКАНТІВ

Рівні розвитку компетентностей	**Оцінка**	**Критерії оцінювання**
Низький (фрагментарний)	“2”	* уміє визначати виховну мету уроку чи виховного заходу, але не володіє практичними уміннями і навичками для здійснення виховної роботи
		* здійснює виховну роботу фрагментарно, з методичними помилками
		* здійснює виховну роботу фрагментарно
Елементарний (репродуктивний)	“3”	* здійснює виховну роботу за дорученням, використовуючи розробки класного керівника
		* проводить виховну роботу з елементами самостійності, за окремими напрямами
		* проводить виховну роботу з елементами самостійності, але згідно з усталеними в школі традиціями
Достатній (частково-пошуковий)	“4”	* здійснює виховну роботу самостійно, в системі, використовує традиційні форми, методи і види
		* здійснює виховну роботу самостійно, в системі, використовує елементи сучасних виховних технологій
		* здійснює виховну роботу самостійно, в системі, використовує сучасні виховні технології, виявляючи прагнення до власних творчих пошуків
Високий (творчий)	“5”	* ґрунтовно і творчо володіє професійними вміннями і навичками, запроваджує нові досягнення теорії виховання; *виявляє власні наукові інтереси щодо вдосконалення системи виховної роботи
		*творчо застосовує професійні вміння і навички, досягнення педагогічної науки; *проводить власні дослідження з окремих проблем, напрямів і ланок системи виховної роботи школи
		* творчо застосовуючи професійні вміння і навички, здійснює експериментально – дослідницьку роботу з актуальних проблем виховання і перевиховання за власною науковою програмою, має позитивні результати

Наведена таблиця відображає загальні підходи до оцінювання професійної компетентності студентів-практикантів, яке відбувається за такими рівнями: низький (фрагментарний), елементарний (репродуктивний), достатній (частково пошуковий), високий (творчий).

ДОДАТОК К

СХЕМА ОФОРМЛЕННЯ МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ ВИХОВНОГО ЗАХОДУ

1. Титульний аркуш, на якому визначена назва навчального закладу та його підпорядкування; тема заходу; форма виховної роботи; відомості про студента-практиканта, який підготував і провів захід; прізвище методиста кафедри педагогіки, термін проходження практики.
2. Мета заходу.
3. Завдання (освітні, виховні, розвивальні).
4. Обладнання.
5. Час і місце проведення.
6. Контингент учнів.
7. Етапи підготовки і проведення (підготовчий етап, етап психолого-емоційного настрою групи, змістовий етап, фінальний етап).
8. Список використаної літератури.
9. Самоаналіз проведеного заходу.

ДОДАТОК Л

СХЕМА МЕТОДИЧНОЇ РОЗРОБКИ КОЛЕКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ СПРАВИ (КТС)

1. Титульний аркуш, на якому визначена назва навчального закладу та його підпорядкування; тема діяльності; форма діяльності; відомості про студента-практиканта, який підготував і провів захід; прізвище методиста кафедри педагогіки, термін проходження практики.
2. Мета і завдання.
3. Прийоми колективної творчої діяльності (робота у мікрогрупах, „мозкова атака”, відбір ідей, банк ідей, захист ідей тощо).
4. Обладнання.
5. Час і місце підготовки і проведення.
6. Контингент учнів.
7. Стадії організації і проведення: попередня робота, колективне планування, колективна підготовка справи, проведення КТС та підведення підсумків підготовки, колективне підведення підсумків справи; найближча дія після КТС.
8. Самоаналіз колективної творчої справи.

ДОДАТОК М

СХЕМА АНАЛІЗУ КТС

І. Тема, клас, розташування учасників у просторі (місце проведення), оформлення (використання символів, атрибутів, виконання традиційних ритуалів).

ІІ. Мета і стислий зміст (ціннісна спрямованість: несе радість і користь кому? чому?). Чи враховує мета справи перспективи особистісного розвитку учня: його інтелекту, емоційно-вольової сфери, моральних настанов, досвіду творчої діяльності, розвитку творчих здібностей? (наприклад, «поглибити уявлення про …» «виховувати власну позицію щодо …», «сприяти удосконаленню гуманних якостей…». Чи органічно вписується у навчально-виховний процес, чи продовжує розпочату педагогами роботу під час уроків? Яке місце займає серед заходів, що заплановані класним керівником?

ІІІ. Актуальність заходу:

а) відповідність змісту інтересам, запитам, потребам молодших підлітків, що виникають у дитячому середовищі (хто був ініціатором проведення справи, чи мали учні право щодо вибору виду, форми організації справи);

б) забезпечення подальшого позитивного спілкування в дитячому колективі (чи буде справа спонукати до планування, прогнозування, мрій щодо подальшого вирішення завдань, більш доцільної організації справи);

в) спрямованість змісту на вирішення завдань, що поставлені перед класом, школою, оточуючим середовищем.

ІV. Спадкоємність змісту справи щодо форми організації, оригінальність вирішення виховних завдань за допомогою змісту, форм проведення справи (чи має місце наявність зв’язку творчої справи з іншими заходами в системі роботи класного керівника та колективу учнів). До яких результатів (позитивних, нейтральних, негативних) приводить урахування (чи відмова) від цих зв’язків.

V. Співвідношення змісту справи з методами її проведення (чи оригінально вирішувались виховні завдання з приводу використаного змісту, форм, методів, що застосовувались). До яких висновків відносно наявності у класного керівника творчих професійних здібностей, потягу до новизни, використання інноваційних технологій виховання, оригінальності педагогічних рішень ви прийшли під час спостереження за його педагогічною діяльністю;

VI. Проведення основних етапів колективної творчої справи. Чи був захід організований із урахуванням основних етапів КТС? Яку педагогічну позицію організації діяльності на кожному з них демонстрував педагог, актив класу, учні?

VII. Рівень сформованості колективу. Який рівень сформованості колективу демонстрували учні? Які види діяльності найчастіше вони використовували? Чи був захід насичений інформацією, емоційними переживаннями? Чи забезпечував активну (пасивну) участь дітей у справі? Який рівень загальної культури виявив класний керівник (його уміння спілкуватися з учнями на основі діалогу; взаємодіяти, співробітничати, використовуючи демократичний стиль управління колективом; враховувати вік, інтереси та потреби школярів)?

VIII. Термін підготовчого періоду. Чи був доцільним (мінімальним) затрачений час педагога та учнів, а можливості самореалізації, самовдосконалення, самовираження та активність учнів найбільш повними?

Короткочасна підготовка до заходу характеризує організаторські здібності вчителя, свідчить про високий рівень сформованості колективу.

IX. Задоволеність школярів проведеною справою (учні демонстрували змістом виступу, емоційним ставленням, поведінкою певне ставлення, виявляли (чи ні) бажання просуватися у заданому напрямі, неодноразово поверталися до обговорення справи). Ці висновки свідчать про результативність справи та педагогічну майстерність класного керівника.

X. Культура проведення заходу: чіткість, послідовність запланованих колективом подій, його органічна етапність, вільне виявлення почуттів, переживань, самостійність, ініціатива (які позиції займали учні у справі: були генераторами ідей, організаторами, виконавцями, консультантами, пасивними спостерігачами, дезорганізаторами). Яка атмосфера у класному колективі? Все це свідчить про наявність певної (оптимістичної чи песимістичної) атмосфери у класному колективі, знань педагогом своїх вихованців, уміння знаходити своє місце у загальній справі кожним її учасником.

XI. Самооцінка студента та оцінка вчителем якості та результатів заходу.

1.Які завдання виконані добре?

2.Які нові знання засвоїли учні?

3.Чому вони навчилися?

4.Чи існувала гармонія, злагода у колективі?

5.Що не змогли зробити так, як планували?

6.Які помилки треба врахувати, щоб подолати недоліки? Які виховні заходи слід проводити частіше (або виключити з плану виховної роботи)?

Пам’ятаймо! Об’єктивність самооцінки – показник педагогічної вимогливості до своєї праці.

ДОДАТОК Н

СХЕМА САМОАНАЛІЗУ КТС

1. Педагогічне обґрунтування доцільності вибору форми виховної роботи. Участь учнів у виборі форми виховної роботи.
2. Місце справи в системі навчально-виховної роботи класу. Зв'язок її змісту з навчальним матеріалом і проблематикою використаних форм виховної роботи у цьому класі.
3. Характер постановки мети і завдань справи (кому належав задум справи, хто і як визначав завдання справи, як обрані завдання співвідносяться з колективними й особистісними потребами вихованців).
4. Аналіз мети і завдань.
5. Аналіз умов включення вихованців до творчої діяльності.
6. Аналіз створення умов для реалізації інтересів і бажань кожного вихованця.
7. Оцінка результативності кожної стадії колективної творчої справи.
8. Роль справи в особистісному розвитку кожного вихованця та у формуванні стосунків між учасниками діяльності.
9. Оцінка ефективності обраних прийомів колективної творчої діяльності.

ДОДАТОК П

ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ МАГІСТРАНТА-ПРАКТИКАНТА

Звітну документацію про виконання програми педагогічної практики магістрантів складають:

1.Розробка протоколу засідання методичної ради факультету, кафедри (за вибором магістранта) (здається методисту випускаючої кафедри).

2.Розробка розгорнутого плану-конспекту проведеної лекції (здається методисту випускаючої кафедри).

3.Розробка розгорнутого плану-конспекту семінарського (практичного) заняття (здається методисту випускаючої кафедри).

4.Папка з результатами індивідуальної науково-дослідної роботи (здається методисту випускаючої кафедри, повертається магістранту).

5.**Соціально-педагогічний паспорт** академічної групи, за якою закріплений магістрант (здається методисту кафедри педагогіки).

6.Розробка та проведення **форм виховної роботи** в академічній групі з самоаналізом підготовки та проведення однієї з них - залікової (ктс, виховний проект, дискусія, інтерактивний театр, квест, флешмоб тощо).

7.Аналіз **структури студентського самоврядування** навчального закладу, факультету тощо (здається методисту кафедри педагогіки).

8.Атестаційний лист з виставленими оцінками і підписами відповідальних за організацію і проведення різних форм педагогічної практики.

Соціальні мотиви старшокласників та студентської молоді стають більш диференційованими і дієвими, що зумовлює використання у виховній роботі з ними ***таких форм виховної роботи***:

- диспут, дебати, інтернет-форум, брифінг, відверта розмова, турнір ораторів, ділова зустріч, сократівська бесіда, філософський стіл, круглий стіл, прес-конференція;
- виховний проект, етичний тренінг, моделювання розвивально-виховних ситуацій, вечір поезії, пам ‘яті та інші;
- ярмарок професій;
- брейн-ринг, конкурс творчих робіт, вікторина, інтелектуальна гра;
- школа лідера, публіцистична вистава;
- театральна вистава, мистецькі шкільні колективи (театральні, хорові, хореографічні);
- фоторепортаж, музична вітальня, тематична дискотека, клуб веселих та кмітливих (КВК), шоу-програма, бенефіс, бал, колаж, презентація, вернісаж, поетична вітальня, літопис класного коллективу;
- благодійна акція, волонтерський рух учнівської молоді, телефон довіри, агітбригада, прес-шоу, телерев’ю, аукціон, мобільний консультаційний пункт;
- екологічний десант, похід, екскурсія, експедиція (фольклорна, краєзнавча та інші);
- складання індивідуальних програм саморозвитку.

Атестаційний лист магістранта-практиканта

ПІП _____ _____ _____

Факультет, група_____

Де проходили практику (факультет, кафедра, академгрупа)

	Оцінка	Примітки
Зав. кафедри _____		
Куратор групи _____		
Методист з предмету _____		

Загальна оцінка_____

РОЗДІЛ VI
ВИРОБНИЧА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА АСПІРАНТІВ

6.1. Основні положення

Модернізація системи вищої професійної освіти передбачає випереджальний розвиток підготовки фахівців вищої кваліфікації за перспективними науковими напрямами. Розв'язання означеного завдання у сфері підготовки здобувачів вищої освіти потребує вдосконалення підходів до вибору ключових факторів і критеріїв якості аспірантських програм. Педагогічна практика є одним із найбільш значимих і важливих етапів професійної підготовки здобувачів вищої освіти.

Майбутні доктори філософії після закінчення аспірантури повинні здійснювати професійну діяльність на креативному рівні, тобто володіти інноваційними методами й технологіями дослідження, знати нові теорії та вміти інтерпретувати їх, критично осмислювати розвиток теорії та практики, вносити оригінальність і творчий підхід у зміст навчальних дисциплін тощо.

Педагогічна практика – тип виробничої практики, що безпосередньо орієнтована на професійну підготовку аспірантів до науково-педагогічної діяльності, пов'язана з вирішенням науково-освітніх і наукових завдань, спрямована на формування універсальних, загально-професійних і професійних компетентностей, необхідних для аналізу сучасних наукових досягнень, генерування нових ідей у процесі вирішення практичних завдань.

Педагогічна практика – необхідний складник професійної підготовки майбутнього викладача, який дає можливість для стимулювання внутрішнього потенціалу особистості та створює основу для формування власного стилю педагогічної діяльності.

Основне призначення педагогічної практики полягає в тому, щоб служити джерелом знань про реальний освітній процес, бути наочною ілюстрацією теоретичних положень, створювати на практиці умови для самостійного застосування придбаних знань і сприяти формуванню професійних педагогічних умінь та навичок, бути елементом пізнання сутності педагогічної діяльності.

Педагогічна практика має комплексний характер і передбачає забезпечення фахової діяльності майбутнього доктора філософії за такими напрямами роботи:

1) викладацький – підготовка аспіранта до викладання базових, професійно-орієнтованих дисциплін зі спеціальності та оволодіння методиками їх викладання в закладах вищої освіти;

2) організаційно-виховний – підготовка майбутнього доктора філософії до організації виховної роботи в академічній групі (на посаді тьютора академічної групи).

Педагогічна практика майбутніх докторів філософії виконує системоутворювальну роль у загально-професійній підготовці здобувачів вищої освіти, дає змогу майбутнім докторам філософії успішно виконувати основні педагогічні функції відповідно до сучасних вимог до особистості викладача.

Практика є одним із найбільш складних і багатоаспектних видів навчальної діяльності аспірантів, оскільки діяльність майбутніх докторів філософії в цей період є аналогом професійної діяльності викладача, адекватна її змістові та структурі й організована в реальних умовах закладу вищої освіти.

Педагогічна практика майбутніх докторів філософії виконує певні взаємообумовлені функції, а саме:

– адаптаційну (проявляється в тому, що аспірант не лише знайомиться з видами навчальних занять, методами, прийомами та формами організації навчального процесу в ЗВО, але й звикає, пристосовується до режиму викладача, починає орієнтуватися в системі відносин, цінностей, традицій закладу вищої освіти; усвідомлює всі тонкощі організації науково-педагогічної діяльності);

– дидактичну (передбачає перевірку теоретичних знань на практиці; формування основних педагогічних умінь і навичок, розвиток педагогічної свідомості, що в площині ідеальних уявлень переходять у систему реальних установок і поглядів майбутнього доктора філософії);

– розвивальну (полягає в тому, що під час практики розвиваються педагогічні здібності аспірантів, формуються компенсаторні вміння, якщо якісь педагогічні здібності розвинені недостатньо; відбувається розвиток в особистісному та професійному аспектах);

– діагностично-прогностичну (під час практики аспірант може оцінити власний емоційний стан у процесі комунікативної взаємодії зі студентами, колегами, викладачами; реальні умови педагогічної діяльності сприяють формуванню професійних якостей майбутнього доктора філософії);

– рефлексивну (практика сприяє запуску рефлексивних процесів, будь-яке ускладнення, зупинка в процесі діяльності сприяє аналізу й пошуку шляхів подолання труднощів як можливість продовження діяльності в розвиненій, удосконаленій формі; формуються три вихідні складові структури рефлексії: дослідницька (відповідає за реконструкцію ситуації), критична (виявляє причину ускладнення), нормована (генерує рішення, створює новий спосіб діяльності).

Під час педагогічної практики майбутні доктори філософії мають оволодіти знаннями, уміннями й навичками в трьох основних аспектах: проблемно-аналітичному, теоретико-гносеологічному та методологічному (рис. 1).

Рис. 1. Основні аспекти в структурі педагогічної практики

Для успішного формування педагогічних компетентностей випускників аспірантури необхідний системний підхід, який полягає в:

• забезпеченні попередньої практико-орієнтованої підготовки та наданні аспірантам можливості самостійного вибору досліджуваних педагогічних дисциплін з урахуванням уже наявного педагогічного досвіду;

• створення умов проходження педагогічної практики, що дозволяють аспірантам придбати не тільки професійні вміння та досвід професійної діяльності, але й позитивну мотивацію до викладацької діяльності;

• проходження практики на профільній кафедрі протягом повного навчального року;

• управлінні самостійною роботою аспірантів, що враховує як особливості підготовки в конкретній предметній галузі, так і необхідність інтеграції навчально-методичної та науково-дослідницької роботи, а також передбачає розвиток умінь використовувати освітні технології для досягнення запланованих результатів навчання;

• оцінці рівня сформованості педагогічних компетентностей аспіранта не тільки в процесі поточної та проміжної атестації з дисциплін педагогічного циклу й педагогічній практиці, але й на завершальному етапі навчання в аспірантурі під час проведення державної підсумкової атестації.

Педагогічна практика покликана допомогти аспірантам сформувати методичну рефлексію в умовах природного педагогічного процесу, коли предметом аналізу для майбутнього доктора філософії стають засоби, методи, технології власної педагогічної діяльності, процес генерування й ухвалення педагогічних рішень. Під час проходження практики аспірант має визначити, яких помилок припустився через нестачу професійних знань і вмінь (уміння відбору та структурування й візуалізації навчального матеріалу, уміння активізувати студентів, організовувати їхню самостійну діяльність, варіювати методи та технології в процесі викладання дисциплін тощо), а які зумовлені його особистісними якостями (способи взаємодії, рівень емпатії, стиль спілкування, емоційність тощо).

Отже, педагогічна практика є невіддільним складником підготовки та становлення висококваліфікованих, креативних майбутніх докторів філософії, які володіють професійною компетентністю, високою педагогічною культурою, готових до творчих пошуків, професійної самоосвіти й саморозвитку.

Організатором педагогічної практики аспіранта є кафедра, за якою закріплений аспірант.

Базою для проходження практики є кафедра, на якій працює науковий керівник аспіранта.

6.2. Мета й завдання педагогічної практики

Відповідно до Положення про педагогічну практику аспірантів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (Додаток А), яке регламентує порядок і форми проходження педагогічної практики аспірантами очної та заочної форми навчання (протокол № 2 від 03°жовтня 2017 року засідання наукової ради; наказ № 424 від 04 жовтня 2017 року) **метою** педагогічної практики є підготовка до педагогічної роботи в закладі вищої освіти. Відповідно завданнями педагогічної практики визначено:

1. У процесі проходження педагогічної практики аспіранти повинні оволодіти основами науково-методичної та навчально-методичної роботи, різноманітними освітніми технологіями для проведення навчальних занять.

2. У ході відвідування занять викладачів відповідних дисциплін аспіранти повинні ознайомитися з різними способами структурування і представлення навчального матеріалу, способами активізації навчальної діяльності, особливостями професійної риторики, з різними способами та прийомами оцінювання освітньої діяльності у вищій школі.

6.3. Обов’язки керівника практики та аспіранта

Керівник практики:

- спільно з аспірантом складає Індивідуальний план проходження практики (Додаток Б);
- бере участь у розподілі аспірантів для викладання навчальних дисциплін;
- здійснює контроль за дотриманням термінів проведення практики та відповідністю її змісту вимогам, установленим освітньою програмою;
- надає методичну допомогу під час виконання практикантами індивідуальних завдань;
- оцінює кінцеві результати проходження практики на підставі відвідування відкритої лекції та звіту, наданого аспірантом після завершення практики.

У період проходження педагогічної практики **аспірант зобов’язаний**:

- дотримуватися трудової дисципліни й виконувати встановлені в закладі освіти правила внутрішнього розпорядку;
-°повністю виконати передбачений програмою практики Індивідуальний план;

- у процесі виконання посадових обов'язків нести відповідальність за виконувану роботу нарівні зі штатними працівниками;

- скласти за підсумками проходження практики звіт;

- після закінчення практики надати на кафедру оформлений звіт і висновок керівника.

6.4. Зміст педагогічної практики

Зміст педагогічної практики визначає гарант програми відповідної спеціальності.

Педагогічна практика аспірантів передбачає різні види діяльності. Серед них:

• розробка індивідуальної програми проходження педагогічної практики;

• вивчення законодавчо-нормативної бази вищої освіти;

•°знайомство з організацією навчально-методичного та виховного процесів у структурних підрозділах університету;

• вивчення авторських методик викладання дисциплін, що належать до предметного полю напряму підготовки аспіранта в ході відвідування навчальних занять провідних викладачів-методистів кафедри;

• педагогічне проектування навчально-методичних комплексів дисциплін (модулів) відповідно до профілю підготовки;

• розробка змісту навчальних занять із дисципліни й обґрунтування вибору освітніх технологій;

• підготовка необхідних для проведення занять дидактичних матеріалів відповідно до робочої програми навчальної дисципліни;

• розробка контрольних завдань (тестів) з метою формування фонду оціночних засобів для проміжної атестації студентів;

• самостійне проведення занять із навчальної дисципліни (лекцій, практичних занять) із використанням інноваційних освітніх технологій;

• відвідування й аналіз занять, що проводяться аспірантами, аналіз і самооцінка результатів педагогічної діяльності;

• індивідуальна робота зі студентами та магістрантами, керівництво науково-дослідною роботою студентів;

• вивчення методик організації творчої навчальної діяльності студентів, відбір і складання творчих завдань із дисциплін напряму підготовки; організація і проведення олімпіад та конкурсів серед студентів;

• упровадження результатів наукових досліджень, отриманих аспірантом під час проведення дисертаційного дослідження, в освітній процес;

•°надання допомоги кураторам в організації виховної роботи зі студентами;

•°вивчення окремих сторін педагогічного процесу, виявлення закономірностей і підготовка наукових публікацій за матеріалами педагогічної практики;

•°обґрунтування науково-методичних рекомендацій щодо вдосконалення навчального й виховного процесів на кафедрі у закладі вищої освіти.

Зміст педагогічної практики (перший рік практики, 3 семестр)

Етапи практики	Зміст педагогічної практики	
	Контактна робота з керівником практики, аудиторні заняття	Самостійна робота аспіранта
1	Інструктаж з охорони праці, техніки безпеки й пожежної безпеки за місцем проходження практики. Визначення видів педагогічної діяльності аспіранта на час проходження практики. Консультації з керівником педагогічної практики зі складання індивідуального плану проходження практики	Складання індивідуального плану проходження практики Вивчення нормативної бази вищої освіти: Законів України «Про вищу освіту», «Про освіту», актуальних документів Міністерства освіти і науки України, що регламентують організацію освітнього процесу
2	Консультації з керівником педагогічної практики за вибором освітніх технологій для проведення занять і розробки методичного забезпечення	Вивчення документів основної освітньої програми. Вивчення та аналіз науково-методичних матеріалів щодо вдосконалення освітнього процесу у виші й у конкретній предметній галузі. Аналіз і вибір методів, технологій навчання; вивчення дидактичних матеріалів. Розробка елементів методичного забезпечення для викладання дисципліни (презентацій, завдань до практичних занять тощо)
3	Відвідування занять провідних викладачів кафедри (ЗВО); відвідування занять інших аспірантів	Аналіз методик проведення різних форм навчальних занять
4	Проведення занять у студентській групі відповідно до індивідуального плану проходження практики	Підготовка до проведення занять і самоаналіз результатів проведення навчальних занять
5	Консультації з керівником педагогічної практики з підготовки звіту й захист результатів педагогічної практики	Підготовка звіту з педагогічної практики та його захист

Зміст педагогічної практики (другий рік практики, 5 семестр)

Етапи практики	Зміст педагогічної практики	
	Контактна робота з керівником практики, аудиторні заняття	Самостійна робота аспіранта
1	Консультації з керівником педагогічної практики зі складання індивідуального плану проходження практики	Складання індивідуального плану проходження практики
2	Консультації з керівником педагогічної практики зі складання тестових завдань	Вивчення інформаційних джерел із сучасних форм, методів і технологій оцінки результатів навчання. Складання тестових завдань із конкретної дисципліни
3	Консультації з керівником педагогічної практики з організації курсового (дипломного) проектування, науково-дослідницької та самостійної роботи студентів	Вивчення інформаційних джерел із сучасних форм, методів і технологій організації курсового (дипломного) проектування, науково-дослідницької та самостійної роботи студентів, оцінки результатів навчання, щодо впровадження результатів наукових досліджень у навчальний процес. Підготовка методичних вказівок до практичних занять, курсового проектування, самостійної роботи студентів
4	Консультації з керівником педагогічної практики з підготовки науково-методичної публікації та / або використання результатів наукових досліджень у навчальному процесі	Науково-методична робота. Підготовка тез доповіді на науково-методичну конференції та / або методичних рекомендацій та дидактичних матеріалів за результатами наукових досліджень
5	Участь у заходах з виховної та профорієнтаційної роботи кафедри	Вивчення матеріалів з організації виховної та профорієнтаційної роботи у виші
6	Консультації з керівником педагогічної практики з підготовки звіту й захисту результатів педагогічної практики	Підготовка звіту з педагогічної практики

6.5. Порядок проходження та організація проведення практики

Згідно з Положенням про педагогічну практику аспірантів Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка:

1. Термін проходження практики визначається навчальним планом аспірантури.

2. Аспірант закріплюється за науковим керівником, який консультує практиканта і надає відзив про його роботу завідувачу кафедри, на якій навчається аспірант, наприкінці практики.

3. Загальний обсяг педагогічної практики складає 9 кредитів ЄКТС: третій семестр – 4,5 кредити, п'ятий семестр – 4,5 кредити.

3.1. 80 % загального обсягу педагогічної практики складає навчально-методична робота: підготовка до занять, відвідування та аналіз занять, проведення консультацій, керівництво різними видами діяльності студентів.

3.2. 20 % загального обсягу педагогічної практики відводиться на аудиторне навантаження (проведення лекцій, семінарів, практичних, лабораторних занять).

4. Контроль за виконанням плану педагогічної практики аспірантів здійснює гарант відповідної програми та науковий керівник.

<u>Етапи організації педагогічної практики аспірантів</u>

1) Підготовчий етап включає такі заходи:

Проведення співбесіди керівництва кафедри та керівників практики з аспірантами, що направляються на педагогічну практику. Співбесіда проводиться для ознайомлення аспірантів із цілями й завданнями практики, етапами її проведення.

Визначення й закріплення за аспірантами баз практики. Педагогічна практика проводиться, як правило, на випускаючій кафедрі, робоче місце для проходження аспірантом практики визначають завідувач кафедрою і науковий керівник.

2) Початковий етап складається з таких заходів:

У цей період наукові керівники спільно з аспірантами складають робочі плани й розробляють індивідуальні завдання проведення педагогічної практики; підбирають дисципліни та навчальні групи в якості бази для проведення педагогічної практики, знайомлять аспірантів із планом навчальної роботи, проводять відкриті заняття; надають наукову та методичну допомогу аспірантам під час виконання ними індивідуальних завдань і організації навчального взаємодії.

Аспіранти відвідують та аналізують заняття провідних викладачів кафедри. У процесі аналізу аспірант розглядає такі критерії як відповідність теми заняття робочій програмі дисципліни, чіткість структури, ефективність взаємодії викладач – студент, чи застосовуються освітні технології, об'єктивність оцінки знань, умінь і навичок студентів, виховний вплив заняття, поведінка викладача та студентів тощо.

3) Основний етап практики складається з таких заходів:

Аспіранти включаються в загальний ритм роботи кафедри й виконують індивідуальні завдання педагогічної практики за

встановленим планом і навчальним графіком, своєчасно оформляють поточну та звітну документацію з практики.

Індивідуальне планування та методична робота з предмету, що включає розробку змісту навчальних занять (план-конспект лекційного, семінарського, практичного заняття), методичного забезпечення практичних видів аудиторної роботи, а також завдань для поточного контролю та/або проміжної атестації.

Самостійне проведення навчальних занять із використанням сучасних освітніх та інформаційно-комунікаційних технологій. Аналіз своєї готовності до викладацької діяльності за програмами вищої освіти.

Читання відкритої лекції в присутності керівника практики й викладачів випускаючої кафедри.

Відкрита лекція – це самостійно підготовлена та проведена аспірантом лекція з профільної дисципліни в присутності керівника практики й викладачів випускаючої кафедри. Аналіз відкритої лекції дозволяє зробити висновок про рівень педагогічної майстерності, який демонструють аспірантом за такими критеріями: структура, зміст матеріалу й манера його піднесення аудиторії, успішність рішення аспірантом основних освітніх, виховних і розвиваючих завдань, а також його готовність до використання технологій професійно-орієнтованого навчання у викладацької діяльності за освітніми програмами вищої освіти. Керівник практики аналізує процес проведення відкритої лекції, оцінює рівень педагогічних компетентностей аспіранта й дає висновок (додаток В).

3) Заключний етап завершує педагогічну практику та проводиться шляхом підготовки звіту та пропозицій щодо вдосконалення навчального процесу в закладі вищої освіти (за необхідності) й захисту звіту про практику (з необхідними додатками до нього) в термін не пізніше передбаченого графіком навчального процесу.

Типові питання, які рекомендується використовувати у процесі підготовки звіту з педагогічної практики.

1. Якими документами регламентується організація освітнього процесу за програмами вищої освіти?
2. Дайте характеристику інформаційного освітнього середовища ЗВО.
3. Дайте характеристику основних розділів навчального плану.
4. Дайте характеристику робочих програм дисциплін, програм практик, державної підсумкової атестації.
5. Які матеріали включаються до фондів оціночних засобів результатів освоєння дисциплін (розділів)?
6. Які матеріали використовуються для поточної, проміжної та підсумкової атестації?

7. Яким вимогам повинні відповідати тестові завдання?

8. Дайте характеристику бально-рейтингової системи оцінки результатів навчання.

9. Які освітні технології Ви вибрали для проведення занять? Обґрунтуйте вибір конкретної освітньої технології.

10. Які дидактичні матеріали Ви підготували для проведення занять?

11. Які вимоги висуваються до різних видів навчально-методичних матеріалів? Науково-методичних матеріалів?

12. Розкажіть про особливості організації науково-дослідної роботи студентів на кафедрі. Яким чином можна використовувати результати наукових досліджень у навчальному процесі?

13. Розкажіть про особливості організації самостійної роботи студентів на кафедрі.

14. Дайте характеристику організації виховної та профорієнтаційної роботи. У яких заходах з виховної та профорієнтаційної роботи кафедри Ви брали участь?

15. За якими критеріями Ви оцінювали проведення занять викладачами кафедри?

16. Оцініть Ваш рівень готовності до викладацької діяльності за основними освітніми програмами вищої освіти.

17. Яким чином Ви плануєте здійснювати професійний та особистий саморозвиток у сфері викладацької діяльності?

18. Запропонуйте рекомендації щодо вдосконалення навчального й виховного процесу на кафедрі й у ЗВО.

Активні та інтерактивні форми проведення практики

Реалізація програми педагогічної практики аспірантів передбачає широке використання в період її проходження активних та інтерактивних форм у поєднанні з позааудиторною роботою з метою формування й розвитку професійних навичок аспірантів. Активна форма педагогічної практики передбачає таку взаємодію практикантів і керівника практики, за якої вони співпрацюють один з одним у конкретній практичній діяльності як активні учасники.

Активне освоєння програми практики спрямовано на розвиток у аспірантів самостійного мислення та здатності кваліфіковано вирішувати нестандартні професійні завдання. Така форма практики розвиває мислення аспірантів, залучає їх до вирішення поточних проблем вищої школи, дозволяє оцінювати значимість своєї роботи для ЗВО, студентів та суспільства в цілому.

Інтерактивна форма під час проходження педагогічної практики передбачає взаємодію всіх її учасників, за якої вони обмінюються інформацією, спільно вирішують проблеми, моделюють ситуації. Дана форма має конкретні та прогнозовані цілі: підвищення ефективності

освоєння програми практики, досягнення високих результатів під час контролю; посилення мотивації до вирішення завдань практики; формування й розвиток професійних навичок аспірантів; формування комунікативних навичок; розвиток навичок аналізу; розвиток навичок володіння сучасними технічними засобами й технологіями сприйняття й обробки інформації; формування й розвиток уміння самостійно знаходити інформацію та визначати її достовірність. Інтерактивні форми під час проходження практики, в тому числі, передбачають використання сучасних мультимедійних засобів і технологій, статистичних методів збору, обробки й аналізу даних.

6.6. Підведення підсумків практики

1. Підведення підсумків педагогічної практики відбувається відкрито на засіданні випускаючої кафедри.

2. Результатом практики має стати аналіз всіх сторін освітнього процесу в межах обраної дисципліни: опрацювання науково-інформаційних та методичних джерел, розробка опорного конспекту лекцій, застосування активних методів викладання, перевірки та оцінювання знань аспірантів, виховної ролі навчального процесу.

3. Письмовий звіт разом із іншими документами (графіки, робочі записи, характеристика, індивідуальне завдання, відгук) подається на рецензування безпосередньому керівнику практики від кафедри в термін, який визначається відповідною кафедрою та регламентується нормативними й методичними документами організації щодо проведення практики (як правило, не пізніше ніж через три дні після закінчення практики).

4. Після перевірки поданого Звіту керівником практики від кафедри та його позитивної оцінки, зафіксованої у відповідному відгуку, звіт з практики публічно захищається аспірантом на засіданні випускаючої кафедри. Оцінка визначається з урахуванням своєчасності подання необхідних документів із практики, якості підготовленого звіту, виконання індивідуальних завдань, відгуку керівника, рівня знань, результатів анкетування серед студентів групи, у якій проводилися заняття під час практики та рівня захисту аспіранта за диференційною шкалою («відмінно», «дуже добре», «добре», «задовільно», «достатньо», «незадовільно»), яка характеризує успішність аспіранта.

З метою об’єктивного оцінювання знань та вмінь, набутих під час проходження практики, захист звітів про практику проводиться з урахуванням виконаних аспірантами завдань та відповідної кількості балів за кожний вид роботи.

6.7. Звітна документація аспіранта-практиканта

За підсумками проходження педагогічної практики аспірант подає на кафедру:

- **загальний звіт про проходження практики** (ПІБ практиканта, спеціальність, кафедра, ПІБ наукового керівника, період проходження, дати проведення, тема, вид занять) (Додаток Г);

- **індивідуальний звіт**. Індивідуальні звіти аспірантів-практикантів є основним звітним документом практиканта. На основі усного звіту та письмового індивідуального звіту на засіданні кафедри затверджується загальна оцінка практики. Індивідуальний звіт містить:

1) індивідуальний план проходження практики (Додаток Б);

2) щоденник, який фіксує всі форми щоденної роботи під час практики (Додаток Д). *Щоденник* практики є документом первинної звітності, у якому відображаються виконані практикантом види робіт та час їх виконання. Щоденник заповнюється практикантом особисто та щоденно (крім вихідних днів). Керівник практики здійснює постійний контроль за веденням щоденника практики й не рідше одного разу на тиждень своїм підписом засвідчує достовірність записів практиканта. Записи, внесені практикантом до щоденника та засвідчені підписом керівника практики, є підставою для складання звіту про роботу, яку виконано під час практики;

3) тексти лекцій, які прочитав практикант, із рецензією керівника практики;

4) методичні розробки відповідних практичних занять;

5) звіт-аналіз відвіданого заняття (Додаток Е);

6) самоаналіз та оцінка якості власного проведеного заняття (Додаток Є);

7) рекомендації про вдосконалення практики.

- **відгук наукового керівника про проходження практики** (Додаток Ж);

-°**витяг з протоколу засідання відповідної кафедри про затвердження звіту.** Протокол відповідного рішення кафедри вміщує оперативний контроль за проходженням практики, результати обговорення та оцінки індивідуальних звітів практикантів.

Результати педагогічної практики оцінюються за такими критеріями:

• прояв ініціативності, зацікавленості, креативності, самостійності, відповідальності в ході проходження практики;

• ступінь сформованості цілісного уявлення про педагогічну діяльність у закладі вищої освіти, про основні напрями вдосконалення навчального й виховного процесів;

• ступінь використання раніше отриманих психолого-педагогічних знань для вирішення конкретних педагогічних завдань;

• рівень оволодіння технологією розробки навчально-методичних матеріалів і проведення різних видів аудиторних і позааудиторних форм занять за програмами бакалаврату (магістратури);

• рівень умінь перетворення наукового знання на навчальний матеріал і впровадження результатів досліджень у освітній процес;

• рівень прояву та ступінь сформованості професійно-педагогічних умінь (організаторських, методичних, комунікативних, діагностичних, дослідницьких);

• ступінь сформованості умінь узагальнення матеріалів педагогічної практики, своєчасність і правильність підготовки звітної документації.

Відповідно до наведених критеріїв результати проходження педагогічної практики оцінюються за чотирибальною шкалою оцінювання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

90-100 балів – відмінно (A);

82-89 балів – добре (B);

75-81 балів – добре (C);

68-74 балів – задовільно (D);

60-67 балів – задовільно (E);

35-59 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FX);

1-34 балів – незадовільно з обов'язковим повторним курсом (F).

Оцінка «***відмінно***» виставляється за: виконання на високому рівні всіх вимог програми педагогічної практики відповідно до індивідуального плану; виражене прагнення до формування й удосконалення компетентностей у галузі педагогічної діяльності за освітніми програмами вищої освіти; уміння правильно планувати й ефективно здійснювати встановлені програмою педагогічної практики види й форми педагогічної діяльності; володіння психолого-педагогічними прийомами під час вирішення навчально-виховних завдань з урахуванням індивідуальних особливостей студентів; уміння проводити аналіз інформаційних джерел із педагогіки вищої школи й формулювати пропозиції щодо вдосконалення педагогічного процесу; уміння перетворення наукового знання на навчальний матеріал і впровадження результатів досліджень у освітній процес; активну участь у виховній і профорієнтаційній роботі кафедри; прояв у роботі самостійності, творчого підходу, педагогічного такту й культури; своєчасне та правильне оформлення звітної документації з педагогічної практики й успішна співбесіда з керівником практики.

Оцінка «***добре***» виставляється в разі, коли аспірант виконав усі вимоги програми педагогічної практики відповідно до індивідуального плану, але при цьому: не виявив вираженого прагнення до формування й удосконалення компетентностей у галузі педагогічної діяльності за освітніми програмами вищої школи; не продемонстрував високий рівень сформованості комплексу професійно-педагогічних умінь; не відрізнявся високою активністю, творчим підходом і самостійністю під час виконання завдань із педагогічної практики; недостатньо повно відобразив у звітній документації з педагогічної практики результати її проходження.

Оцінка «***задовільно***» виставляється за: виконання вимог програми педагогічної практики не в повному обсязі; наявність поверхневих знань, нестійких умінь у галузі педагогічної діяльності у ЗВО; помилки в плануванні, організації та здійсненні встановлених індивідуальною програмою видів і форм педагогічної діяльності; слабкі вміння аналізу інформаційних джерел із педагогіки вищої школи; відсутність належної ініціативності й самостійності під час виконання завдань; несвоєчасне подання й недостатньо повне відображення результатів проходження педагогічної практики у звітній документації.

Оцінка «***незадовільно***» ставиться в разі невиконання вимог до процедури проходження педагогічної практики, змістом звіту і формою подання звітної документації.

6.8. Формування та розвиток особистості студента

Класифікація студентів закладу вищої освіти

Студенти є повноправними громадянами країни, можуть обирати й бути обраними в органи управління. Це активізує їхню участь у молодіжних організаціях, впливає на формування політичної свідомості, вироблення політичної культури, ставлення до релігії та стимулює до самовдосконалення.

У цьому віці важливе значення має формування політичної культури. За його рівнем студентів (майбутніх педагогів) відносять до кількох груп (І.°Козубовська):

1. Студенти, які володіють певними політичними знаннями, але недостатніми для формування стійких переконань і успішної практичної суспільно корисної діяльності.

2. Студенти, які мають політичні знання, що не стали ще стійкими переконаннями.

3. Студенти, які мають певні політичні знання, переконання, але пасивні в суспільно-корисній діяльності.

4. Активні в суспільно-політичній діяльності студенти з недостатніми політичними знаннями, помилковими поглядами й

переконаннями, внаслідок чого їхня діяльність часто набуває антисоціальної спрямованості.

5. Студенти, які володіють глибокими суспільно політичними знаннями, переконаннями й активні в політично-громадській діяльності (ця група найменш чисельна).

Організатори виховного процесу, знаючи до якої з означених груп належать конкретні студенти, можуть диференціювати виховний вплив залежно від рівня політичної культури майбутніх педагогів, спонукаючи їх до формування певних політичних якостей.

Унаслідок набуття нового соціального статусу (студент закладу вищої освіти) формується почуття відповідальності за свою поведінку, навчання та громадську роботу.

Вступивши до закладу вищої освіти, обравши шлях самостійного життя, молоді люди переймаються питаннями майбутнього. Надії переважно оптимістичні, але багато залежить від того, чи вдало обрана професія. Це значною мірою впливає на ставлення майбутніх фахівців до здобуття нових знань.

З огляду на ставлення до навчання виокремлюють три групи студентів:

1. Серйозні студенти, які прагнуть до всього нового, незалежно від галузі знань. Вони успішно вивчають усі передбачені навчальним планом предмети, відвідують різноманітні гуртки, виховні заходи, читають художню й науково-популярну літературу, переглядають телепередачі, відвідують музеї, театри, виставки тощо, а також беруть активну участь у громадському житті закладу та за його межами.

2. Студенти, які захоплюються однією галуззю знань, мають глибокі знання в цій галузі, багато читають, стежать за новинками, усвідомлюючи водночас, що необхідно знати й інші предмети, оволодівати професією, намагаються старанно вивчати всі навчальні дисципліни, передбачені навчальним планом.

3. Студенти, які, надавши перевагу певній дисципліні та маючи з цієї дисципліни глибокі та ґрунтовні знання, нехтують усіма іншими. Нерідко вони належать до посередніх або навіть невстигаючих студентів. Саме вони потребують спеціального виховного впливу щодо самоосвіти й самовиховання.

Залежно від ставлення до навчальних дисциплін студентів умовно поділяють на три групи (С. Солодухо).

- Інтереси студентів першої групи мають пасивний споглядальний характер. Перехід на вищу стадію розвитку інтересів цих студентів гальмує рівень розвитку морально-вольових якостей особистості: почуття обов’язку й відповідальності, працелюбства, дисциплінованості.

- Друга група студентів не є однорідною за своїм складом. Студенти першої підгрупи захоплюються не тільки теоретичною

основою дисципліни, але й її практичною спрямованістю. Вони особливо уважні на лекціях, коли йдеться про застосування теорії та законів на практиці. Друга підгрупа студентів виявляє глибоку зацікавленість теорією навчальної дисципліни, проблемами цієї науки. Важливим елементом структури пізнавального інтересу студентів цієї групи є творче ставлення до предмета. У студентів першої підгрупи необхідно формувати інтерес до теорії предмета, а другої – до практики.

- Третя група студентів виявляє однаковий інтерес до теорії та практики.

У процесі професійної підготовки майбутніх фахівців важливо враховувати їх професійні плани, які засвідчують здатність до самовдосконалення. Показниками характеру й дієвості життєвої програми особистості є система інтересів, бажань і устремлінь; комплекс ділових якостей: єдність слова й діла, самостійність, ініціативність, відповідальність, працездатність, уміння доводити почату справу до кінця тощо.

Для майбутнього фахівця важливим є рівень самооцінки, яка стосується фізичних можливостей, розумових здібностей, вчинків, мотивів поведінки, моральних якостей тощо.

За рівнем самооцінка може бути високою, середньою та низькою. З погляду адекватності (відповідності фактичним даним особистості), вона буває: - неадекватно високою (завищеною), - неадекватно низькою (заниженою). Така невідповідність часто призводить до психологічних зривів, внутрішніх і зовнішніх конфліктів особистості. Особистість із завищеною самооцінкою часто недооцінює інших людей, а із заниженою – переоцінює їх.

З огляду на ставлення студентів до обраної професії виокремлюють такі типи студентів (В. Лисовський):

1. «Гармонійний». Обирає свою спеціальність усвідомлено. Сумлінно навчається, бере активну участь у науковій і суспільній роботі. Розкутий, вихований, товариський. Сфера інтересів охоплює літературу, живопис, спорт. Чесний, порядний. Має авторитет у колективі як надійний товариш, завжди готовий допомогти іншим і робить це з не прихованим задоволенням.

2. «Професіонал». Обирає спеціальність за покликанням, наполегливий у навчанні. Однак не цікавиться науково-дослідною роботою. Бере активну участь у всіх студентських заходах, сумлінно виконує доручення. У колективі його поважають, але знають, що головним для нього є успішне навчання (навряд чи погодиться втекти з лекції «за компанію»).

3. «Академік». Обрав спеціальність усвідомлено. Вчиться тільки на «відмінно». Орієнтований на навчання в аспірантурі, тому багато часу віддає науково-дослідній роботі, часом на шкоду іншим заняттям.

До прохань про допомогу чи пропозицій «а чи не втекти нам усім разом з наступної пари» швидше за все залишиться байдужим.

4. «Громадський працівник». Йому властива яскраво виражена схильність до суспільної діяльності, що, як правило, негативно позначається на навчальній і науковій діяльності. Впевнений, що професію обрав правильно. Цікавиться літературою та мистецтвом, організатор у сфері дозвілля. Схильний підкорятися інстинктам натовпу, однак істотну допомогу надати не здатний.

5. «Аматор мистецтв». Вчиться, як правило, добре, однак науковою роботою не цікавиться. Його інтереси спрямовані переважно у сферу літератури й мистецтва. Має естетичний смак, широкий кругозір, ерудований. За кілька нових романів модних іноземних авторів готовий піти не з однієї, а з усіх пар одразу.

6. «Старанний». Обрав спеціальність не цілком усвідомлено. Вчиться сумлінно, докладаючи максимум зусиль, хоча не має особливих здібностей. Нетовариський, не цікавиться мистецтвом, але любить бувати в кіно, на естрадних концертах і дискотеках. Може пропустити пару.

7. «Середняк». Учиться «як вийде», не докладаючи жодних зусиль, пишається цим. Його принцип: «Одержу диплом і буду працювати не гірше за інших». Обрав професію, не замислюючись. Однак переконаний, що раз вступив, то потрібно закінчити навчання. Намагається вчитися добре, але не отримує від цього задоволення. Завжди радий утекти із занять. Що стосується взаємодопомоги, то сподівається на неї сам.

8. «Розчарований». Студент, як правило, здібний, але не має інтересу до обраної спеціальності. Однак знає, що мусить закінчити навчальний заклад. Пропускає заняття. Прагне утвердитися у хобі, мистецтві, спорті.

9. «Ледар». Вчиться слабко, не докладаючи жодних зусиль. Цілком задоволений собою. Про своє професійне покликання всерйоз не замислюється, у науково-дослідній і суспільній роботі участі не бере. Однокурсники ставляться до нього, як до «баласту». Іноді норовить схитрувати, пристосуватися. Коло інтересів зосереджене переважно у сфері дозвілля. Часто є ініціатором «масових втеч» з пар.

10. «Творчий». Такому студентові притаманний творчий підхід до будь-якої справи: навчання, суспільна робота, дозвілля. Однак заняття, які потребують посидючості, акуратності, виконавської дисципліни, його не захоплюють. Тому, як правило, вчиться «нерівно», поділяючи предмети на «цікаві» й «нудні». З легкістю втікає із занять, навряд чи здатний допомогти іншим.

11. «Богемний». Як правило, успішно вчиться на т. зв. престижних факультетах. Прагне до лідерства в товаристві таких, як він. До інших студентів ставиться зневажливо. «Про все» чув, хоча

знання його вибіркові. У сфері мистецтва цікавиться тільки «модними» течіями. Його думка завжди відмінна від думки «сірої маси». Тому на підбурення піти із занять, як правило, не піддається. Оскільки є членом невеликої соціальної групи, то поводиться, як належить у цій групі, а не так, як усі інші.

Типологію сучасного студентства за ставленням до навчання, за науковою та громадською активністю, загальною культурою та відчуттям колективізму розробив педагог Б.°Ананьєв. Він виокремлює шість типів студентів:

1. Відмінно навчається з профілюючих, загально-теоретичних, суспільних дисциплін. Займається науково-дослідною роботою. Має високу культуру. Бере активну участь у громадській роботі. З колективом пов'язаний різнобічними інтересами.

2. Добре навчається. Здобуття спеціальності вважає єдиною метою навчання у закладі вищої освіти суспільними дисциплінами цікавиться в межах програми. Пов'язаний із колективом навчальними і професійними інтересами. Бере активну участь у громадській роботі. Викладачі та товариші вважають його хорошим студентом.

3. Відмінно встигає в навчанні, розглядає науку як основну сферу інтересів і діяльності. Виявляє інтерес до суспільних наук як засобу пояснення дійсності та власної поведінки. Має високу загальну культуру. Активний у громадській діяльності, з колективом пов'язаний широкими науковими інтересами. Студент цього типу – майбутній учений. Деякі студенти цього типу займаються лише наукою, всі інші заняття вважають марною тратою часу. Саме про них кажуть «раціональність XXI століття».

4. Добре навчається, цікавиться суспільними науками; науково-дослідною роботою, як правило, не займається. Загальна культура обмежена професійними інтересами. Активний у громадській роботі й у житті колективу, інтереси якого розглядає як власні. Активний громадський діяч. Його поважають за чесність, принциповість, єдність слова та справи.

5. Встигає у навчанні з усіх дисциплін. Науково-дослідною роботою не займається. Розглядає спеціальність і культуру як основну сферу своїх інтересів і діяльності. У суспільному, громадському житті не бере активної участі. З колективом його поєднують культурні та розважальні інтереси. Серед студентів він – визнаний ерудит, знавець сучасного мистецтва.

6. Має низьку успішність. Науково-дослідною роботою не займається. Пасивний у громадському житті. Відпочинок і розваги розглядає як головну сферу своєї діяльності. З колективом пов'язаний головним чином інтересами відпочинку. Вважає себе «оригіналом», іноді морально нестійкий. До закладу вищої освіти вступив тому, що це «модно». До своєї професії байдужий і вважає її лише джерелом

існування. Навчається з мінімальним зусиллям; де є можливість, використовує шпаргалку.

До якої б класифікаційної групи не належав студент, за час навчання в закладі вищої освіти він має навчитися поведінки, яка відповідає загальноприйнятим нормам і правилам моралі та права, а також виховати в собі за час навчання здатність учитися. Освоїти сам процес навчання важливіше, ніж засвоїти конкретну сукупність знань, які швидко застарівають. Ще важливішим є вміння самостійно здобувати знання, засновані на творчому мисленні.

Розвиток особистості студента на різних курсах

Освітній процес у закладі вищої освіти, а отже, розвиток особистості студента на різних курсах має певні особливості.

На першому курсі відбувається адаптація колишнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка студентів характеризується високим ступенем конформізму (пасивне, пристосовницьке прийняття наявних порядків, правил, норм у поведінці). У першокурсників відсутній диференційований підхід до власних ролей.

Другий курс є періодом найнапруженішої навчальної діяльності студентів. У життя другокурсників інтенсивно включені всі форми навчання й виховання. Студенти отримують загальну підготовку, формуються їх широкі запити й потреби. Процес адаптації до середовища здебільшого завершений.

На третьому курсі починається спеціалізація, поглиблюється інтерес до наукової роботи. У цей період звужується сфера інтересів особистості, становлення особистості визначається фактором спеціалізації.

На четвертому курсі студенти ознайомлюються зі спеціальністю в період навчальної практики, їх поведінці властивий інтенсивний пошук раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки; відбувається переоцінка цінностей.

П’ятий курс – перспектива швидкого закінчення закладу освіти – формує чіткі практичні установки на майбутній вид діяльності. З’являються нові цінності, пов’язані з матеріальним і сімейним становищем, місцем роботи тощо. Студенти поступово відходять від колективних форм життя.

Постійне вивчення рівня розвитку й вихованості кожного студента та колективу академічної групи дає змогу ефективно вибудовувати освітній процес у закладі вищої освіти з урахуванням тих змін, яких зазнає студентський колектив загалом і кожен його член зокрема, коригувати зміст і методику цього процесу.

Суперечливості та кризи студентського віку

Студентському віку притаманна кризова насиченість (Б. А. Бараш). Вікова криза характеризується різкими й суттєвими психологічними зрушеннями та змінами особистості, розвиток набуває бурхливого стрімкого характеру. Ознаками кризи можуть бути такі:

1) сильна фрустрація, виникають сильні переживання незадоволеної потреби;

2) загострення рольових конфліктів «студент – викладач», «студент – студент»;

3) ціннісно-смислова невизначеність, неструктурованість особистості (наприклад, дехто вперше дізнається про можливість самоуправління, саморегуляції та самовиховання);

4) інфантильність (студент поводить себе як безвідповідальна людина) або вдаються до пияцтва, сексуальної розпусти, вживання наркотиків.

Кожен психологічний вік вирішує своє протиріччя. Криза 17–18 років пов'язана з потребою в самовизначенні після закінчення загальноосвітньої школи та пошуком свого місця в подальшому, вже самостійному житті. Це конструювання наступного етапу власного життєвого шляху, створення свого «Я» на майбутнє. Юнаки переосмислюють своє життя, вносять певні корективи, виробляють нові стратегії на майбутнє й не тільки «ким бути?», «чим займатися?», але й «яким бути?». Молода людина живе радше майбутнім, ніж сучасним (спрямованість у майбутнє). Звичайно, життєві вибори (як і будь-який вибір) супроводжується ваганнями, сумнівами, невпевненістю в собі, переживаннями невизначеності, і водночас відповідальністю за кожен крок до остаточного прийняття рішення.

Одночасно самовизначення передбачає також самообмеження. Чому? Бо кожен вибір звужує життєві перспективи (наприклад, вибір професії). Тому й відчувають юнаки побоювання помилки. Але в такому ваганні й побоюванні розвивається професійна зорієнтованість.

Загалом погляд на майбутнє в молоді оптимістичний. Юнаки обирають подальший життєвий шлях, професію і стають студентами. Але чи завжди в молодої людини, яка вже зробила свій вибір, обрала майбутню професію та стала студентом, зникають усі труднощі та проблеми самовизначення? На жаль, ні. Наприклад, для реалізації життєвого задуму у вищій школі може чогось бракувати: комунікативних навичок, знань і вмінь працювати самостійно, волі й самодисципліни тощо.

Одна з причин цього – недоліки шкільної освіти. Багато студентів не вміють конспектувати лекції (це не диктант із роз'ясненням окремих понять – для цього є словники) і першоджерела, бо не можуть здійснити смислову структуризацію

тексту. Вони не бачать теоретичних положень, а записують або переписують лише фактичний матеріал.

У студентські роки розрізняють нормативну кризу, яка переборюється в період адаптації до навчання у ЗВО. Проте ця криза може набувати затяжного характеру: труднощі не вирішуються, а відкладаються на потім через небажання їх розв'язувати. Можуть, наприклад, виникати негативні почуття від необхідності відвідувати заняття, критичне ставлення до викладачів, конфлікти з товаришами.

Найбільш кризовими ситуаціями студентського віку є такі:

1. Криза професійного вибору. Ця криза зумовлена тим, що вибір професії часто відбувається вже після вступу до вищої школи. Через це часто виникає дисонанс між несвідомо обраною професією та необхідністю отримання вищої освіти, нехай навіть з іншої спеціальності. Амбівалентність таких тенденцій (або піти із ЗВО за власним свідомим вибором, або продовжувати навчання для збереження соціально-культурного статусу) нерідко призводить до розвитку в студентів багатьох особистісних проблем і психосоматичних розладів. Факт вступу до університету породжує надію на повноцінне й цікаве життя, зміцнює віру молодої людини у власні сили та здібності. Проте в декого швидко наступає розчарування: виникає питання про правильність обрання ЗВО, професії, спеціальності. Наприкінці 3-го курсу загалом вирішується питання професійного самовизначення, однак далеко не всі випускники пов'язують своє професійне майбутнє з отриманою у ЗВО спеціальністю. Гостро постає проблема профорієнтації та профвідбору.

2. Криза залежності від батьківської сім'ї. З одного боку, молоді люди можуть жити окремо від батьківської сім'ї в студентському гуртожитку, мати виражену тенденцію до самостійності, проявляти особистісну зрілість, а з іншого, – емоційно-особистісна й побутова (особливо матеріальна) залежність від батьків.

3. Криза інтимно-сексуальних стосунків. Студентський вік відповідає періоду посилення сексуального потягу. Зростає потреба в інтимно-особистісних стосунках із психологічно-духовно близькою людиною (друг, коханий). Водночас створення власної сім'ї блоковане матеріальною залежністю від батьків, житловою невлаштованістю (у студентів це гостріше виражено, ніж в їхніх однолітків, які працюють на виробництві), а позашлюбні стосунки загалом є соціально несхвальними та можуть супроводжуватися внутрішньо особистісною конфліктністю (напруженістю). У деяких студентів інтимні стосунки можуть затьмарювати собою все інше.

4. Кризові ситуації в навчально-професійній діяльності. Факторами, що провокують кризові ситуації в студентів, є деякі психотравмуючі особливості організації освітнього процесу у вищій школі. Часто вивчення й успішна «здача» якої-небудь навчальної

дисципліни стає самоціллю, а не засобом досягнення мети оволодіти професійними знаннями й навичками, необхідними для майбутньої роботи. На жаль, ці тенденції підтримуються не лише особистісно незрілими студентами, а й окремими викладачами. Творче та свідоме опанування знаннями витісняється зубрінням навчального матеріалу та конформізмом щодо екзаменатора. Наявна аналогія між іспитом і лотереєю посилює ситуацію. Несистематичне (передекзаменаційне) вивчення матеріалу не тільки не сприяє формуванню глибоких професійно важливих і особистісно-значущих знань і вмінь, але й провокує психоемоційні перевантаження. Криза може виникнути і на старших курсах. Головна проблема – побудова планів на майбутнє, проте все обмірковується з максималістських позицій: все має бути найкращим, унікальним, неповторним (усе або нічого). Нерідко кризовою є також ситуація працевлаштування після закінчення закладу вищої освіти. Так, в умовах сьогодення, багато випускників, які опановували педагогічні спеціальності, не орієнтовані на професійно-педагогічну діяльність. Ця професія для них не є особистісно значущою життєвою цінністю, а тому своє майбутнє вони не пов'язують із нею. Ця серйозна проблема ще більше посилюється в умовах економічної скрути, відсутності стабільного ринку праці, падіння соціального престижу праці педагога. Внутрішнє життя студента також насичене, багате на переживання, наповнене протиріччями: дружба – самотність; критичність – самокритичність; сором'язливість – самовихваляння; самовідданість – егоїзм тощо.

Отже, знання особливостей студентського віку дозволяє зрозуміти сутність особистості кожного студента та своєчасно надати йому психологічну допомогу у визначенні самого себе та свого життєвого шляху. Така допомога особливо важлива у період адаптації першокурсників до нових вимог ЗВО, до викладачів і однокурсників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Нормативні документи:

Закон України про вищу освіту: Закон від 01.07.2014 № 1556-VII URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

Роз'яснення МОН щодо деяких питань практичної реалізації положень нового Закону України «Про вищу освіту». URL: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article7art_icN247526620.

Моніторинг інтеграції української системи вищої освіти в Європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг, дослідж. (2014). К.: Таксон.

Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект). URL: http://www.mon.gov.ua/img/zstored /files/HE%20Reforms%20 Strategy%2011_11_2014.pdf.

Положення про навчання студентів та аспірантів, стажування наукових і науково-педагогічних працівників у провідних вищих навчальних закладах та наукових установах за кордоном, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 року № 411. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/411-2011-%D0%BF.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. (2001). *Освіта України*, *29*.

Основна:

Аніловська, Г. Я., Марушко, Н. С., Томаневич, Л. М. (2010). *Університетська освіта*. Львів: «Магнолія-2006».

Артемова, Л. В. (2012). *Педагогіка і методика вищої школи*. К.: Кондор.

Вітвицька, С. С. (2011). *Основи педагогіки вищої школи*. К.: Центр учбової літератури.

Войнола, Р. Х. (2012). *Методика викладання дисциплін соціально-педагогічного циклу*. К.: Центр учбової літератури.

Кузьмінський, А. І. *Педагогіка вищої школи*. К.: Знання.

Лекції з педагогіки вищої школи (2010). Харків: «ОВС».

Начаєв, В. М. (2007). *Методика викладання у вищій школі.* К.: Центр учбової літератури.

Підласий, І. П. (2004). *Практична педагогіка, або три технології*. К.: Либідь.

Подоляк, Л. Г., Юрченко, В. І. (2006). *Психологія вищої школи*. К.: ТОВ «Філ-студія».

Товканець, Г. В. (2011). *Університетська освіта.* К.: Кондор.

Шмехтун, П. П. (*2011). Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін*. К.: ВЦ «Академія».

Філософія педагогічної майстерності (2008). Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниці».

Фрейде, П. (2004). *Педагогіка свободи: етика, демократія і громадянська мужність*. К.: ВД «Києво-Могилянська академія».

Додаткова:

Артемова, Л. В. (2006). *Історія педагогіки України*. К.: Либідь.

Артемова, Л. В. (2008). *Педагогіка і методика вищої школи*. К.: Кондор.

Гальперіна, В. (2002). Деякі питання дослідження державної освітньої політики. *Вища освіта України, 4,* 70–76.

Головко, Л. (2002). Активізація самостійної роботи студента під час лекційних занять. *Освіта і управління, Т. 5, № 3,* 147–151.

Звіт за результатами соціологічного опитування «Соціально-економічний та професійний портрет українського викладача» (2013). К.: Центр дослідження суспільства. URL: http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files

/000/000/002original/ csr_ _teachers_-_report_-_final. pdf?1386338539.

Калашнікова, Л. М., Жерновникова, О. А. (2016). *Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях*. Харків.

Коваль, О. Є. (2013). *Основи психології та педагогіки вищої школи (пам'ятка для аспірантів).* Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ».

Кузьмінський, А. І., Вовк, Л. П., Омеляненко, В. Л. (2003). *Педагогіка: завдання і ситуації*: практикум. К.: Знання-Прес.

Методичні рекомендації з питань організації практики студентів та складання робочих програм практики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (2018). Н. М. Лапенко, І. Л. Співак, І. В. Федоренко, О. М. Шаповалова (уклад.). К.: КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Мойсеюк, Н. Є. (2003). *Педагогіка*. К.: Либідь.

Ніколаєнко, С. М. (2005). *Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства*. К.: Знання.

Ортинський, В. Л. (2009). *Педагогіка вищої школи*. К.: Центр учбової літератури.

Педагогика и психология высшей школы (2002). М. В. Буланова-Топоркова (ред.). Ростов н/Д.: Феникс.

Педагогіка вищої школи (2005). З. Н. Курлянд (ред.). К.: Знання.

Педагогічна практика: рекомендації до проходження аспірантами педагогічної практики (2018). / Є. А. Настенко, Л. Д. Добровська, Г. А. Корнієнко; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського.

Слєпкань, З. І. (2005). *Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі*. К.: Вища школа.

Соловей, М. І., Спіцин, Є. (2004). *Організація та методика проведення науково-педагогічних досліджень студентами ВНЗ*. К.: Знання.

Стрельников, В. (2013). Компоненти професійної компетентності викладача вищої школи. *Гуманітарний вісник, 28,* 278–285.

Трайнев, В. (2005). *Деловые игры в учебном процессе: методол. разраб. и провед*. М.: Дашков и Ко.

Фоменко, М. (2002). Пріоритет виховної роботи. *Вища освіта України, 3,* 47–50.

Цехмістрова, Г. С. (2005). *Управління в освіті та педагогічна діагностика*. К.: ВД «Слово».

Ягупов, В. В. (2002). *Педагогіка*. К.: Либідь.

ДОДАТОК А

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА

ЗАТВЕРДЖЕНО
наказом по Сум ДПУ імені А. С. Макаренка
№ 424 від «04» жовтня 2017 р.

Ректор _____ Ю. О. Лянной

ПОЛОЖЕННЯ

про педагогічну практику аспірантів

Сумського державного педагогічного університету
імені А.С. Макаренка

УХВАЛЕНО
рішенням наукової ради
СумДПУ імені А. С. Макаренка
Протокол № 2
від «03» жовтня 2017 р.

Суми - 2017

1. Загальні положення

1.1. Положення про педагогічну практику аспірантів (далі – Положення) Сумського державного педагогічного університету імені А.°С.°Макаренка (далі - Університет) регламентує порядок і форми проходження педагогічної практики аспірантами очної та заочної форми навчання.

1.2. Педагогічна практика в системі вищої освіти на третьому освітньо-науковому рівні є компонентом практичної професійної підготовки до науково-педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі й спрямована на набуття навичок здійснення навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі й формування вмінь викладацької діяльності, зокрема, викладання спеціальних дисциплін, організації навчальної діяльності студентів, науково-методичної роботи.

1.3. Дане Положення розроблене відповідно до Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів від 23 березня 2016 р. № 261, згідно з яким навчально-педагогічна практика передбачена як один із компонентів програми підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації.

1.4. Організатором педагогічної практики аспіранта є кафедра, за якою закріплений аспірант.

1.5. Базою для проходження практики є кафедра, на якій працює науковий керівник аспіранта.

2. Мета і завдання педагогічної практики

2.1. Метою педагогічної практики є підготовка до педагогічної роботи у вищому навчальному закладі.

2.2. У процесі проходження педагогічної практики аспіранти повинні оволодіти основами науково-методичної та навчально-методичної роботи, різноманітними освітніми технологіями для проведення навчальних занять.

2.3. У ході відвідування занять викладачів відповідних дисциплін аспіранти повинні ознайомитися з різними способами структурування і представлення навчального матеріалу, способами активізації навчальної діяльності, особливостями професійної риторики, з різними способами та прийомами оцінювання освітньої діяльності у вищій школі.

3. Зміст педагогічної практики

3.1. Зміст педагогічної практики визначає гарант програми відповідної спеціальності.

3.2. Педагогічна практика аспірантів передбачає такі види діяльності:

- ознайомлення з організацією освітнього процесу у вищій школі;
- вивчення досвіду викладання провідних викладачів кафедри під час відвідування аудиторних занять з навчальних дисциплін;
- розробка плану та змісту навчальних занять;

- самостійне проведення навчальних занять (лекцій, семінарів, практичних, лабораторних занять), самоаналіз;
- участь в оцінюванні якості різних видів робіт слухачів та студентів;
- керівництво дослідницькими роботами студентів за дисциплінами кафедри;
- індивідуальна робота зі слухачами та студентами.

4. Організаційні основи педагогічної практики

4.1. Термін проходження практики визначається навчальним планом аспірантури.
4.2. Аспірант закріплюється за науковим керівником, який консультує практиканта і надає відзив про його роботу завідувачу кафедри, на якій навчається аспірант, наприкінці практики.
4.3. Загальний обсяг педагогічної практики складає 9 кредитів ЄКТС: третій семестр – 4,5 кредити, п'ятий семестр – 4,5 кредити.
4.3.1. 80 % загального обсягу педагогічної практики складає навчально-методична робота: підготовка до занять, відвідування та аналіз занять, проведення консультацій, керівництво різними видами діяльності студентів.
4.3.2. 20 % загального обсягу педагогічної практики відводиться на аудиторне навантаження (проведення лекцій, семінарів, практичних, лабораторних занять).
4.4. Контроль за виконанням плану педагогічної практики аспірантів здійснює гарант відповідної програми та науковий керівник.
4.5. За підсумками проходження педагогічної практики аспірант подає на кафедру:
- загальний звіт про проходження практики (ПІБ практиканта, спеціальність, кафедра, ПІБ наукового керівника, період проходження, дати проведення, тема, вид занять;
- відзив наукового керівника про проходження практики;
- витяг з протоколу засідання відповідної кафедри про затвердження звіту.
4.6. Звіт та витяг з протоколу засідання відповідної кафедри про затвердження звіту подаються аспірантом до відділу аспірантури; зазначена документація зберігається в індивідуальному плані аспіранта і розглядаються під час атестації.

5. Керівництво практикою

5.1. Загальне керівництво та контроль за проходженням практики аспіранта покладається на гаранта відповідної програми.
5.2. Безпосереднє керівництво та контроль за виконанням плану практики аспіранта здійснюється його науковим керівником, який:
5.2.1. Забезпечує чітку організацію, планування та облік результатів практики.
5.2.2. Затверджує загальний план-графік проведення практики, його місце в системі індивідуального планування аспіранта.

5.2.3. Добирає дисципліни для проведення педагогічної практики.
5.2.4. Надає методичну допомогу в плануванні та організації навчальної взаємодії.
5.2.5. Контролює роботу практиканта, відвідування занять та інші види його роботи зі студентами, вживає заходи щодо ліквідації недоліків в організації практики.
5.2.6. Готує відзив про проходження практики.
5.3. Завідувач аспірантури знайомить аспірантів з Положенням про педагогічну практику аспірантів, формою та змістом звітної документації і здійснює облік проходження практики аспірантами.

6. Прикінцеві положення

6.1. Зміни та доповнення до Положення вносяться рішенням наукової ради Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка.
6.2. Положення набуває чинності з моменту його введення в дію наказом ректора.

Додаток Б

Приклад 1

Науковий керівник: П.І.Б.

Період проходження: день/місяць – день/місяць рік

Загальний обсяг годин:

План проходження практики

Зміст роботи	**День**				
	1	2	3	4	5
Перший тиждень					
Складання індивідуального плану стажування					
Знайомство з організацією навчально-виховного процесу кафедри					
Відвідування аудиторних занять викладачів кафедри					
Розробка змісту навчальних занять та методична підготовка					
Самостійне проведення навчальних занять					
Другий тиждень					
Розробка змісту навчальних занять та методична підготовка					
Самостійне проведення навчальних занять					
Участь в оцінюванні якості різних видів робіт слухачів та студентів					
Індивідуальна робота зі слухачами та студентами					
Третій тиждень					
Підготовка звіту про педагогічну практику					

Стислий опис змісту педагогічної практики

1. Знайомство з організацією навчально-виховного процесу у вищій школі
2. Вивчення досвіду викладання провідних викладачів інституту під час відвідування аудиторних занять з навчальних дисциплін
3. Розробка змісту навчальних занять, методична робота з дисципліни
4. Самостійне проведення навчальних занять з дисципліни (лекцій, семінарів, практичних занять), самоаналіз

Сітка проведених занять

Дата і час проведення	**Академічна група**	**Тема заняття**	**Вид занять**

5. Участь в оцінюванні якості різних видів робіт слухачів та студентів
6. Індивідуальна робота зі слухачами та студентами, керівництво науковими студентськими дослідженнями

Дата _____ Підпис _____

Приклад 2

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН
виконання педагогічної практики
з «___» _____ 20__р по «___» _____ 20___р
аспірантом <ПІБ аспіранта>

№ п/п	Назва етапів роботи та питань	Термін виконання	Позначки керівника про виконання завдань
(_____.20___р. – _____20___р.)			
1	Прибуття аспіранта на практику		
2	Проведення інструктажу з техніки безпеки та охорони праці		
3	Ознайомлення з місцем роботи аспіранта та надання йому чітких і конкретних рекомендацій про те як він повинен виконувати програму з практики та його контролю діяльності науковим керівником		
4	Підготовка методичних рекомендацій до викладання лекцій з Н/Д: № ХХ Назва лекції № ХХ Назва лекції		
5	Підготовка методичних рекомендацій до викладання практичних занять з Н/Д № ХХ Назва заняття № ХХ Назва заняття		
6	Проведення лекції № ХХ Назва лекції з Н/Д		
7	Проведення практичного заняття № ХХ Назва заняття з Н/Д		
8	Проведення лекції № ХХ Назва лекції з Н/Д		
9	Проведення практичного заняття № ХХ Назва заняття з Н/Д		
10	Підготовка звіту з практики та презентації до захисту практики		
11	Надання роботи на перевірку науковому керівнику		
12	Отримання відгуку в наукового керівника		
13	Захист педагогічної практики		

Аспірант _____ (підпис) (прізвище та ініціали)

Науковий керівник аспіранта _____ (підпис) (прізвище та ініціали)

Додаток В

Оцінка проведеної аспірантом відкритої лекції

Дата відкритої лекції: «___» _____ 20__ р, час: _____.
Напрям підготовки (спеціальність), група студентів, які були присутні на відкритій лекції _____
Найменування дисципліни _____
Тема лекції _____
Кількість студентів на лекції: _____ чол.

1. Бальна оцінка рівня педагогічної майстерності аспіранта.

За підсумками відкритої лекції керівник оцінює рівень педагогічної майстерності аспіранта за нижченаведеними критеріями за шкалою від «0» до «2» балів, де «2» бали - якість яскраво виражено, «1» бал - якість виявляється слабко; «0» балів - якість відсутня. Потім бали підсумовуються, і виставляється підсумкова оцінка.

Критерії оцінки	Виражена яскраво	Виражена слабо	Відсутня
1. Зміст лекції			
1.1. Науковість			
1.2. Доказовість			
1.3. Відповідність теми лекції програмі дисципліни			
1.4. Зв'язок з профілем підготовки студента			
1.5. Використання прикладів, яскравих фактів з практики			
1.6. Чіткість структури лекції			
1.7. Високий рівень новизни змісту лекції			
2. Методика читання лекції			
2.1. Дотримання регламенту заняття			
2.2. Високий рівень володіння матеріалом			
2.3. Доступність і роз'яснення нових термінів і понять			
2.4. Використання наочних матеріалів			
2.5. Наявність зворотного зв'язку з аудиторією			
2.6. Використання прийомів закріплення: повторення, підведення підсумків в кінці питання, всієї лекції			
2.7. Надання пауз для конспектування			
3. лекторської дані аспіранта			
3.1. Використання прийомів підтримки уваги (риторичні запитання, жарти, ораторські прийоми)			
3.2. Акцентоване виклад матеріалу лекції (виділення голосом, інтонацією, повторенням найбільш важливої інформації)			

3.3. Дикторське майстерність (виразність, чіткість артикуляції, гучність)			
3.4. Культура мови (дотримання норм наголоси, вимови, стиль викладу, адекватний матеріалу)			
3.5. Педагогічний такт (шанобливе ставлення до аудиторії, облік індивідуальних особливостей, демократичність у поєднанні з вимогливістю)			
3.6. Експресивність мови (емоційність, інтонаційний багатство, захопленість предметом)			
3.7. Уміння встановити контакт з аудиторією			
Разом: _____ балів			

Шкала підсумкової оцінки:
42 - 26 балів - «зараховано»; менше 26 балів - «не зараховано»;

Підсумкова оцінка рівня педагогічної майстерності аспіранта: «_____»

1.2. Аналіз відкритої лекції керівником практики
В аналітичній частині керівник відзначає сильні і слабкі сторони аспіранта як лектора, відзначає особливості лекції по структурі, змісту матеріалу і манері його піднесення аудиторії, робить висновок про успішність рішення аспірантом основних освітніх, виховних і розвиваючих завдань, побажання щодо подальшого вдосконалення аспіранта як викладача основних освітніх програм вищої освіти.

Керівник практики _____

З висновками ознайомлений

Аспірант _____

Додаток В

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Звіт
з педагогічної практики аспіранта

_____

(кафедра)

_____

(спеціальність)

_____

(прізвище, ім'я, по батькові)

Термін проходження практики _____

Науковий керівник _____
(прізвище, ініціали)

Гарант програми
_____
(прізвище, ініціали)

Завідувач кафедри _____
(прізвище, ініціали)

1. Ознайомлення з планами і програмами відповідної спеціальності_____
_____
_____

2.Ознайомлення з планами роботи кафедри та обов'язковою документацією кафедри_____
_____
_____

3. Індивідуальна робота зі слухачами та студентами_____
_____
_____

4. Обсяг проведення навчальної роботи за видами (дата проведення, тем_____
_____
_____

5. Відзив наукового керівника про якість проведення занять
_____
_____
_____
_____
_____
_____

Дата

Підпис наукового керівника _____

Аспірант _____

Гарант програми _____

Зав. кафедри _____

Дата

Додаток Д

Зразок

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Кафедра _____

Щоденник проходження педагогічної практики

аспіранта_____

(прізвище, ім'я, по батькові)

За період з «___» _____ 20_ р. по «___» _____ 20_ р.

Місце практики _____

Керівник практики _____

Дата	Вид виконаної роботи	Відмітки про виконання

Науковий керівник _____ _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Аспірант _____ _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Додаток Е

Зразок 1

Звіт-аналіз відвіданого заняття

1. Викладач, який проводить заняття:

_____

(ПІП, ступінь, звання)

2. Назва навчальної дисципліни _____
3. Форма заняття (семінар, практичне заняття, інше) _____
4. Контингент (факультет, курс, група) _____
5. Тема заняття_____
6. Основні характеристики якості проведення заняття_____

_____

7. Відповідність змісту заняття темі навчальної дисципліни _____
8. Методи й форми проведення заняття_____

_____

9. Активність студентів на занятті_____
10. Загальне враження від заняття_____
11. Побажання аспіранта з проведення заняття_____

_____

_____

_____

_____

_____

Підпис викладача, який проводив заняття_____

Підпис аспіранта _____

Дата відвідування заняття_____

Зразок 2

Аналіз відвіданого заняття

1. ПІБ викладача, який проводив заняття_____
2. Дата проведеного заняття _____
3. Мета відвідування заняття_____
_____
4. Група _____, курс _____, спеціальність _____
5. Навчальна дисципліна _____
6. Вид заняття (підкреслити): лекційне заняття, практичне заняття, семінарське заняття, комбіноване заняття, підсумкове практичне заняття, прямі заміри.
7. Тема заняття:_____
_____
_____

№	Діагностичні аспекти	Примітки
1	**Організація викладачем заняття.** (Готовність викладача до заняття, готовність студентів до заняття**).**	
2	**Програмно – цільовий аспект.** (Відповідність теми заняття навчальній програмі. Мотивація теми).	
3	**Науковий аспект.** (Науковий рівень викладання, здійснення міжпредметної і внутрішньопредметної інтеграції. Професійна спрямованість**).**	

4	**Виховний аспект. (**Формування моральних, етико – деонтологічних і професійних якостей особистості).	
5	**Методичний та дидактичний аспекти. Інноваційність заняття.** (Методи навчання і контролю. Логічний зв'язок кожного етапу заняття та його методична завершеність, створення умов для успішного навчання студентів; чітке формулювання освітніх задач в цілому і його складових елементів).	
6	**Риторико – комунікативний аспект** . (Уміння викладача зацікавити студента, створення атмосфери співпраці, довіри. Логіка, образність, мова, емоційність, зрозумілість пояснення).	
7	**Контрольно – корекційний аспект** (Форми контролю, система методів перевірки, їх ефективність та відповідність рівню засвоєння знань та умінь, вимогливість викладача, об'єктивність оцінок).	

9	**Висновки, пропозиції, рекомендації. (**Ступень досягнення мети, основні позитивні та негативні сторони, загальна оцінка).	

_____ /_____ /
(підпис) (ПІБ викладача, який проводив аналіз заняття)

З аналізом заняття ознайомлений (викладач) _____ (підпис) _____

СХЕМА АНАЛІЗУ ЛЕКЦІЇ

Дата проведення _____ Група _____

Дисципліна: _____

Тема лекції: _____

Мета лекції: _____

● Тип лекції (вступна; тематична; заключна (підсумкова); оглядова; нетрадиційна (наприклад, лекція-конференція).

● Наявність у викладача робочих документів (навчальна програма, робоча програма, план заняття, наукова література).

● Застосування прийомів викладання і засобів навчання:

- ✓ пояснення, узагальнювальна характеристика;
- ✓ проблемний виклад;
- ✓ узагальнювальна характеристика: порівняння, доведення з використанням статистичної та іншої інформації;
- ✓ міркування на основі логічної схеми;
- ✓ образне оповідання з елементами пояснення та узагальнювальної характеристики.

● Застосування прийомів навчальної роботи:

- ✓ складання студентами тезового плану, участь у повторювальноузагальнювальній бесіді;
- ✓ конспектування, участь у евристичній бесіді, розв'язання проблеми;
- ✓ формування висновків, складання смислового плану;
- ✓ складання смислового плану і узагальнювальної характеристики шляхом індукції;
- ✓ складання розгорнутого плану, участь в узагальнюючій бесіді.

● Використання пізнавальних завдань:

- ✓ сформувати висновки, підготувати рецензію, тести;
- ✓ вирішити проблемне завдання;
- ✓ вирішити тести, розв'язати логічні і проблемні завдання;
- ✓ виконати образні і творчі завдання на реконструкцію фактів.

● Вивчення нового матеріалу, повноцінність лекції:

- ✓ спрямованість навчання на реалізацію мети освіти;
- ✓ науковість та інформативність;
- ✓ логічність і систематичність;
- ✓ наступність;
- ✓ доступність викладеного матеріалу;
- ✓ наукова проблемність;

- ✓ історичність;
- ✓ зв’язок теорії з практикою, навчання з життям;
- ✓ єдності навчання і виховання.

● Проведення лекції:

- ✓ оголошення теми, плану лекції, списку літератури;
- ✓ мотивація навчальної діяльності;
- ✓ постановка пізнавального (проблемного) завдання;
- ✓ послідовне викладення матеріалу за планом з коротким узагальненням кожного питання і логічним переходом до наступного;
- ✓ узагальнення викладеного (може відбуватися за активної участі аудиторії);
- ✓ використання інтерактивних методів (малюнки, графіки, слайди);
- ✓ роздавання студентам опорного конспекту, в якому зазначені тема, план, список літератури, основні поняття та теоретичні положення, накреслено необхідні схеми, таблиці, які роздаються студентам у ході лекції.

● Засвоєння нового матеріалу та інтерес студентів до лекції (високий, задовільний, низький).

● Рівень володіння аудиторією.

● Висновки та рекомендації:

- ✓ досягнення мети;
- ✓ виконання вимог до лекції;
- ✓ використання прийомів, методів, пізнавальних завдань.

СХЕМА АНАЛІЗУ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

Дата проведення _____ Група _____

Дисципліна: _____

● Загальні відомості про практичне заняття:

- ✓ тема навчального заняття, її зв'язок з попередніми і наступними, місце у відповідному розділі;
- ✓ форма, тип навчального заняття, його структура, відповідність темі та поставленій меті;
- ✓ рівень досягнення мети та отримані результати, умови, чинники, що сприяли цьому;
- ✓ сильні та слабкі сторони, досягнення, загальні враження.

● Підготовка викладача до організації навчального заняття:

- ✓ визначення структури;
- ✓ використання фахової та методичної літератури;
- ✓ підготовка дидактичного та роздаткового матеріалу.

● Оголошення мети, завдань навчального заняття як кінцевого результату, необхідного для досягнення викладачем та студентами, створення в студентів установки на досягненні мети.

● Відбір змісту навчального матеріалу, розвиток особистісного ставлення студентів до нього:

- ✓ раціональний відбір наукових знань, понять, фактів, що складають основу розвитку умінь, навичок студентів, їхнього соціального становлення, подальшого навчання;
- ✓ відповідність змісту навчального матеріалу рівню розвитку студентів, їхнім пізнавальним можливостям;
- ✓ стимулювання інтересу студентів до змісту, (новизна знань, умінь, їхня різностороння значущість, парадоксальність понять, фактів, емоційність викладу, подання інформації через призму бачення викладача, науковця);
- ✓ інтегрування змісту навчального матеріалу з іншими темами, навчальними курсами і спецкурсами.

● Застосування методів, прийомів, засобів, форм організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, їх творче, цілеспрямоване поєднання; активізація думки студентів, стимулювання їх до критичного та творчого мислення, вияву власної позиції, поглядів, самостійного пошуку і дослідження.

● Діяльність викладача:
- ✓ ставлення до студентів, наявність позитивної установки;
- ✓ стиль діяльності та поведінки викладача, його комунікативні уміння: відкритість, щирість, знаходження контакту зі студентами, вияв педагогічного такту в організації взаємодії зі студентами;
- ✓ забезпечення дисципліни як організації порядку на навчальному занятті.

● Діяльність студентів:
- ✓ ставлення студентів до процесу навчання, застосованих форм, методів організації навчально-пізнавальної діяльності, їхня мотивація;
- ✓ ставлення до особистості викладача.

● Організація міжособистісної взаємодії студентів:
- ✓ створення психологічно комфортного середовища на навчальному занятті;
- ✓ застосування різноманітних форм співробітництва, міжособистісної взаємодії студентів (дискусії, діалоги, групові форми, колективна робота тощо).

● Отримання зворотного зв'язку:
- ✓ методи, прийоми організації зворотного зв'язку на кожному етапі навчального заняття;
- ✓ перевірка викладачем рівня розуміння, осмислення студентами навчального матеріалу, рівня сформованості їхніх знань та умінь;
- ✓ застосування мотивації з метою удосконалення організації навчальних занять;
- ✓ застосування зворотного зв'язку, оцінювання для усвідомлення студентами досягнутих успіхів;
- ✓ об'єктивність оцінювання індивідуальних особливостей навчальної діяльності студентів;
- ✓ мотивація оцінок студентів.

● Рівень володіння аудиторією.

● Загальні висновки (пропозиції і поради щодо вдосконалення підготовки і проведення наступних занять).

Додаток Є

СХЕМА САМОАНАЛІЗУ ПРОВЕДЕНИХ ЗАНЯТЬ

Самоаналіз заняття – це умовне розкладання проведеного заняття на його складові з глибоким проникненням в їхню сутність, завдання з метою оцінити кінцевий результат своєї діяльності шляхом порівняння запланованого зі здійсненим із урахуванням успіхів студентів.

1. Загальні відомості (навчальна дисципліна, тип проведеного заняття, тема заняття відповідно до програми дисципліни, аудиторія (факультет, курс, група), автор плану-конспекту, викладач-методист).

2. Цілеспрямованість. Які поставлені навчально-методичні та розвиваючі цілі? Чи вдалося їх досягти в ході проведення заняття?

3. Зміст. Чи вирішені завдання трансляції змісту матеріалу, вибраного для ознайомлення аудиторії.

4. Методична робота. Чи вдалося реалізувати в ході проведення навчального заняття, обрані методи навчання?

5. Взаємодія зі студентами. Чи вдалося встановити психологічний контакт із аудиторією, врахувати індивідуальні комунікативні та емоційні особливості учнів, відкритого і справедливого взаємодії з усіма студентами?

6. Висновки. Загальна оцінка успішності проведеного заняття, аналіз труднощів у його підготовці та проведенні, пошук їх причин і шляхів подолання, вироблення програми професійного самовдосконалення.

Додаток Ж

Зразок 1

ВІДГУК

наукового керівника про проходження
педагогічної практики аспірантом_____

У період практики аспірант(ка) працював(ла) над оформленням необхідних навчально-методичних матеріалів для проведення лекційних / практичних та індивідуальних завдань з навчальних дисциплін:

№ п/п	Назва Н/Д	Форма занять	НПП за Н/Д	Назва заняття
		лекція	прізвище та ініціали викладача	Назва лекції №1
			прізвище та ініціали викладача	Назва лекції №1
		Практичне заняття	прізвище та ініціали викладача	Назва практичного заняття №1
			прізвище та ініціали викладача	Назва практичного заняття №1
		Індивідуальне завдання	прізвище та ініціали викладача	

У процесі роботи аспірант(ка) проявив(ла) себе як ініціативний(а), працелюбний(а) і відповідальний викладач. Продемонстрував(ла) гарні теоретичні знання й уміння самостійно вирішувати

– планування навчальних занять згідно з робочою програмою;

– розробки змісту, проведення структурованого навчального матеріалу та проведення занять різних видів;

– забезпечення послідовності викладення матеріалу та міждисциплінарних зв’язків;

– організації та керування пізнавальною діяльністю студентів, формування в студентів критичного мислення;

– вибору методів та засобів навчання і контролю студентів;

– контролю і оцінки результатів та проведення корекції процесу навчання;

– організації та аналізу своєї педагогічної діяльності;

– аналізу навчальної та навчально-методичної літератури і використання її в педагогічній практиці

Вважаю, що аспірант(ка) програму практики та індивідуального завдання виконав(ла) в повному обсязі та заслуговує оцінку «_____».

Науковий керівник _____ _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Зразок 2

ВІДГУК-ХАРАКТЕРИСТИКА КЕРІВНИКА ПРАКТИКИ

Здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії (П.І.Б.) за період педагогічної практики зарекомендував себе як

_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____
_____

ВИСНОВОК: (П.І.Б.) виконав (не виконав) індивідуальний план педагогічної практики у повному (не повному) обсязі, рекомендується (не рекомендується) до захисту з оцінкою _____.

Керівник практики _____ _____ _____
(посада) (підпис) (П.І.Б)
____._____. 20___ р.

Додаток 3

АНКЕТА: САМОАНАЛІЗ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.Чого ви навчилися під час асистентської педагогічної практики? (Обведіть колом потрібні відповіді)

1.1 Постановка цілей, завдань перед аспірантами; визначення «найближчих і подальших перспектив» в їх особистому розвитку.

1.2. Планування і підготовка занять.

1.3. Встановлення ділових відносин з викладачами - колегами.

1.4. Налагодження контактів з практикантами.

2. Які стосунки, на вашу думку, переважали у Вашій педагогічної діяльності?

2.1. Ділові.

2.2. Особисті.

2.3. Дружні.

2.3. Відносини не налагоджені.

3.Який, на вашу думку, стиль спілкування з практикантами переважав у Вашій педагогічної діяльності.

3.1. Демократичний.

3.2. Авторитарний.

3.3. Ліберальний.

3.4. Змішаний (непослідовний).

4. Ви виявили рівень своєї психолого-педагогічної підготовки, отриманої в інституті, достатнім (гарним); задовільним; недостатнім для роботи викладачем? (Потрібне підкресліть).

5. Які труднощі Ви відчували у своїй педагогічній роботі під час практики? (Відзначте, будь ласка, цифрами в порядку убування)

- Відбір навчального матеріалу;
- Вибір методів і прийомів навчання і виховання;
- Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів та аспірантів-практикантів на занятті;
- Контроль та оцінювання студентів та практикантів на занятті;
- Організація навчальної дисципліни та підтримка уваги студентів і практикантів на занятті;
- Створення у студентів мотивації до навчання;
- Використання активних методів і прийомів навчання;
- Створення проблемної ситуації на занятті;
- Реалізація дослідницького методу навчання;

- Організація спілкування зі студентами та аспірантами;
- Встановлення ділових контактів з викладачами інституту;
- Що ще, напишіть, будь ласка.

6. Чи вдалося Вам у процесі асистентської педагогічної практики повноцінно реалізувати на занятті ефективні методики або технології навчання й виховання? Які?.....

……

……

……

7. Чи стануть в нагоді вміння та навички, отримані в процесі асистентської педагогічної практики у Вашій подальшій роботі?

……

8. Чи відповідають результати асистентської педагогічної практики Вашим очікуванням? ……

9. Що б Ви запропонували змінити в організації та проведенні практики, щоб максимально використовувати її можливості?

……

……

……

……

……

Дата _____ Підпис _____

Додаток И

Оцінка роботи аспірантів за Леонтьєвим

№	Негативні особливості діяльності викладача	1	2	3	4	5	6	7	Позитивні особливості діяльності викладача
1	Просто називає тему, не намагається зацікавити слухачів								Зацікавлює, вміло роз'яснюючи тему, визначаючи цілі і завдання заняття
2	Не стежить за ходом обговорення, допускає багатослівність, відхилення від теми								Не допускає багатослів'я і відхилення від теми
3	Не вміє переривати повтори у відповідях слухачів								Присікає загальне повторення вже сказаного
4	Не підводить проміжних підсумків в ході заняття								Кожен етап заняття завершує висновком
5	Неповно підводить заключний підсумок, не порівнює його з поставленою метою (або підсумок відсутній								Підводить заключний підсумок, порівнюючи його з поставленою метою
6	Занадто рано перериває відповідь слухача, не вміє уважно слухати відповідального								Вміє уважно слухати, не перериваючи передчасно
7	Недостатньо активізує пасивних слухачів								Активізує пасивних слухачів, використовуючи прийоми як зовнішньої, так і внутрішньої мотивації
8	Не вміє попереджати і вирішувати конфлікти								Вміє попереджати і вирішувати конфлікти
9	Не залучає всіх слухачів у спілкування і діяльність								Залучає всіх слухачів у спілкування і діяльність
10	Не вміє створити ділову атмосферу								Може забезпечити ділову обстановку
11	Багато говорить сам, мало запитує і слухає								З'ясовує думки слухачів, сам говорить мало, але по суті
12	Грубий, нетактовне, нечемний								Ввічливий, коректний, делікатний

Додаток І

Додатковий матеріал

І. Лекція та її основні функції

Провідною формою навчання у ВНЗ є лекція. Її головною дидактичною метою є формування орієнтовної основи для подальшого засвоєння студентами навчального матеріалу. Під час проведення лекційних занять необхідно враховувати, що існують такі види лекцій:

1. *Вступна*: лектор ознайомлює студентів з метою та завданнями навчальної дисципліни, її місцем у системі підготовки фахівця та взаємозв'язком з іншими навчальними дисциплінами навчального плану, а також з розподілом навчального часу за видами занять, методичними особливостями вивчення навчальної дисципліни та індивідуальними семестровими завданнями, формами звітності студентів й із запланованими результатами навчання та критеріями їхнього оцінювання, з принципом рейтингової системи оцінювання (РСО). Ознайомлює студентів з основними підручниками і навчальними посібниками.

2. *Інформаційна*: лектор послідовно викладає зміст навчального матеріалу відповідно до вимог робочої програми.

3. *Проблемна*: за допомогою використання елементів проблемності (проблемні питання, проблемні задачі та ситуації тощо) процес пізнання студентів наближається до пошукової, дослідницької діяльності. За рахунок проблемності у викладанні навчального матеріалу забезпечується досягнення трьох основних цілей: ефективне засвоєння студентами теоретичних знань, розвиток теоретичного мислення, формування пізнавального інтересу до змісту навчальної дисципліни та професійної мотивації майбутнього фахівця.

4. *Оглядова*: читається наприкінці певного розділу навчальної дисципліни. Така лекція має віддзеркалювати узагальнений зміст основних теоретичних положень, що складають науково-понятійну основу цього розділу. Оглядова лекція має на меті систематизацію знань на більш високому рівні, загострення уваги студентів на певних невирішених і спірних проблемах.

5. *Підсумкова*: остання лекція, на якій лектор підводить підсумки спільної роботи, ступеня досягнення цілей навчання, націлює студентів на підготовку до семестрового контролю, конкретизує

кваліфікаційні вимоги до знань і умінь, нагадує критерії оцінювання рівня засвоєння матеріалу.

Вступна лекція має ознайомити студентів з метою та призначенням курсу, його роллю та місцем у системі навчальних дисциплін, що вивчаються майбутніми спеціалістами, містити короткий огляд курсу. У такій лекції лектор не тільки визначає предмет і метод науки, але й висуває наукові проблеми, гіпотези, накреслює перспективу розвитку науки та її зв'язок із практикою. Особливо важливо у вступній лекції показати зв'язок теоретичного матеріалу з практикою, з особистим досвідом студентів і практикою їх майбутньої праці. Слід розкрити найважливіші етапи розвитку історії науки, повідомити про найвидатніших учених, чий внесок у науку був найбільш вагомим, показати специфіку науки та її зв'язок з іншими, суміжними.

Методичний підхід до вступної лекції полягає в розвитку у студентів інтересу до предмета, створенні у них цілісного уявлення про дисципліну, що сприяє її творчому засвоєнню. Доцільно розповісти про методику роботи над курсом, охарактеризувати підручники та навчальні посібники, ознайомити зі списком рекомендованої літератури, розповісти про вимоги до іспиту та інші види занять, що будуть доповнювати курс.

У ***підсумковій*** лекції необхідно узагальнити матеріал, що вивчався, виокремити основні питання курсу, зосередити увагу на практичному значенні набутих знань у подальшому навчанні та майбутній професійній діяльності. Спеціальним дидактичним завданням заключної лекції є стимулювання інтересу студентів до більш глибокого подальшого вивчення відповідної дисципліни, з'ясування шляхів і методів самостійної роботи з цього предмета.

Оглядова лекція – основний метод вивчення кількох тем програми. Застосовується для викладу відомостей, які мають інформаційне значення. Якщо для вступної лекції типовими є різноманітні прийоми узагальнення, установок, оцінних висновків, то оглядовій лекції притаманні елементи оповіді та опису, які поєднуються з аналізом та узагальненнями. Головним в оглядовій лекції є підготовка до розуміння певних закономірностей.

Оглядова лекція – це систематизація знань на більш високому рівні. Психологія навчання показує, що матеріал, який чітко подається у вигляді системи, запам'ятовується краще і його більш вдало

застосовують при перенесенні на нові ситуації, ніж суму тих самих фактів, поданих несистемно.

В оглядовій лекції корисно виокремити та чітко розглянути дуже складні питання, що входять до екзаменаційних білетів.

Проблемна лекція складається з 2–3 питань про наукове відкриття, про причини виникнення тих чи інших проблем та труднощі їх розв'язання. Викладення цих проблемних питань закінчується здебільшого короткими висновками.

Будь-яка лекція – це систематичне, послідовне викладення теми, проблеми, розділу навчального курсу або науки. Вона присвячується найбільш вагомим, принциповим питанням навчальної програми. Лекція є засобом набуття основ знань у загальному вигляді, орієнтації в навчальному матеріалі.

Лекція складається з таких структурних елементів:

вступна частина: формулювання мети і завдань лекції, актуалізація проблем, професійна орієнтація, встановлення зв'язку з попередніми і наступними лекціями, оволодіння увагою слухачів;

основна частина: виклад навчального матеріалу, докази, аналіз, висвітлення подій, розбір фактів, демонстрація досвіду, характеристика різних поглядів на проблему, визначення своєї позиції, формулювання власних висновків, демонстрація зв'язків із практикою;

заключна – формулювання висновків, завдання та методичні поради з організації самостійної роботи студентів, відповіді на запитання.

Лекція обов'язково має містити внутрішній план, який на розсуд лектора можна повідомляти або на початку лекції, або поступово під час розгляду певних питань.

До плану, зазвичай, входять найменування головних вузлових питань лекції, які можна потім використовувати під час складання екзаменаційних білетів. Корисно також згадати питання, що розглядалися на попередніх лекціях та пов'язані з новим матеріалом. У процесі подальшого розкриття теми можна використовувати низку прикладів, фактів, поступово підводячи слухачів до наукових висновків, тобто використовувати індуктивні методи навчання. Можливим є і дедуктивний спосіб подання матеріалу, коли пояснюють та тлумачать загальні положення, а потім демонструють можливості застосування їх на конкретних прикладах.

Найважливіше завдання – організація ефективної роботи студентів на лекції, в основі якої лежить активний процес слухання, розуміння, осмислення матеріалу і перетворення його у форму короткого запису, який допомагає швидко відтворити основний зміст матеріалу, що був прослуханий. Викладач має орієнтуватися на те, що студенти записують головні положення його лекції. Це допомагає їм уважно слухати, краще запам'ятовувати та мати конспект чи опорні віхи, які полегшують подальшу самостійну роботу. Для того щоб запис робився усвідомлено, тобто студенти не тільки розуміли, про що говорить лектор, але й встигали поєднувати слухання лекцій з веденням записів, необхідною є допомога викладача, особливо на молодших курсах. Це акцентований виклад найбільш важливого матеріалу, тобто виділення темпом, голосом, інтонацією, повторенням більш важливої, суттєвої інформації, використання пауз, записів на дошці опорного матеріалу, таблиць, схем, формул, суворе дотримання регламенту занять, іноді (на молодших курсах) виокремлення абзаців, підкреслення головних думок, ключових слів, висновків тощо.

Оцінка якості лекції. Поліпшення якості лекцій стає можливим за умови:

а) наявності постійного зворотного зв'язку;

б) оцінки колег, студентів, самооцінки.

Питання, яким слід приділити увагу для оцінки лекції, роблять процес оцінювання більш свідомим та систематичним.

1. Зміст лекції. Науковість, відповідність сучасному рівневі розвитку науки. Ідейна спрямованість – відбір змісту матеріалу, який викладається, висвітлення його з певних філософських позицій, визначення головних ідей, питання методології науки, зіставлення різноманітних концепцій. Активізація мислення, висунення проблемних питань, показ суперечностей упродовж лекції, ознайомлення з історією наукового пошуку, визначення проблем для самостійного дослідження. Зв'язок з життям, показ практичної значущості матеріалу та його застосування в майбутній спеціальності – професійна спрямованість. Наявність матеріалу, якого немає в підручниках. Пояснення найбільш складних питань. Наявність завдань для самостійного відпрацювання матеріалу, зв'язків з попередніми лекціями, розділами курсу, внутрішньо- предметних та міжпредметних зв'язків.

2. Методика читання лекцій. Чітка структура лекції, логіка викладу, повідомлення літератури до теми або до всього курсу. Доступність та аргументованість. Виділення головного в матеріалі та висновках. Використання деяких прийомів закріплення – повторення, запитання на перевірку розуміння, засвоєння, підбиття підсумків. Використання тех- нічних засобів навчання (ТЗН) (у разі необхідності), застосування лектором опорних матеріалів (текст, конспект, окремі записи, відсутність опорних записів тощо).

3. Керівництво роботою студентів. Допомога у веденні записів (зміна темпу: уповільнений темп за умов важливості виділення матеріалу), використання прийомів підтримання уваги – цікаві приклади, риторичні питання, жарти тощо. Спонукання до запитань з боку студентів.

4. Особистість лектора. Знання предмета. Емоційність. Голос, дикція. Якість, чіткість, забарвленість, грамотність мовлення. Зовнішній вигляд. Уміння триматися перед аудиторією. Уміння бачити та відчувати аудиторію, встановлювати з нею контакт.

5. Результати лекції. Інформаційна цінність лекції. Виховний вплив. Досягнення дидактичних цілей.

Орієнтовна схема конспекту лекції

1. Наявність конспекту, робочих нотаток.

2. Оголошення теми, плану заняття.

3. Наукове та методичне обґрунтування основних положень, що розглядаються.

4. Чіткість, логічність, доступність викладання матеріалу.

5. Реалізація основних принципів навчання.

6. Зв’язок з попереднім матеріалом, міждисциплінарні зв’язки.

7. Економне використання часу.

8. Дотримання структури заняття, використання інноваційних форм та методів навчання.

9. Характеристика робочої атмосфери заняття.

10. Організація управління процесом навчання (підтримування інтелектуально-емоційного контакту з студентами; застосування різних прийомів та методів навчання)

11. Мовлення викладача (логічність, доступність, емоційність, доказовість, впевненість).

Практичні заняття в закладах вищої освіти

Обов'язковий компонент процесу навчання у вищій школі – практичні заняття, призначені для поглибленого вивчення тієї чи іншої дисципліни. Термін «практичне заняття» включає також такі види занять, як комп'ютерний практикум, семінарське заняття, практикум. Аудиторні практичні заняття відіграють провідну роль у формуванні навичок та застосуванні набутих знань. Практичні заняття продовжують роботу, розпочату на лекціях. Усі форми практичних занять призначені для відпрацювання практичних дій.

Якщо лекція закладає основи наукових знань в узагальненій формі, то практичні заняття мають на меті розширити, уточнити ці знання, прищепити професійні навички.

Практичні заняття розвивають наукове мислення та мову студентів, дають змогу перевірити їх знання, тому вправи, семінари, лабораторні роботи є важливим засобом достатньо оперативного зворотного зв'язку. Практичне заняття є видом навчального заняття, на якому студенти під керівництвом науково-педагогічного працівника, шляхом виконання певних відповідно сформульованих завдань, закріплюють теоретичні положення навчальної дисципліни і набувають вмінь їх практичного застосування. Основними дидактичними вимогами до практичних занять є:

- забезпечення професійної спрямованості;
- використання наукових методів пізнання та відповідного понятійного апарату;
- розкриття на конкретних прикладах органічної єдності теорії та практики;
- забезпечення логічної послідовності побудови заняття;
- раціональне використання дидактично доцільних методів навчання, що формують у студентів самостійний творчий підхід.

Практичні заняття проводяться в аудиторіях або в навчальних лабораторіях, обладнаних необхідними технічними засобами навчання, обчислювальною технікою тощо. З окремих навчальних дисциплін, з урахуванням особливостей вивчення цих дисциплін та безпеки життєдіяльності студентів, допускається поділ навчальної групи на декілька підгруп. Поділ є можливим при чисельності підгрупи не менше 12°студентів. Перелік практичних занять цих навчальних дисциплін за рекомендацією Методичної ради університету затверджується наказом ректора.

Поділ навчальних груп на підгрупи повинен бути зазначений у робочих навчальних планах. Перелік тем та зміст практичних занять визначається робочою програмою. Викладач, якому доручено проведення практичних занять, за узгодженням з лектором даної навчальної дисципліни розробляє дидактичне забезпечення: індивідуальні завдання різної складності для розв'язання їх студентами на занятті, методичні прийоми розгляду окремих теоретичних положень або розв'язання практичних задач, контрольні завдання (тести) для виявлення ступеня сформованості необхідних умінь тощо.

Практичне заняття включає проведення контролю знань і вмінь, постановку загальної проблеми (завдання) викладачем та її обговорення за участю студентів, розв'язання задач з їх обговоренням, вирішення контрольних завдань, їх перевірка та оцінювання згідно з критеріями.

Серед основних завдань практичних занять можна виділити такі:

- поглиблення та уточнення знань, набутих на лекціях і в процесі самостійної роботи,

- формування інтелектуальних умінь та навичок планування, аналізу й узагальнень, опанування діючої техніки,

- набуття первинного досвіду організації виробництва та технікою управління ним,

- оволодіння початковими навичками керівництва робітниками на виробництві тощо.

Практичні заняття незалежно від їх конкретних особливостей значною мірою забезпечують відпрацювання умінь та навичок прийняття практичних рішень у реальних умовах виробництва, що мають в основі теоретичний фундамент.

Хоча на практичних заняттях відпрацьовуються теми, за якими було прочитано лекції, доцільно, щоб на цих заняттях невелика теоретична частина передувала практичній. Це спрямовує студентів на науковий підхід до виконання та аналізу практичних робіт, підвищує їх якість.

Орієнтовна схема конспекту практичного заняття

1. Тема заняття.

2. Мета заняття.

3. План.

4. Короткий опис роботи кожного пункту плану (питання, форми роботи, зміст).

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА
НАСКРІЗНА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ 3

РОЗДІЛ І. ЦІЛЬОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ 12
1.1. Цілі, завдання та принципи педагогічної практики 12
1.2. Види педагогічних практик та організаційні засади їх проведення 17
1.3. Бази практики 19
1.4. Обов'язки суб'єктів педагогічної практики 19
1.5. Підведення підсумків практики 22

РОЗДІЛ ІІ. НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ 24
2.1. Мета та зміст педагогічної практики 24
2.2. Тематичний план навчальної педагогічної практики студентів 27
2.3. Звітна документація студента-практиканта 42
2.4. Молодший школяр. Хто він? 43
Список літератури 49
Додатки 52

РОЗДІЛ ІІІ. ВИРОБНИЧА ЛІТНЯ ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА 94
3.1. Мета і завдання педагогічної практики 94
3.2. Зміст і організація педагогічної практики 96
3.3. Звітна документація студента-практиканта 99
3.4. Організація науково-дослідної роботи в ДЗОВ 101
3.5. Особливості виховної роботи педагога ДЗОВ 111
Список літератури 121
Додатки 123

РОЗДІЛ ІV. ВИРОБНИЧА ПРАКТИКА ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ «БАКАЛАВР» 131
4.1. Мета, завдання та зміст педагогічної практики 131
4.2. Звітна документація студента-практиканта 134
4.3. Характеристика завдань з практики та критерії оцінювання 135
4.4. Молодші підлітки. Хто вони? 139
4.5. Старші підлітки. Хто вони? 143
Список літератури 148

РОЗДІЛ V. ВИРОБНИЧА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА СТУДЕНТІВ ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНОГО РІВНЯ «МАГІСТР» 152
5.1. Мета і завдання педагогічної практики магістрантів 152
5.2. Зміст педагогічної практики магістрантів в старших класах закладів загальної середньої освіти 153
5.3. Зміст педагогічної практики магістрантів у закладах вищої освіти 231
Список літератури 254
Додатки 260

РОЗДІЛ VI. ВИРОБНИЧА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА АСПІРАНТІВ 277
6.1. Основні положення 277
6.2. Мета й завдання педагогічної практики 281
6.3. Обов'язки керівника практики та аспіранта 281
6.4. Зміст педагогічної практики 282
6.5. Порядок проходження та організація проведення 284
6.6. Підведення підсумків 288
6.7. Звітна документація аспіранта-практиканта 289
6.8. Формування та розвиток особистості студента 291
Список літератури 299
Додатки 302

Навчальне видання

Сбруєва Аліна Анатоліївна
Бикова Марія Миколаївна
Бойченко Марина Анатоліївна
Будянський Дмитро Васильович
Коваленко Наталія Володимирівна
Кривонос Ольга Борисівна
Осьмук Наталія Григорівна
Проценко Ірина Іванівна
Чернякова Жанна Юріївна
Чистякова Ірина Анатоліївна

НАСКРІЗНА ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА

Навчально-методичний посібник

Відповідальний за випуск: **В. І. Шейко**
Комп'ютерний набір: **І. А. Чистякова**
Комп'ютерна верстка: **І. А. Чистякова**

Здано в набір 20. 11. 2019 р. Підписано до друку 23. 12. 2019 р.
Формат 60х84/16. Гарн. Cambria.
Умовн. друк. 19,53 арк. Обл.-вид. 17,49 арк.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87